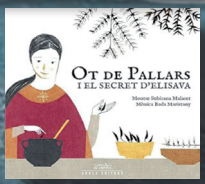
vintenes

Trobades Culturals Pirinenques

La protecció del territori pirinenc

Publicacions
Trobades Culturals Pirinenques

2004 Sant Julià de Lòria
La globalització al Pirineu (1es)

2005 Esterri d'Àneu
El Pirineu en xarxa (2es)

2006 Organyà
Models de Pirineu (3es)

2007 El Pont de Suert
El Pirineu i la creació cultural (4es)

2008 Ripoll
La comunicació al Pirineu (5es)

2009 Berga
Les crisis al Pirineu (6es)

2010 La Seu d'Urgell
El Pirineu 1.000 anys després: visions de futur (7es)

2011 Escaldes-Engordany
La marca Pirineus (8es)

2012 Puigcerdà
La frontera al Pirineu (9es)

2013 Ripoll
El Patrimoni festiu del Pirineu (10es)

2014 Esterri d'Àneu
Patrimoni i turisme al Pirineu (11es)

2015 Prada/Prades
Natura i cultura al Pirineu (12es)

2016 Ceret
Art i història al Pirineu (13es)

vintenes Trobades Culturals Pirinenques

La protecció del territori pirinenc

Les 20es Trobades Culturals Pirinenques es van dur a terme dissabte 28 d'octubre del 2023 a la Sala del Palau de l'Abat, al monestir de Sant Pere de Rodes (Alt Empordà).

Organitzades per: Institut d'Estudis Empordanesos (IEE), Associació d'Història Rural (AHR), Àmbit de Recerques del Berguedà (ARB), Amics de Besalú i el seu Comtat (ABC), Associació per a la Protecció del Patrimoni i la Memòria Històrica de la Vall de Querol (APPMQ/ APPMC), Casal del Conflent (CC), Centre Cultural Català del Vallespir (CCCV), Centre d'Estudis Aranesi (CEA), Centre d'Estudis Ribagorçans (CERib), Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès (CECR), Ecomuseu de les Valls d'Àneu (EVA), Grup de Recerca de Cerdanya (GRC), Institut d'Estudis Ceretans (IEC), Institut d'Estudis Comarcals de l'Alt Urgell (IECAU), Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca (PEHOC), Societat Andorrana de Ciències (SAC) i Terra dels Avis del Rosselló (TdAR).

Patrocinades per: Ajuntament del Port de la Selva, Museu d'Història de Catalunya, Agència Catalana del Patrimoni Cultural, Institut Ramon Muntaner i FEDA Cultura.

Publicació patrocinada per: Delegació del Govern de la Generalitat de Catalunya a Andorra, Departament Pirineus Orientals, Diputació de Girona, Institut per al Desenvolupament i la Promoció de l'Alt Pirineu i Aran (IDAPA), Institut Ramon Muntaner, Ministeri d'Afers Exteriors del Govern d'Andorra.

Amb el suport del Programa de l'Inventari del Patrimoni Etnològic de Catalunya i de la Direcció General de Cultura Popular, Associacionisme i Acció Culturals del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.

©Societat Andorrana de Ciències
Institut d´Estudis Comarcals de l´Alt Urgell
Institut d'Estudis Ceretans
Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès
Àmbit de Recerques del Berguedà
Ecomuseu de les Valls d'Àneu
Centre d'Estudis Ribagorçans
Centre d'Estudis Aranesi
Amics de Besalú i el seu Comtat
Casal del Conflent
Centre Cultural Català del Vallespir
Associació per a la Protecció del Patrimoni i de la Memòria Col·lectiva
de la vall de Querol / Association pour la Protection du Patrimoine et
de la Mémoire Collective de la vallée du Carol
Grup de Recerca de Cerdanya
Terra dels Avis - Rosselló
Institut d'Estudis Empordanesos
Associació d'Història Rural
Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca

Primera edició, octubre 2024

Amb la col·laboració de:
Govern d'Andorra
Institut per al Desenvolupament i la Promoció de l´Alt Pirineu i Aran
Institut Ramon Muntaner - Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura
Diputació de Girona
Departament dels Pirineus Orientals
Delegació del Govern de la Generalitat de Catalunya a Andorra
Institut d'Estudis Catalans

Fotografia de la portada: El monestir de Sant Pere de Rodes i el Port de la Selva des del camí al castell de Sant Salvador de Verdera, 28 d'octubre 2023 (foto: Antoni Solé i Augé)
Disseny i maquetació gràfica: ARA Disseny® (ADMEG)
Impressió: Impremta Envalira
ISBN: 978-99920-61-73-2
DL: AND. 370-2024

SUMARI

Benvinguda 5
Lídia Ferrer i Grau, primera tinent d'alcalde del Port de la Selva i regidora de Cultura, Turisme, Comerç, Recursos Humans, Entorn i Platges

Salutació 7
Sònia Masmartí i Recasens, per l'Agència Catalana del Patrimoni Cultural, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya

Presentacions 9
Enric Saguer i Hom (AHR) / Anna M. Puig i Griessenberger (IEE)

Gavarres invisibles 13
Josep Matés i Porcel, terrisser de Fonteta, recreació del patrimoni local

Aportacions berguedanes a l'obra del cançoner català: Joan Bartés, àlies *El Comparativa*, cantaire de cançons de Combreny, la Pobla de Lillet i Fígols-les Mines 17
Rosa Serra i Rotés, historiadora i Presidenta de l'Àmbit de Recerques del Berguedà

Una Línia Llei nempasitana. Identificació d'una línia megalítica a la vall de Cabó i la seva evolució i manteniment 35
Cristina Orduña i Ponti, periodista, i Antoni Fiol i Colomar, arquitecte

El coneixement dels camins històrics com a eina per a la gestió del territori i la comprensió de les seves dinàmiques 49
Marc Martínez i Comas, mediambientòleg, Centre d'Estudis Tossencs i Centre d'Estudis Selvatans

Del sagrat, del so i de les pedres: sobre l'encarnació dels déus i dels seus amors amb la matèria 57
Antoni Madueño i Ranchal, director del cicle de música medieval al monestir de Sant Pere de Rodes

A Calonge, vestigis pirinencs dins del PEIN Les Gavarres 65
Joan Molla i Callís, llicenciat en Dret, i Esther Loaisa i Dalmau, llicenciada en Geografia i Història, Vicepresident i Secretària de l'Ateneu Popular de Calonge i Sant Antoni

Protecció dels Pirineus: de què, de qui? Les amenaces antròpiques 73
Pep Llamas i Gironès, regidor de l'ajuntament Vila de Bagà, President del Consell Assessor del Parc Regional dels Prepirineus

Comparació entre les portades de Santa Maria de Ripoll i Sant Pere de Roda 79
Antoni Llagostera i Fernàndez, periodista, historiador i ex-president del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès, i Florenci Crivillé i Estragués, conservador de museus

Peixos i defensa: els drets feudals sobre la pesca i la protecció dels espais de pesca al nord de Catalunya 109
Antoni Ginot i Julià, historiador medievalista, doctorand a la UdG, Centre de Recerca d'Història Rural, C.E. Selvatans

Desaparició programada de l'arrebossat a la Cerdanya 115
Jean-Louis Blanchon, doctor en Història

La petjada comercial del quàquer anglès Edward Gayner al Port de la Selva (1790-1796), i l'enfrontament amb els interessos del monestir de Sant Pere de Rodes 121
David Moré Aguirre, historiador i arxiver, Centre d'Estudis Tossencs

L'Illa del Castellar – El Port de la Selva, any de 1777 157
Isidre Corominas i Zaragoza, President de l'Associació La Pedra d'Amarra del Port de la Selva

Hi ha dos segles. A Sant Pere de Rodes el 1823 165
Jean-Louis Blanchon, doctor en Història

Darrera intervenció de conservació a l'església de Sant Joan de Caselles a la parròquia de Canillo en el marc dels treballs d'adequació i d'il·luminació interior i exterior 169
Cinta Pujal i Carabantes, cap d'Àrea de Patrimoni Cultural. Govern d'Andorra

L'excavació i la conservació del jaciment del poble de Santa Creu de Rodes 179
Anna M. Puig i Griessenberger, arqueòloga i Presidenta de l'Institut d'Estudis Empordanesos, i David Mallorquí i Garcia, conservador restaurador (Signinum Restaura SL)

187 **Un castell medieval als inicis de l'edat moderna: Montferrer (l'Urgellet) al segle** XVI
Lluís Obiols i Perearnau, historiador i arxiver, president de l'IECAU

201 **Els espais naturals al Pirineu: estratègies i evolució, basades en l'experiència catalana**
Àlex de Juan i Monzón, biòleg i responsable d'espais naturals i fauna de la Generalitat fins a l'any 2000

205 **L'énergie hydraulique, le train jaune et le désenclavement de la Cerdagne en 1900 ou comment une évolution technique peut bouleverser une région et encore répondre à ses besoins**
Alain Cava, professeur retraité de mathématiques

219 **Preservació del patrimoni històric i cultural: Contes de comtes i la posada en valor del territori**
Montse Subirana i Malaret, doctora en Psicologia i escriptora

225 **Divisió territorial de Sant Pere de Rodes al segle xv**
Arnald Plujà i Canals, mestre i historiador (Llançà)

231 **Una cançó de festeig no correspost del patrimoni folklòric andorrà (1843-1844). El recorregut que ha fet un text**
Pep Vila i Medinyà, filòleg i historiador de la literatura, Institut d'Estudis Gironins

243 **Esteve Albert i la seva obra cultural lligada al patrimoni de l'Empordà**
Jordi Pasques i Canut, escriptor

251 **Acció de les associacions cíviques en la protecció del territori de la Catalunya del Nord: aspectes patrimonials i mediambientals**
Andreu Balent, historiador i President de l'APPMQ/APPMC

255 **L'Albera: gran propietat i Paratge natural d'interès. Una mirada històrica**
Lluís Serrano Jiménez, doctor en Història, (CRHR – IRH) Universitat de Girona

265 **Raons en defensa de la denominació Sant Pere de Rodes**
Jesús Alturo i Perucho, catedràtic de Paleografia, Codicologia i Diplomàtica de la UAB, i Tània Alaix i Gimbert, doctora en Ciències de l'Antiguitat i de l'Edat Mitjana de la UABHola

275 **De l'obertura al tancament: una visió diacrònica del caràcter dual del territori pirinenc**
Alan Ward i Koeck, doctor en Societat de la Informació i professor, membre de la junta de la SAC

281 **El pas de Josep Maria Gavín per l'Empordà**
Josep Sansalvador i Castellet, Arxiu Gavin-Centre de Documentació de Cultura Popular i Religiosa de Catalunya, i Jordi Pasques i Canut, escriptor

287 **Vinculacions dels Pirineus amb la comarca de la Selva: pastors i carboners**
Josep Formiga i Bosch, Centre d'Estudis Selvatans i Associació d'Història Rural

295 **La protecció del Pirineu com a imperatiu ètic i econòmic**
Enric Quílez i Castro, President del Grup de Recerca de Cerdanya, coord. gral. Confluència per una Cerdanya Sost.

301 **Andorra i els impactes territorials del turisme**
Eva Garcia i Lluelles, llicenciada en Dret i ADE per la UAB, professora col·laboradora de la Universitat d'Andorra

309 **Recerca, conservació i difusió del patrimoni per a dinamitzar el territori: l'Ecomuseu de les valls d'Àneu**
Jordi Abella i Pons, antropòleg i director de l'Ecomuseu de les valls d'Àneu

313 **Mirada alta des del Capcir. Les 19es Trobades Culturals Pirinenques, 2022**
Josep Santesmases i Ollé, President de la CCEPC i Vicepresident primer de l'Institut Ramon Muntaner

317 **Cloenda** Sònia Masmartí i Recasens, responsable del monument

318 Recull d'imatges
322 Llista de participants a les 20es Trobades Culturals Pirinenques
324 Programa previst
326 Recull de premsa

BENVINGUDA

Lídia Ferrer i Grau,
1a tinent d'alcalde
del Port de la Selva i
regidora de Cultura,
Turisme, Comerç,
Recursos Humans,
Entorn i Platges

Bon dia a tothom.

És un plaer donar-vos la benvinguda al monestir de Sant Pere de Rodes, monument emblemàtic de l'Empordà i del país. Enclavat al terme del Port de la Selva, municipi en el qual tinc l'honor de servir com a primera tinent d'alcalde i regidora de Cultura. Em permetreu que excusi el nostre alcalde, que per motius familiars al final no ens ha pogut acompanyar.

Per al nostre ajuntament és important poder col·laborar en aquestes 20es Trobades Culturals Pirinenques, coordinades per la Societat Andorrana de Ciències i que en aquesta ocasió acull l'Institut d'Estudis Empordanesos, perquè així recupera el paper que en altres moments va tenir el monestir de far radiador de coneixement. Avui, coneixement posat al servei de la protecció d'aquest connector de territoris que són els Pirineus.

Així que amb l'agraïment a l'organització i a tots els que presenteu ponència, us desitjo una molt bona i profitosa jornada. Gràcies.

PRESENTACIÓ

Enric Saguer i Hom
Vicepresident de l'Associació d'Història Rural (AHR)

Bon dia a tothom. He de començar excusant l'absència de la Marisa Roig, que és la presidenta de l'Associació d'Història Rural, que és a qui pertocaria ser aquí. En tot cas, en nom seu, permeteu-me que us doni la benvinguda. També que agraeixi a la Societat Andorrana de Ciències la iniciativa d'aquestes 20es Trobades Culturals Pirinenques, que és un espai que reuneix i aplega investigadors no només de la mateixa societat andorrana sinó també de molts altres centres d'estudi i investigadors de diferents procedències.

Ben mirat, el que fa la Societat Andorrana és similar al paper que històricament han tingut els Pirineus, vertebradors del territori més que no pas de límit fronterer. Una ullada ràpida a la relació de comunicacions que s'han presentat posa en relleu d'entrada l'èxit de la convocatòria de les comunicacions; vint-i-sis en presentació presencial no em sembla un mal número. També cal posar en relleu l'amplitud que aconsegueix abastar amb la participació d'investigadors vinculats almenys a catorze centres d'estudi, diferents procedents d'un grapat de comarques de la Catalunya espanyola, de la Catalunya francesa i d'Andorra, i també amb perfils diferents, gestors d'entitats territorials, investigadors locals, doctorands que estan fent la seva tesi, professors d'universitaris, etcètera.

A mi, aquesta potència i diversitat em suggereix un terme al qual últimament estic fent voltes i que també comença a tenir força circulació en els àmbits que s'ocupen de la gestió de la recerca. Em refereixo al que a la Unió Europea s'anomena la *ciència ciutadana*. Aquella investigació científica que es fa amb la implicació activa dels ciutadans i que permet generar nou coneixement. Hi ha diversos conceptes de *ciència ciutadana* i diverses maneres de practicar-la, però sempre es posa l'accent en la participació activa i col·laborativa dels ciutadans. Fins fa relativament poc, aquest tipus de recerca, que és la que més identifica, crec jo, els centres d'estudis locals, no tenia massa reconeixement ni acadèmic ni institucional. Sembla, però, que això comença a canviar.

Deixeu-me donar tres pistes i un apunt personal. Les tres pistes són totes, o almenys dues, institucionals. L'últim pla d'investigació del Ministeri de Ciència i Innovació, que va del 2021 al 2023, ha reconegut la necessitat d'eliminar barreres entre científics professionals i no professionals. Això és un pas endavant important. Un altre document del mateix ministeri, un que porta per títol *Estratègia espanyola de ciència, tecnologia i innovació* i que abasta el període 2021-2027, encara va més enllà i esmenta específicament la ciència ciutadana entre els seus quatre principis bàsics.

A una altra escala més propera, l'IRMU ha estat treballant amb la Xarxa Vives d'Universitats una guia d'indicadors per tal que la recerca que es fa des dels centres d'estudi pugui tenir reconeixement acadèmic i curricular i una de les sis accions que es proposen és precisament aquesta participació en projectes de ciència ciutadana. L'apunt personal es refereix al fet que el meu propi grup de recerca de la Universitat de Girona, ara mateix està implicat en una prova de concepte que té com a objectiu crear una plataforma per consultar i revisar documentació transcrita automàticament -avui en dia en diríem amb intel·ligència artificial- i una vegada tinguem això i ho hàgim posat a punt, volem engegar una campanya de col·laboració de ciència ciutadana per animar a explotar les dades i també per animar o per col·laborar a corregir-les i millorar-les. A parer meu aquest bé a favor de la participació ciutadana en la generació de coneixement és un impuls que ens convé aprofitar, perquè ens pot ajudar a revalorar molt la feina que es fa des dels centres d'estudis i de la qual, la trobada d'avui, és una bona mostra i haurem d'estar atents.

Moltes gràcies i molt bona jornada.

SALUTACIÓ

Sònia Masmartí
i Recasens per
l'Agència Catalana
del Patrimoni
Cultural, Departament
de Cultura de la
Generalitat de
Catalunya

Bon dia. Jo us faig la salutació i també us dono la benvinguda de part de l'Agència Catalana del Patrimoni Cultural, que és l'entitat de la Generalitat que gestiona els monuments propietat del Govern català. Excuso la presència de la meva cap, la cap de l'Àrea de Monuments i Jaciments de l'Agència, que ha tingut altres compromisos i avui no ha pogut venir, i m'ha dit que parlés en nom d'ella.

D'entrada, vull felicitar l'entitat convocant, la Societat Andorrana de Ciències; felicitar-los per haver escollit Sant Pere de Rodes, com deia la regidora, perquè Sant Pere de Rodes és un monument far radiador de coneixement. També amb el títol que tenim en aquestes trobades, aquestes jornades, *La protecció del territori pirinenc*. Sant Pere de Rodes és el lloc on el Pirineu s'endinsa al mar i és on té el seu inici.

No em vull allargar gaire, perquè tot el programa serà molt interessant i no em vull menjar minuts de cap comunicació. Només pensar que a través d'aquest títol, *La protecció del territori pirinenc*, avui ens aniran desvelant tota una sèrie de nous coneixements i segur que aprendrem moltíssimes coses del passat, del present i, també aquest tipus de trobades d'investigacions que es donen a conèixer en aquest tipus de jornades, afavoriran segur la protecció futura, perquè, al capdavall, protegim allò que estimem i estimem allò que coneixem. Per això avui segur que serà una gran contribució a l'estima i a la conservació d'aquest territori.

Gràcies.

PRESENTACIÓ

Anna M. Puig i Griessenberger, Presidenta de l'Institut d'Estudis Empordanesos (IEE)

Em toca a mi ara cloure la ronda de presentacions.
Mireu, amb aquest títol tan ampli i alhora tan complex com ho és el de *La protecció del territori pirinenc* amb què iniciem aquestes 20es Trobades Culturals Pirinenques, pel territori que estem, pel lloc d'acollida, l'associació que presideixo, que és l'Institut d'Estudis Empordanesos, ha tingut l'oportunitat de col·laborar amb la Societat Andorrana de Ciències en l'organització d'aquestes jornades i nosaltres n'estem ben contents, juntament amb altres entitats que bé coneixeu.
Dins d'aquest territori no podíem haver trobat un lloc més adient per reunir-nos i per treballar sobre temes de protecció pirinenca. Ens trobem en ple Parc Natural del Cap de Creus, dins la serra de l'Albera. Un massís muntanyós, com deia la Sònia, que gairebé s'escapa de la serralada dels Pirineus, caient dins el mar. Aquest parc natural, que té la màxima protecció patrimonial paisatgística, geològica i biològica en tant que ha estat declarat d'interès nacional des de l'any 1998, és un lloc ideal per acollir-nos. Al mateix temps també ho és aquest Palau de l'Abat, que tot just des d'aquest any és la seu de les oficines del parc, uns despatxos des d'on s'han gestat molts projectes de protecció i plans especials de conservació del territori.
També, com us han dit fins ara, estem dins el monument més emblemàtic d'aquest patrimoni arquitectònic que es troba dins d'aquest àmbit territorial del parc natural, el monestir de Sant Pere de Rodes. Aquest monestir, després de viure uns anys d'incertesa, avui podem afirmar que és un exemple, juntament amb el conjunt monumental del qual forma part, de preservació i molt bona gestió arquitectònica patrimonial dirigida des del Departament de Cultura, que és qui en té la gestió. El monument, tot i que gaudeix d'una antiga protecció monumental –l'any 1930 va ser declarat monument històric artístic nacional per Reial Ordre–, ha estat sotmès a un seguit d'accions de consolidació de restauració i d'aprofitament de l'espai arquitectònic, tal com el veieu ara, si

havíeu vingut aquí uns anys enrere no té res a veure, que avui ens permet fer-ne per exemple aquest mateix ús públic amb uns contextos més adequats al que és el conjunt. Després d'un seguit d'excavacions arqueològiques que es varen portar a terme, aquestes accions es varen concretar l'any 1992, amb un pla director d'intervencions i hem de dir que des del 2020 s'ha completat amb un pla especial urbanístic, que inclou també tots els altres monuments del conjunt, com són el poble de Santa Creu i el castell de Sant Salvador.

Per acabar, voldria dir que esperem que aquesta magnifica seu que ens acull sigui inspiradora i sigui motivadora per continuar treballant en temàtiques de protecció patrimonial. I per als que no la coneixíeu, que no hi havíeu pogut venir fins ara, que tingueu l'oportunitat de veure i conèixer el passat d'aquests murs i gaudir d'aquest magnífic entorn paisatgístic que ens acull. Moltes gràcies.

LA PROTECCIÓ DEL TERRITORI PIRINENC 20es Trobades Culturals Pirinenques: 13-16 (2024)
Societat Andorrana de Ciències, Andorra
DOI: 102436/15.8060.34.1 ISBN: 978-99920-61-73-2

Josep Matés i Porcel, terrisser de Fonteta, recreació del patrimoni local

Gavarres invisibles

Bosquerols, pegaires, rajolers, calciners, trementinaires, margeners, pipers, escorxaires o moliners. Encara me'n deixo uns quants.
Tots tenen un patró comú. Són fills del camp i del bosc i fan segur diverses feines alhora.
No cal anar gaire enrere, 50, 60, 100 anys. Aquestes muntanyes humils, de poca alçada, gastades pel temps, eren plenes de gent, també humil. Sovint, esmorzaven de fosc i se'ls feia clar acabant de fer-ho, així la feina començava just amb la primera llum del dia. Fem feixines. Les feixines, de quatre camades, fetes a cop de podall. Tot fa feix, menys l'arn, deia en Lluís Pla. Aquest, amb unes punxes acerades, fins a les mans més colrades feia mal.
Al temps que estem, si no fos perquè he tingut el privilegi de sentir aquests relats de primera mà, pensaríem que són d'una pel·lícula del segle XV.
Parlem de persones. Podrien ser els nostres avis o besavis. Per guanyar-se el pa de cada dia, calia esprémer la llum, les forces i també el cervell.
Malgrat que fos una realitat extensa en un gran territori compartit per un gran nombre de persones, pocs cops ha sigut reconegut més que com un mode de subsistència.
Amb la industrialització, la modernització dels treballs agroforestals. L'abandó de la vida a la muntanya i els dràstics canvis a la vida a pagès. S'ha aconseguit que bona part d'aquests sabers quedin a l'oblit.
Les construccions que acompanyaven aquestes feines queden invisibilitzades per la vegetació, en un intent de tornar a ser com eren abans que desaparegués l'home.
Barraques de pedra seca, *baumes*, safarejos, ponts, tines, forns, vivers, rescloses, pous, molins, aqüeductes de poca alçada, basses i fonts de mina.
Si tornem enrere, sovint ens trobem persones que possiblement l'escola, l'havien trepitjat ben poc o gens. Uns més espavilats que d'altres, així les feines s'organitzaven, en part, per l'habilitat de la persona.

Parlem d'unes feines que es feien des de molt antic, moltes des de l'època romana, sense quasi canvis en les maneres. Informació oral, passada de pares a fills, generació rere generació.
Així doncs, a poc a poc van anar desapareixent. Amb la desaparició del saber, l'abandó i també l'oblit.
De tota aquella gent, també n'hi havia de curiosa i inquieta, que buscava el perquè i el com funcionava la tecnologia del moment. Si hi sumem la motivació i l'interès per no oblidar el viscut i la voluntat de transmetre-ho. Trobem l'enllaç perfecte que ha fet possible que amb mig segle de diferència s'hagi pogut rescatar part d'aquest saber.
Gràcies a aquesta gent entusiasta, amb les mans gastades de treballar i el coneixement d'una vida, hem pogut conèixer i aprendre el saber de la més sofisticada tecnologia humana.

Rajoleries
Una de les feines que es complementaven amb la de pagès era la de fer material d'obra.
Després de complir amb els períodes de sembra i recollida dels fruits del camp, complementaven el jornal o les èpoques de menys activitat agrària amb la producció de material de construcció.
Teules, totxos, maons, rajoles, biscutel·les o cairons. Eren algunes de les peces més comunes elaborades.
Aprofitaven les fredors de l'hivern per extreure les terres, normalment blanques i vermelles. I el temps de calor que podien, per fer obra i coure.
Motllos de fusta, gibrells de terrissa negra per netejar i posar caldo als motllos, amb aigua per allisar les peces amb el garrot o amb les mans. Forquilla per remenar els feixos, forqueta per tirar i repartir els feixos dins la foganya, bussó per escampar el caliu, i el més important: l'ull refinat de l'amo, persona que controlava el foc i decidia quan n'hi havia prou.
Màxima tecnologia: color del fum, colors dels teulissos i l'experiència de molts anys fent el mateix.

Rajoleria de Can Frigola – Sant Climent de Peralta

Forns de calç

L'elaboració de la calç també era compartida amb les feines del camp.
Sempre, igual que a les rajoleries, s'intentava trobar les matèries primeres al més a prop possible.
En el cas de la calç, s'arribava a construir forns a llocs on no hi havia pedra calcària, imprescindible per obtenir la calç, però sí combustible.
També s'utilitzaven feixos fets del sotabosc o esporgades dels pins. Però aquestes feixines podien ser una mica més rústiques.
El forn de calç no té griella per suportar la càrrega; s'hi ha de fer, doncs, una volta amb la mateixa pedra, on descansaran la resta de pedres que formen la càrrega total del forn.
La cuita solia durar una setmana, depenent de la mida del forn, fins a arribar als 1.000 graus de temperatura. Un cop cuita la pedra, es tapava el capell i la boca de la foganya i es deixava refredar uns dies.
Per desenfornar, se feia caure la volta amb el perpal i la pedra cuita anava sortint per la portella.
La manera més habitual de conservar la calç era amarada en una basa, sempre coberta per aigua. Això feia que es conservés durant molt de temps.

Forn gran de calç de
Can Torró - Fonteta

"Gavarres invisibles" és un projecte que surt a la llum el 2003

Té el suport de les institucions locals: l'Ajuntament de Forallac i el Consorci de les Gavarres.
Imprescindible la feina dels voluntaris, sortits del món de la ceràmica i de l'entorn rural.
L'objectiu és donar a conèixer el patrimoni relacionat amb les feines del camp i del bosc.
Posar en valor el saber popular i la tecnologia aplicada en aquests oficis.
Reconeixement de la part més humana de les persones que varen dedicar la seva vida a

viure i conviure en un medi dur i auster, amb molt poques comoditats. Però amb una forta connexió amb els elements i amb l'entorn. Desenvolupant uns coneixements, tecnologies i sabers intuïtius i instintius que donaven a aquestes persones un molt alt nivell d'adaptació, resistència i sincronia natural.

Visc de la ceràmica i per la ceràmica, i per a tots aquests oficis lligats amb el foc.

El foc com a fil conductor d'aquestes feines; és com el corrent en els aparells elèctrics.

Les persones que se n'aprofitaven per exercir les seves feines havien d'aprendre del seu comportament, velocitat i caràcter alterable segons l'ambient que l'acompanya.

Amb el foc, al llarg de la història s'ha aconseguit transformar elements i materials de la natura. Amb això, millorar les feines i la vida de les societats.

S'ha arribat a perfeccionar la tecnologia del treball amb el foc, però malgrat els avenços tecnològics i l'aparició de nous materials, la màgia que transmet no té substitut.

Com si d'un ésser viu es tractés, respira, menja, s'engargussa, col·lapsa, vola, radia energia, neix i mor.

Poder treballar-hi i conèixer-lo una mica al segle XXI és tot un privilegi i un espectacle.

Totes les feines en què el foc era protagonista varen arribar a una perfecció depurada en què persones especialitzades tenien un important paper, repetit en moltes petites i grans indústries.

Amb l'estudi, recerca, restauració i recreació d'aquestes feines i elements construïts, aprenem com funcionaven i així podem donar-les a conèixer i preservar-ne la memòria perquè no es perdin en l'oblit.

Així doncs, des del 2003 hem recuperat l'activitat, primer a la rajoleria de Can Plaja de Fitor, i bianualment, a la rajoleria de Can Frigola de Sant Climent de Peralta.

El 2018 vàrem rehabilitar i fer calç al Forn Gran d'en Torró de Fonteta.

Ara, estic treballant per acumular el suficient coneixement i poder recrear l'activitat de fer pega, que s'obté com a resultat d'una segona destil·lació de la teia de pi.

El que no es coneix no es pot valorar ni estimar.

Forn de pega de Quintanar de la Sierra (Burgos)

LA PROTECCIÓ DEL TERRITORI PIRINENC 20es Trobades Culturals Pirinenques: 17-33 (2024)
Societat Andorrana de Ciències, Andorra
DOI: 102436/15.8060.34.2 ISBN: 978-99920-61-73-2

Aportacions berguedanes a l'obra del cançoner català: Joan Bartés, àlies *El Comparativa*, cantaire de cançons de Combreny, la Pobla de Lillet i Fígols-les Mines

Rosa Serra i Rotés, historiadora i Presidenta de l'Àmbit de Recerques del Berguedà (ARB)

L'obra del "Cançoner popular"

L'octubre de 1921, el mecenes Rafael Patxot i Jubert (Sant Feliu de Guíxols 1872 - Ginebra, Suïssa 1964) va tenir la idea —suggerida en bona part pel seu amic Rossend Serra i Pagès, folklorista, i sobretot pels mestres de l'Orfeó Català Lluís Millet i Francesc Pujol— de fundar l'anomenada *Obra del Cançoner Popular de Catalunya* (OCPC), amb el propòsit de recollir la música i el text literari de les cançons populars cantades o recitades a totes les terres de llengua catalana.

L'Obra del Cançoner Popular es va posar en marxa gràcies a una donació de Concepció Rabell, de la qual era marmessor Rafael Patxot, i es va mantenir activa fins al 1936, quan la Guerra Civil espanyola va interrompre la seva tasca. Del 1922 al 1936 feren seixanta-vuit missions de recerca per part de parelles d'especialistes, un/una músic i un literat, que aplegaren més de 40.000 documents.

S'hi ajuntaren molts altres fons documentals de concursos i altres aportacions, i es publicaren els tres volums d'aquests *Materials*, que, juntament amb les cançons, aportaven unes interessants memòries de recerca, amb textos de cançons, partitures i fotografies. També realitzaren alguns enregistraments fonogràfics en cilindres de cera. El 1991 els materials van ser donats per la família Patxot al monestir de Montserrat i són consultables a la Direcció General de Cultura Popular i Associacionisme Cultural de la Generalitat de Catalunya i a la Biblioteca de Catalunya. El pare Josep Massot, que en va tenir cura fins a la seva mort, va reprendre les publicacions de les memòries i de seleccions de Materials fins a completar 21 volums.[1]

L'aportació dels berguedans a l'obra del Cançoner

> *"Abans d'eixir de Barcelona, l'amic [Pere] Bohigas i jo [Higini Anglès], regirem llibres on se'ns parli de les comarques que seran el nostre primer camp d'exploració i escoltem les narracions dels amics qui les han vist almenys des de lluny. Ens iniciem així en l'ambient històric, geogràfic,*

psicològic i terral dels llocs i de les gents que des d'ara hauran d'ésser com els mateixos de la nostra família durant els dies de la missió [...] els prendrem per amics i germans, dormirem a llur casa i menjarem el pa de la taula llur, siguin quins siguin els cantaires que ixin al nostre pas [...].

La primera missió que van protagonitzar com a missioners mossèn Higini Anglès[2] i Pàmies (1888-1969), musicòleg, i Pere Bohigas i Balaguer (1901- 2003), filòleg i bibliòfil, que repassarem tot seguit, és la que visita més pobles del Berguedà. En altres missions i altres missioners van recollir cançons en pobles de l'actual comarca, i la crida que es va fer per trobar col·laboradors, de la mà dels concursos amb la finalitat "*d'intensificar l'aplega de materials, adreçat a tots els amadors de la cançó popular de terres de llengua catalana*" fou exitosa. També el recull de materials donats o cedits per ser copiats, i material ja publicat en llibres, periòdics, revistes, etc.

Pel que fa a les altres missions,[3] hi ha recull de cançons en les següents:

- La missió 19 va tenir Joan Tomàs i Parés, músic, folklorista i sotsdirector de l'Orfeó Català, com a missioner únic pel fet que es van recol·lectar cançons a la Casa Caritat de Barcelona, va tenir com a especial protagonista Josep Casals Cirera (a) *Hereu Mill*, de Sant Julià de Cerdanyola.[4]
- Mossèn Joan Sala Saladrich, folklorista osonenc, portà a terme la missió 21, entre el 30 d'abril i el 19 de desembre, en què recollí cançons a Sant Jaume de Frontanyà, Falgars, Aranyonet i la Pobla de Lillet.
- Mossèn Sala, en la missió 23, entre el 2 de gener i el 25 de setembre de 1927, va aportar cançons de Castellar de n'Hug, Aranyonet, la Pobla de Lillet i Gavarrós.
- Joan Tomàs i Joan Amades, etnòleg i folklorista, van liderar la missió 48, que fou la segona i darrera missió de l'any 1931. A més de passejar-se pel Baix Llobregat van fer una escapada al Lluçanès.
- Mossèn Sala va incorporar algunes cançons recollides a Berga a la missió 58, que va allargar-se del 15 de juliol del 1932 fins al 30 de setembre de 1933.

Atenció especial mereix La Patum, que havia de formar part del volum del *Diccionari de la dansa*, dedicat als *Entremesos*, però aquest volum no es va publicar mai i fins avui no s'ha pogut localitzar; per a les il·lustracions comptaven amb fotografies de la històrica casa berguedana *Fotografia Electrica J. Huch*.[5]

En força missions hi ha informació sobre cantadors fills de la comarca.[6] A tall d'exemple:

"El vellet es diu Josep Casals Casadesús i compta actualment 83 anys, nat a la masia coneguda per can Comes de la Pobla de Lillet [...] va residir per espai de quaranta anys al llogaret de Batet, cosa que va fer que se'l conegui arreu pel Cego de Batet. Als deu anys va aprendre de tocar el violí ell sol, sense mestre, per l'espontani sentiment de l'art musical. Més tard, revessos de la sort el varen portar a haver de guanyar-se el pa de cada dia i va recórrer al seu coneixement musical, ja que el seu defecte físic, el qual sofreix de naixement, no el disposava per a defensar-se la vida per mitjà del treball. Va aprendre les cançons en un gran nombre i es va posar a córrer món prodigant-les, i agafà aviat gran fama com a cantador [...].

Per les seves llargues correries, el Cego de Batet anava acompanyat d'un familiar, sovint d'un seu fill. Corria els llocs on s'aplegava molta gent, mercats, fires, aplecs i festes majors; visitava també molt els hostals [...] ell oferia cantar les cançons que li fossin demanades fixant un preu per cançó...".[7]

A Solsona, en el curs de la primera missió, Anglès i Bohigas ja coneixien Agustina Balletbò, "*25 anys, resident a Solsona i filla de Valldan. Aprengué aquesta cançó de sa mare, que és de Pampa*", que l'any anterior els va cantar unes setanta cançons a les quals ara n'afegia

disset mes, i els va presentar la seva germana Maria, que cantava molt bé i que en dictà més de quaranta. De totes dues "*...hem de notar que constitueixen el cas més enorme de retentiva cançonística que hem vist fins al present*".[8]
Tal com hem esmentat, l'OCPC va convocar dos concursos, l'any 1922 i el 1924. A la convocatòria del 1922 es van presentar 30 reculls, entre els quals el de Josep Conangla i Escudé (L'Ametlla de Merola, Puig-reig, 1896-1971) compositor de sardanes i de músiques variades com la dels *Pastorets*, caramelles i música religiosa per a aquesta colònia.[9] Amb el títol *Recull de cançons populars. Flaires muntanyencs*, guanyà un accèssit i 50 pessetes; el material comprenia 115 fulls amb 35 cançons "de l'Ametlla de Merola (comarca de Berga), amb la lletra corresponent mecanografiada."[10]
A la seu de l'Obra del Cançoner arribava material donat o cedit per ser copiat, material ja publicat en llibres, periòdics, revistes, etc., i alguns instruments. Esmentem la donació que féu Mn. Joan Serra Vilaró (Cardona 1879 - Tarragona 1969) el 1924 de la recopilació de cançons del *Cançoner del Calic*,[11] recollides a Bagà i publicades el 1913 al *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*.[12] El mossèn va fer molta feina a Bagà; hi arribà per segona vegada el febrer de 1908 comissionat per l'Institut d'Estudis Catalans per ordenar i estudiar els fons de l'arxiu que ell mateix havia donat a conèixer en la seva primera estada el 1904, aleshores com a vicari. La tasca a l'arxiu fou la base de l'obra monumental *Baronies de Pinós i Mataplana*.[13]
Josep M. Vilarmau i Cabanes (Sta. Maria de Merlès 1900-1947)[14] va hostatjar els missioners de la 48 a casa seva, ca l'Escrigués de Merlès, i els portava en cotxe d'una masia a l'altra i pels pobles del Lluçanès. Amb estretes relacions amb ambients literaris i culturals de Barcelona, Vilarmau començà a interessar-se pel folklore als anys vint de la mà d'Anton Busquets i Rossend Serra i Pagès. Va entregar a l'OCPC una cinquantena de cançons, un material que ell anava recopilant i que als anys quaranta va prendre forma sota el títol *Folklore del Lluçanès*; el 1997 el Grup de Recerca Folklòrica d'Osona i l'Ajuntament de Prats de Lluçanès el van editar amb motiu del cinquantenari de la seva mort.
Un altre gran col·laborador fou Salvador Vilarrasa i Vall (La Pobla de Lillet 1870 - Ripoll, 1943) estudiós de la vida dels pastors i de la vida a pagès, articulista a les revistes *Catllar* i *Scriptorium* de Ripoll, amic i col·laborador de Tomàs Raguer en la creació del Museu Etnogràfic de Ripoll, i folklorista destacat del Ripollès amb Raguer, Josep Maideu, Manuel Cavalleria, i Rossend Serra i Pagès.[15]
Mossèn Jaume Sarri Muntada (Solsona 1899-1973) que el 1923 era vicari de Sant Esteve de Sisquer, una parròquia del terme de Guixers, a la Vall de Lord, tramet mitjançant Mn. Eudald Serra i Buixó, quatre cançons de Sisquer, que probablement cantava Bonaventura Carrera Simon (l'Espà, Saldes 1852-Sisquer 1926), coneguda com *la Rossa de Bulner*.[16] Nascuda a cal Calet o Quelet de Bonner (Gósol, Berguedà) era filla d'Andreu Carrera i de M. Anna Simon i va aprendre les cançons del seu pare, que cantava bé, i que les sabia perquè era amic del cantaire Josep Elies i Batlle (1794-1870), el «Zot de Gósol», cantautor i creador de moltes cançons a qui tothom referenciava com el més gran de tots.[17]
El 1926 arriben a la seu de l'Obra del Cançoner exemplars de periòdic *La Pobla de Lillet* que contenen articles i treballs d'interès, així com textos, músiques, dibuixos de danses

antigues o descripcions de danses de la localitat. El 1927 Baltasar Samper dona 27 cançons recollides el 1923 a la Pobla de Lillet, Fígols i Castellar de n'Hug.
Només es té constància de la utilització del fonògraf amb cilindres de cera en dotze de les seixanta-cinc missions que es van fer fins l'any 1936; la missió del Solsonès i el Berguedà n'és una. Malauradament només s'ha pogut recuperar una tercera part de la totalitat dels cilindres, i només s'ha pogut recuperar el so d'una desena de minuts. A la Memòria de la primera missió, Bohigas escriu:

> "L'endemà havíem de tornar-hi per fonografiar la seva veu. Teníem molt interès en fer-ho per tal de poder donar idea del color del seu cant. Malauradament ens fou impossible, perquè trobàrem els cilindres avariats; i en veritat que ho sentirem, més que per nosaltres, pel mateix Mossèn Elies, al qual li feia molta il·lusió sentir-se la veu."[18]

Aquest aparell, inventat per Edison l'any 1877, permetia l'enregistrament i la reproducció del so. Josep Barberà, expert en el funcionament del fonògraf, acompanyà Anglès i Bohigas els primers dies de la seva estada a Solsona per aprendre a fer funcionar l'aparell. La direcció de l'Obra del Cançoner va facilitar una càmera fotogràfica als missioners amb la finalitat d'aportar documentació gràfica complementària a les missions. De les prop de quatre mil imatges, la majoria són retrats dels cantadors i sonadors d'instruments, n'hi ha poques de la missió berguedana, només les d'una resident a les Germanetes dels Pobres de Berga, i la de dues dones de Castellar de n'Hug, una d'elles Cecília Clotet de 74 anys.

La missió per terres solsonines i berguedanes

> "El bastó de missioner a la mà, la motxilla d'excursió [...] a l'esquena, acompanyats alhora d'un feixuc fonògraf i una petita màquina fotogràfica, sortim de Barcelona radiants d'entusiasme sant i coratgia patriòtica, el dia 10 de juliol [de 1922]..." [19]

En els primers paràgrafs de la Memòria de 1922 –Anglès signa la Memòria solsonina i Bohigas la berguedana– expliquen que van escollir el Solsonès i l'Alt Berguedà perquè, malgrat "*que aquelles terres eren de les més feréstegues i de les més dures de seguir comparades amb tantes altres de la terra nostra*", feia uns anys que van trobar a Barcelona dues dones velles, filles de Pont de Rabentí –el nom amb què es coneix l'actual poble de Cercs–, una de les quals

> "ens havia dictades, ella sola, més de quaranta melodies. Ella no sabia ja gaire les lletres corresponents, però les tonades les repetia amb una fixesa i distinció admirables (...) Ella les tenia totes sabudes de molt jove i ensenyades sempre pel seu pare o per paquetaires i altres gents de terres solsonines i bergadanes."

Confiaven que la feina que farien al Berguedà seria molt profitosa perquè, arribats a Solsona, dos rectors els van dir "*que allí es cantava molt menys que a Berga*" i que "*Demés, Mossèn Anglès havia conegut una dona de Pont de Raventí (Berga) que li havia cantat 150 cançons. Aquestes indicacions augmentaren el nostre interès.*"
També es refiaven d'un treball d'exploració que havien fet entre finals d'agost i primers d'octubre de 1921 amb Josep M. Batista i Roca (Barcelona 1895-1978), que des de 1914 membre de la secció de folklore del Centre Excursionista de Catalunya, i Ventura Gassol i Rovira (la Selva del Camp 1893 - Tarragona 1980), que els va portar fins al Pallars Sobirà, travessant el Solsonès.
S'havia acordat que els col·lectors havien de redactar un diari de camp per deixar constància dels fets d'especial rellevància durant la recerca, com costums, tradicions, creences i en

definitiva de les maneres de viure i pensar de la gent de classes socials ben diverses. I això és el que van fer Anglès i Bohigas. Al segon fascicle del volum I dels *Materials de l'Obra del Cançoner* (Barcelona 1928)[20] trobem una extensa Memòria de la missió de recerca de mossèn Higini Anglès i Pere Bohigas, que van fer en dues tongades, del 10 juliol al 7 d'agost, i del 20 de setembre al 4 d'octubre de 1922.

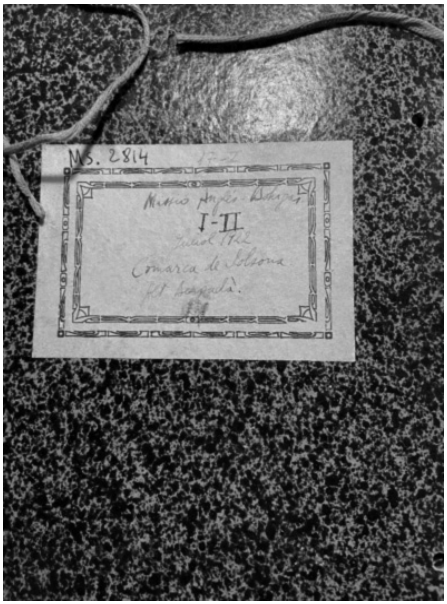
Els diaris de camp d'aquesta primera missió es conserven a la Biblioteca de Catalunya[21] per voluntat de Pere Bohigas [Fons Pere Bohigas (BC)], recollits sota el títol *Materials de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya de les comarques de Solsona i Alt Berguedà*. Són dues carpetes que contenen dos manuscrits:

- [Ms. 2814]: 1. Còpies de les cançons aplegades a la missió Higini Anglès-Pere Bohigas, juliol de 1922 (ms. 2814/1) - 2. Notes i materials de treball per a l'elaboració de la memòria, setembre de 1922 (ms. 2814/2)
- [Ms. 2815]: 1. Còpies de les cançons aplegades a la missió Higini Anglès-Pere Bohigas de l'Alt Berguedà, setembre de 1922 (ms. 2815/1) - 2. Esborranys d'articles, bibliografia sobre poesia i cançó popular i altre material de treball, setembre de 1923 (ms. 2815/2)

Tot i que la *Memòria* publicada el 1928 és molt fidel a les notes manuscrites conservades a la Biblioteca de Catalunya, en aquestes hi ha alguna informació complementaria de prou interès com per exemple:

> "A tots els que cantaven els pagàvem el cafè i la copa, amen del tabac que repartíem profusament durant tota l'expedició. Perquè dongueu compte de l'importància de la recerca d'aquella nit os llegiré la llista de subjectes que cantaren: Josep Francàs, Francesc Francàs (aquests dos no són parents), Josep Canudas, 60 anys, Ramon Casas, 14 anys, Josep Vilarasa, uns 30 anys, Salvador Nila, 25 anys, Joan Barnola, uns 40 anys, Per acabar en aquesta sessió portàvem recollides a la Pobla de Lillet 51 lletres, i de melodies algunes mes; entre elles hi figurava una variant de contrapàs".

Higini Anglès i Pere Bohigas van aplegar, en aquesta primera missió, 1.083 cançons cantades al Solsonès i al Berguedà en dues tongades esmentades. Al cap de pocs dies de començar-la, en arribar als pobles, sentien que la gent els identificava: *Són els de les cançons!*

Carpeta amb els *Materials de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya de les comarques de Solsona i Alt Berguedà*. [Ms. 2814]. Biblioteca de Catalunya

NOMBRE DE MELODIES RECOLLIDES

(10 de juliol a 7 d'agost)

Solsona	160
Navès (terme)	31
Montmajor (terme)	2
Valldora	79
Sant Llorenç dels Morunys	30
La Corriu	5
Vilacirreres	3
Aspur	7
Gósol	59
Jossa	31
Tuxent	33
La Coma	19
Canalda	72
Odén	31
Cambrils	38
Montpol	13
Timoneda	65
	698

(20 de setembre a 4 d'octubre)

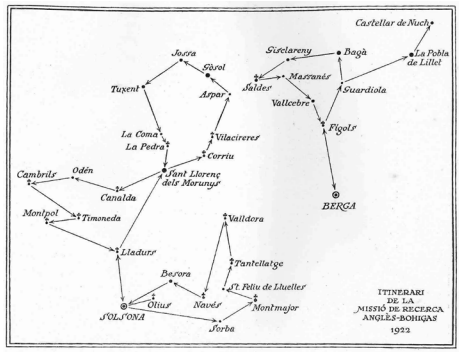
Berga	54
Figols	22
La Pobla de Lillet	120
Castellar de Nuch	120
Bagà	33
Gisclareny	7
Saldes	20
Moixeró	6
Vallcebre	3
	385

RESUM
MELODIES

Primera etapa	698
Segona etapa	385
Total	1,083

TRETZE: 1,355

Nombre de melodies recollides
Font: Anglès, Higini i Bohigas, Pere: "Memòria de la missió de recerca de cançons i músiques populars", p. 257

Esquema de l'itinerari de la missió de recerca Anglès-Bohigas a les comarques solsonina (10 de juliol – 7 agost de 1922) i berguedana (20 setembre- 4 octubre 2022)
Font: Anglès, Higini i Bohigas, Pere: "Memòria de la missió de recerca de cançons i músiques populars", p. 258

Fent balanç de la seva missió, Anglès i Bohigas explicaven que havien constatat que la cançó no es mantenia més viva als pobles arraconats de muntanya, sinó que era més present als pobles rics i de vida fàcil. A més, indicaven que en aquella època ja s'estaven perdent les cançons i el costum de cantar-les; els joves, tot i que les sentien dels seus pares i avis, ja no les aprenien, i només en recordaven algunes parts concretes de la lletra o de la melodia. Bohigas, en el seu diari, escriu: "*És un fet que avui la gent no canta com abans; ha perdut l'humor, ha de treballar massa per viure*".

El paper dels capellans de pagès

Mossèn Joan Serra i Vilaró, que des del 1906 era el director de Museu de Solsona, fou "*l'amic provident i l'àngel guiador de nostre recerca*", especialment perquè els posà en contacte amb una bona colla de capellans que els van obrir les portes de les rectories i van fer més amable l'empresa de caminar –tot i que també van fer trajectes a lloms de mules, un sistema tampoc fàcil perquè Bohigas no hi havia pujat mai i Anglès havia muntat poques vegades i de jove– pel Solsonès i el Berguedà a ple estiu, amb una xafogor terrible, tanta que van haver de suspendre la missió.

Al Berguedà van tenir l'ajuda d'altres capellans: a Berga, mossèn Bonaventura Ribera i Ribó (Berga 1879–1931), l'intel·lectual local més important del seu temps –poeta, historiador, polemista i catalanista radical–.[22] Delegat del Centre Excursionista de Catalunya, acompanyà Cèsar August Torras en moltes de les excursions que formaren part, el 1905, de la monumental obra *Pirineu Català. Bergadà. Valls Altes del Llobregat.* Ribera també fou el puntal de les investigacions i treballs de camp de mossèn Alcover en la seva tasca ingent del diccionari, del botànic Font i Quer en la seva recerca de la flora comarcal i de

mossèn Gudiol, en la seva tasca d'investigació arquitectònica, arqueològica i artística.
Mn. Ribera els va presentar Mn. Jaume Freixa, fill de Bagà i mestre de cant de la parroquial de Berga, fundador el 1914 de l'Orfeó Berguedà, que dirigí fins al 1934. Freixa havia col·laborat amb Serra i Vilaró en el treball del *Cançoner del Calic* i els proporcionà melodies que ell havia col·leccionat, cantades el seu pare que era tenedor d'ofici i cantaire excel·lent. Mn. Freixa les cantava i Mn. Anglès les transcrivia.
Els missioners fan magnífiques descripcions, de paisatges i de persones. Anotem algunes que fan referència a aquests rectors i capellans del bisbat més nou i més petit de Catalunya, que compartia amb el de Vic la transformació singular de la industrialització de les seves valls fluvials a partir del sistema de colònia industrial mentre que, a les extenses zones rurals ermes de carreteres i on hi havia la majoria de les 152 parròquies, el temps semblava aturat.

> "Passem boscos i més boscos; no podem córrer si no ens esberllariem. La fosca ens hi atrapa, i no portem llum!.--- Pasem per la rectoria de Sant Feliu de Lluellles. Tot picant a la porta, arriba un homenet vell, l'escopeta al coll amb peces de caça penjades damunt la brusa negra. Amb veu aspra i de malcarat: - Soc el Rector!- ens diu; i tirant-se avall la brusa, que amb la fosca sembla groguenca; resulta que és una sotana. Malgrat tot, s'entendreix una mica i ve a donar-nos guiatge."[23]

Quan arribaven a un poble el primer que feien era anar a veure el senyor rector. A l'Espà no l'hi van trobar i la majordona, esquerpa de mena, des de la finestra de la rectoria els va deixar clar que no els obriria la porta i ni tan sols els donaria un got d'aigua.

> "Arribem a Aspar negra nit; a les palpentes, trobem la rectoria, ab l'esperança de ben dormir, tustem aquella porta, i una minyona, majordoma malcarada, ix en finestra i ens llença d'aquella casa; esmaperduts, som acollits després a un petit hostatge de la vila. La caminada de Sant Llorenç fins ací ha estat tan aspra – sis hores llargues- que ni esma ens queda per desinfectar la cambra, on dormirem d'un son fins a hora matinada.
>
> En sent al matí següent, vaig per dir missa i per dissort del bon senyor Rector és fora; el gos de la rectoria m'emprén, la majordoma des de la finestra es nega a obrir-me l'església. Per deseixir-me del gos, em calgué fer servir el meu bastó."[24]

El rector de Tuixent (Bisbat de la Seu d'Urgell), mossèn Francisco Barba Delamoga, fill de Salardú, "*carlí antic i ara integrista a desdir*", sense cap mania els tancà la porta, recriminant a mossèn Anglès, que portava ben visible la sotana, que un capellà es dediqués a aquesta feina en lloc de predicar "*coses santes*"![25]
A Canalda (Odèn, Solsonès) van trobar un rector treballador:

> "Extenuats com estem, preguntem al fosser que cava una fossa si vol dir-nos la rectoria. – A qui busqueu? – Cerquem el senyor Rector. – Oh, és fora! – Tan se val, seurem i beurem aigua; dieu-nos la rectoria. – El senyor Rector, soc joc – deia desfent-se un sac que portava i que acabava de semblar una sotana. Així, acollits, arribàrem a la rectoria, i venia aigua i si volíem, fins vi fresc que ell tenia sempre en el bot, dins un sepulcre medieval dels que soscavava. Aquell sopar i aquell riure, amb les bromes del senyor Rector, un dels homes més alegres que hem conegut a muntanya, i aquell llit i aquelles tovalloles i aquell oli, reconfortaven nostre esperit las per tants dies de fadiga."[26]

Al Berguedà, *els de les cançons*, hi troben rectors més amigables i disposats a col·laborar. A la Pobla de Lillet el seu puntal és mossèn Àngel Vilella, i a Castellar de n'Hug, Mn. Josep Camps. De Vilella escriuen:

> "Gran propietari, fill d'una rica casa de pagès, exercia un benifet eclesiàstic en la parròquia de La Pobla. En el seu tracte resplendia una distingida gravetat, que caracteritzava la seva conversa agradosa i inexhaurible. Mossèn Vilella se'ns oferí del tot i per tot, però abans volgué que visitéssim la seva llibreria, on ha aplegat una important col·lecció d'obres clàssiques de Dret Català i de Dret Roma. Aquestes aficions

> l'han convertit en advocat de tota la comarca. El sòlid prestigi de Mossèn Vilella, fou causa de que arreu se'ns obríssim les portes i que ningú dubtes de la serietat de la mostra tasca. Demes, en aquest país havia fet algunes recerques el senyor Vilarrassa de Ripoll i no els era nou veure gent que recollia cançons".[27]

Mn. Josep Camps –"*que havia ocupat càrrecs importants en la capital de la diòcesi però que per la seva sort malastruga avui ha de viure com desterrat dalt d'una muntanya*" – ja els esperava, tot a punt per fer la feina; dies abans havia preparat el terreny: els aconsella que hi arribessin diumenge, "*per tal de trobar el poble més desocupat*" i ell, des de la trona, ja els havia avisat de "*l'obligació moral que tenia de cantar-nos les cançons que sabés*".[28]

"*Un dels millors subjectes i el més graciós i pintoresc de La Pobla, Mossèn Francesc Elies, clergue de cabells blancs, de posats pagesívols i simpàtics, i d'un bon humor que no es veu en gaires persones*" fou un extraordinari col·laborador perquè un cop trobat el dia –"*tenia la dèria d'anar a caçar i no estava pas decidit a deixar-ho córrer*"– va resultar que en sabia un pilot de cançons, 89!. Moltes les havia aprés de jove a casa seva, fent de teixidor, de sonador de bandúrria –que va haver de vendre per set pessetes en una crisi de butxaca– abans d'ordenar-se, també en sabia d'"americanes" que no interessaven als missioners, "*un gènere que havia conreat bastant quan estudiava al Seminari*".

A més de cançons americanes, en sabia d'enamorats que cantava posant "*els ulls en blanc, les mans apretant el porró –com si fos la malvenuda bandúrria– contra el cor; de tot el seu cos s'apoderava un desfici, que acabava en un esllanguiment veritablement grotesc*". Però cantava bé i cantava coses interessants.[29] Tant s'hi va posar Mn. Elies que "*la nit del dia que havien quedat no pogué dormir: les cançons li bullien en el cervell i havia d'aixecar-se del llit per tal d'apuntar-ne el primer vers.*" A l'hivern especialment, confirmat per la majordoma, després d'enllitar-se a les set del vespre, "*en canta per espai d'un parell d'hores*".[30]

Els missioners eren a Gisclareny el dia de la festa major, on van fer pobra collita i a mitja tarda entraren a la rectoria per acomiadar-se del rector: "*A la sala gran de la rectoria hi havia sis o set rectors, que aprofitaven aquell dia d'expansió i d'alleujament de la vida solitària que fan a les rectories*". Deurien aprofitar les festes majors per trobar-se, fer-se companyia i per comentar com anava el món, el seu petit món, i el més gran que rodava esverat al seu entorn.

L'any 1913 el diari integrista *El Siglo Futuro* publicava una carta que havien fet arribar al president del Consell de Ministres una colla de capellans dels bisbats de Solsona i d'Urgell, rectors d'aquest extens tros de país que va de Vallcebre a Gisclareny i de Maçaners a Gósol. Estaven alarmats i queixosos davant el rumor que anunciava la imminent supressió de l'ensenyament de la religió a les escoles. Signaven la carta 10 capellans responsables de 9 parròquies i de 9 escoles:

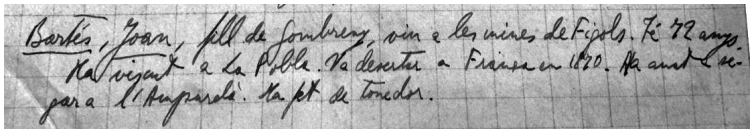
> "Manuel Molgosa, párroco de Aspa; José Canudas, párroco de Massanes; Ramón Moretó y Plana, cura párroco de Saldes; Juan Adám, ecónomo de Gisclareny; José Casadesús, teniente de Freixens; Clemente Soler, presbítero teniente de Villacireras; José Badia, presbítero coadjutor de Gísclareny; Fermín Víla, presbítero coadjutor de Vallcebre; Antonio Font, presbítero coadjutor de Gosol; Juan Prat, párroco coadjutor de Gosol".[31]

Joan Bartés i Rovira, (a) "el Comparativa"

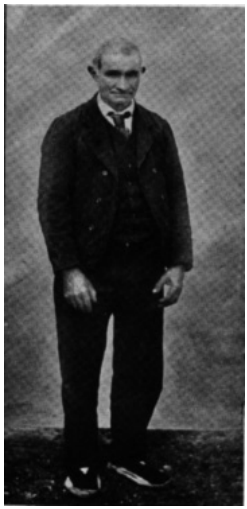
Mossèn Higini Anglès i Pere Bohigas van decidir conèixer Joan Bartés (a) *el Comparativa*, veí de Fígols-les Mines, fent una parada a l'estació de tren quan van iniciar el viatge cap a la Pobla de Lillet. Vivia en una casa prop de l'estació i va ser fàcil trobar-lo; estava vagarós perquè feia tres mesos que els miners de Carbones de Berga, SA estaven en vaga i no tenia feina; podia estar pels missioners.

Com que Mn. Freixa els havia dit que Bartés cantava un contrapàs llarg "*que no valia res*" van voler avaluar si valia la pena concertar una visita més llarga amb el personatge. Li van proposar que, a peu dret i darrerae l'edifici de l'estació del tren, els cantés el contrapàs i, "T*inguérem una immensa sorpresa en descobrir la riquesa de ritme i el color d'aquesta obra, una de les millors del nostre folklore musical*." I no van retenir-se a l'hora d'escriure que estaven contents de no haver fet cas a l'opinió de Mn. Freixa, tot i que aquest era músic, perquè haurien perdut

> "el més important document musical que fou recollit en lla present missió [...] Si aquell home recordava tan bé el contrapàs, després de molt de temps de o ballar-lo, no podia ser que no recordés també cançons. N'hi férem cantar una qualsevol, i ens sortí amb una versió del Rei mariner completament desconeguda".

Bartés, Joan, fill de Sombrera, viu a les mines de Fígols. Té 72 anys. Va viguda a la Pobla. Va deixar a Fraisa en 1870. Ha anat a cercar a l'Aguilaró. Ha fet de tonedor.

De la carpeta amb els *Materials de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya de les comarques de Solsona i Alt Berguedà*. [Ms. 2814]. Biblioteca de Catalunya

Els va faltar temps per acordar una visita de baixada de Castellar de n'Hug i van encarregar al rector i al mestre de les mines que esbrinessin si hi havia cap més miner cantaire. Agafaren el tren cap a la Pobla –portaven anotat el nom d'un amic de Bartés que vivia en aquest poble i que també sabia cançons–; estaven entusiasmats! La *Memòria* mostra clarament que Bartés va interessar als missioners, tant pel munt de cançons que sabia, com per la seva singular personalitat, que van saber destacar en el seu text.

El 19 de setembre de 1922 van sortir de la Pobla de Lillet per anar a Fígols, on els esperava Bartés, tot frisat perquè només els veié baixar del tren "*vingué tot seguit al nostre encontre i ens emmenà a casa seva, on ens presentar sa muller, dona d'un bell parlar camperol*".

Extret de *Llibreta de Recordances (1887-1926)*, de Joan Bartés i Rovira

Joan Bartés i Rovira va néixer el 5 de desembre de 1849 a ca l'Agneta de Gombreny i va morir a cal Bartés de la Consolació (Cercs), anomenat aleshores Fígols-les Mines, el 3 de març de 1928, als 79 anys. Quan es van conèixer amb els missioners de les cançons i els va convidar a casa seva, tenia 73 anys. Cal Bartés era a tocar del santuari de la Consolació i del pont de la Senyora, sobre el torrent de Sant Corneli. Pere Bohigas escriu sobre la fe i la pràctica religiosa del nostre protagonista:

> "La casa era summament modesta, però ben endreçada, El seu amo s'hi havia arreglat en un racó una taula per escriure, amb uns prestatges on tenia un enorme feix de fulles i llibrets piadosos. El seu amor a l'apostolat li havia fer reunir aquest fons, que distribuïa entre els seus treballadors i els seus clients. En tota la seva correspondència comercial incloïa – segons ens digué—una fulla de pietat molts vegades 'Rayos de sol', per tal de fer tornar a lla dreta via els equivocats.
>
> A nosaltres ens obsequià amb una fulla impresa a les seves despeses: una sentència de l'emperador Tiberi contra Pons Pilat, per no haver-se oposat a la mort de Jesús. En Bartés havia vist una fulla semblant en un lloc on havia anat, i li sembla una demostració tant contundent de l'Evangeli, que no vacil·la en fer-ne pel seu compte una tirada de mil exemplars. Volia fer-ho passar per la censura eclesiàstica, però l'impressor li digué que no calien les llicències a una obra de propaganda tan bona de per si." [32]

Feia poc que s'havia casat per segona vegada, amb Antònia Calderé i Llimós, de 63 anys, vídua d'un amic de Bartés que era carboner de Gombreny i mare d'onze fills. Bartés feia molt poc que havia enviudat de la primera muller, Dolores Saus i Bagués, amb qui s'havia casat feia 46 anys i amb qui va tenir catorze fills, dels quals només quedaven vius l'Isidre, casat amb Dolores Selga, "*que és més bona que un tros de pa*"; la Maria, casada amb Josep Sala, el mosso del forn de pa que la família tenia obert a la Pobla, i dues filles monges, una missionera franciscana de Maria i l'altra carmelita. La sort no acompanyà el nou matrimoni i Antònia va morir a primers de desembre del 1922.

Els missioners i Bartés van quedar amics. Bohigas explica que Bartés estava entusiasmat de poder col·laborar amb la tasca i que "*Quedàrem tan amics que l'home ha respost atentament a les lletres que li havem enviat i quan es va morir la seva muller es considerà obligat a fer-nos-ho saber.*"

Bartés era molt treballador i no li feia por canviar de feina i buscar-ne, si calia, lluny de casa; ho havien fet els avis paterns i materns, i també els seus pares i tots els parents. Ell ho va fer des de ben jove i fou home de molts oficis; acostumat de ben petit a fer llenya i a ajudar a les feines de la terra i del bestiar, el 1865, amb 16 anys, va a tondre ovelles a l'Empordà, a la Vall de Ribes i al Berguedà, i quan era temporada de segar i de batre agafava el camí cap al Vallès.

Per evitar ser enviat a Cuba quan fou quintat, es refugia a França. Des del juliol de 1870 i fins que torna, l'abril de 1872, fa mil i un oficis en l'extens territori que va de Montlluís fins a Perpinyà, amb companys desertors de Gombreny, sol, i amb colles de treballadors temporals recorre aquest tros de país, on no té cap problema per trobar feina, per fer tractes, per entendre's amb la gent, copiar i aprendre moltes cançons i, un cop passat el primer ensurt que li feia témer: li havien dit, i n'estava convençut, que els francesos eren corruptes i immorals, i per no contagiar-se va passar primer pel santuari de Montgrony per fer-hi una novena!

Instal·lat a la Pobla, i casat, combina la feina de pagès amb la de traginer; amb dos

matxos traginava per la comarca fins al Bages, Osona, el Ripollès i la Cerdanya, i el 1879, a proposta de Manuel Cosp, un pobletà que havia vist món posa en marxa una cooperativa –que no fou una cooperativa, sinó un negoci de les dues famílies– que li dona el sobrenom de *Comparativa*. Al capdavant de l'establiment hi va posar la seva dona, la Dolores, que també s'encarregà de pastar el pa, i ell, fent el tragí, entrava en contacte amb marxants i moliners per aconseguir blat i farina i tota mena de productes:

> "tots treballant molt i no gastant gaire, pues érem onze de gasto i trèiem a dinar i sopar mig porró de vi a la taula, això al principi que més tard ja no el vàrem pas estalviar, però luego vàrem vendre n bot de vi cada dia, veníem també arròs, fideus, bacallà, blat escairat i sense escairar, farina pa, oli, petroli, sabó, i tot lo poble cridava la companyia tant rica, els demés taverners malícia...".[33]

La falsa cooperativa va durar poc, sort del tragí! Portava cotons i teles per als fabricants de la Pobla i Ripoll; portava oli i vi a la Cerdanya des del Pla de Bages, bolets cap a Ripoll quan hi arribà *lo carril*, i amb el seu germà Ramon, que feia de sabater a Perpinyà, compraven i venien sabates fins que aquest acabà instal·lant-se a Barcelona. Va superar el còlera el 1885 i va emprendre el negoci de les llonganisses; embotia, assecava i les venia a Barcelona. Molts negocis, petits guanys, suficients però per poder comprar, el 1887, la casa de la Pobla, cal Manescal, a la plaça del Fort. I ampliar-la en diferents tongades, el 1890, 1895 i el 1914.

Sempre inquiet i buscant negocis "*amb l'ajuda de Déu nostro Senyor*", el 1908 va trobar una nova oportunitat a l'ombra del puixant negoci de la mineria berguedana, més concretament a Fígols-les Mines, que fou on el van conèixer i tractar els missioners, i on Pere Bohigas va convertir-lo en un dels destacats protagonistes de la seva crònica en terres berguedanes, i en va destacar, entre moltes altres facetes, la de memorialista, autor d'una *Llibreta de Recordances*, escrita entre 1887 i 1926.

"Llibreta de Recordances (1887-1926)", de Joan Bartés i Rovira

La *Llibreta* de Bartés és una font primària excepcional i hem tingut la sort de poder consultar-ne la transcripció que va fer l'any 2020 el director i autor teatral Guillem-Jordi Graells amb la col·laboració de Lluís Mangot. El treball, picat a màquina, fou maquetat per Rossed Mangot i Casanovas i imprès a la Impremta Boixader de la Pobla de Lillet. Al títol original, *Llibreta de Recordances (1887-1926)* –aquest any 1926, malalt de feridura, va deixar de fer-hi anotacions–, que va quedar com a subtítol, s'hi va afegir un títol, *L'Avi Bartés*,[34] i el document fou regalat als membres de l'extensa família Bartés.[35]

Bartés la va deixar fullejar als missioners i Bohigas s'esplaia en la descripció:

> "D'entre els seus papers tragué un llibre manuscrit vertaderament preciós. Era escrit d'ell mateix explicava la seva vida i tot el que aprengué anant pel món. En aquestes memories consignaven també els principals esdeveniments ocorreguts a la família [...]
>
> L'examen, encara que superficial del llibre manuscrit, ens produí molt de goig. Era escrit amb una senzillesa corprenedora, i en les seves pàgines traspuava tota l'emoció d'una vida senzilla, però no exempta de problemes espirituals. El llenguatge és el bell catalanesc, amb els dialectalisme propis de l'Alt Llobregat. Comença el llibre parlant dels avis i dels pares d'En Bartés, després parla d'ell mateix i de la seva vida, les peripècies que passà, els oficis que exercí i les diversions d'ell i dels seus companys. Tot això està enriquit per les notícies que dona del que passava entorn d'ells. L'explicació de la seva deserció per no anar al servir al rei, és senzillament deliciosa. Havia sentit parlar de la corrupció i de la immoralitat de França, i per això anava amb aprensió a aquell país; les vacil·lacions que aleshores sentia, les relata minuciosament Ja

> entrat a França, parla de la vida que feien els catalans que s'hi trobaven, i , entre altres coses, ens diu les cançons que aprengué.
> [...] En Bartés guarda el manuscrit curosament. Perquè no es perdi, l'ha deixat en testament al seu hereu, amb l'obligació de que es transmeti d'hereu a hereu i de deixar-lo a les seves filles monges si el volen llegir-lo." [36]

Pere Bohigas escriu que la *Llibreta* s'acompanya de fulls que li han interessat, correspondència que ha volgut conservar, les cançons que més li han agradat i, finalment, un recull de remeis populars –de gran interès folklòric– d'aplicació en les més variades circumstàncies; n'hi ha per a malalties comunes i altres només per a dones, com per ben parir, tenir llet, evitar defectes als infants que han de néixer..., però en la *Llibreta de Recordances* transcrita el 2020 no figuren els remeis ni tampoc els comptes dels diferents negocis que va emprendre Joan Bartés.

Des de les primeres planes l'autor del relat mostra el seu interès per deixar constància que tots els seus avantpassats sabien llegir i escriure, i que gràcies a la història familiar i al constant contacte amb els parents, però també a la seva recerca documental –va consultar els llibres sacramentals de la parròquia de Gombreny per reconstruir la genealogia familiar, la dels Bartés, però també la materna, els Rovira de Riugréixer de Bagà, i la de la seva àvia paterna, els Serralta de Castellar de n'Hug–, havia pogut refer la història de la seva família –que comença el 1712 amb el rebesavi Pere Bartés i Corominas, mestre de cases i dallador, hereu de cal Dumanjó del Cortal de Gombreny– i la seva pròpia.

De l'extensa i intensa vida de Joan Bartés, els missioners en van fer una magnífica síntesi:

> "En Bartés, econòmicament, està ben arreglat; compra al Comte de Fígols residus de carbó de les escorrialles de les mines, i amb això fa el seu negoci. Té quasi sempre sis o set treballadors empleats en la seva explotació, els quals manté casa seva, i els entreté durant la vetlla ensenyant-los de lletra i instruint-los. Ha fet 72 anys, però està ben conservat i la seva memòria és bona. És fill de Gombreny. De jove havia anat a segar a l'Empordà i havia fet altres oficis, com tenedor i traginer. Darrerament fa – com hem dit- de tractant de carbó. Exteriorment, el seu aspecte és fred; té una veu minça i sembla, de primer antuvi, quelcom tímid; però ben aviat hom veu que aquestes apariencies encobreixen un home vertaderament cordial".[37]

Bartés i les mines de Fígols

Bartés s'instal·la a Fígols-les Mines entorn el 1908. Durant força anys va viure en una casa que no era més que una barraca, així la qualifica a la seva *Llibreta*. La va construir sota una bauma, amb el permís del comte de Fígols, José Enrique de Olano y Loyzaga,[38] "*que sempre nos ha apreciat molt a tots*", i amb ell va acordar que podria aprofitar les escorrialles del carbó que baixaven pel desguàs del rentador de carbó, situat al nivell on el 1923 es va començar a obrir la mina Nova o Consolació.

Al rentador de carbó es destriava el carbó de la resta de materials estèrils amb què sortia barrejat de les mines, en aquests anys de la mina Sant Romà, Esteve i Sant Josep. En sortia net d'impureses i classificat per mides. El 1926 el rentador de carbó d'on sortia havia envellit i funcionava amb deficiència; l'enginyer Francisco Fontanals en el seu informe destacava que les pèrdues eren del 20%, la qual cosa explica que, un tros més avall, Bartés pogués construir unes quatre basses de decantació petites on acumular aquestes escorrialles i fer-ne una segona *rentada*, recuperar el carbó, res més que menuts de poc més de 8 mm de diàmetre que tenia usos domèstics i era el més mal pagat.

La feina de recuperar aquest carbó la feien entre vuit i deu dones; ensacat, era carregat en quatre matxos que el portaven a l'estació del tren on el personal de Carbones de Berga SA (CBSA) emetia una factura. Es tractava d'escorrialles, perquè el carbó recollit els primers quinze dies de juliol de 1922, fou de 12,5 kg, que CBSA va pagar al preu de 0,25 pessetes el quilo. Els homes llogats, entre vuit i deu, com a mossos dormien i feien vida a la barraca; les dones anaven a dormir a casa seva. Els pagava a 30 cèntims l'hora i el *gasto* a tots, homes i dones.[39]

Un negoci que rendia poc, però Bartés hi va treballar directament fins al 1919: "*fa tres anys que jo no treballo i només cuido de fer treballar, escriure i facturar vagons i altres mercaderies, i els vuit anys anteriors jo cuinava i quan me vagava treballa*".[40] El novembre de 1920 es van fer obres a la carretera que van afectar les basses i la barraca; Bartés, amb l'autorització del comte de Fígols, va fer unes noves basses i una nova casa "*feta a la vista de les basses i a cent metros de l'església de la Consolació, que està molt més bé que la que teníem a baix*". El comte també els va deixar cobrar la indemnització que va estipular la Diputació de Barcelona per compensar les obres de la carretera.[41]

Mossèn Anglès i Pere Bohigas visitaren, acompanyats pel rector de les mines, la colònia minera de Sant Corneli per entrevistar un miner que també sabia cançons. L'itinerari el descriuen així en les notes manuscrites conservades a la Biblioteca de Catalunya:

> "Per uns camins ben arreglats, amb jardins i arbres de passeig que contrasten amb l'aspror i nul·litat d'aquell paisatge, anaren pujant dalt de la muntanya ont són les mines, en el cim de les quals hi ha una gran colònia pels obrers de les mateixes. La muntanya està solcada per funiculars que transporten el carbó que ens feien oblidar per un moment que el verdader país on ens trobaven. Aquell dia tot estava parat. Algunes vagonetes des de feia mesos contenien encara el carbó que ningú es cuidava de transportar-lo a causa de la vaga.
>
> Arribant a dalt de la muntanya ens sorprengué bellament la visió de nombrosos horts amb sengles barraquetes que recordaven quelcom alguns indrets de Montjuïch, i en el cim oferien l'aspecte d'una acròpolis els grans edificis de pedra, amb un aspecte de caserna ont residien els miners. Comunicaven uns edificis amb altres per medi de ponts i per carrers que voltaven la muntanya i eren ornats amb acàcies i plantes de ciutat. L'aspecte no era desagradable."

A la *Memòria,* que no reprodueix el text que acabem de transcriure, es va publicar el següent paràgraf:

> "La colònia minera ofereix un aspecte ben diferent del de la comarca que l'envolta: camins ornats amb arbres i flors, ciutadans i grans edificis amb habitacions pels obrers, d'arquitectura semblant a les casernes.. Ens venia de nou trepitjar una terra tan llisa i trobar camins tan ben aplanats. El miner ens féu entrar a casa seva, un pis de parets blanquíssimes i ben airejat, d'una netedat rara en aquells pobles de muntanya. Era un bon home empordanès (de Castellfollit de la Roca), d'uns 50 anys, el qual, en cançons, anava a l'antiga..."

Paraules de sorpresa per part de Pere Bohigas, compartides per Higini Anglès, i amb bona part dels excursionistes, enginyers i visitants que s'acostaven al complex miner de Fígols-les Mines, convidats per Olano o ben rebuts per l'empresa que, per instruccions del seu propietari, els oferia un tracte exquisit. Avui en diríem acció promocional i evidentment es tracta d'una estratègia de màrqueting industrial exitosa.[42]

Vaga dels miners de Fígols del 1922[43]

Les vagues i els conflictes que trasbalsaren Barcelona des del 1902 fins al 1923 van

despertar totes les alarmes entre els industrials que tenien les empreses a l'alt Llobregat. I tot i que feia anys que extremaven la vigilància i el control a les seves colònies tèxtils i molt especialment a la mines de Fígols, les vagues i les reivindicacions esdevenien freqüents. En aquests anys, més que mai, la llarga distància que separava les fabriques de riu i les mines de Barcelona devia considerar-se com un gran valor.

Olano tenia clar que no es podia baixar la guàrdia, perquè totes les conques mineres espanyoles vivien convulsionades i en totes el sindicalisme hi era present. El 1910 es va fundar a Astúries el Sindicato de los Obreros Mineros de Asturias (SOMA), el primer de la mineria espanyola, amb una organització tan eficaç que li va permetre fer front a les empreses més poderoses de la conca minera i que el van portar a un fort i sostingut creixement en el nombre d'afiliats:10.000 el 1912 i 28.883 el 1919.

Els empresaris confiaven en les bones practiques del paternalisme i també en el Sometent de llarga tradició, però no n'hi havia prou. El consell d'administració de CBSA defensava, en la seva memòria de 1916, que la davallada de la producció era deguda a les «*dificultades por el ambiente social reinante*». Els rendiments mitjans havien estat de 600/700 kg/jornal cada 8 hores, però el 1920 el rendiment es van reduir a la meitat, 375 kg/jornal de 8 hores. Per pal·liar aquesta important davallada, l'empresa optà per fer canvis notables en l'equip directiu, i va incorporar l'enginyer Enrique Ruppmann, format a l'Escola de Mines d'Stuttgard; els enginyers Andrés Albazabal i Alberto Garcia, procedents de la mineria basca i asturiana, respectivament; el capatàs Vicente Pérez, de l'Escola de Mieres, i un nou metge, Pedro Puig de Fábregas. Es tractava no només d'augmentar la producció sinó també de fer front als temes d'organització del treball i de disciplina, i garantir un millor servei en un camp tan sensible com el de la seguretat i l'atenció mèdica.

Les relacions entre el nou equip tècnic de CBSA i els miners no milloraren. El 1917 una comissió de miners s'entrevista amb el governador civil per demanar-li que intermedïi en el conflicte, la qual cosa indica que els episodis de vaga o d'aturades puntuals continuaven. El maig de 1918 estaven de nou en vaga i es feia present la força del sindicat CNT. El gener de 1919 l'ambient era tens i, en previsió de nous aldarulls, es féu créixer la caserna de la guàrdia civil de Fígols, que passà a tenir 20 efectius.

El novembre d'aquest any Olano organitzà un acte per fer visible la força del sometent a Fígols, amb la benedicció de la bandera del sometent. El diari *La Comarca Bergadana* dona més detalls sobre la festassa i explica que l'economat de la Consolació estava engalanat amb fullatge i profusió de banderes amb el lema del sometent; que l'àpat fou servit per Ramon Puig de Berga i que no hi van faltar els panellets; que a la tarda i després del concert, es va oferir una sessió de cinema, seguida de ball, i que, amb un català florit:

> "Els dies que precediren a la festa es treballa febrosament en l'ornat de la torre del Excel·lentíssim Sr. Comte de Fígols, alsant-hi un artístic altar per l'acte de Benedicció. Al cim de la torre s'hi coloca una gran bandera espanyola, i foren engalanats tots els balcons de la sumptuosa estanca.
>
> L'edifici del economat llueix també esplendida ornamentació. Totes les principals avingudes ofereixen el moviment de les grans solemnitat [...] Des de la matinada del dia de Tots Sants que s'ovriren per camins i curriols compactes comitives que des de'ls pobles veins aflueixen als espaiosos jardins de la casa-torre del Sr. Comte, esperant-los els individus del Sometent de Serchs Figols-Les Mines. H veiem representacions de casi tots els pobles de la comarca, a mes del Cap instructor dels Sometents D. Jesus Marin i els caporals de Manresa, Berga, Srs. Moya i Cardona, respectivament...

> La bandera: Es de seda Royal blanca amb franjes blanc-vermell, format fons de bandera espanyola, creuant amb les quatre barres. Al bell mitg stenta brodada l'iimatge de Madona Montserra, destacant-se demunt muntanyes i a banda i banda l'escut d'Espanya i el del Excm. Sr. Comte de Figols. Al revers te brodat el lema "pax" entre les tonalitats del arc de St. Marti i als costats els escuts de Serchs i Figols. Es rica ofrena del Excm. Senyor Comte de Fígols, i honra de debo als tallers de Casa Jorba."

En aquest context la companyia imposà, el juny de 1922, una reducció de jornals de tres rals diaris. Però els obrers es resistiren a acceptar-la i ho feren amb el suport del Sindicat Lliure,[44] que va organitzant accions solidàries a favor dels miners i aconseguint, el 25 d'octubre, que la comissió mixta nomenada a l'efecte acordés la renúncia de l'empresa a la rebaixa dels jornals amb la condició que els obrers es comprometessin a augmentar un 10 per cent el rendiment del treball en relació amb l'anterior al conflicte. El governador civil havia reclamat un informe a la guàrdia civil de la caserna de Fígols-les Mines per tal d'esbrinar les raons que explicaven una resistència tan llarga per part dels miners. La guàrdia civil va informar que els miners havien trobat feina en la construcció de carreteres a la zona però que també havien arribat l'ajuda i "l*os auxilios que les presta el Sindicato Libre de Barcelona*."

Per part del sindicat de Fígols, va ser un fet extraordinari i que degué costar grans sacrificis, i que no hauria estat possible sense el suport econòmic del Sindicat Lliure des de Barcelona. Fou un èxit dels vaguistes enfront d'una empresa poderosa, propietat d'un personatge de gran influència política com ho era aleshores el comte de Fígols.

Notes

1- Massot i Muntaner, Josep «L'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, font de recerques», a *Llengua i literatura*, 2003, p. 549-561. Massot i Muntaner, Josep: Caçadors de cançons. Les missions de l'obra del cançoner popular de Catalunya, Abadia de Montserrat 2021.

2- Calvo Calvo, Luis «Higini Anglès y la Obra de Cançoner Popular de Catalunya » a Recerca Musicològica IX—X, 1989-1990, p. 283-293.

3- Massot i Muntaner, Josep Caçadors de cançons, p. 122-123, 126-127, 134-135, 268-269, 316-317. VV.AA.*: L'hereu Mill, Arxiu vivent de cançons populars. Cançoner recollit per Joan Tomàs i Parés,* Berguedana de Folklore Total/ Garsineu Edicions, Col·lecció músiques i danses 3, 2022, p. 13-14.

4- Massot i Muntaner, Josep Caçadors de cançons, p. 122-123. Per a aprofundir en ell coneixement de l'*Hereu Mill*, vegeu Pedrals Costa, Xavier «Josep Casals Cirera: el llegat de l'Hereu Mill», a VV.AA.*: L'hereu Mill, Arxiu vivent de cançons populars. Cançoner recollit per Joan Tomàs i Parés,* p. 21-30.

5- Massot i Muntaner, Josep «La Patum i l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya», Berga, Programa de Corpus 2014.

6- Per a més informació sobre músics i cantaires vegeu: Cortés Elía, M. del Agua i Escútia Fors, Eloi *Danses tradicionals del Berguedà. Recull històric, musical i coreogràfic*, vol. 1 i vol. 2, Berguedana de Folklore Total, Berga 2019 i Berga 2020.

7- https://cultura.gencat.cat/ca/temes/commemoracions/2022/anycanconerpopular/la-historia/les-recolleccions/les-memories/ , Extret de Joan Tomàs-Joan Amades 1927, Materials-8 1998: 107.

8- Anglès, Higini & Bohigas, Pere «Memòria de la missió de recerca de cançons i músiques populars», a *Obra del Cançoner Popular de Catalunya. Materials. Volum I,* Fundació Concepció Rabell i Cibils, Vda. Romaguera, Barcelona 1926, p 185.

9- https://ca.wikipedia.org/wiki/Josep_Conangla_i_Escud%C3%A9 . Serra Rotés, Rosa & Artero Treserra, Josep *Puig-Reig i la seva gent en temps de la II República 1931-1936),* Àmbit de Recerques del Berguedà, Col·lecció Auró, 2022, p. 61 i 275.
10- Massot i Muntaner, Josep *Obra del Cançoner popular de Catalunya: Materials. Vol IV, Fascicle I,* Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 1993, p. 393. *Obra del Cançoner popular de Catalunya: Materials. Vol IV, Fascicle II,* Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 1993, p. 474.
11- Joan Prat Molins, *el Calic*, nascut al mas de la Costa (1837-1918) de Bagà (Berguedà) cantava cançons que aprenia i d'altres que ell mateix inventava, acompanyant-se d'un flabiol. Mn. Serra Vilaró va recopilar moltes de les cançons que cantava en Calic, amb lletra i música, fent un llibret recopilatori de 135 cançons, tot i que no recopilà les que va considerar massa descarades.
12- L'Ajuntament de Bagà en féu una segona edició l'any 1989.
13- Per aprofundir en la biografia del capellà, medievalista i arqueòleg Serra Vilaró, vegeu VV. AA. *Revelar el passat: homenatge a Joan Serra i Vilaró en el XXV aniversari de la seva mort,* Tarragona. Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura/ Museu Nacional Arqueològic de Tarragona/ Museu Diocesà i Comarcal de Solsona, 1994.
14- VV. AA.: *Folklore del Lluçanès. Josep M. Vilarmau i Cabanes*, a cura del Grup de Recerca Folklòrica d'Osona. Barcelona, Ajuntament de Prats de Lluçanès / DINSIC publicacions musicals, 1997. Roviró Alemany, Xavier. «Vilarmau, folklorista i poeta dels Romeus de l'Esbart de Vic», a *Ausa* núm. 142, Vic 1999, p. 305-320.
15- Els materials foren recollits entre 1903 i 1922 a la comarca del Ripollès i a pobles de comarques veïnes (segons la demarcació actual) per aquest grup local de folkloristes, entre altres col·laboradors, han permès l'edició del *Cançoner del Ripollès*, editat per Maria Antònia Juan i Jordi Mascarella, i publicat pel Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès el 1998.
16- Mangot, Rossend «La Rossa de Bulner», a *Ressò d'Avià*, núm. 69, abril 2013 i a la pàgina web dedicada a la protagonista. https://larossadebulner.cat/#la_rossa_de_bulner
17- Serra Rotés, Rosa «Cançons festes i costums», a VV.AA. *Gósol, Mirades*, Àmbit de Recerques del Berguedà, Col·lecció Auró, Berga 2024, p. 151-158.
18- Anglès, H. & Bohigas, P. «Memòria de la missió de recerca de cançons i músiques populars», p. 245.
19- Anglès, H. & Bohigas, P. «Memòria de la missió de recerca de cançons i músiques populars», p. 183.
20- Anglès, H. & Bohigas, P. «Memòria de la missió de recerca de cançons i músiques populars», p. 179-258.
21- Barcelona, Biblioteca de Catalunya, ms. 2814-2815. Es conserva una còpia microfilmada de l'OCPC (BC). Les fitxes corresponents a aquesta missió han estat catalogades al Centre de Promoció de la Cultura tradicional i popular catalana. Massot i Muntaner, Josep "Catalogar l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya", Recerca i difusió de l'etnologia catalana 35 (juny 2002), p. 1-2. *Obra del Cançoner popular de Catalunya. Materials, vol. IV*: Inventari de l'Arxiu de l'obra del Cançoner popular de Catalunya, a cura de J. Massot i Muntaner, Barcelona: Fundació Concepció Rabell, 1994, p. 431 (C-1, C-2 i C-3), i 433 (C-8). Massot i Muntaner, Josep (ed.), *Història de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995, p. 27-34 i 58-60.
22- Noguera i Canal, Josep *Industrialització i caciquisme al Berguedà*. 1868-1907. vol. I, Berga 2022, Àmbit de Recerques del Berguedà, Col·lecció Recerques 1, p. 197-199.
23- Anglès, H. & Bohigas, P «Memòria de la missió de recerca de cançons i músiques populars», p. 190-191
24- Anglès, H. & Bohigas, P. «Memòria de la missió de recerca de cançons i músiques populars», p. 203.
25- Anglès, H. & Bohigas, P. «Memòria de la missió de recerca de cançons i músiques populars», p. 205.
26- Anglès, H. & Bohigas, P. «Memòria de la missió de recerca de cançons i músiques populars», p. 215.
27- Anglès, H. & Bohigas, P. «Memòria de la missió de recerca de cançons i músiques populars», p. 234.
28- Anglès, H. & Bohigas, P. «Memòria de la missió de recerca de cançons i músiques populars», p. 235.
29- Anglès i Bohigas no van anotar cap cançons obscenes, i pel que es dedueix, en van escoltar forces. "En ésser ben de nit, amb desconhort punyent, podem contemplar una escena bàquica allà dins com una barraca. Això ens diu prou com les cançons van a la posta, fins en llocs talment de muntanya. Són els joves i noies d'aquelles cases asseguts per terra en una entrada que els fa de taverna; al mig, veiem una llum que espetega i fa molt poca claror; un porró de vi amb un broc obert com càntir, va passant de l'un a l'altre; joves i vells canten, amb veus mig barbres i rogalloses, cançons escandaloses i de pregon mal gust. Algunes d'elles, en castellà, les aprengueren essent soldats. Aquesta escena ens pinta al viu allò que ens deia la «Santlleïna»: --De cançons en sé moltes més, però són molt escandaloses, -, i sinònim de verdes [qui ho explica i recull és el capellà]. En veure'ns els cantaires, no paren de cantar sinó per dir-nos amb menyspreu: -Aquelles cançons que vostès suara apuntaven, ja no les volem; per beure

i cridar a les vetlles de festa i a les diades majors, han d'ésser com aquestes que senten ara.- I així seguien fins qui sap l'hora." Anglès i Bohigas, Pere: «Memòria de la missió de recerca de cançons i músiques populars», p. 194-195.
30- Anglès, H. & Bohigas, P. «Memòria de la missió de recerca de cançons i músiques populars», p. 235 i 241.
31- Serra Rotés, Rosa «Gent de Gósol», a a VV.AA. *Gósol, Mirades*, Àmbit de Recerques del Berguedà, Col·lecció Auró, Berga 2024, p. 181-192.
32- Anglès, H. & Bohigas, P. «Memòria de la missió de recerca de cançons i músiques populars», p. 245.
33- *Llibreta de Recordances (1887-1926) de Joan Bartés,* 2020.
34- El text mecanografiat i imprès en format de DIN A5 (148 mm x 210 mm) consta de 150 pàgines i inclou algunes fotografies; destaca la de Joan Bartés Rovira.
35- Agraïm als amics Pere, Lluís i Dolors Boixader, de la Pobla de Lillet, impressors d'ofici i gent de cultura, la cessió d'una copia impresa de Joan Bartés.
36- Anglès, H. & Bohigas, P. «Memòria de la missió de recerca de cançons i músiques populars», p.247.
37- Anglès, H. & Bohigas, P. «Memòria de la missió de recerca de cançons i músiques populars», p.232.
38- Per aprofundir en la biografia del comte de Fígols, José Enrique de Olano y Loyzaga, vegeu Serra Rotés, Rosa *Mines, miners i ferrocarril industrials al Berguedà,* Barcelona 2020, Ed. Els Llibres de l'Índex, Capítol 6, p.132-163, i Serra Rotés, Rosa *Mines i miners. Una historia industrial,* Barcelona 2020, Ed. Els Llibres de l'Índex, Capítol 2, p. 34-41.
39- *Llibreta de recordança*, p. 68-69. Esmentat per Corominas Camp, Jaume *Fígols Les Mines. La Consolació . Sant Josep. Esplendor i decadència d'una colònia minera*, Impremta Boixader 2019, p. 73.
40- El seu fill, Isidre Bartés i Saus, feia anar un forn de ciment prop de Guardiola, i dos forns més entre Bagà i Guardiola, que funcionaven amb força elèctrica, i podia carregar el ciment de franc al tren, com el pare feia amb el carbó.
41- Una de les últimes anotacions de la *Llibreta* fa referència a aquesta indemnització. El 1926 no sabien encara quan la cobrarien però tenia clar que "el dia que la pagaran D. Josep de Olano diu que no en vol pas res, que la havíem de cobrar nosaltres, que ell no hi vol res, que no li costa pas res".
42- Serra Rotés, Rosa *Mines, miners i ferrocarril industrials al Berguedà,* Capítol 9, p. 236-259.
43- Serra Rotés, Rosa *Mines i miners. Una historia industrial,* Capítol 3, p. 42-103. Balcells, Albert i Serra, Rosa «Els miners de Cercs, el Sindicat Lliure i Carbones de Berga durant els anys vint del segle passat.», a *L'EROL, revista cultural del Berguedà*, 2021, Núm. 150, p. 70-74.
44- El Sindicat Lliure havia nascut a Barcelona, a l'Ateneu Obrer Legitimista, el 10 d'octubre de 1919, com a reacció davant la Confederació Nacional del Treball, que havia aconseguit la representació gairebé exclusiva dels treballadors de la ciutat. Des del començament els fundadors del Sindicat Lliure deixaren clar que el seu era un sindicalisme purament professional, que rebutjava l'opció revolucionària i volia garantir la seva independència política alhora que era aconfessional. Des del primer moment els de la CNT volgueren desacreditar el Sindicat Lliure qualificant-lo de groc, és a dir d'instrument patronal contra les reivindicacions obreres, però restà clara la seva independència de la Federació Patronal.

LA PROTECCIÓ DEL TERRITORI PIRINENC 20es Trobades Culturals Pirinenques: 35-47 (2024)
Societat Andorrana de Ciències, Andorra
DOI: 102436/15.8060.34.3 ISBN: 978-99920-61-73-2

Una Línia Llei nempasitana. Identificació d'una línia megalítica a la vall de Cabó i la seva evolució i manteniment

Cristina Orduña i Ponti, periodista

Antoni Fiol i Colomar, arquitecte

La identificació d'estructures megalítiques i, específicament de dòlmens, és qüestió coneguda al Pirineu, de punta a punta. En l'indret on es desenvolupen aquestes vintenes trobades, i ben a prop, hi ha un menhir caigut de grans dimensions. Al seu redós, i juntament amb una antiquíssima estructura sagrada, hi va créixer tot un nucli habitat. Un monestir, una ermita, un nucli, un menhir que ha sobreviscut ajagut com un gegant en repòs…. tots, en un mateix indret. Ens podem preguntar: aquesta proximitat entre ells resultaria fruit de l'atzar?

Podria ser. Però no només és això. Creiem que hi ha molt més que atzar en aquesta concentració d'energia i de poder tel·lúric i espiritual. La creació d'estructures megalítiques, amb forts vincles de relació –tant física com esotèrica– amb les persones que habiten el seu entorn, forma part d'una manera de fer de les societats en el neolític i altres de situades molt anteriorment en el temps, i estan previstes i proposades en el lloc per al seu ús pràctic.

Vall de Cabó

Les raons que reposen en el fons d'aquesta dinàmica de creació d'estructures que podem anomenar sagrades són de tipus energètic, amb aplicacions, com hem dit, pràctiques i amb objectius possiblement aprofitats per l'espiritualitat, també. D'una tal manera que, segons l'estudi realitzat sobre aquest tipus d'estructures per especialistes de gran renom, (i no només a Europa i a la península ibèrica) en l'àmbit de la radiestèsia, com Cardinaux a Suïssa, Jáuregui, Petralanda, Rubio i d'altres a Espanya, es constata una disposició que segueix uns patrons establerts pels corrents tel·lúrics i dimanacions de substàncies minerals i químiques de l'interior de la Terra; uns patrons que facilitarien l'establiment de totes aquestes aplicacions mencionades. Aquesta seria la base sobre la qual els menhirs, dòlmens o estructures més complexes com piràmides o temples exerceixen una acció concreta sobre la vida que s'hi exposa. I la raó també, esgrimida per alguns estudiosos,[1] que s'hi acabin encavalcant centres de trobada, de pregària, d'habitatge, de comerç, de vida.

L'energia i com se situa

Seria interessant fer una immersió en la complexa diversitat que anima el tel·lurisme de la Terra i també parlar sintèticament del complex entramat magnètic i elèctric en què s'insereix la vida. Perquè sense comprendre alguns elements essencials del comportament de l'activitat biològica, no és possible trencar els estereotips que tenim sobre les estructures megalítiques com ho són els que tractem aquí; els dòlmens de la vall de Cabó, que, els avancem, resulta que estan exactament disposats en línia recta, orientats a la sortida del sol en l'inici del solstici de l'hivern a la vall, justament seguint la constel·lació de la Serp, que sembla que seria visible també (millor que ara) en aquell moment del calendari, en aquest indret, observant l'evolució del moviment planetari.

No ens hi estendrem gaire i anem per feina: en primer lloc, el planeta en què vivim, la Terra, no és pura matèria inert. És un ésser viu, ple d'energia magnètica i elèctrica, que es modifica constantment i que acull centenars de milions d'organismes (que tenen moltes diverses formes i mides)…. que són vida! Bacteris, rizomes, virus, paràsits, fongs uneixen les seves particularitats i necessitats per ensamblar-se i crear organismes complexos, com l'ésser humà mateix. Els sistemes mineral, vegetal i animal tenen el mateix substrat: la càrrega electromagnètica. Així, podem concloure que el material amb què es construeix el dolmen o menhir (pedra) és viu, encara que el seu moviment sigui definitivament lent i, també com a mínim, és un conductor elèctric.

El plasma

Aquest de l'electricitat, precisament, és un segon aspecte molt important: tota la matèria de l'univers està carregada elèctricament i forma un mar de partícules ionitzades, que es denomina *plasma* per la seva semblança amb les cèl·lules vives i que té un comportament natural imprevisible.[2]

Podríem dir que tot conté electricitat i electrons: les estrelles del cel, les nostres cèl·lules, qualsevol part d'una planta, i els minerals. I, òbviament, tot conté moviment, encara que de diferent qualitat i en diferents mesures. Totes les coses i elements que podem imaginar

–encara que sigui una eina del camp– es relacionen amb el camp elèctric del seu entorn. Allà ben lluny, els espais entre estrelles i galàxies; i ben a prop nostre, els espais entre els objectes i matèria que percebem, no estan buits: són espais curulls de partícules atòmiques carregades d'electricitat.

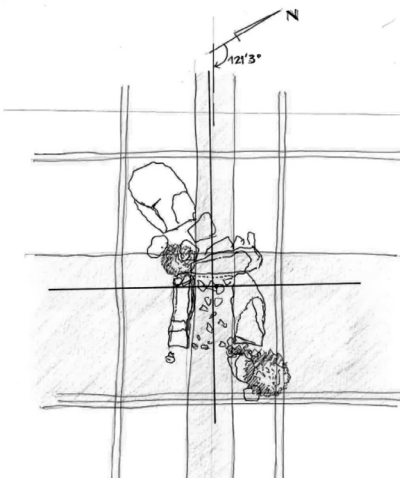
La Terra, mestressa d'un nucli consistent (asseguren, que no ho hem vist, de ferro) i sacsejada pels camps elèctrics del sistema solar que la fan girar, crea un camp magnètic que alimenta la vida. La biosfera és de càrrega elèctrica negativa i la ionosfera, de càrrega elèctrica positiva. La interacció entre aquests dos camps o pols porta molts i diversos fenòmens, que –sembla, tampoc no hi érem– milers anys enrere eren més ostensibles i forts. El que constatem és que la pluja és creada per aquesta interacció, amb l'amable, incondicional i exclusiva aportació de la massa vegetal, bàsicament, arbres. Molt cert que podem gaudir de fenòmens extraordinaris com les tempestes elèctriques o les aurores boreals… I que els monuments megalítics compten amb aquest bagatge electromagnètic entre la geosfera (biosfera) i la ionosfera, i molt més enllà…, per crear una interacció concreta que afecta el seu entorn immediat i, en el cas d'un dolmen, el seu interior.

Tercer punt i molt interessant… L'home forma part d'aquest sistema de què parlem. Les cèl·lules es comuniquen entre elles amb un refinat sistema electromagnètic i creen en el seu si una manera d'electricitat (ATP), que és el que aporta l'energia per sostenir la vida al cos. El camp energètic, que s'anomena tot sovint *biocamp*, es va conformant en forma molecular o química, en forma lumínica o fotònica, en forma calòrica, elèctrica, magnètica, radioactiva, vibratòria i sònica.[3] Tot… a dins d'un mateix cos.

Així doncs, la capacitat d'interacció és molt més gran del que a primer cop d'ull copsem. Entre tots els éssers. I amb l'entorn. De tal manera, que "parlem" de moltes diverses

Dolmen de Cobertrades

Plànol de forces tel·lúriques del dolmen de Cobertrades

maneres, amb molts i diferents interlocutors. És així que el reputat especialista Stéphane Cardinaux explica que l'ésser humà té els ressorts per interactuar amb la complexa realitat que l'envolta i que la seva consciència articula la seva realitat física i el resultat de la interacció.[4] Com una caixa de ressonància, que capta i envia freqüències al món. I per suposat, interacciona amb l'estructura sagrada en què està.

Ones de forma

La quarta consideració és l'efecte que produeixen les formes, la geometria; el seu influx en què l'envolta. Aquest efecte, una energia molt subtil, són les anomenades *ones de forma*, ones portadores d'una influència mesurable. Òbviament, les formes i la posició dels dòlmens que ens arriben avui en dia estan distorsionades en gran part a causa dels moviments terrestres, i inclemències, del pas del temps, i de la interacció humana: en molts, la posició no és l'original. D'altra banda, en alguns casos, aquests dòlmens s'han convertit en estructures més sofisticades, com un temple romànic –i és el cas en algun dels punts estudiats, creiem–. El que volem dir és que la posició de les peces que conformen el dolmen, la seva mateixa situació en l'àrea geogràfica… l'estructura geomètrica dels temples i la seva arquitectura, tot forma part d'un llenguatge molt subtil que, captat pels nostres sentits, provoca un efecte determinat.

També, en aquesta mateixa consideració, hem d'observar el que envolta normalment aquestes estructures: parlem de la natura i la massa vegetal, ja que elles mateixes són el resultat de patrons geomètrics[5] i estan incidint en aquesta percepció de l'ambient que crea l'indret.

Voldríem fer espai en aquest desgranat d'elements que fan possible la contingència dels dòlmens o altres espais sagrats per tractar una informació que pot resultar xocant en un treball com aquest, però que ens sembla important detallar: els dòlmens s'han construït a la manera que els alquimistes i espagiristes construeixen un elixir o ungüent determinat. Com sabem, aquests darrers, a l'hora de fer un treball de destil·lació amb les plantes i minerals, tenen en compte per a les seves formulacions un element molt i molt determinant: l'energia i la *llum* que dimana del Sol, que es reflecteix en els planetes que l'envolten. Aquests, alhora, reflecteixen una nova energia tenyida de les seves pròpies qualitats planetàries en la Terra i tot el que l'habita. Entre aquests planetes hi podem posar la Lluna, que encara que no és un planeta, si que és un satèl·lit del nostre planeta, al qual influencia determinantment. Aquesta energia planetària i solar compta i molt, i la podem enregistrar com una força natural.

Línies tel·lúriques

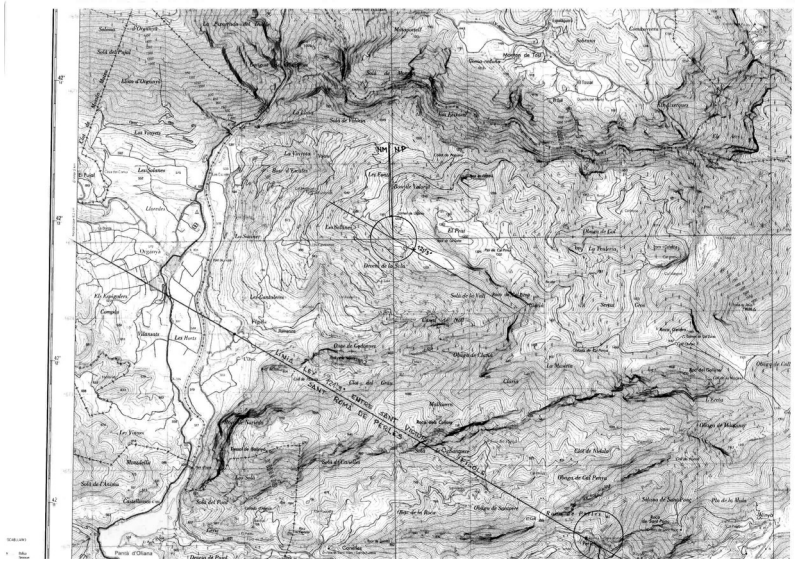
I finalment, entrem en el darrer punt: la Terra no és una capa uniforme, una catifa plana dibuixada a desig del usuari. La Terra està travessada de corrents tel·lúrics, forces interiors de gran potència que creen fenòmens que modifiquen el paisatge. Són fenòmens com diàclasis i falles, quan hi ha esvorancs; corrents d'aigua que rellisca de manera més o menys profunda per sota del terra que trepitgem; són *malles* de línies creades per la dimanació que creen metalls com l'or, la plata, el coure i d'altres; hi ha *malles* que crea el mateix

magnetisme de la Terra; hi ha vòrtexs energètics creats pels camps magnètics i per les emocions; i finalment, són també xemeneies de *respiració* entre l'interior i l'exterior de l'escorça terrestre.[6]

És justament aquest aspecte en què ens centrarem més en aquesta comunicació. Hem constatat el que expliquen i després mostren amb gràfics els estudiosos en geobiologia sobre les catedrals, o els dòlmens: tot temple o lloc sagrat queda sustentat sobre una xarxa concreta de corrents tel·lúrics, disposada de manera que autoconté l'estructura sagrada, *l'alimenta* energèticament i la fa útil, fet que provoca la seva "entrada en funcionament" per l'activació de camps de tipus electromagnètic i d'altri. Hi ha xarxes i interaccions que milloren el que s'hi exposa (com llavors) en un punt concret; que activen; que expandeixen la qualitat de la percepció de qui s'hi sotmet. Un secret: us direm que no és un caprici que la posició de l'oficiant en una cerimònia en una església romànica sigui el que és… la posició de l'altar sol coincidir amb l'encreuament més potent d'aquestes xarxes tel·lúriques de què parlem. Per tant, i fent un paral·lelisme amb els dòlmens, el punt de màxima intensitat energètica en el seu interior ha de respondre, per tant, a un element sagrat de transformació (la que sigui).

A la vall de Cabó, la vall nempasitana

Per situar el context geogràfic de què parlem, val a dir que la vall de Cabó té obertura a la conca del riu Segre, a la comarca de l'Alt Urgell. La situem entre la Seu d'Urgell i Oliana

Línia orogràfica dòlmens al plànol de la vall

com a poblacions importants de referència. S'hi accedeix des de la carretera comarcal C-14, al pas de la població d'Organyà, població que també queda inclosa en aquest estudi que presentem. És una vall que queda orientada en l'eix est-oest: aquest és un element bàsic a tenir en compte, ja que parlem de quelcom que aprofita aquesta orientació precisament per gaudir de la seva influència i significació. El clima de la vall és pirinenc tot i que la comentada situació procura una certa protecció de les inclemències que vénen del nord.
Als fulletons de publicitat turística de la vall de Cabó es parla d'uns dòlmens. Els estiuejants, esperonats per aquesta difusió del que veuen com les restes d'un mite difús, s'hi passegen d'un a l'altre, i pocs entenen què és el que admiren…, més enllà d'un cúmul de pedres d'un significat ignorat i amb una utilitat més aviat discutible. Fan el camí trepitjant un antic corriol de bast medieval, després transformat en camí de carro i actualment en desús habitual, perquè la carretera, més a prop del peu del bosc, uneix els nuclis poblats d'aquesta vall. Creiem probable que el petit poble de Cabó fos un assentament humà des de molt antic, i parlem almenys de 2.500 anys aC, i que també ho fos Organyà. La vall de Cabó és descrita en pergamins medievals com la vall de "Nempas", que podríem traduir com *no hi ha pas*; suposem que en referència a la serra de Boumort, que la tanca per ponent i que fa de frontera natural i de barrera amb la veïna comarca del Pallars. Pel nord i el sud també està tancada en forma de ferradura, amb l'alta muntanya.

Aspecte orogràfic

També considerem, a partir de les conclusions dels estudis dels noms de la toponímia que hem consultat, que l'orografia que contemplem avui fos molt diferent en l'època de construcció dels dòlmens. D'una banda, el topònim *Organyà*[7] suggereix que fos un indret al costat d'una gran bassa ('Or' és referencia a l'aigua, amb l'afegit que fa referència a lloc embassat) que se situaria en l'àmplia zona dels actuals horts i que, poc a poc, s'ha anat escolant per la zona del pont d'Espia. En quina època? No disposem de prou dades per elaborar una teoria. D'alguna manera, l'actual aqüífer, sustentat per la bassa subterrània profundíssima a la font Bordonera, alimenta aquesta possibilitat, que ara pot semblar sorprenent.

D'altra banda, necessàriament, les tales d'arbres realitzades arreu del Pirineu en diverses èpoques (entre d'altres, les dutes a terme per a la construcció de l'Armada Invencible, al segles XVII i XVIII i les explotacions comercials del bosc consecutives posteriors, ja més a prop, al segle XIX i fins a mitjan segle XX),[8] també han anat reconfigurant el paisatge, eliminant els arbres de gran mida –de ben segur centenaris– i deixant-hi un bosc jove, de no més d'uns cent anys, que és el que podem contemplar a la zona ara.

Aqüífer de la font Bordonera

Descripció de la línia

Serra de Sant Joan

Si fem una descripció del que anomenem *Línia Llei* de dòlmens, hem de posar en relleu algunes de les nostres troballes: en fer extensiva la perfecta línia recta que conformen els dòlmens a la falda de la serra de Sant Joan, que limita al sud la vall, hem constatat que s'allarga a d'altres punts en els quals actualment hi ha esglésies romàniques, en una situació en l'orografia propera que dona sentit a tota una estructura que interpel·la per la vinculació amb el sagrat. Amb tot, cal assenyalar que almenys un dolmen de la línia estudiada ha desaparegut, possiblement per causa de la gestió agropecuària privada, i un altre, el del Molí de Favà, ha quedat ressituat (*reconstruit*) per l'administració[9] sense causa explicada i, encara que es manté en certa cohesió, ha quedat desplaçat).

Aquestes estructures megalítiques haurien estat disposades entre el 1200 i el 400 aC, pel poble ceretà, de cultura ibera, que són els que colonitzaven aquesta zona de la Cerdanya, fins a la Seu d'Urgell, Organyà i la vall de Cabó. Resistents en les guerres púniques, a Cartago i després a Roma, el seu món està molt marcat per les jerarquies, i en elles, els druides o sacerdots són homes de gran ascendència, preparats durant anys per mestres més grans en creences i capacitat sensitiva, que confien en la indestructibilitat de l'ànima, de gran vinculació amb la natura i la seva transformació; entrenats en l'oracle, organitzadors de culte i responsables dels procediments judicials.[10] Aquestes relacions han estat relatades per diversos autors des d'èpoques reculades i coetànies.

Situem l'inici de la línia que creiem que unifica els dòlmens a Perles, a l'església de Sant Romà, veient que travessa un indret a la carena immediata on la roca presenta un forat natural molt poc habitual, el pont del Coll de Perles, i segueix per l'actual església de Sant Víctor de Fígols, passa a prop de l'antiga col·legiata de Santa Maria d'Organyà i s'endinsa a través de la carena a la vall de Cabó, amb els dòlmens de Cobertrades, Colomera, Malpàs, l'Oliva, Peracabana, Clot de les Canyes i Boixadera. Aleshores trobem un element determinant en aquest recorregut, que és l'església de Sant Serni de Cabó, amb unes particularitats molt especials; i la línia acaba al dolmen del Molí de Favà i el Finisterre particular d'aquest recorregut, la serra de Boumort, el *Nempas* medieval. Per què diem que és una Línia Llei? Perquè compleix els requisits: funciona com una xarxa de connexió de força energètica entre antics llocs sagrats, amb connexió visual entre ells, tal com s'han descrit específicament[11] per Alfred Watkins.

La línia general que tracen tots els dòlmens està orientada a 121,3º, encara que cadascun té la seva pròpia orientació que podem veure més avall:

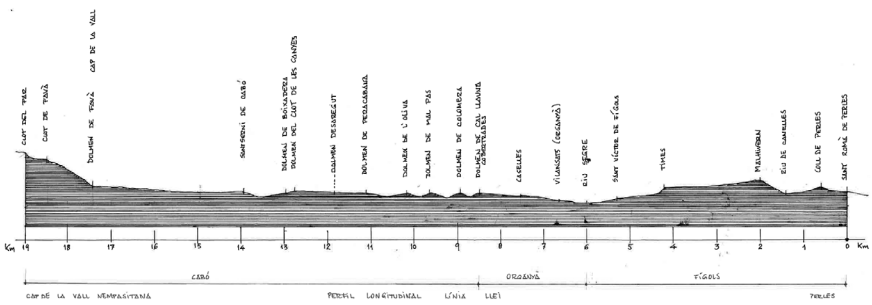
1. Sant Romà de Perles, orientació: 100º
2. Sant Víctor de Fígols, orientació: 76º
3. Santa Maria d'Organyà, orientació: 100º
4. Dolmen de Cobertrades, orientació: 121,3º. La seva situació és dominant geogràficament. Està situat sobre un promontori des d'on es veu clarament la sortida del sol en el inici del solstici d'hivern, i els primers fils de llum s'hi reflecteixen exactament.
5. Dolmen de Colomera, orientació: 120º
6. Dolmen de Malpàs, orientació: 90º
7. Dolmen de l'Oliva, orientació: 302º
8. Dolmen de Peracabana orientació: 255º
9. Dolmen desaparegut (possiblement)
10. Dolmen del Clot de les Canyes, orientació: 91º
11. Dolmen de Boixadera, orientació: 118º
12. Sant Serni de Cabó, orientació: 264º
13. Dolmen del Molí de Favà, orientació: 64º
14. Serra de Prada i Serra de Boumort

Un dolmen és una construcció megalítica composta, almenys, de tres lloses de pedra posades en vertical que en sostenen una de més gran d'horitzontal i que funciona com coberta. Quant a la localització dels vuit dòlmens de la vall de Cabó, estan tots disposats en la mateixa línia recta orientats a llevant, encara que hi ha dos casos que estan orientats a ponent. Són els de l'Oliva i els de Peracabana. Segons la nostra teoria, els hem de considerar elements d'introspecció i d'iniciació de tipus xamànic. Seguim les teories dels autors Cardinaux, Alcañiz, Petralanda i Jáuregui i Sáez, entre d'altres, en la seva consideració dels dòlmens com a espais de culte o transformació druídics, en els quals es realitzarien rituals sagrats. Pels objectes que s'han trobat en les excavacions, es considera que la seva utilització s'ha mantingut vigent durant centenars d'anys fins a final de l'edat mitjana.

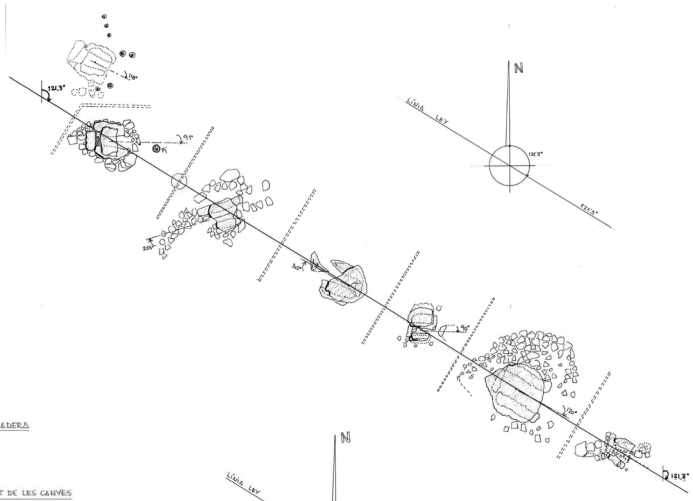
Les característiques generals d'aquestes estructures megalítiques eren aquestes: quadrades, circulars o trapezoïdals i disposaven d'un corredor cobert fins a la cambra central. Certament, els estudiats no conserven els corredors. Singularment, el de Colomera permet reconèixer el traç del corredor d'entrada. Possiblement, per la seva situació en el territori, també el de l'Oliva tindria un accés per corredor, avui desaparegut.

El que determina que un lloc sigui sagrat –o anomenat de poder– i allò que el caracteritza, és l'existència de xarxes tel·lúriques: falles i corrents d'aigua, i un vòrtex i una possible xemeneia tel·lúrica (no sempre). En molts casos, és un corrent tel·lúric general, anomenat *de vida*, el que sustenta tot l'entramat de la línia Llei, i en aquest, també, doncs parlem d'un corrent d'aigua, el del riu de Cabó, que va de cap a cap de la vall.

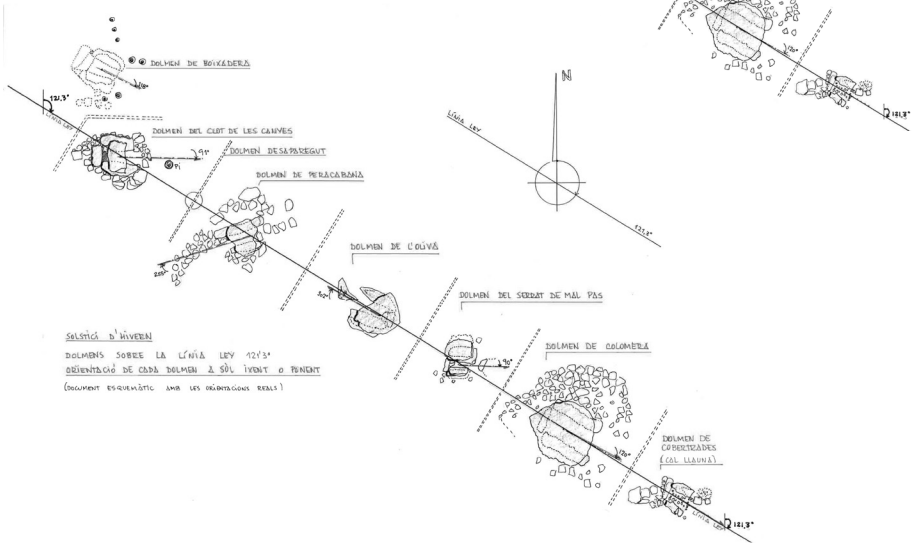
En els dòlmens estudiats hem pogut percebre les traces de les típiques estructures sagrades: un triple recinte, un camí d'aproximació, el que s'anomena *quadrat màgic*, i el seu punt d'activació. Els dòlmens, generadors d'energia i de consciència, poden ser de dos

Perfil en alçada dels dòlmens

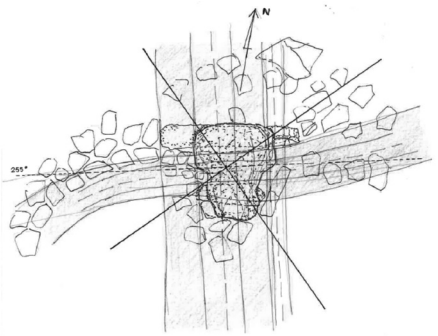
Alineació dels dólmens

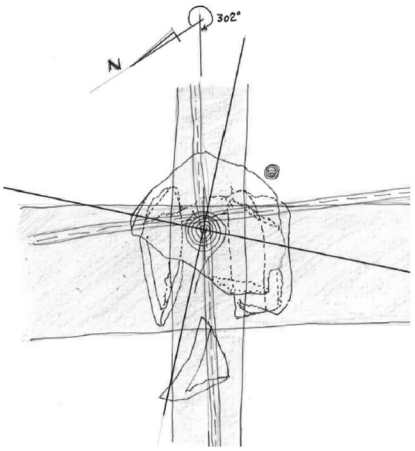
Dolmen de Peracabana

Plànol de forces tel·lúriques
del dolmen de Peracabana

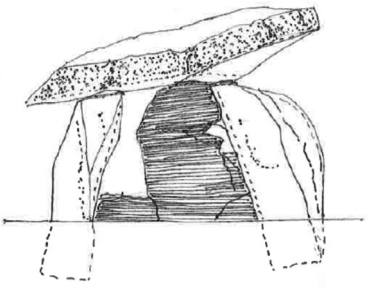

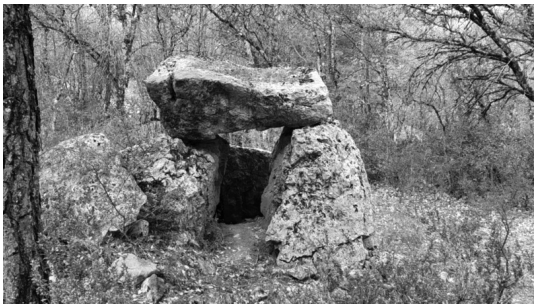
Dolmen de l'Oliva

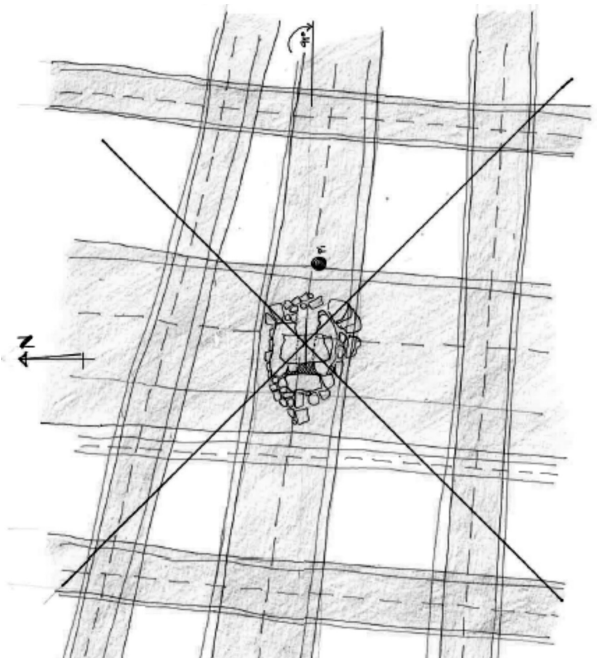

Plànol de forces tel·lúriques del dolmen de l'Oliva

Dolmen del Clot de les Canyes

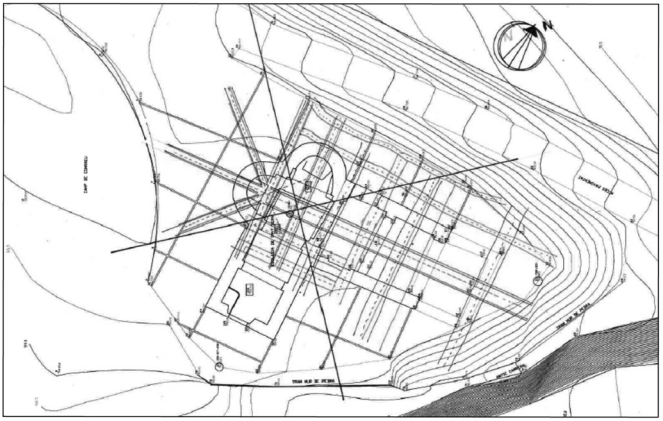

Plànol de forces
tel·lúriques del dolmen
del Clot de les Canyes

tipus: els de signe positiu i els de signe negatiu. Mentre que les energies positives suposen una recàrrega per als humans que hi mediten a prop, les energies de càrrega negativa suposen per a l'usuari un buidatge d'emocions que podrien haver estat, possiblement, mal gestionades. Aquestes càrregues de diferent signe estan donades per la categoria de corrent tel·lúric (línies Hartman) que les sustenta. A la vall de Cabó n'hem detectat cinc de signe positiu i tres de signe negatiu.

Església de Sant Serni de Cabó

Plànol de forces tel·lúriques de l'església de Sant Serni de Cabó

Hem de fer un breu apunt per parlar de l'església de Sant Serni de Cabó. Està capgirada, occidentalitzada a 268º, orientada a ponent en comptes de llevant. que la situa amb el capçal al sud, en comptes del nord. Per les medicions radiestèsiques realitzades semblaria que és un temple amb l'energia d'un dolmen de signe negatiu, una estructura pensada per viure la mort, o almenys un procés iniciàtic paral·lel. Seria possible que el temple ocupés l'espai d'un anterior dolmen? No és descartable, i tindria tot el sentit, ja que molt sovint ha passat aquest fenomen en altres llocs.

Les radiacions naturals emeses pels llocs i les coses eren un fenomen conegut des de temps prehistòrics. Els nostres avantpassats sabien escollir perfectament els bons llocs que volien habitar. En paraules del radiestesista Javier Petralanda, la preocupació per l'elecció de bons llocs ha estat una constant al llarg dels milers d'anys, i els cabdills i/o sacerdots eren hàbils en la gestió d'energies subtils i les persones tenien una sensibilitat afinada, avui perduda.[12]

Molt possiblement, aquestes estructures que avui ens semblen críptiques i misterioses, formen part d'una manera d'entendre la vida i la sanació molt diferent de l'actual, amb rituals d'iniciació avui desapareguts del tot, que incloïen la relació amb l'energia despresa pels corrents tel·lúrics.

Per a Thierry Gaultier, la construcció d'un indret de culte, tant si es tracta d'un dolmen, una església romànica o una catedral, pot ser comparat al de la construcció d'un instrument musical. El monument ha d'estar en vibració de l'aigua subterrània, per sobre de la qual se situa, i amb la qual ressonarà permanentment. Aquest saber, avui dia gairebé perdut, ens està assenyalant, pels signes, les escultures, els símbols, que aquí (a Cabó) es troba l'alè de l'esperit del lloc.

Com a conclusió del nostre estudi, pensem en la importància que dona la simple consideració dels elements formals dels dòlmens com a construccions primitives, de caràcter contingent, enteses com a manifestació de la transcendència. No d'una altra manera poden respondre els dòlmens a l'estructura de la Línia Llei i al coneixement del que volien sacralitzar els iniciats impulsors d'unes estructures de subtil constitució, de relacions i màgia, de valors i capacitat d'aglutinació social d'uns habitants que han seguit al llarg del temps amb altres manifestacions religioses o mítiques assentades en el mateix lloc.

Notes

1- Juan Sáez. *Lugares de poder, los guardianes de la luz*. Ediciones Eco-Habitar, 2016.
2- Arthur Fristenberg. *El arco iris invisible*. Editorial Atalanta, 2021.
3- Xabier Uriarte. *Alimentación, energía y alteraciones de conducta*. Mandala ediciones, 2006.
4- Stephane Cardinaux. *Geometría Sagrada*. Terra et Sidera.
5- Juan Sáez. *Lugares de poder, los guardianes de la luz*. Ediciones Eco-Habitar, 2016.
6- Stéphane Cardinaux *Geometrias sagradas*. Ed. Terra et Sidera, 2016.
7- P. Casanova. "Reflexió sobre Organyà". *Homenatge al P. Cebrià Baraut*. 2008.
8- "El bosc i la fusta". *Dossier Cadí Pedraforca* núm 35. Tardor-hivern 2023.
9- Declaració de bé cultural d'interès local. Consell Comarcal de l'Alt Urgell. 13 maig 2015.
10- Juli César. *De Bello Galico*. Ed. Austral, 2017.
11- Stephen Skinner. *Geometria Sagrada*. Gaia Editorial, 2007.
12- Javier Petralanda. *Boletín GEA* núm. 115, estiu 2022.

LA PROTECCIÓ DEL TERRITORI PIRINENC 20es Trobades Culturals Pirinenques: 49-56 (2024)
Societat Andorrana de Ciències, Andorra
DOI: 102436/15.8060.34.4 ISBN: 978-99920-61-73-2

El coneixement dels camins històrics com a eina per a la gestió del territori i la comprensió de les seves dinàmiques[1]

Marc Martínez i Comas, mediambientòleg, Centre d'Estudis Tossencs i Centre d'Estudis Selvatans

Cada vegada hi ha més gent interessada en els camins públics i el seu estudi tant en el camp de la planificació territorial com en la recerca històrica, però també tenint en compte les múltiples possibilitats turístiques, esportives i de lleure que dona tota una xarxa de comunicacions en sòl rústic sovint menystinguda fins a temps ben recents. Tot i així, cal una visió global, una visió que integri tots aquests camps i que permeti tenir un coneixement acurat d'aquesta xarxa de comunicacions que ha articulat el territori durant mil·lennis.

En aquest article analitzarem la qüestió des d'un marc territorial molt concret, el que coneixem com a Catalunya Vella, però les dinàmiques històriques són molt semblants a banda i banda dels Pirineus tot i que hi pot haver diferències notables en com han evolucionat els conceptes jurídics de la propietat en els diferents estats.

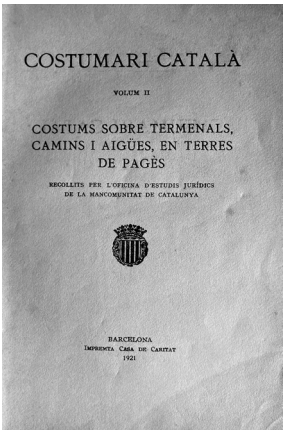
Com a molt fa uns 15-20 anys, no pot fer gaire més, alguns ajuntaments van veure la necessitat d'elaborar inventaris de camins municipals. Una necessitat que, d'altra banda, és una obligació regulada per la llei, la qual estableix que els ens locals han de tenir convenientment identificades totes les seves propietats, siguin béns patrimonials, drets reals o béns de domini públic.[2] La diferència entre uns béns i els altres és bàsicament de qui és la propietat. Simplificant-ho molt podríem dir que els béns patrimonials són aquells que pertanyen a l'ajuntament o a qualsevol altre ens pel fet d'haver-los adquirit per mitjà de qualsevol acte, sigui compra, permuta, donació, expropiació, cessió... En canvi, els béns de domini públic són aquells que els ajuntaments o altres administracions gestionen per al bé comú i general.

Pensem que fins fa molt poc els béns de domini públic no podien estar inscrits en el Registre de la Propietat, i això ha generat molts problemes. No es disposa de cap tipus de document que n'atorgui la propietat i la immensa majoria són considerats públics des de temps immemorials. Per tant, cal demostrar aquesta

immemorialitat. I com podem fer-ho? Doncs bàsicament amb una anàlisi històrica que ens en determini el traçat, el principi i final en un lloc públic i, per tant, el sentit com a camí públic.
Però podríem dir que hi ha una deixadesa molt gran sobre els camins i en general sobre els béns demanials i la legislació els esquiva. La veritat és que l'estat espanyol ha tingut molt poc en compte els béns públics o comunals a l'hora de legislar i sovint ho ha fet tard i quan ja el problema era massa gran. Això es pot veure en molts exemples que deriven de com es va gestar, al segle XIX, l'estat liberal i el concepte de propietat privada. Només per citar-ne alguns: la immatriculació de moltes finques que sempre havien estat considerades públiques o comunals per part de l'Església catòlica; la Llei de costes, en què s'estableix la necessitat de delimitar la zona maritimoterrestre no s'aprova fins al 1969, quan ja s'havien fet autèntiques salvatjades; la zona de domini públic hidràulic de rius i rieres que en molts casos encara no està delimitada concretament o, un últim exemple que aquests temps de sequera que hem passat ha estat molt discutit, la privatització de les deus d'aigua mineral per a embotellament a través de concessions mineres.
Tot i així, el Codi civil dona una protecció jurídica a tot els béns de domini públic molt forta, ja que estableix que són *inalienables*, *imprescriptibles* i *inembargables*, però a la pràctica són l'últim interès per a la majoria de les administracions i sobretot per a molts ajuntaments, per als quals hauria de ser una de les primeres funcions, regular el bé comú del municipi. Però no només ajuntaments; si ens fixem, per exemple en els parcs naturals, no seria lògic que una de les seves prioritats fos tenir un bon catàleg dels elements públics, ja no només camins, que hi ha en el territori que gestionen i protegeixen?

Què és un camí públic?
Encara avui dia per molts aspectes cal anar a llegir què ens diu l'Oficina d'Estudis Jurídics de la Mancomunitat de Catalunya, que el 1921 publicava el volum segon d'un petit llibret que es titulava *Costumari Català* i recollia *Costums sobre termenals, camins i aigües en terres de pagès*. Un exemple clar és la definició de *camí*; en les lleis actuals no trobem una definició clara de *camí públic*, amb confusions notables amb nomenclatures variades i que barregen conceptes com *camí rural*, *pista forestal*, *camí públic*, *camí veïnal*, *camí ral*... Molt sovint no queda cap més remei que acabar recorrent a l'esmentat costumari ("Part segona, Dels camins. Capítol I. Dels camins públics. 74), on ens diu: "Quins camins són públics: Els camins rals, els veïnals, els que segueixen el jaç d'un riu o riera, o canal públic, i els que van a una església, cementiri o a una font pública, són camins públics."
Però tot i aquesta definició, que en principi ens podria semblar clara, a l'hora de la veritat ens sorgeixen alguns conflictes de manera recurrent que cal tenir molt en compte. En primer lloc, cal tenir molt clar que el traçat dels camins ha anat variant al llarg del temps i per tant en l'actualitat el camí públic és només un d'aquests traçats. Massa sovint trobem treballs que intenten justificar els diferents traçats d'un mateix camí i en aquest punt cal ser molt curosos. Podem trobar variants que per si soles constitueixen un camí públic ja que la seva finalitat és diferent al camí original, però el que no podem fer és voler justificar la titularitat pública de tots els traçats històrics o fins i tot de les dreceres. El *Costumari*

ens ho deixa ben clar quan ens diu: "També són privats les dreceres, encara que siguin de camí públic, i els corriols de travessa, encara que neixin i morin en camí públic."
En segon lloc, cal deixar clar que pel fet que per un camí s'hi hagi passat això no el converteix automàticament en públic. Aquest fet ha comportat que sorgeixin, al dia a dia de la gestió del territori, conflictes difícils de resoldre. Només pensant una mica tothom recorda algun cas de camí que ha estat tallat i que la ciutadania reclama com a públic, la majoria de vegades amb molta raó, però que cal poder justificar històricament si no volem arribar a sentències o actes administratius totalment contradictoris.

COSTUMARI CATALÀ

VOLUM II

COSTUMS SOBRE TERMENALS, CAMINS I AIGÜES, EN TERRES DE PAGÈS

RECOLLITS PER L'OFICINA D'ESTUDIS JURÍDICS DE LA MANCOMUNITAT DE CATALUNYA

BARCELONA
IMPRENTA CASA DE CARITAT
1921

Portada de l'edició del 1921 del Costumari de la Mancomunitat. Costums Sobre Termenals, camins i aigües. Existeix una edició facsímil editada el 2013 per la Societat Catalana de Geografia amb estudi introductori de Jesús Burgueño

D'on ve la necessitat d'inventariar els camins?
Bàsicament dels conflictes generats entorn els camins com a conseqüència del canvi de dinàmiques en els usos del territori i de les propietats rústiques. L'abandó del camp, la transformació de l'agricultura amb la mecanització, la pèrdua de ramats o, sobretot, la compra de les propietats rústiques per part de gent vinguda de fora per transformar-les en segones residències (sobretot per gent de ciutat però també estrangers amb altres cultures de la propietat). Cal explicar aquí que jurídicament s'ha de diferenciar entre els camins municipals i els camins ramaders, carrerades o vies de transhumància. Aquests últims depenen directament de la Generalitat, la qual és qui n'hauria de tenir cura. El fet és, però, que en el seu inventari només consten les grans vies i molts dels camins de transhumància actius fins a mitjan segle XX resten perduts en el record.
Amb aquest conflicte, doncs, les administracions es posen a fer inventaris de camins municipals. Partint de dos problemes principals:
1r. No es tenen clars uns conceptes jurídics mínims.
2n. No es coneixen les fonts d'informació històrica que es podem consultar i que ens ajudaran a demostrar la titularitat d'aquests camins.
El resultat és que s'han fet (i encara es continuen fent) inventaris de camins amb bases de dades complexes, molt ben cartografiats i caracteritzats però massa sovint sense una base i uns criteris clars que permetin, arribats al moment, defensar-ne la titularitat pública amb arguments sòlids. A vegades es cataloguen els camins que s'estan

Camí històric conservat com a camí de desembosc dins una finca forestal

utilitzant en aquest moment o els que marca el cadastre sense tenir en compte cap criteri més enllà de la funció actual i, per tant, que generen uns documents que moltes vegades en comptes de ser útils el que fan és enrevessar més la situació. La informació bàsica que hem de tenir –tota la resta és de més– és la que ens permeti demostrar que allò és un bé de domini públic; és a dir, que la propietat és comunal des de temps immemorials o que s'ha adquirit en un moment concret i amb un sentit públic.

Però la necessitat de tenir clar quins camins són públics i privats i, sobretot, qui n'ha de fer el manteniment no és una cosa moderna. Ja al segle XVIII l'amo de can Noguera de Santa Seclina, molt a prop de Terra Negra (una casa propera al coll que creua les muntanyes de Tossa), deixa escrit per als seus descendents:[3]

> "*Al camí Ral, ço és el camí qui va de Tossa ha Gerona y altras camins dels comuns. Y te la obligació de adobar-los los comuns de cada terme y no los particulars de las terres que y afrontan a los sobradits camins comuns.*
> *Al camí vacinal és el camí qui va de un vaí a l'altre y. Y aixís lo sobradit camí al toca adobar y mantenir los dos vayns.*
> *Al camí protogal*[4] *és el camí que va al seu camp o vinya pròpia seva de cada qual. Y lo dit camí lo toca adobar cada qual en particular i no als comuns."*

Com podem veure, la gestió i el manteniment dels camins ha estat un tema molt important al llarg de la història. És ben clar, però, que amb l'aparició de la xarxa de carreteres modernes molts s'han oblidat i deixat perdre, i només ens adonem del problema quan ja tenim el conflicte organitzat. Un exemple clar és la creació de carrils bici i vies per a vianants. Moltes vegades s'expropia una franja al marge de carreteres quan ben propera tenim la traça perduda de camins tradicionals que podrien fer la mateixa funció sense necessitat d'haver d'expropiar.

Quins tipus de camins públics podem trobar?

Últimament s'estila diferenciar els camins públics per a trànsit rodat dels senders, però quin sentit té això? Un mateix camí pot tenir trams amb diferents característiques físiques, i això no és el més important. El que ens importa realment és la seva titularitat i la seva funció. És interessant aquí parlar de l'amplada dels camins, i és que tradicionalment els camins públics han tingut una amplada mínima en funció de la seva utilitat sense la qual deixen de tenir cap sentit. Tornant una altra vegada al Costumari de la Mancomunitat hi llegim:

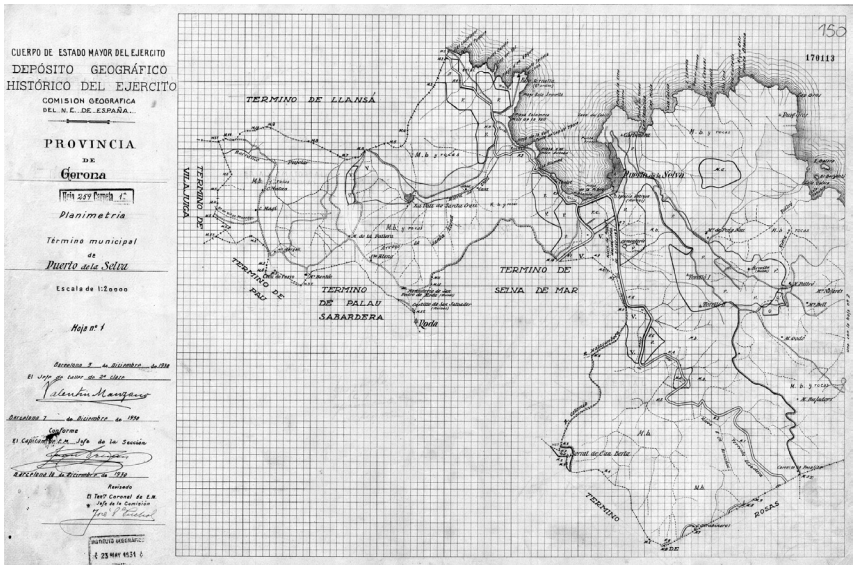
"*Ample del camí ral i del veïnal [públic].- El camí ral i el veïnal han de tenir, si més no, l'amplada del de bast o del de carro, segons sigui d'una o altra mena.*

Ample del camí de Bast:- El camí de bast ha de ésser d'ample que hi passi un animal amb argues carregats amb càrrega que embalumi; o sigui, almenys de dotze pams (2,336 metres).

Amplada del de carro.- El camí de carro ha d'ésser d'ample que hi passi un carro d'ús comú en les terres que trepitja, carregat amb càrrega que embalumi, i , que, demés, hi pugui passar al costat un home si alguna riba o algun marge molt alts no ho fan possible; o sigui, almenys de catorze pams (2,736 metres) i de gairebé el doble (5,572 metres) en les girades."

Per tant, en principi, justificar la titularitat pública de passos inferiors a dos metres no té cap sentit.
Però cal distingir entre un camí públic i un camí de sagraments que el mateix Costumari, ens diu que és aquell "*que en deixar un camí públic mena fins al portal d'una casa, o fins el portal del barri, i fa de pas per al Santíssim Viàtic i per als bateigs i morts de la casa*". Amb tot, després puntualitza "*El Viàtic, però, per anar de l'església a la casa i el bateig per anar de la casa a l'Església, poden passar, per raó de necessitat, pel camí més curt, encara que sigui privat, però per aquest fet no esdevé camí de Sagraments*".

On podem trobar la informació per tal de defensar-los?
Per tal de buscar la titularitat d'un camí sovint es pretén fer servir les eines de què disposa l'administració, el Registre de la Propietat i el cadastre. Tant un instrument com l'altre van ser pensats per defensar i controlar fiscalment la propietat privada, en tot cas els béns comunals que sí que hi apareixen és pel fet que limiten amb propietats privades o no tributen. Per tant, les referències de camins en aquests documents és una prova de la seva existència però que no hi apareguin no vol dir que no existeixin. Tot i així, la nova Llei hipotecària estableix una coordinació entre el Registre de la Propietat i els mapes del cadastre que a la llarga, i a falta d'inventaris de béns públics, pot portar a la privatització progressiva de molts béns demanials.

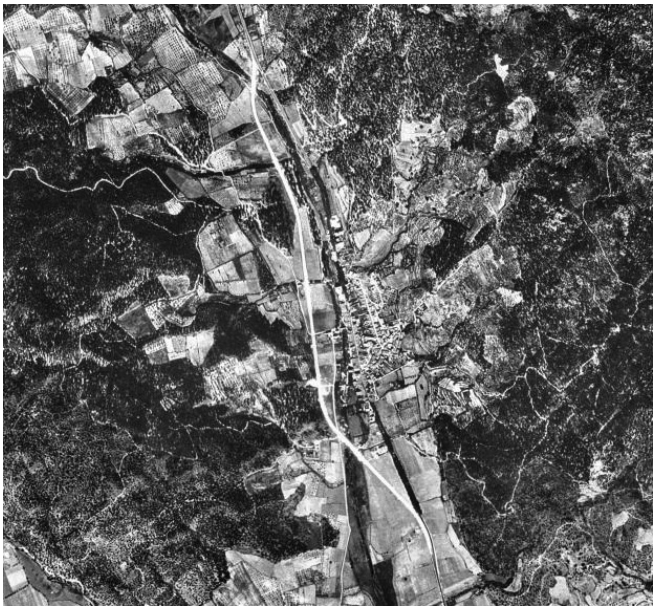
Les minutes municipals sovint són una font històrica impostant per identificar camins històrics. Port de la Selva, 1930. Font: Instituto Geográfico Nacional

Aquí és on prenen sentit conceptes tant en voga avui en dia però que sovint se'ls ha buidat de contingut com és el de la *interdisciplinitat*. Ens expliquem, no es tracta que per fer aquesta feina haguem de comptar amb múltiples experts en diferents camps com el jurídic, geogràfic, històric, ambiental, tècnic..., que podria ser, però potser el més important és treballar tenint en compte totes aquestes circumstàncies.
Bàsicament ens cal consultar tota la cartografia històrica de què disposem i la documentació que pugui fer referència a camins (sobretot descripció de finques que fan referència als camins), i a partir d'aquí cal elaborar uns plànols de camins històrics de cada municipi o àrea a estudiar, uns plànols de camins que facin una radiografia de la situació del territori abans de les grans transformacions d'aquest últim segle (construcció de carreteres modernes, industrialització de l'agricultura, creixement urbanístic planificat, pèrdua d'activitats tradicionals com la transhumància o els pelegrinatges a peu...).

I això només servirà per defensar la xarxa de camins públics?
Doncs no, això ens servirà per entendre les dinàmiques del territori i ens permetrà conèixer molt millor la seva transformació i usos tradicionals al llarg del temps i les dinàmiques dels seus habitants.
Des del nostre punt de vista, aquest fet és important en tots el territoris, però en aquells que, per la seva situació han sigut terra de pas encara ho és més. Els Pirineus són un bon exemple d'aquesta circumstància; terra de pas durant mil·lennis entre la península Iberica i la resta d'Europa, els camins n'han definit l'estructura territorial i la història. Un cas que es podria assimilar als Pirineus és el de Suïssa, on el mateix estat ha potenciat l'estudi dels camins ja des de principi dels 80, ja que han entès que eren una de les raons de la seva existència com a país: el manteniment dels diferents colls i passos per creuar els Alps.
Posem alguns exemples del perquè ens serveix entendre la xarxa de camins històrics a banda de per poder defensar-los. La majoria de treballs històrics fan referència als camins, però, el fet de no estudiar el camí en la seva totalitat, fa que la informació que en tenim sigui fragmentada. Són multitud els casos de camins històrics ben documentats, reconeguts i estudiats en alguns trams que després, a pocs quilòmetres, els trobem perduts, eliminats o dels quals se'n posa en dubte la titularitat.
Hi ha aspectes fonamentals de la història que sense analitzar la xarxa de camins són molt difícils d'entendre.

- La situació de moltes esglésies, ermites, castells o fortificacions al llarg del curs de camins i punts estratègics. Les fortificacions per controlar-los i els centres religiosos, sovint, per donar-los servei.
- El naixement de multitud de nuclis de poblament al voltant d'aquestes fortificacions, esglésies o al llarg del mateix camí que són l'origen de moltes de les nostres viles i, si no han arribat a viles, de petit nuclis on sempre trobem cases com l'hostal, el carreter o el ferrer, ben vinculats a aquest camí.
- Fins i tot l'estructura urbanística de molts dels cascs antics de les petites viles està totalment condicionada pels camins que les creuaven. El cas més paradigmàtic és el dels ravals, sorgits al llarg dels camins que sortien de les viles.

En les zones muntanyoses com el Pirineu aquesta circumstància es veu clarament influenciada per la geografia, que crea passos obligats com colls, valls i congostos, tot i que en altres terres amb relleus molt diferents també passa, com és el cas de les planes humides, on els camins busquen les zones careneres més seques i allunyades de rius i aiguamolls.

Imatge aèria del 1956 de la Jonquera on es pot veure el nucli tradicional que s'articula al voltant del camí Ral de França i la traça de la nova carretera acabada d'obrir. Font: ICGC

Aquests exemples que he exposat fins ara són molt físics, però, i en l'aspecte humà? Doncs també, sense conèixer la xarxa de camins ens serà molt difícil d'entendre les relacions humanes o comercials de qualsevol societat. En aquestes mateixes jornades se'ns parlarà d*els cerdans*, gent que recorria 150 km o més a peu dues vegades l'any només per anar a fer temporada en les zones més càlides prop del litoral. Però quins camins seguia aquesta gent? De ben segur és important l'origen i el destí on anaven però també tot el recorregut creuant les diferents comarques, on s'establien relacions comercials o d'amistat. Però podríem parlar també dels recorreguts que feien les trementinaires per vendre els seus productes a terra baixa o els que en molts llocs es coneixen com a *camins del peix*, camins que servien per acostar el peix dels ports litorals a les zones de muntanya.

Un altre exemple clar en què els camins prenen una importància cabdal és en els pelegrinatges. A banda de l'aspecte religiós, hi ha un aspecte cultural i de relacions socials que gira al voltant dels aplecs als santuaris i els pelegrinatges que no es pot entendre sense l'anàlisi dels camins que es feien servir. Els Pirineus estan farcits de santuaris que al seu moment atreien multitud de fidels de banda i banda de les muntanyes, com el cas de l'Aplec dels Francesos a Sant Aniol d'Aguja o la Mare de Déu del Coral, prop del coll d'Ares.

En aquests moments hi ha diversos projectes impulsats pel Memorial Democràtic en què se senyalitzen espais de memòria i entre ells, diversos camins de retirada de la Guerra Civil. Són accions molt específiques i relacionades en un moment concret de la història, però de ben segur aquests mateixos camins n'han vist passar de tots colors al llarg dels segles, i sense ells la nostra història i el que som ara seria molt diferent.

Ja per acabar i com a resum, què hem volgut dir amb tot això? Doncs bàsicament que no podem entendre la humanització del territori i la seva estructura sense analitzar la xarxa de camins que l'articula. És per això que cal potenciar els estudis històrics d'aquesta xarxa i fomentar que els treballs històrics la tinguin en compte a l'hora d'analitzar el territori. Així mateix, cal pressionar les administracions que facin la feina que els pertoca i identifiquin, protegeixin i potenciïn tot el patrimoni públic, una de les principals funcions per la qual foren creades.

Bibliografia

Mallorquí Garcia, Elvis (2021) "Els Camins Històrics". *Quaderns de la Revista de Girona*, 213; Diputació de Girona.

DDAA (2023) "Els camins històrics". *Plecs d'Història Local*, 190; Institut Ramon Muntaner; i en especial l'article: "Assaig metodològic per a l'estudi geogràfic dels camins tradicionals pirinencs", de Carlos Guàrdia Carbonell (pàg. 6-9).

DDAA (2015-2016) "Cinquanta-cinc llegues de passos oblidats i xarrabascos; els camins històrics de la plana selvatana", vol. 1-2. *Quaderns de la Selva*, Centre d'Estudis Selvatans.

Notes

1- Quan em van proposar participar com a ponent en aquestes 20es Trobades Culturals Pirinenques i em van dir que el tema seria la protecció del territori, de seguida vaig pensar que un dels aspectes en què he estat treballant més aquests últims anys, els camins públics, hi encaixava totalment. Primer vaig pensar a fer un petit estudi d'un camí en concret, però després m'ho vaig rumiar, i és que veient les situacions que vaig trobant en el meu dia a dia creia més convenient fer una reflexió general per tal de fer-vos arribar la meva inquietud en aquest tema i sobretot en la necessitat de posar fil a l'agulla.

2- La Llei 8/1987 municipal i de règim local i el Reglament del patrimoni de les entitats locals (RD 1372/1986) determinen l'obligació dels ajuntaments d'inventariar els camins de titularitat municipal i de defensar-los i mantenir-los.

3- Arxiu Històric de Girona, fons patrimonial Noguera de Santa Seclina, vol. 39, s.f.

4- Entenem que fa referència als camins de titularitat privada.

LA PROTECCIÓ DEL TERRITORI PIRINENC 20es Trobades Culturals Pirinenques: 57-63 (2024)
Societat Andorrana de Ciències, Andorra
DOI: 102436/15.8060.34.5 ISBN: 978-99920-61-73-2

Del sagrat, del so i de les pedres: sobre l'encarnació dels déus i dels seus amors amb la matèria

Antoni Madueño i Ranchal, director del cicle de música medieval al Monestir de Sant Pere de Rodes.
Magistri Cataloniae & Mediterranei (UAB)

1. La consagració de les esglésies

Mitjançant l'acte de consagració de les esglésies es produeix un trànsit *màgic,* una miraculosa transformació de la matèria i un viatge, des de l'esfera del quotidià vers allò que en resta fora, que el desborda. Si les mentalitats antigues concebien el món com un espai sagrat que tot ho emplena –els animals, els arbres, els rius, les muntanyes o el vent són divins, però també els herois i els homes quan el déus decideixen ocupar capriciosament els seus cossos–, amb l'erecció del temple s'assoleix un poblament de l'espai invers: *pro-fanos* esdevé allò forà al temple i per tant, la divinitat ara restarà confinada en l'espai dels murs o del tabernacle per deixar l'espai del món sublunar als homes i a les seves cuites diàries.

Les religions, a diferència de l'animisme o de les creences paganes, necessiten del temple per atrapar el déu, i de la seva materialització en forma de relíquies, de sants o del Crist mateix, per cantar-li lloances, però sobretot per cercar el seu favor amb una bona collita o en la caça.

Per l'acte de consagració del temple es construeix un espai favorable, un àmbit físic i concret que el déu habita, on els fidels es reuniran cada diumenge per a despullar les seves pors amb tota mena d'actes complexos, ornamentats, màgics, sagrats, en una comunió volguda i amb la resposta desitjada o inexplicable del déu, com quan es prega per la pluja i no plou, o per la fi d'una catàstrofe que no s'acaba.

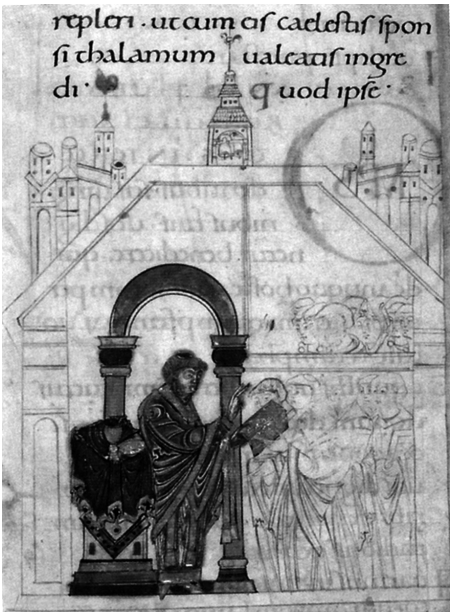
La consagració d'una església és un acte de seducció formal de la comunitat envers Déu, un crit suau per capturar la seva presència, primer a través de la construcció d'un edifici bell, amb les proporcions sagrades emanades de la deïtat mateixa. Les imatges, els colors i els rituals són el festeig, el maquillatge de la núvia, els perfums; la música el cant nupcial, com fa la natura en les veus dels animals, dels ocells, dels homes quan canten l'estimada.

La riquesa i la complexitat d'aqueix acte nupcial imita talment la

naturalesa que es manifesta sense embuts com un himeneu: el cant de consagració *Urbs beata Jerusalem* descriu impúdic la crida de l'església a ser posseïda en el llit nupcial, «preparata ut intacta copuletur Domino».[1]

Els poemes amorosos del *Càntic dels càntics* han estat interpretats tradicionalment com una al·legoria de l'amor de Crist per l'Església, en una reformulació del que ja havia fet el judaisme en identificar l'esposa amb el poble d'Israel. Semblantment, les antífones per a les festivitats associades a les festivitats marianes reprodueixen les fórmules del *Càntic* i per això no és casual de trobar-les a les antífones associades als versos veterotestamentaris: «Nigra sum, sed pulchra, Filia Ierusalem».[2]

Assistim, doncs, a un veritable matrimoni entre la divinitat i l'assemblea dels creients, que s'actualitza i es fa visible en la consagració de cada nou temple. Perquè és difícil d'abstenir-se a reconèixer en la forma buida de l'església el ventre en el qual *penetra* la llum, a través de les obertures practicades a est i oest de la nau, vessant sobre l'altar en determinades èpoques de l'any. Temple amarat per la presència veritable del Crist, identificat amb el Sol, el més diví dels astres, en una tradició tan antiga com la humanitat mateixa per la qual Déu, la llum i el sol són una mateixa cosa. L'elecció de la data per al naixement de Jesús, el *dies natalis Solis invicti* dels romans, no deixa de ser una rúbrica d'aquesta simbologia.

Llibre de benediccions d'Aethelwold, London, British Library, Add. 49598, f. 118v any 973. Damunt de la imatge en què el bisbe consagra l'altar del temple podem llegir "ut cum eis caelestis sponsi thalamum valeatis ingredi", en un exercici de síntesi visual perfecta

Una llum que és Déu aparegut furtivament, com el foc a l'esbarzer que no crema (Ex 3, 2-4) o com les flames damunt del cap dels deixebles per la Pentecosta: «Veni Sancte Spiritus, et emitte caelitus lucis tuae radium». Es tracta de la seqüència que es canta des del diumenge de la Pentecosta fins al dissabte següent, anomenada també *Seqüència daurada*. Expressa la mateixa idea d'adveniment, però aplicada al fidel que esdevé *temple de Déu* en acollir al «dulcis hospes animae». Els versos que segueixen a la invocació, «O lux beatissima reple cordis intima tuorum fidelium» serveixen per a reiterar aquesta imatge.[3]

El salm 18 aplega ambdues idees en una bella metàfora: el sol surt del seu tàlem semblantment a l'espòs, per a córrer durant la jornada al llarg del firmament («In sole posuit tabernaculum suum; et ipse tamquam sponsus procedens de

thalamo suo. Exsultavit ut gigas ad currendam viam» (Salm 18, 6). I Heròdot ens recorda que al santuari de Baal, o a Tebes, el déu entrava cada nit al temple per a posseir una dona que hi dormia.[4]

Un altre dels cants de la litúrgia de consagració de les esglésies insisteix encara en el caràcter solar de la divinitat cristiana:

> «Oravi Deum meum ego Daniel, dicens: exaudi, Domine preces servi tui. Illumina faciem tuam super sanctuarium tuum et propitius intende populum istum super quem invocatum est nomen tuum, Deus».[5]

Tots aquests elements es despleguen en els cants *nupcials* de consagració de les esglésies. I la caracterització del lloc, un cop hi sojorna la divinitat, com un lloc terrible, sagrat, sublim: «Terribilis est locus iste, hic domus Dei est, et porta caeli…».[6] L'entrada al temple és la promesa d'un futur celestial, però també un trànsit real a l'espai sagrat de la casa que Déu habita, realment i no només simbòlica. Amb el dogma de la transsubstanciació, Crist envaeix talment el pa i el vi que llurs substàncies s'alteren, malgrat la immutabilitat dels accidents perceptibles, i romanen així consagrats -una altra vegada- al temple, dins de les custòdies i als sagraris dels altars de les esglésies.

2. Sant Pere de Rodes

El conjunt monàstic de Sant Pere de Rodes, que es remunta als primers segles de l'edat mitjana, constitueix un bon exemple de l'arquitectura del sagrat. Si bé l'edifici de l'església actual es documenta a inicis del segle XI, els seus orígens són anteriors, lligats amb tota probabilitat a una activitat eremítica a les coves del cap de Creus i sobretot a l'existència d'un edifici d'època tardo antiga, conservat parcialment en l'actualitat.[7] L'abundància de monuments megalítics a la zona i un santuari dedicat a Venus documentat per autors clàssics, com ara Estrabó, Plini el Vell o Ptolemeu afegeixen encara més interès a la qüestió de l'emplaçament del cenobi i als seus orígens.

L'acta de consagració de l'església de Sant Pere de Rodes, avui perduda, correspon a l'any 1022. Aquesta data marca l'inici del funcionament de la nova obra, però no confirma el seu acabament, que probablement s'allargaria durant tot el segle XI. En tot cas, la nostra atenció se centra a remarcar la seva condició d'església de peregrinació, les conseqüències arquitectòniques que se'n deriven, i sobretot la comprensió de la litúrgia i de la música segons la concepció del sagrat a què estem fent referència.

L'antiga llegenda fundacional de l'abadia, recollida per Jeroni Pujades en una transcripció de 1606, procedeix d'una de les còpies que es guardaven a l'arxiu del monestir, i relata com tres clergues vinguts de Roma portaren a Sant Pere de Rodes el braç dret del sant, el seu cap, i diverses relíquies, a fi de protegir-les de l'amenaça persa i babilònia a la ciutat en 603.[8] Deixant de banda la veracitat de la llegenda, i la hipotètica arribada a Sant Pere de Rodes de tan preuades relíquies, és ben cert que l'arquitectura de l'església es fonamenta en les peregrinacions que hi van tenir lloc al llarg dels segles. L'estructura d'aquestes esglésies es desenvolupa en capes concèntriques al voltant dels objectes venerats, de tal manera que la circulació permet, d'alguna manera, d'assolir-ne un cert contacte.

No tenim la certesa si el mur del reconditori, el lloc destinat a conservar les relíquies situat sota l'actual presbiteri, corresponia a l'absis de l'església antiga o és una obra posterior.[9] En tot cas, l'edifici de la cripta i l'altar major construït a damunt constitueixen el centre al voltant del qual els deambulatoris corresponents (inferior, girola, i superior) fan possible la circulació dels pelegrins. Si la cripta, el reconditori i l'altar conformen un receptacle per a les sagrades relíquies, la construcció de passadissos en forma de semicircumferència que el circumden permeten el trànsit dels fidels, que es completa amb el pas a través de les naus laterals i de la galilea.

París, Biblioteca Nacional de França, Ms. 17716, f. 43. *Vida de Sant Hug.* La imatge presenta el somni del monjo Gunzo en l'acte de tirar les cordes per a establir les mesures del monestir, moment fonamental i simbòlic en la construcció de l'edifici

La imatge dels pelegrins cristians deambulant al voltant de les relíquies, a l'església de Sant Pere de Rodes o a qualsevol de les esglésies, basíliques o catedrals cristianes del planeta, no és gens llunyana de la *tawaf* musulmana, les circumval·lacions al voltant de la *Kaaba* de la Meca, ni tampoc de la pregària jueva davant del *Hakótel Hama'araví*, el Mur de les lamentacions que constituïa l'espai més proper al *Kodesh ha-kodashim,* el lloc més sagrat del Temple de Salomó vetat als fidels jueus.

La topografia arquitectònica del sagrat requereix de la geometria. Per tal d'erigir-se en substitut dels elements de la natura en tant que receptacles del sagrat, el temple requerirà d'una categoria estètica, però també d'una *participació* de la divinitat mateixa. Determinats elements naturals fruit de la creació divina –el cim de la muntanya, l'arbre centenari o la caverna– gaudeixen *per se* d'una condició superior a la del futur santuari, una creació humana encara no consagrada. Les proporcions geomètriques seran un element diví privilegiat que enaltirà el temple fins assolir i superar el rang dels antics oratoris.[10]

3. El paper de la música

En virtut del caràcter sagrat dels edificis, adquirit amb el concurs de la geometria, la música esdevé un element essencial a la litúrgia. No es tracta tan sols de l'herència primitiva, palesada en els antics rituals paleolítics. L'arqueo-musicologia ha demostrat que les imatges rupestres guarden relació directa amb l'acústica de les cavernes, i per tant, no podem desvincular els rituals que hi tenien lloc de la música.[11] En realitat, no és el temple romànic una imitació humana de la caverna, amb les seves pintures, els rituals, i el ressò amplificat del cant?

La concepció pitagòrica del cosmos, governat per lleis matemàtiques i expressable

numèricament, trobava en la música la seva manifestació més perfecta, fins al punt que el moviment dels cossos celestes generava una harmonia subtil i inaudible. El platonisme i la cosmologia ptolemaica van perdurar durant l'Edat Mitjana, fins ben entrat el Renaixement, i la música de les esferes que el mateix Johannes Kepler va voler traslladar a les partitures ha estat una realitat fins als nostres dies.[12]

És per això que la música no pot restar aliena a la veritable expressió de la divinitat, ni menystinguda en reduir-la a un paper ornamental, o d'acompanyament a la litúrgia. La interpretació del cant a l'interior de les esglésies, amb la seva complexitat matemàtica intrínseca, forma part de l'arquitectura no visible de l'edifici; no acompanya, sinó que és pròpiament litúrgia. Música i paraula són indissociables de l'estructura mateixa del temple i lluny de ser un complement formen part de l'esquelet que sosté l'edifici.

L'element o fracció audible de la música sagrada s'encarna en la vida monàstica a través de les celebracions, i molt especialment del cant de l'ofici diví. El curs de les hores congrega la comunitat al cor de l'església, en un indret acústicament privilegiat on tenen lloc els cants anomenats *gregorians*, en una atmosfera preparada per assolir el que actualment coneixem com a *estats alterats de consciència*, una pràctica anàloga al so del tambor dels xamans mongols o a la lectura dels *mantres* hindús.

Aquesta interpretació no s'adreça a un auditori, sinó que té com a destinataris els protagonistes mateix del cant. Ensems de l'experiència transcendent accentuada pels àpats frugals, els dejunis, i pel ritme horari de les pregàries, cada tres hores aproximadament durant el dia i la nit, les peces musicals es converteixen en un element fonamental per a la vida comunitària. Les vibracions produïdes per la veu humana ressonen per les parets i les voltes del temple, una veritable màquina acústica dissenyada a tal fi; les ones sonores viatgen per la nau i acaben impactant en els intèrprets, que amb les seves boques obertes connecten l'aire que vibra a l'interior dels seus pulmons i cavitats ressonadores amb la resta del volum sonor en vibració, contingut en l'enorme espai de l'església.

L'experiència compartida de l'aire i del so, vuit vegades per dia, en un marc estètic com el de l'església de Sant Pere de Rodes amb el seu mobiliari litúrgic, les pintures, les olors, la il·luminació escassa, fins i tot amb la temperatura hivernal i la foscor de les hores nocturnes, representa un element de cohesió ineludible per a un grup humà heterogeni, d'extracció social i edat diverses, i sotmès a conflictes intrínsecs a una convivència estreta i permanent. Convertir una construcció humana en un estatge per a la divinitat exigeix de l'exuberància, i de l'enorme sacrifici de la creació d'obres titàniques com aquesta, capaces d'engendrar acústiques de dimensions quasi màgiques i visions celestes, i d'aquí la inscripció «hic est domus Dei et porta caeli».[13]

4. Conclusions

Si acceptem almenys algunes d'aquestes premisses, entendrem que l'estudi de les esglésies i de certes músiques primitives és indestriable d'aquesta percepció del sagrat. Desapareguda la cosmovisió antiga, els temples restaren despullats de les antigues atribucions, i els canvis estètics i litúrgics associats al pas dels segles van alterar substancialment les arquitectures, tot deixant en desús o modificant dissenys pensats

amb d'altres finalitats. Només a tall d'exemple, en l'àmbit musical, els concilis de Trento i el Vaticà II van modificar l'emplaçament del cor a les esglésies. El primer va situar-lo a l'occident de la nau, damunt de la porta, el segon va democratitzar la interpretació dels cants, tot situant instruments populars en llocs inadequats del temple, i intèrprets sense formació musical, amb conseqüències acústiques i musicals ben conegudes.

La concepció antiga del sagrat, probablement elaborada per artistes i poetes, dista també del fet religiós institucionalitzat. En aquest sentit, no resulta estranya la desafecció dels primers cristians per la prodigalitat estètica de la litúrgia, i la preferència per la simplicitat.[14] La històrica tensió en el si del cristianisme entre la riquesa de les fórmules litúrgiques (i per tant musicals), i l'ànsia per recuperar el missatge evangèlic, amb textos i cants simples i comprensibles, ens permet d'albirar una escletxa insalvable entre el fet religiós i l'experiència antiga del sagrat.

Quan des del nostre segle ens aproximem al patrimoni cultural de l'edat mitjana ho fem enfrontats a esquelets antics. Talment els ossos d'un dinosaure, muntats de nou en els museus de paleontologia, contemplem avui les ruïnes d'esglésies, catedrals i monestirs. Tant se val si conserven o no els teulats, les voltes o les parets: la pell i la carn d'aquestes construccions fa segles que s'esvaí, deixant només muntanyes d'estructures callades. Endinsar-nos en sumptuoses experiències immersives amb ginys electrònics és allunyar-nos encara més de l'esperit que fa molt temps animava aquests edificis. La pretensió didàctica de museïtzar-los és precisament no comprendre res, i no deixar comprendre, perquè el soroll i les llumetes no deixen respirar les pedres tan cansades que encara s'aguanten.

Omple de tristor que els monuments només semblen reposar quan es tanquen els llums, s'apaguen les àudio guies, i marxa el darrer visitant. Comencen llavors a transitar els

L'església de Sant Pere de Rodes il·luminada durant una matinada del mes de setembre, quan el sol entra per la finestra de l'absis, gràcies a la peculiar situació del monestir

ratolins, els rat-penats, s'esveren els mussols i tota mena de bestioles. A l'interior no es veu res, només foscor i sentim la contracció dels objectes, sotmesos a la temperatura més fresca de la nit. Sembla despertar –només dormia–, pensem, el monument que indubtablement ha deixat de ser sagrat i que ara descansa, per unes hores, tot esperant l'endemà ple de fressa.

Bibliografia

Fonts musicals: Cantus índex: https://cantusindex.org/

Aizpun, Fernando 2018 «Interpretació geomètrica de l'emplaçament del monestir de Sant Pere de Rodes», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, vol. 49 (2018), pàg. 11-23.

Brown, Peter 2021 *El culto a los Santos*. Salamanca, Ediciones Sígueme.

Giner, Josep 2012 *El primer arquitecte a Sant Pere de Rodes, projectar una església fa deu segles*. Tesi doctoral. Universitat Politècnica de Catalunya.

Giner, Josep 2014 «Sant Pere de Rodes i l'arquitecte de Carlemany», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, vol. 45, pàg. 297-326.

Frazer 1911 *The Golden Bough: A Study in Magic and Religion the Magic Art and the evolution of kings*. II. London, MacMillan and CO., Limited. St. Martin's Street.

Iogna-Prat, Dominique 2006 *La Maison Dieu. Une histoire monumentale de l'Église au Moyen Âge*. Paris, Éditions du Seuil. Centre National du Livre.

Lorés, Immaculada 2002 *El monestir de Sant Pere de Rodes*, Bellaterra. Barcelona, Girona, Lleida, Universitat Autònoma de Barcelona, Universitat de Barcelona, Universitat de Girona, Universitat de Lleida, Museu Nacional d'Art de Catalunya.

Masmartí, Sònia 2009 *Sant Pere de Rodes, lloc de pelegrinatge*, Barcelona, Generalitat de Catalunya.

Méhu, Didier (études réunies par) 2007 *Mises en scène et mémoires de la consécration de l'église dans l'Occident Médiéval*. Turnhout, Brepols («Collection d'Études médievales de Nice», 7).

Pujades, Jeroni 1831 *Crónica universal del Principado de Cataluña, escrita a principios del siglo XVII*, Primera parte, tomo III, Barcelona, imprenta de José Torner.

Reznikoff, Iegor 2012 «La dimension sonore des grottes paléolithiques», en CLOTTES J. (dir.) 2012 *L'art pléistocène dans le monde / Pleistocene art of the world / Arte pleistoceno en el mundo*. Actes du Congrès IFRAO, Tarascon-sur-Ariège, septembre 2010 – Symposium «Art pléistocène en Europe».

Notes

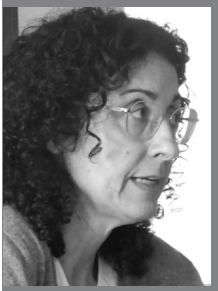
1- Cantus ID 008405.
2- Cantus ID 003878, entre d'altres.
3- Cantus ID 850303.
4- Frazer 1911, 129.
5- Cantus ID 007333.
6- Cantus ID g01401.
7- Masmartí 2010, 21.
8- Pujades cap. LXXXII.
9- Cf. Masmartí 2010, 22 i Lorés 2002, 27.
10- La situació geogràfica del monestir i la seva insòlita relació amb la geometria ha estat estudiada per Fernando Aizpun (Aizpun 2018). D'altra banda, la tesi doctoral de Josep Giner representa la referència més completa i actualitzada de la geometria de l'església de Sant Pere de Rodes (Giner 2012, i l'article que resumeix els seus postulats, Giner 2014).
11- Rezznikof 2012.
12- Segons les darreres investigacions del projecte TRACE de la NASA.
13- Vid. supra nota 6.
14- Cf. Brown 2021.

LA PROTECCIÓ DEL TERRITORI PIRINENC 20es Trobades Culturals Pirinenques: 65-72 (2024)
Societat Andorrana de Ciències, Andorra
DOI: 102436/15.8060.34.6 ISBN: 978-99920-61-73-2

A Calonge, vestigis pirinencs dins del PEIN de les Gavarres

Joan Molla i Callís, llicenciat en Dret
Vicepresident de l'Ateneu Popular de Calonge i Sant Antoni

Esther Loaisa i Dalmau, llicenciada en Geografia i Història, Secretària de l'Ateneu Popular de Calonge i Sant Antoni

Agermanats Sant Julià de Lòria (Andorra) amb Calonge i Sant Antoni (Baix Empordà), l'Ateneu Popular vàrem ser invitats a participar amb una comunicació a les XX Trobades Culturals Pirinenques, amb el tema central *La protecció del territori pirinenc*. Vàrem acceptar perquè paratges del nostre municipi estan dins del massís de les Gavarres, ja protegit, i amb restes històriques provinents dels Pirineus.

PEIN de les Gavarres: protecció i ús del territori

El massís de les Gavarres és una alineació muntanyosa que forma un arc des de Girona (al nord-oest) fins a Calonge i Sant Antoni (al sud-est, prop de mar), que marca els límits geogràfics meridionals de la plana de l'Empordà.

El 1998 es fundà el Consorci de les Gavarres, amb representació d'una vintena d'ajuntaments de la zona, dels consells comarcals del Gironès i del Baix Empordà, de la Diputació de Girona i darrerament de la Generalitat de Catalunya, per protegir i gestionar aquest espai d'interès natural, declarat com a tal en el marc del PEIN des del 1992. D'ençà del 2005, l'Ateneu Popular de Calonge i Sant Antoni té una representant en el Consell de Cooperació del Consorci de les Gavarres, la coautora d'aquesta comunicació, n'Esther Loaisa.

Els darrers anys del segle XX i principis del XXI van ser anys de reivindicació i de lluita per a la salvaguarda del massís. "Profundament identificats amb el que han representat per als nostres pobles les Gavarres, volem manifestar públicament la indignació i tristesa que sentim davant la progressió d'un procés degradant que està posant en perill la seva condició d'espai natural obert a tothom", començava el manifest públic amb més de cinc mil signatures que es va presentar la tardor de l'any 1975, en què es denunciava el procés de degradació del massís i s'exigia que s'aturessin les urbanitzacions i les plantacions d'eucaliptus i, finalment, es demanava la declaració com a parc natural.

El reconeixement dels valors científics, ecològics, paisatgístics, culturals i socials de les Gavarres foren el motiu de la declaració com a espai d'interès natural pel govern de la Generalitat de Catalunya el desembre de 1992, moment en què es va aprovar el pla d'espais d'interès natural (PEIN). Tanmateix, hi ha espais adjacents que no hi van estar inclosos. Però la delimitació definitiva del PEIN de les Gavarres no va arribar fins a l'any 2006; quedaren definitivament excloses les urbanitzacions, situades bàsicament al vessant sud del massís.
Bona part de la població lluità anys per preservar allò que encara quedava del massís de les Gavarres; seria pràcticament impossible llistar els veïns de Calonge i Sant Antoni que cooperaren. Ens limitem a referir allò publicat en la revista *Gavarres*;[1] en el número de primavera-estiu 2019 inclogué al final un monogràfic de 80 pàgines en què es commemorava els vint anys del Consorci de les Gavarres, amb entrevistes a persones que lluitaren abans pel massís; en concret pel que fa a la defensa de les Gavarres del municipi de Calonge i Sant Antoni, l'Ateneu Popular vàrem tenir l'ajuda, entre d'altres, d'en Joan Cals, en Josep Matas i n'Elvis Mallorquí; la conversa publicada a les pàgines inicials de la revista la varen tenir amb el coautor d'aquesta comunicació, en Joan Molla.
Ara bé, cal ressaltar el major mèrit dels nombrosos lluitadors en les Gavarres del passat; per exemple la XXIV Caminada Memorial Isabel Vila, en reconeixement seu, tingué lloc l'1 d'octubre del 2023 i organitzant l'Ateneu Popular la columna provinent de Calonge.
Tots sabem que al segle XIX i principi del XX foren emblemàtiques les alzines sureres de les Gavarres i que en determinades fases de la manufactura de taps de suro participaren dones, visibles en fotografies d'obradors de l'època. Isabel Vila i Pujol (Calonge, 1843 - Sabadell, 1896), de família que treballava en el món suro-taper, va arribar a ser mestra i està considerada la primera dona sindicalista catalana.
Recordem que una de les barriades històriques del terme municipal de Calonge i Sant Antoni és la de Fonts, que hem trobat ja citada en documentació medieval. Un dels diversos paratges de Fonts s'anomena Coma de Fonts, ubicat a la part oriental. I segons diccionaris consultats, una 'coma' és una depressió més o menys planera entre muntanyes; en el nostre cas, hi neix el torrent que més avall, en el pla, s'anomena el rec Madral.
En un resum d'un estudi nostre, ja publicat el 2019 i titulat *Patrimoni amagat a Coma de Fonts*,[2] vàrem valorar principalment les masies que encara perduren, els camins tradicionals i l'accés a les restes de la Torre del Mal Ús. Després del present estudi sobre vestigis pirinencs, caldrà afegir a la llista les restes de la finca La Font del Lles, descrites més endavant.

Restes pirinenques a Calonge: dos exemples

La ramaderia i les diverses explotacions relacionades amb el bosc eren activitats tradicionals que, entre el final del segle XVIII i la primera meitat del XX, tingueren un important desenvolupament.
Entre els vestigis pirinencs a Calonge i Sant Antoni, hem seleccionat per a aquesta comunicació dos indrets (croquis d'Esther Loaisa, figura 1):

A- La Font del Lles (carboners de la Cerdanya).
B- Mas Lloret (transhumància des de l'Alt Urgell).

Al llarg del segle XIX, es mantingueren les vies de transhumància tradicionals que travessaven tot el país. Eren vies que permetien el trasllat dels ramats de bens i cabres cap a les pastures estacionals, tant les d'estiu a l'alta muntanya com les d'hivern a les planes més càlides.

Un *Atles d'Història de Catalunya*[3] publicà un mapa de vies de transhumància, però no en grafià cap que arribés al Baix Empordà. Pel que fa a Calonge i Sant Antoni, aquest estudi evidencia que continuava la transhumància provinent del Pirineu a mitjan segle XX.

FIGURA 1

Però no som cap excepció; la transhumància pirinenca, segons en Xavier Soldevila i Temporal, d'ençà la baixa edat mitjana arribava a Torroella de Montgrí[4] i a les poblacions properes d'Ullà, Bellcaire, Gualta i Fontanilles, totes al Baix Empordà; com també a la veïna comarca de la Selva, com va explicar en Josep Formiga i Bosch en la seva comunicació en aquestes mateixes 20es Trobades Culturals Pirinenques.

Recordem[5] que tots els monestirs benedictins estaven vinculats a la ramaderia: els reis carolingis (segles VIII, IX i X) els concedien drets sobre les pastures. A la fi de l'edat mitjana es van fixar unes condicions d'aprofitament de les herbes que van arribar fins al segle XX. Les grans rutes transhumants, tal com recollia Francisco de Zamora el 1787, no havien canviat: "En el valle de Ribas pasta en el verano mucho ganado forastero, pasando el invierno el de la tierra al Ampordán, Urgel, Panadés y Vallés."

Carboners vinguts de Martinet i Lles de Cerdanya

Pere Caner a *La Vall de Calonge*[6] sobre el segle XIX recorda: "Hem d'anotar la immigració de cerdans, els quals venien a fer temporada a Calonge en les mesades d'hivern, puix el mal temps no els deixava treballar en el seu poble. Explotaven el bosc i alguns feien de tapers. Molts es quedaren definitivament i alguns calongins actuals són descendents seus. Un dels pobles que més aportacions donà fou Martinet, un agregat de Montellà del Cadí." Com bé sabem, al nord de l'actual municipi de Montellà i Martinet hi ha el de Lles de Cerdanya. David Pujol i Roser Bech, dins *25 anys de la Carbonera:*[7] "El carbó es podia fer d'arbres i plantes com el bruc, l'arboç, el roure, l'om, l'alzina..., però aquesta darrera era la llenya més preuada perquè és la que té el millor tremp."

Hem centrat aquesta part del nostre estudi en la peça de bosc "La Font del Lles", sota del Puig Cargol (Calonge), a causa de la recent reconstrucció pel propietari i mestre d'obres en Joan Costa i Pous d'una barraca de carboners, feia temps enrunada, i una curosa neteja del sotabosc de la finca, amb fonaments de construccions antigues (fotografia Antoni Illa, figura 2).

> Lles: Topònim d'origen iber, té un significat descriptiu**:** *abisme*, *precipici*…
> Lles de Cerdanya, municipi de 292 habitants l'any 2023.

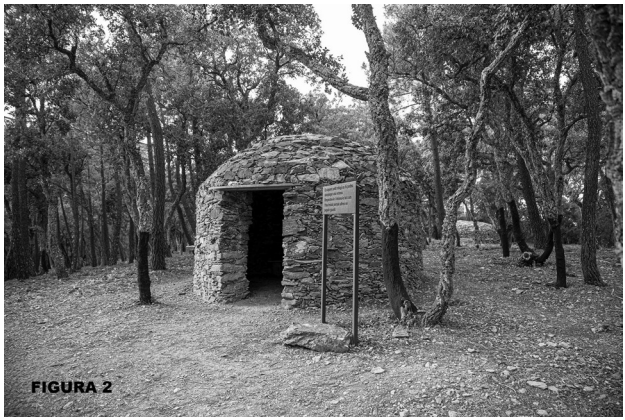

FIGURA 2

En una certificació del Registre de la Propietat,[8] d'annexa hi ha una reproducció de l'anotació lletra "A" i inscripció primera de la finca registral 889 de Calonge, resum de dues escriptures:

a) Capítols matrimonials 22 juny 1835, notari Salvador de Álvarez, de Palamós, convinguts entre els joves pagesos Andreu Pagès (Vila-romà, avui Sant Joan de Palamós) i Rosa Mont (Calonge, veïnat de l'Illa) i els seus respectius pares.

b) Inventari 14 octubre 1866 de finques d'en Pagès de la Pietat, notari Josep Corominas, de Palafrugell: tenia la casa i horta al Figuerà, Santa Eugènia de Vila-romà (avui Sant Joan de Palamós), tres peces de terra també en aquest llavors municipi i una sureda a la Font del Lles (Calonge); aquesta era una sureda de tretze vessanes, la qual llindava al sud i a l'oest amb camí, però no consta inscrita cap construcció; per tant, d'entrada, sembla que no hi havia el 1866 allà cap casa.

Informe arqueològic 2023, finca "La Font del Lles"

El bosc ha estat sempre un lloc productiu de primer ordre per a les societats tradicionals. Tan aviat podia servir com a font d'energia i calor a través de l'aprofitament de la llenya i la seva transformació en carbó, com podia ser primera matèria d'algunes activitats artesanals: fusters, boters, carreters, mestres de cases, etc.

En Pau Turon Izquierdo, de Llagostera, arqueòleg, entre d'altres col·laboracions amb l'Ateneu Popular de Calonge i Sant Antoni, acompanyat del propietari, en Joan Costa Pous, va visitar detingudament aquest avui bosc anomenat la Font del Lles, sota el Puig Cargol (Calonge), i ens ha autoritzat que publiquem les seves primeres impressions:

"Sector superior: En una esplanada de grans dimensions s'hi troba una cruïlla on s'uneixen diferents camins tradicionals, concretament un que porta a Vila-romà, un altre a Fitor i un altre a Calonge; aquest dels tres és el més arrasat, tant pel pas del temps com per l'acció humana, desapareixent la major part de les estructures. Entre les que han sobreviscut, destaquen les següents:

a) Font del Lles: És una estructura rectangular de 3,30 m de llarg per 2,23 m d'ample, amb murs de 40 cm d'ample, situada a l'inici del camí de Fitor. Cal afegir que els dos costats curts hi sobresortien unes petites estructures absidals, i l'interior, on brollava anteriorment la font, és enfonsat respecte al nivell de circulació exterior. Encara que es va derruir fa dècades, molt probablement estava cobert per una volta de pedra.

b) Plaça carbonera: Estava situada cap al centre de l'altiplà, sent visible per la terra ennegrida a causa de la combustió.

c) Barraca rectangular: Emplaçada a migdia, pròxima al camí que condueix a Vila-romà, hi ha un parell de murs paral·lels, alineats en direcció NE-SW, que podrien haver format part d'una barraca. Actualment, estan molt degradats, coberts per la vegetació.

d) Mur de pedra seca: Situat entre la font del Lles i el camí de Fitor, alineat aproximadament en sentit NW-SE, en l'actualitat està molt derruït.

Sector central: És una esplanada de dimensions més reduïdes situada a SE del sector anterior, en una cota inferior, units entre ells pel camí de Vila-romà. Cal destacar la presència d'una barraca derruïda en el costat d'orient, de planta vagament quadrangular, que fa 2,67 m de llarg per 2,30 m d'ample, a la qual s'accedeix a l'interior per una porta situada en l'angle sud, d'uns 94 cm d'ample. Els murs són de pedra seca, amb un gruix irregular d'entre un metre i uns 86 cm. L'interior, de pedra vista, és irregular i enfonsat respecte al nivell de circulació exterior, sent la part més profunda la més propera a la porta, probablement amb la finalitat d'evacuar l'aigua de l'interior de l'habitatge.

Respecte a la seva datació, cal esmentar que a les proximitats d'aquesta s'hi trobaren un parell de vores de ceràmica vidriada, fetes a la Bisbal, datades d'inicis del segle XIX.

Annex al costat S-W de la barraca parteix un mur de feixa que va en direcció S-E seguint el camí de Vila-romà, d'uns 50 cm d'alçada i uns 80 cm d'amplada. Una mica més avall hi ha una porta, d'1,90 m d'ample, que permet travessar el mur.

FIGURA 3

En darrer lloc, en el pendent que separa el sector superior i el central hi ha diferents murs de feixa perpendiculars al camí, molt arrasats.
Sector inferior: Si seguim el camí que du a Vila-romà aviat veurem que queda emmarcat entre dos murs de pedra seca, alineats aproximadament en direcció NW-SE, estant un situat al costat de tramuntana, d'uns 40-60 cm d'alçada i uns 1,70 m d'amplada, i l'altre al meridional, d'uns 80 cm d'alçada i uns 1,04 m d'amplada. Tanmateix, a mesura que descendim el sender, que va en direcció E., veurem que mentre el mur nord continua recte, el mur meridional al cap d'una estona gira progressivament en direcció sud. Aquest fet fa que el camí s'amplii lentament, perquè mentre en el tram inicial fa uns 3 m d'amplada, cap al final, poc abans del gir, fa uns 5,40 m.
En darrer lloc, cal senyalar que en l'àrea sud delimitada pel mur meridional s'hi poden veure altres murs de feixa, alineats en direcció NE-SW, segurament restes d'antics conreus. A més, al final del mur meridional hi ha un gran mur, d'alineació NW-SE, que està partit en dos. Mentre que el tram sud fa uns 1,20 m d'amplada, i un mínim d'un metre d'alçada, el tram nord fa uns 4,80 m de llargada, un 1,40 m d'amplada i un 1,10 m d'alçada. Entre els dos fragments hi ha una separació d'uns 3,20 m, on es poden apreciar restes de murs de feixa." (Fotografia Pau Turon mur sud, figura 3).
A més, l'arqueòleg, en Pau Turon, ens va referir que la visita havia anat molt bé, que el propietari, en Joan Costa, a part de la barraca per ell erigida, li va ensenyar tot el que havia trobat, per exemple en el nivell superior una nansa vidriada i les restes metàl·liques d'un moneder de cuir; en el nivell mitjà, teules fragmentades, i a prop d'un mur dos fragments de vores de ceràmica vidriada decorades, que serien d'entre els segles XVIII-XIX. Pel que fa al nivell inferior, en Pau Turon, tot baixant pel camí, als dos costats del qual hi han murs de pedra seca de considerables dimensions, pensà que devia ser una antiga via de transhumància i els murs serien per protegir les propietats (probablement vinyes) del ramat. En definitiva, conclogué que les estructures d'aquesta finca són en general restes de l'explotació de la muntanya entre els segles XVIII i XIX, i tenen força interès.

Itinerari de transhumància de la Seu d'Urgell a Calonge

De parlar sobre les Gavarres en la part nord-est del terme municipal de Calonge i Sant Antoni, ara passem a referir-nos també a les Gavarres però a la part nord-oest del nostre

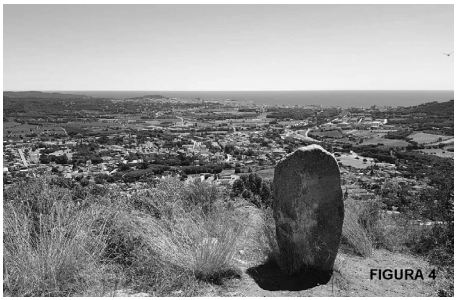

FIGURA 4

FIGURA 5

municipi, i en concret del paratge sota el menhir del Puig de la Creu del Castellar (fotografia panoràmica Maria José Jiménez, figura 4), ja conegut des de fa anys pels membres del Centre d'Estudis Calongins Colònico; aquest menhir, a instància del llavors president, en Josep Cargol, va ser redreçat el setembre 2014.

Actualment ja no arriben ramats en transhumància a Calonge, però queden encara records dels anys 50 del segle XX, alguns recollits en el llibre *Poques ovelles, pocs xiulets*,[9] el qual descriu el cas d'un ramat dels Pirineus que diversos anys consecutius arribava a Calonge per un antic camí provinent de Romanyà de la Selva, després de travessar vuit comarques: **l'**Alt Urgell, el Berguedà, la Cerdanya, el Ripollès, la Garrotxa, la Selva, el Gironès i el Baix Empordà.

Ja instal·lats a Calonge, a l'hivern, els dies que el temps ho permetia, el ramat pasturava per la muntanya sota la Creu del Castellar; un cop aquest ramat quedava recollit per la nit en una masia llavors deshabitada, el pastor pirinenc en Peret del cal Vilanova anava a dormir al Mas Lloret, on residia la família Pijoan; i trobà allà com a amfitrió el jove, en Jaume Pijoan Johera (fotografia anys 50 segle XX del Mas Lloret, fons vídua Matilde Aliu, figura 5), i es feren amics. Actualment, bona part de la muntanya on en aquella època pasturava a l'hivern un ramat pirinenc, avui ho trobem ja urbanitzat.

Possible visita guiada sobre vestigis pirinencs a Calonge

L'Ateneu Popular de Calonge i Sant Antoni[10] estem adscrits a la Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana, i entre altres activitats oferim visites guiades a elements del patrimoni natural i cultural del municipi estudiats per nosaltres.

Per tant, a tots els grups interessats els oferim una visita guiada als vestigis pirinencs localitzats a Calonge, només cal que amb suficient anticipació es posin en contacte amb l'Ateneu Popular[11] per convenir dia i hora, i concretar detalls de mutu acord.

Notes

1- Revista *Gavarres* núm. 35. Editorial Gavarres, Cassà de la Selva, primavera-estiu 2019.

2- Loaisa Dalmau, E. & Molla Callís, J. "Patrimoni amagat a Coma de Fonts (Calonge i Sant Antoni)", dins *Revista del Baix Empordà* núm. 66, Palamós, setembre 2019, p. 36-38. Vegeu https://revistabaixemporda.cat/hemeroteca/

3- Hurtado, V., Mestre, J. & Miserachs, T. *Atles d'Història de Catalunya*, Edicions 62, Barcelona, 1998, p. 202.

4- Soldevila Temporal, X. "La transhumància entre el Baix Empordà i el Pirineu (1270-1348)". *Annals 2000-2001 del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès*, Ripoll, p.107-115. Vegeu https://raco.cat/index.php/AnnalsCER/article/view/211052

5- Mallorquí Garcia, E. "Els camins històrics". *Quaderns de la Revista de Girona* núm. 2013, Diputació de Girona i Obra Social "la Caixa", Girona, 2021, p. 30-31 (sobre ramats transhumants).

6- Caner Estrany, P. *La Vall de Calonge*. Ajuntament de Calonge i Generalitat de Catalunya, Calonge, 1983, p. 123 i 124.

7- Pujol, D. & Bech, R. "Anar a fer llenya", dins *25 anys de la Carbonera*. Editorial Gavarres, Cassà de la Selva, 2017, p. 20 i 21.

8- Registre de la Propietat de Palamós, finca 889 de Calonge, tom 3554, foli 50 i anteriors, anotació lletra A (1866) i inscripció 1ª (1870).

9- Cerqueda, M. *Poques ovelles, pocs xiulets*, Edicions Salòria, S. L., la Seu d'Urgell, 2014.

10- https://www.ateneucalonge.cat

11- cultura@ateneucalonge.cat

LA PROTECCIÓ DEL TERRITORI PIRINENC 20es Trobades Culturals Pirinenques: 73-78 (2024)
Societat Andorrana de Ciències, Andorra
DOI: 102436/15.8060.34.7 ISBN: 978-99920-61-73-2

Protecció dels Pirineus: de què? de qui? Les amenaces antròpiques

Pep Llamas i Gironès,
Regidor de l'Ajuntament de la Vila de Bagà i President del Consell Assessor del Parc Regional del Prepirineu Català

De ben segur que la meva aportació a aquestes 20es trobades no serà innòcua, pretenc obrir un camp de reflexió sobre el tema que se'ns ha proposat de la protecció del territori dels Pirineus.

És molt difícil en quinze minuts, de fet és molt difícil en setmanes, poder analitzar de què ens hem de protegir i quines actuacions posteriors hem d'emprendre per protegir i, sobretot, què hem de protegir. Hem de protegir patrimoni material, immaterial, hem de protegir-nos del temps, ens hem de protegir de l'aigua, ens hem de protegir del foc? Què s'ha de protegir al Pirineu? L'anàlisi és molt complexa, molt sectorial i hi ha molta gent que se n'ocupa.

D'entrada no estic massa d'acord amb títol d'aquesta trobada, La protecció del territori pirinenc.

Territori ha esdevingut, massa sovint, una paraula mal emprada. A vegades, *territori*, denota un cert menyspreu per part, sobretot, de la part més metropolitana. *Territori*, és un invent, sobretot, de TV3 (la que ja no és nostra), que substitueix el que, despectivament, s'havia dit sempre "el rere país", la terra interior.

Territori: es denomina territori una àrea definida (incloent-hi les terres i les aigües) sovint considerada possessió d'una persona, organització, institució, animal, estat o país subdividit.

A mi m'agrada parlar de *país*. Perquè *país* és el territori amb la seva gent, la seva cultura, amb les seves costums, amb la seva feina, ple de pagesos, de ramaders, de turistes, de visitants... Això és el *país*: la terra, més la seva gent, més les seves històries. Els Pirineus, doncs, esdevenen quelcom més que un territori, en aquest *territori* hi tenim encabides persones, cultura, història, economia, societat organitzada, no estem en terra erma utilitzada sols com a pati d'escola els caps de setmana.

És impossible, amb el temps de què disposem, d'entrar en detalls, així que avui faré sols una exposició de l'índex del que

hauria de ser un monogràfic de diverses jornades de treball. Hi ha moltes visions i totes respectables, cal debat profund si la pretensió és protegir els Pirineus o el que en queda.

Protecció dels Pirineus

De què?

De què ens hem de protegir? De nevades, de ventades, d'incendis forestals produïts per llamps, d'aiguats? No. Això no és cap degeneració, no és cap degradació, no és cap pèrdua dels Pirineus. Això, senzillament, és una transformació natural d'un país amb les seves vicissituds.

De qui?

De qui ens hem de protegir? Ens hem de protegir, bàsicament, de l'home i, sobretot, de les administracions que nosaltres mateixos hem creat. Nosaltres degradem el paisatge, en transformem els hàbitats, n'alterem els equilibris, modifiquem les conductes, modifiquem la cultura, i això, de forma perfectament organitzada a través de les nostres administracions.

Afectacions més rellevants

Home

Les afectacions més rellevants que ens genera l'home són per la seva manca, sovint, de coneixement de la sociologia i l'economia rurals, perquè s'utilitza una mentalitat molt metropolitana. Per què? Perquè la metròpoli, la gran conurbació de Barcelona, és on es concentra el major nombre de vots, que és el que després dona escons i és el que permet prendre decisions. El dia que la població rural estigui més equilibrada amb la metropolitana, segurament les decisions es prendran amb un altre punt de vista.

Intervenció dels agents rurals

A les zones més rurals tenim problemes de relació i de sentiment d'invasió per la quantitat de turisme que tenim. Alguns poden dir que això és font de vida, font de riquesa, no entraré a debatre-ho ni a discutir-ho. Només trasllado aquests sensacions que la gent del país ens fa arribar.

Una altra afectació són les pors, angoixes i desconfiances de la població envers els visitants. Com a experiència, sí que puc aportar que, a la meva vila, Bagà, s'organitza cada any la famosa cursa UltraPirineu. Això vol dir que en una vila de dos mil habitants, no turística i no equipada per atendre el gran turisme, se'ns poden acumular sis, set, vuit mil persones. Aquesta quantitat desmesurada ha fet que, en ocasions, part de la població resident hagi hagut de necessitar assistència sanitària per atacs d'angoixa. Bagà no és una població turística, no és Lloret, no és Salou; és una població encara

en bona part rural, que viu de la seva ramaderia, on la gent es lleva molt de matí per anar a treballar i, per tant, alteracions tan brusques porten aquestes problemàtiques, que segurament passen desapercebudes pels que van a córrer.
També hi ha una manca de coneixement dels usos i tradicions rurals. Això és el que ens porta que els vailets sovint no es tornin a tancar, es trepitgin camps, es trepitgi la colza perquè és molt bonica la foto amb tota la família envoltada de groc, però allò ha quedat aixafat.
Un altre punt són els accidents de muntanya de forma massiva: consulteu les dades del GRAE de les feines que tenen, i cada vegada més.
Usos indeguts de l'entorn: destrucció d'elements de senyalística rural, elements de patrimoni, massificació amb excés de visitants i alteracions de l'activitat tradicional, del paisatge, de la fauna i la flora, alteracions de la fauna piscícola i de les lleres de cursos fluvials i llacs. En definitiva, una massificació que difícilment és admissible i assumible per a la població rural.
Aquesta massificació generalitzada ens provoca: increment del risc d'incendi forestal, pèrdua d'habitatge per a la població resident fixa, encariment de preus, pèrdua de qualitat de vida, soroll, fums..., alteracions greus de la fauna i la flora, manca de subministrament d'aigua i contaminació de lleres.

Administracions
Com dèiem a l'inici d'aquesta l'exposició, les administracions, que nosaltres mateixos hem creat, també són les causants d'una bona part de les afectacions que pateix el Pirineu: foment del turisme indiscriminat, manca de protecció de les activitats econòmiques tradicionals (poca protecció mitjançant ajuts compensatoris, poca inversió en infraestructures, impediments urbanístics en instal·lacions rurals), no discriminació de zones i municipis visitables / turístics, permissivitat i poc control del cens de població i falsos empadronaments, excés de figures de protecció de l'entorn (que acaben convertint-se en parcs temàtics), massa restriccions de dilluns a divendres amb màxima permissivitat els caps de setmana, població desatesa sanitàriament,

Contaminació del riu Segre a la Cerdanya, agost 2023

població desatesa en seguretat, creixements urbanístics desmesurats, tractament de l'espai rural com a pati d'esbarjo de la metròpoli (intent de convertir els Pirineus en una extensió de Collserola).

A part dels de sobrepoblació visitant i infrapoblació tradicional, hi ha dos factors de risc molt importants. Un és el cicle de l'aigua i l'altre els incendis forestals.
El cicle de l'aigua es veu afectat amb el decreixement dels cabals de captació a causa de l'evolució climàtica, increment de contaminants a les lleres per excés de població i dimensionats de les EDAR no actualitzats (actualment les depuradores estan calculades a partir d'una població resident, però no per a una població fluctuant / visitant). Com a exemple d'això aquest estiu s'han viscut grans episodis de contaminació a l'alt Segre: s'han rebut trucades al 112 de queixa que el riu baixava brut a la sortida de Puigcerdà i, un cop visitada la depuradora, funcionava correctament però estava sobrepassada. Però anem carregant gent i més gent de forma puntual quan ja no s'absorbeix l'aigua. Quan hi falta aigua i hi posem contaminants, la resposta és la que tenim, però no n'aprenem: seguim fent expansions urbanístiques amb motivació turística, no per cobrir necessitats de població local, sinó perquè a la terra hi cap: com que hi cap construïm, però, què beurem? Perquè la terra dona per molt, construïm molt, però d'on traiem l'aigua? I l'aigua residual que generem, on l'aboquem?

Incendis forestals
Els incendis forestals és un tema que es viu encara amb poca preocupació als Pirineus, però que realment és alarmant, i podem tenir períodes i episodis d'incendis forestals més greus que els que vam tenir els anys vuitanta i noranta a Tarragona.
Per què? Perquè ens estem adaptant a les característiques de la vegetació que hi havia a Tarragona en aquelles èpoques, però a més a més a més, el Pirineu sempre ha viscut d'esquena a l'incendi forestal, sempre s'ha viscut amb la idea que l'incendi forestal no seria possible i, per tant, heu de veure la dispersió que hi ha de parcs de

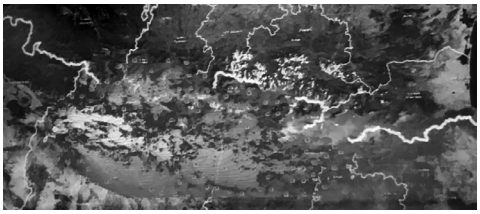

Incendi forestal

bombers, majoritàriament parcs voluntaris, els usos que es fan de les agrupacions de defensa forestal (ADF), més preparades per a la prevenció, que també, però no pas per col·laborar en l'extinció, lluny de grans centres de distribució d'aeronaus, per tant, amb pocs camins, amb pocs punts d'aigua de recàrrega... Tot això dificultarà molt una extinció.

L'evolució climàtica ha fet canviar paràmetres naturals que afecten molt els comportaments dels incendis forestals. Ens trobem davant d'episodis de risc cada vegada més llargs, i les sobtades caigudes d'humitat i les variacions de règim pluviomètric fan que la vegetació actual ja comenci a ser inadaptada.

Aquí us vull exposar una simulació d'un incendi forestal que s'inicia a Santa Creu de Llagunes (Pallars Sobirà). Allà, a partir d'unes pràctiques que es van fer de cremes controlades, es van analitzar uns paràmetres, i s'hi van incorporar els paràmetres reals d'aquell dia de l'incendi de la Jonquera. Aquesta simulació ha estat possible gràcies al

Centre d'Alta Computerització de què disposem a Catalunya. Tenim incendis forestals que són tan ràpids que el temps de càlcul necessari per fer aquesta simulació ens la donava quan l'incendi ja havia passat. Aquest incendi, per la part nord és a Andorra, per la part sud seria a tota la serralada del Cadí. Aquí hi ha dues simulacions en una: d'una banda, amb intervenció humana, dels cossos d'extinció, i sense la intervenció dels cossos d'extinció. Amb intervenció humana, el foc s'acaba just a la vall de Ribes, al Ripollès, i sense la intervenció humana se'ns en va a la vall de Camprodon, també al Ripollès. Aquesta simulació està feta amb paràmetres reals, s'han fet comprovacions entre les zones que hi ha de petites cremes tècniques per provar que les continuïtats s'ajusten a la simulació. És una de les millors simulacions que tenim, gràcies als companys de bombers dels GRAF; el seu equip tècnic és el que ha permès disposar d'això.

Això ens fa reflexionar. Això és una problemàtica del Pirineu, això és una problemàtica internacional. Aquí, o hi lluitem tots plegats, andorrans, francesos, catalans, i mirem tots els paràmetres i quins podem solucionar, o aquest sí que serà un impàs important en l'evolució contínua del Pirineu.

A part de les pèrdues en natura i paisatge, l'amenaça dels incendis forestals compromet l'economia, ja que, malauradament, està basada en el turisme i en l'especulació urbanística.

D'acord amb els estudis de pèrdua de valor dels habitatges feta per l'asseguradora Mussap (la primera companyia que va fer l'anàlisi de pèrdua econòmica d'immobles i de finques en cas d'incendi), junt amb l'estudi que va fer Catalana Occident, una segona residència afectada per un gran incendi perd un 80% del valor i queda pràcticament valorada pel terreny. Si l'immoble no queda afectat, però sí el seu entorn, la pèrdua se situa entre el 48 i el 62%.
Les pèrdues per a l'economia basades en el turisme, a excepció de les zones amb activitat hivernal (la neu tapa el negre), poden arribar al 100%, com va ser el cas de Castelltallat el 1998. La mitjana de pèrdua d'ingressos per activitats turístiques al Pirineu se situaria en un 70%.

Els grans incendis forestals poden arribar a afavorir l'activitat tradicional de ramaderia i agricultura d'alçada en guanyar espai al bosc, eliminar zones contaminades per introducció d'espècies foranies i perquè dona lloc a una nova i millor planificació en els usos de la terra.
Per acabar, vull fer un agraïment a la gent que està cada dia treballant perquè el Pirineu segueixi sent la realitat que coneixem, tota la gent que fa possible que al Pirineu es visqui amb una mica de tranquil·litat: són el Cos d'Agents Rurals, Agents del Miei Ambient (Val d'Aran), Cos de Banders d'Andorra, Agentes de Protección de la Naturaleza (Aragó), Guarderío de Medio Ambiente (Navarra), Gendarmerie National, Office National del Forêts i Office National de la Chasse (França).

Gràcies per la vostra tasca
Gràcies peth vòste prètzhèt
Gracias por vuestra labor
Eskerrik asko zure lanagatik
Merci pour votre travail

LA PROTECCIÓ DEL TERRITORI PIRINENC 20es Trobades Culturals Pirinenques: 79-107 (2024)
Societat Andorrana de Ciències, Andorra
DOI: 102436/15.8060.34.8 ISBN: 978-99920-61-73-2

Comparació entre les portades de Santa Maria de Ripoll i Sant Pere de Roda

Antoni Llagostera i Fernàndez, periodista, historiador i expresident del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès

Florenci Crivillé i Estragués, conservador de museus

Estant a Sant Pere de Roda se'ns ha acudit fer una comparació entre dues obres d'art romànic de gran vàlua i interès. Segurament no farem cap gran aportació al coneixements de cap de les dues obres d'obres d'art, però segurament sí que farem un aportació al seu coneixement i divulgació. Coneixement i reconeixement és moltes vegades el que mereixen els nostres monuments.

Per celebrar aquesta vintena edició de les Trobades Culturals Pirinenques, enguany a Sant Pere de Roda, se'ns va acudir fer una comparació entre dues obres d'art romànic de gran vàlua i interès: la tercera portada romànica de Sant Pere de Roda –atribuïda al mestre de Cabestany– i la portalada romànica del monestir de Santa Maria de Ripoll.

Som conscients que no farem pas cap gran aportació al seu estudi, però intentarem contribuir al seu coneixement, reconeixement i divulgació. La intenció és tan sols divulgativa. Coneixement i reconeixement és moltes vegades el que mereixen els nostres monuments.

En quinze minuts i amb poques pàgines no es pot fer res més que ensenyar algunes petites coses. Per tant no espereu grans troballes o novetats assenyalades. Sols petits detalls, que tenen el seu interès.

Evidentment la nostra comunicació deu molt als estudiosos de les dues obres d'art i seria presumptuós i requeriria molt espai fer una bibliografia de cada monument i dels artistes involucrats. En tot cas, hi ha especialment tres persones a les quals cal citar, per homenatjar-les: Marcel Durliat (1917-2006), Jaume Barrachina (1951-2020) i el fotògraf Salvador Alimbau (1925-2023).

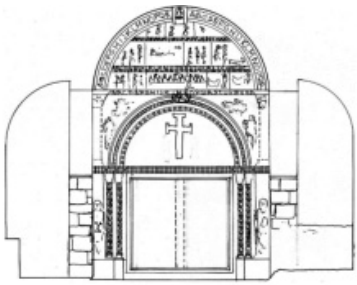
Una comparativa impossible

Una comparació entre les portades dels monestirs de Santa Maria de Ripoll i de Sant Pere de Roda és un repte majúscul, ple de possibilitats, però impossible.

Parlar de la portada romànica del monestir de Sant Pere de Roda té moltes dificultats, ja que sols en queden restes disperses i allunyades i aproximacions d'estudiosos. La tercera portada romànica de Sant Pere de Roda, atribuïda al mestre de Cabestany, ha estat trossejada en bocins. En podem parlar gràcies a l'estudi que en va fer Jaume Barrachina.[1]

Vista de l'espai de la portada del monestir de Sant Pere de Roda, dins de la galilea
Foto: ALF (octubre de 2013)

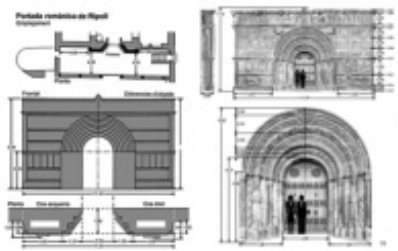

Hipòtesi de Jaume Barrachina sobre l'estructura bàsica de la portada del mestre de Cabestany, de la tercera portada de l'església de Sant Pere de Roda
Dibuix: Adell i Gispert i J. Barrachina

La portada romànica de Santa Maria de Ripoll és una realitat encara avui visitable, que ha gaudit d'una atenció esplendorosa i que encara espera molt estudi, ja que amaga molts significats i que, a més, necessita atenció i cura.

Portada romànica del monestir de Santa Maria de Ripoll.
Foto: Salvador Alimbau

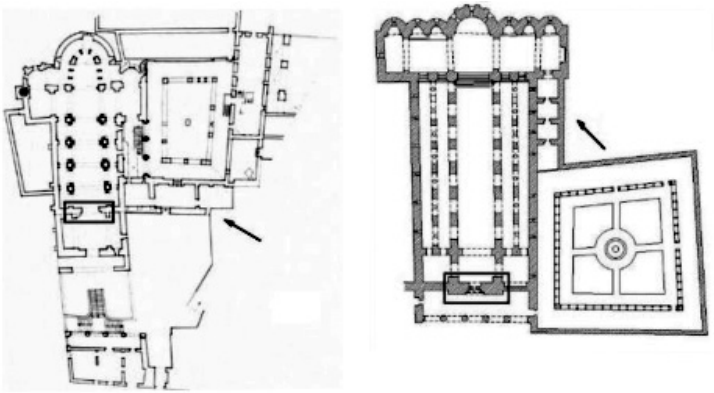

Esquemes de l'emplaçament i mides de la portada romànica de Santa Maria de Ripoll.
Salvador Alimbau, et al. Pantocràtor de Ripoll. Portada romànica del monestir de Santa Maria (Ripoll, 2012)

Estem jugant un partit molt desigual. Parlem d'una comparació quasi impossible, ja que un dels elements quasi no existeix.

Mida. Forma. Estructura arquitectònica
Estem davant objectes molt diferents de mida, de forma i d'estructura arquitectònica.
La tercera portada de Sant Pere de Roda, segons les propostes dels estudiosos, és una porta decorada en els muntants, amb un timpà.
Santa Maria de Ripoll és una gran peça formada per una complexa estructura de peces de pedra (d'11 m d'ample per 7 m d'alt), un moble adossat contra la paret, que expandeix la decoració escultòrica pels laterals de la porta, a una part important del mur que tanca l'església.

Ubicació dins del monestir i imatge global de la façana i del cenobi
Les dues portades s'ubiquen en l'eix central de l'església.

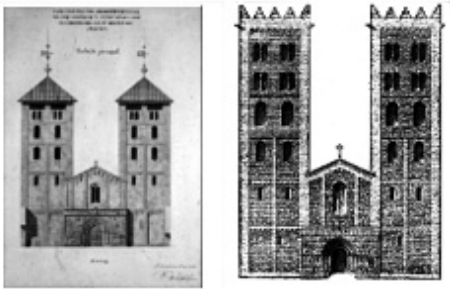

Esquema de situació i d'orientació de les portades romàniques de Sant Pere de Roda i Santa Maria de Ripoll

La tercera portada romànica de Sant Pere de Roda és situada en una galilea, un sala abans d'entrar a l'església.
La portada romànica del monestir de Santa Maria de Ripoll s'ubica en un porxo.
Una orientació dels dos edificis, i per tant de les portades, és molt semblant: a uns 45 graus de l'eix nord-sud.
Però els dos edificis tenen un peculiaritat, compten amb una imatge externa semblant, amb les dues torres, un *westwerk* (en francès *massif occidental*), una estructura arquitectònica adjacent a la nau, que normalment ultrapassa l'altura d'aquesta, flanquejada per dues torres que delimiten el cos central.

Fotografia presa entre 1889 i 1916.
Autor: desconegut.
Arxiu fotogràfic del Centre Excursionista de Catalunya

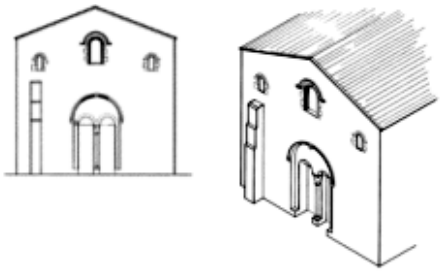
Plànols del primer (1865-1870) i del segon (1886) projectes d'Elías Rogent

Portades anteriors a Sant Pere de Roda i Ripoll

Jaume Barrachina diu que a Sant Pere de Roda havien existit, abans de la tercera, la famosa del mestre de Cabestany, dues portades.

Hipòtesi (estructura de porta quadre) de la primera portada de Sant Pere de Roda.
Ca. 1030.
Dibuix: Adell i Gispert i J. Barrachina

Hipòtesi de reconstrucció de la segona portada de Sant Pere de Roda.
Inicis del segle XII.
Dibuix: Adell i Gispert (1981)

A Ripoll, darrere la portada esculpida en pedra, hi ha una paret pintada, segurament la decoració que lluïa la porta construïda (1032) per l'abat bisbe Oliba.

Vistes d'algunes restes pictòriques que es poden veure en la part superior de la portada romànica de Santa Maria de Ripoll

Vista de la part del darrera de la portada romànica, mentre es construïen uns conductes de ventilació durant els anys seixanta, en els treballs de conservació dirigits per l'arquitecte Alejandro Ferrant i per l'expert José María Cabrera Garrido

Peces de la portada romànica de Sant Pere de Roda, atribuïdes al taller del mestre del timpà de Cabestany

Lamentablement la tercera portada romànica de Sant Pere de Roda va ser trossejada en bocins, alguns de mida petita. Fou una depredació sense miraments!

La portada romànica de Ripoll ha patit greus problemes de salut de la pedra, "xacres" de la vellesa, avui controlades, però continua presidint l'entrada a l'església de Ripoll i la podem examinar en la seva globalitat i escena per escena.

Com ja hem dit, la comparativa és molt desigual, impossible.

Hi ha algunes escenes comunes a la tercera portada romànica de Sant Pere de Roda i a la de Santa Maria de Ripoll. Per exemple, sembla que hi ha una figuració de Llàtzer entre les restes de la tercera portada de Sant Pere de Roda, una peça actualment il·localitzable. A la portada romànica de Ripoll hi ha uns especials espais dedicats a escenes de Llàtzer, situades al lateral dret.

Suposada escultura de la tercera portada de Sant Pere de Roda, del mestre de Cabestany representant a un amortallat, identificable amb Llàtzer.
Foto antiga de Subias Galter, en un comerç d'antiguitats. Peça actualment il·localitzable

Escenes del cicle de Llàtzer, al lateral dret de la portada romànica de Santa Maria de Ripoll

Entre la multitud de peces que hipotèticament resten de la tercera portada romànica de Sant Pere de Roda, en destaquen tres de simptomàtiques: un cap que s'ha identificat com el de sant Pere (Museu de Peralada), un *Agnus Dei* i una peça relativament gran (81 x 62 x 18 cm), que ha estat batejada com "La vocació de sant Pere" o "L'aparició de Jesús als seus deixebles en el mar", (ambdues al Museu Marès de Barcelona), una escena que representa l'aparició de Jesús als seus seguidors al llac de Tiberíades o mar de Galilea, tal com ho confirma la inscripció situada a la part superior del relleu. La representació del mar amb onades i peixos que es mouen és resolta molt plàsticament.

Cap de sant Pere.
Possible peça de la tercer portada romànica de Sant Pere de Roda, atribuït al mestre de Cabestany.
Museu del Castell de Peralada

Agnus Dei, suposat fragment de la portada romànica de Sant Pere de Roda.
Museu Frederic Marès. Barcelona.
37 x 59 x 19 cm

"La vocació de sant Pere" o "L'aparició de Jesús als seus deixebles en el mar", suposat fragment de la portada romànica de Sant Pere de Roda.
Museu Frederic Marès. Barcelona.
81 x 62 x 18 cm

Sobre la inscripció llatina d'aquest fragment de la tercera portada romànica, atribuïda al mestre de Cabestany, cal indicar que moltes escenes de la portada romànica de Santa Maria de Ripoll també tenen inscripcions llatines.
Hi ha, però, un element que relaciona aquesta imatge de *La vocació de sant Pere* amb Ripoll. A la Bíblia de Ripoll de la Biblioteca Vaticana hi ha un dibuix d'aquesta escena, plena de coincidències amb el relleu de Sant Pere de Roda.

Bíblia de Ripoll, Biblioteca Apostòlica Vaticana, Ms. Lat. 5729, f. 367

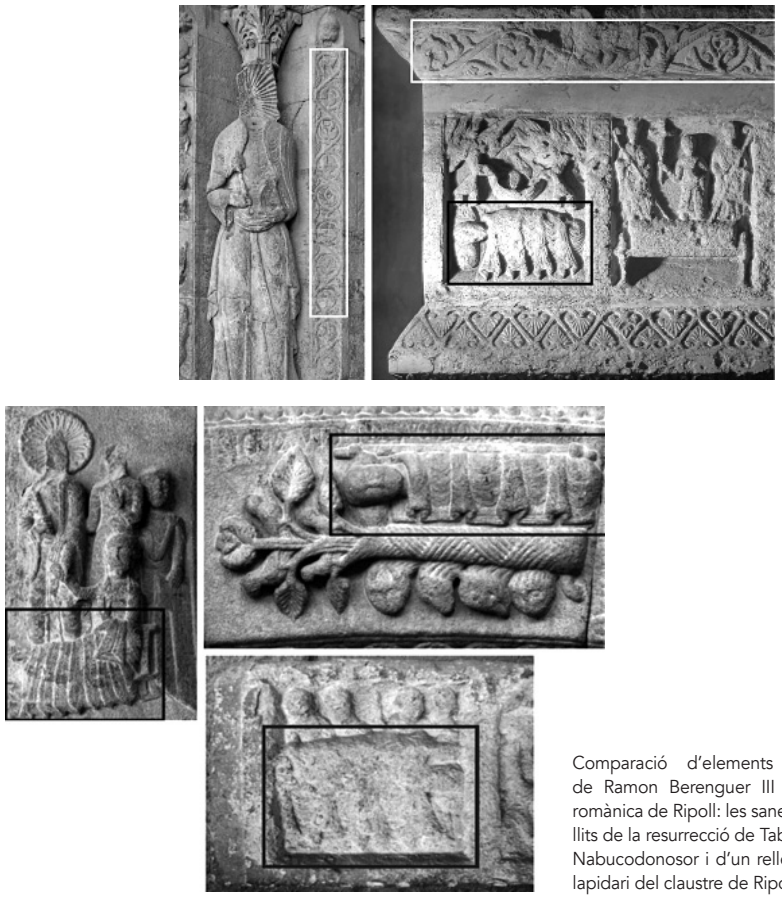

El Museu Nacional d'Art de Catalunya (MNAC) va comprar per 250.000 €, (desembre del 2022) a les galeries Artur Ramon Art, Palau Antiguitats i Clavell & Morgades Antiguitats, quatre fragments de la portalada romànica del monestir de Sant Pere de Roda atribuïts al mestre de Cabestany

Cronologia

Segons Jaume Barrachina, la tercera portada romànica de Sant Pere de Roda, atribuïda al mestre de Cabestany, fou realitzada "entre 1160 y el 3 de mayo de 1163, día de la santa Cruz e inicio de las ceremonias jubilares, con apertura de la puerta como parte fundamental".[2]

En el cas de Ripoll, per situar cronològicament l'obra de construcció de la portada romànica esculpida en pedra, cal indicar, com una primera data referencial, el testament (8 de juliol de 1130) del comte de Barcelona, Ramon Berenguer III, en què manifesta el seu desig d'ésser enterrat al monestir de Ripoll i fa donació d'Isòvol, Sant Miguel de Setcases i Sant Esteve de Llanars. I la seva mort (19 de juliol de 1131).

Comparació d'elements de la tomba de Ramon Berenguer III amb la portada romànica de Ripoll: les sanefes i els plecs del llits de la resurrecció de Tabita, del somni de Nabucodonosor i d'un relleu que restava al lapidari del claustre de Ripoll

Aquesta voluntat mortuòria respon a la de connectar simbòlicament amb el comte Guifré el Pelós, enterrat al monestir de Ripoll. Ramon Berenguer III havia assolit el control dels comtats de Besalú (1111), per mort del comte Bernat I de Besalú, i del comtat de Cerdanya (1118), per mort sense descendència de Bernat i de Cerdanya. El seu desig d'enterrar-se a Ripoll té molt de simbòlic i emblemàtic.
La relació iconogràfica i cronològica entre la tomba de Ramon Berenguer III (mort el 1131) i els llençols de la portada romànica de Ripoll i de la tomba ens permeten fomentar aquesta datació. Les sanefes decoratives de la portada i de la tomba també ens mostren la manera de fer d'un mateix artista, per la qual cosa podem deduir que la tomba i la portada romànica foren realitzades en dates properes i pels mateixos artistes.
La segona dada a tenir present per situar en el temps la portada romànica de Ripoll és el precepte (16 d'abril de 1141) de Ramon Berenguer IV, que un cop solucionats els problemes successoris que plantejava el seu casament amb l'hereva aragonesa Peronella d'Aragó, qui recorda la voluntat del seu pare de ser enterrat a Ripoll i confirma les donacions que aquest fa de Molló i de Monars.
Aquestes donacions de territoris específicament ramaders i de gran valor econòmic permeteren (més enllà d'eixugar el manlleu de diners que va fer Ramon Berenguer IV el mateix 1141) destinar diners a la construcció d'una obra artística molt consistent (portada, tombes, remodelació de l'ala romànica del claustre, mosaic del presbiteri...).
Quan el 6 d'agost de 1162 Ramon Berenguer IV mor a Burg de Sant Dalmau (el Piemont, Itàlia), reitera en el testament que vol ser enterrat a Ripoll, sense cap menció a la necessitat d'obrar una tomba. Tot deuria estar preparat.
Tenim, doncs, bastantes coincidències cronològiques entre l'obra de la portada romànica de Santa Maria de Ripoll, potser amb una data d'inici dels treballs d'uns vint anys abans, però amb una finalització quasi coincident amb l'obra de Sant Pere de Roda.

Programes iconogràfics de les portades de Ripoll i Sant Pere de Roda
Jaume Barrachina, quan estudia la tercera portada romànica atribuïda al mestre de Cabestany del monestir de Sant Pere de Roda, no dubta a indicar (especialment pel cap de sant Pere del museu del castell de Peralada i per la peça de la *Vocació* o *L'aparició de Jesús als seus deixebles en el mar* del Museu Marès), que la iconografia de la portada era dedicada a sant Pere, a qui estava dedicada també l'església del monestir empordanès, on se suposava que es guardava una relíquia d'importància del sant.
A Ripoll, en canvi, no hi ha cap imatge ni cap episodi de la vida de Santa Maria, a qui estava dedicada l'església. La temàtica de la porta d'entrada a Ripoll no fa cap referència al patronatge que té l'església i sí que hi ha moltes referències simbòliques a l'obra guerrera i de govern dels dos darrers comtes de Barcelona, abans d'esdevenir reis de Catalunya-Aragó.
Carlos Yarza, a *Catalunya romànica*, Tom X, el Ripollès (1987), parla que la portada de Ripoll és una confluència de corrents artístics romànics internacionals, des d'Itàlia fins a Tolosa de Llenguadoc, passant pel Rosselló, i diu que la lectura iconogràfica ens mostra un programa religiós amb component polític.

Escriu Yarza:
"De tot el que hem anat dient, es desprèn la riquesa de fonts compositives i iconogràfiques a les quals cal recórrer per entendre la portalada de Ripoll, fet que ratifica el seu caràcter d'obra única".[3]
"Mentre totes aquestes raons obliguen a mirar cap a Itàlia i, més concretament, al nord, la riquesa de Ripoll no s'esgota aquí. A. K. Porter ja creia que Tolosa de Llenguadoc, sobretot el taller de Sant Esteve, dirigit per Gilabert, podia ésser relacionat estilísticament amb la portalada catalana. Però fou W. Goldschmidt qui sistematitzà més acuradament els punts de contacte".[4]
"Finalment, cal recordar que hi ha un capítol important, que tingué continuïtat al claustre: el Rosselló. A més del tipus d'animals de la part inferior, amb records italians, però també rossellonesos, hi ha elements més concrets que han estat vists des de fa temps".[5]
"Si les fonts utilitzades pels artistes quant a la forma són complexes, molt més gran és la riquesa significativa de la portalada".[6]
"Aquest camí de lectura des de la realitat de l'Antic Testament, passant per al·lusió al Nou, i acabant amb la situació històrica de la Catalunya de mitjan segle, dona un caràcter polític evident a la gran portalada".[7]

Imatges de les bíblies de Ripoll a la portada romànica de Santa Maria de Ripoll
Émile Mâle, a *L'art religieux du XIIe siècle en France. Étude sur les origines de l'iconographie du Moyen Âge* (París, 1922), posa la portada romànica de Ripoll del segle XII com a exemple paradigmàtic d'un canvi molt rellevant dins de la història de l'art, quan es passa del dibuix i la pintura, de l'orfebreria a l'escultura monumental en pedra, després de la greu desaparició de la tradició escultòrica clàssica, grega i romana.
Josep Pijoan va posar en evidència en el seu treball (1903)[8] que algunes de les escenes de la portada romànica de Santa Maria de Ripoll estaven inspirades, quasi calcades, en les escenes dibuixades a la Bíblia de Ripoll que guarda la Biblioteca Vaticana.

Escenes de la Bíblia de Ripoll de la Biblioteca Vaticana i comparació amb les escenes esculpides a la portada romànica de Santa Maria de Ripoll

Aquesta situació, de còpia en pedra a la segona meitat del segle XII d'unes escenes dibuixades a les bíblies ripolleses d'inicis del segle XI, la trobem també a Sant Pere de Roda.
Darrere de la peça escultòrica de *La vocació de Sant Pere* (Museu Frederic Marès, Barcelona), del mestre de Cabestany, pertanyent a la tercera portada romànica de Sant Pere de Roda, hi ha un relleu semi destruït en el revers de la pedra.
Segons la interpretació de Jaume Barrachina i Joan Albert Adell i Gisbert, perfilant i reconstruint les figures insinuades, l'escena representada és la trobada entre Eliezer i Rebeca. La peça formaria part de la primera o segona portada de Sant Pere de Roda (de 1022 o de l'inici del segle XII).

Relleu semi destruït que hi ha al revers de la peça de la "Vocació de sant Pere" del mestre de Cabestany, corresponent a la portada romànica de Sant Pere de Roda.
Museu Frederic Marès. Foto: Museu Frederic Marés, Barcelona

Perfilat reconstructiu de les figures del relleu de la peça representant Eliezer i Rebeca.
Dibuix: Adell i Reig i J. Barrachina

És l'episodi 24 del Gènesi, quan Eliezer, l'administrador d'Abraham, a qui aquest ha demanat que vagi a Mesopotàmia per cercar una digna esposa de la seva parentela per al seu fill Isaac, troba Rebeca, que vivia a Ur de Caldea, a la font.
Aquesta escena de la trobada d'Eliezer i Rebeca a la font apareix en un dels frontispicis de la Bíblia de Roda o de Noailles, custodiada a la Biblioteca Nacional de França, a París. Així, doncs, a Sant Pere de Roda també es van utilitzar els dibuixos de la Bíblia ripollesa dita de Rodes, regal de l'abat Oliba a Roda amb motiu de la consagració de la seva església monàstica (1022), on va restar fins al segle XVII, quan fou espoliada per les tropes del mariscal francès Noailles i venuda posteriorment (1744) al rei Lluís XV.

Estem davant de dues mostres molt clares d'un moment important de la història de l'art romànic, quan del treball artístic menut, dels dibuixos sobre pergamí, de la petita orfebreria i de la pintura, es passa a l'escultura en pedra. Un canvi d'escala molt notable.

Autors romànics (nom propis i mestres) del romànic
Artistes romànics amb nom
Mestres anònims

Una comparació de la tercera portada romànica de Sant Pere de Roda i la de Santa Maria de Ripoll ens permet endinsar-nos en una tema polèmic, complex i apassionant, el dels autors de l'art romànic.[9]

Sovint les obres d'art romànic son anònimes. Hi ha autors o artistes romànics que van signar amb el seu nom. Pocs, però n'hi ha.

Tenim els noms de Benedetto Antelami, al Duomo, la catedral de Parma; el de Wiligelmo, a la catedral de Mòdena, o el de Gislebertus, mencionat al timpà de la catedral d'Autun.

I, més a prop, al dibuix del desaparegut frontal d'altar de Sant Genís de Fontanes (ca. 1195-1200) hi havia la signatura del Magister Alexander.

Moltes vegades, però, els autors romànics no deixaven el seu nom i els estudiosos han creat com a denominació (un invent intel·lectual) la figura genèrica científica d'un mestre, d'un taller o d'una escola, que feia obres amb un estil determinat i personal, d'un espai geogràfic concret, però del qual no sabem el nom, d'obra anònima.

Quan es parla en els estudis d'art romànic de *mestre*, *taller* o *escola*, cal tenir molt present que ens trobem davant una denominació artificiosa, un producte historiogràfic creat a partir de les similituds i familiaritats d'un grup dispers d'obres d'art de les quals se'n desconeix l'autoria.

Seria el cas del mestre de Cabestany, o el de Pedret, o el del mestre de Boí, autor de les pintures de la vall pirinenca lleidatana.

La tercera portada romànica de Sant Pere de Roda ha estat atribuïda al mestre de Cabestany, del qual ens consten obres molt disperses, al llarg d'un arc geogràfic que va des de la Toscana italiana fins Navarra i l'Atlàntic.

La portada romànica de Santa Maria de Ripoll ha estat atribuïda a diferents mans, dues com a mínim, una de les quals ha estat relacionada amb Gilabertus, un escultor amb obra a Tolosa de Llenguadoc i autor de la Mare de Déu del claustre de Solsona.

Diu Carlos Yarza:

"¿Pot ésser-ne deduït que hi ha almenys dues escultures o dos tipus d'escultors col·laborant a la portalada? Segons el meu parer, es tracta d'això. A les escenes bíbliques, la part que correspon a les arquivoltes, les estàtues-columna, David i els seus músics, devien ésser fetes per un grup. Les zones superior i el grup que formen Déu Pare, Moisès i els difícilment identificables personatges que els segueixen, devien ésser obra de l'altre grup".[10]

Seria el cas de Gilabertus de Tolosa.

Aquesta relació estilística entre l'obra ripollesa i l'escultura tolosana ha estat reconeguda des de fa alguns anys i per diferents estudiosos.[11]

Jordi Camps, "Toulouse, Gilabertus i el seu reflex en l'escultura romànica a Catalunya", *Quaderns del MEV, III* (Vic, 2009), diu:

TOULOUSE AND RIPOLL—THE ORIGIN OF THE STYLE OF GILABERTUS

BY WERNER GOLDSCHMIDT

Primera pàgina del treball de Werner Goldschmidt, "Toulouse i Ripoll. L'origen de l'estil Gilabertus", The Burlington Magazine, vol. 74, núm. 432 (Londres, març de 1939)

Gilabertus, "Saint Thomas" i "Saint André". Musée des Augustins, Ville de Toulouse.
Les estàtues-columnes de Sant Pere i Sant Pau. Portada romànica de Santa Maria de Ripoll

"Hem recordat més amunt que Goldschmidt havia relacionat la portada de Ripoll amb l'estil de Gilabertus, per bé que proposava la prioritat del conjunt català i el seu reflex a Toulouse. Més enllà del caràcter discutible de la proposta, amb ella va cridar de nou l'atenció sobre les analogies i els elements de comparació existents entre ambdós conjunts. No és ara el moment d'insistir en les singularitats de la composició arquitectònica ni en les línies que defineixen el programa iconogràfic de la portada ripollesa, algunes parts de la qual mostren un elevat grau de deteriorament [fig. 3]. Amb tot, no hem d'oblidar que va ser concebuda a la manera dels arcs honoraris romans i que una part important del seu repertori depèn de la pròpia cultura artística ripollesa i dels seus lligams amb el coneixement de l'Antiguitat. Amb tot, no hi ha dubte que una sèrie de recursos estilístics presents a Ripoll tenen deutes amb obres tolosanes, tal com ha estat revisat recentment. Més enllà d'aquestes coincidències que permeten apropar indiscutiblement aquests dos mons, una altra problemàtica és la generada per la presència de les dues figures dels muntants, sant Pere i sant Pau, adossades als fusts de les columnes, que han fet pensar en les figures dels apòstols de Saint-Étienne de Toulouse. Es tracta sens dubte de solucions diferents, probablement resultats d'experiències diverses en la recerca de la representació de la figura humana a escala monumental".[12]

L'obra de Gilabertus de Tolosa

L'obra de Gilabertus de Tolosa pot ostentar nom, ja que constava en dues estàtues de la capella capitular de la basílica de Sant Serni de Tolosa. Es tracta de dues estàtues, *Saint Thomas et Saint André -partie d'un ensemble de sculptures- pilier-relief*, que avui podem admirar al Musée des Augustins, de Tolosa de Llenguadoc.

Segons anotació de Louis Charles André Alexandre Du Mège or Dumège (1780–1862), sota la figura de Tomàs («*Tomas (apl)s*») hi havia la inscripció *Gilabertus me fecit* (Gilabertus em va fer) i sota la figura d'Andreu («*Andreas apls"*), la de *Vir non incertus me celavit Gilabertus* (és el famós Gilabertus qui m'ha tallat).

Com podem veure, Gilabertus forma part del petit grup d'artistes escultors romànics amb nom contrastable.

Gilabertus és el màxim representant de l'escola de Tolosa i és considerat un dels precursors de l'escultura gòtica. L'historiador i expert en art Rolf Legler, judica: "Uno de los escultores más importantes de la Edad Media."[13]

"La seva particular escultura és diferent a la dels cànons tradicionals establerts de l'època, fugint de representacions planes i inexpressives i conferint a les seves obres relleu, trets i expressions marcadament humans, i moviment en conjunt, treballant minuciosament els plecs de les vestidures, els cabells i les mans".[14]

L'obra de Gilabertus es concentra, en la seva major part, a Tolosa de Llenguadoc, però se li atribueix també la talla de la Mare de Déu del Claustre de la catedral de Solsona i de dues obres menors solsonines.

Mare de Déu del Claustre, patrona de Solsona. Imatge de pedra del segle XII, situada en una capella de la catedral de Solsona.
Obra atribuïda a Gilabertus de Tolosa. 105 cm d'alçada

Columna de pedra amb dos personatges esculpits, Maria i Josep. Prové dels claustres romànics de l'antic monestir de Santa Maria de Solsona.
Relacionada amb l'escola de Gilabertus de Tolosa

Fris amb relleus escultòrics. Baralla de caça.
Obra vinculada a Gilabert de Tolosa, trobada (1948) a cal Manel, casa del carrer de Sant Domènec (avui castell) de Solsona, servint de llinda d'una porta tapiada

Podem, doncs, deduir que Gilabertus podia haver realitzat obres fora de Tolosa de Llenguadoc. O que deixebles seus i influïts per la seva manera d'esculpir podien haver arribat a Ripoll i Solsona.

Mestre de Cabestany o mestre del taller del timpà de Cabestany

Davant la impossibilitat de posar nom a algunes de les obres d'art medieval, els estudiosos de l'art han optat per utilitzar la terminologia de mestre, taller o escola, per anar ordenant la munió d'obres d'art medieval.

El 1944 Josep Gudiol i Ricart (Vic, 1904-Barcelona, 1985) va publicar a la revista navarresa *Príncipe de Viana*, XIV, un article titulat "Los relieves de la portada de Errodondo y el maestro de Cabestany", sobre un conjunt d'escultures procedents de Navarra, de Catalunya i de la regió del Llenguadoc-Rosselló que, al seu entendre, havien estat realitzades per un mateix escultor, de nom desconegut.

Va *batejar* amb el nom de mestre de Cabestany, l'artista d'origen i nacionalitat desconeguda, perquè en aquest poble rossellònès va esculpir una de les seves obres més paradigmàtiques: el timpà de l'església de Santa Maria.

Tot va començar una mica abans, quan l'any 1941 Gudiol va veure un timpà i una llinda procedents de Santa María de Errondo (Navarra) que tenia un antiquari de Nova York. De seguida, va associar certes característiques del timpà navarrès, dedicat a les Tres temptacions de Jesús, amb les del timpà de Santa Maria de Cabestany, dedicat a la benedicció de Crist i a la mort, resurrecció i assumpció de Maria. Eren dos temes que malgrat no ser inèdits no compten amb massa precedents a l'escultura monumental del segle XII.

El nom de mestre de Cabestany (o taller del mestre del timpà de Cabestany, com proposa Laura Bartolomé, que hi ha dedicat la tesi doctoral),[15] és un invent ordenador de Josep Gudiol.

Com diu Laura Bartolomé: "Si el mestre de Cabestany només es reconeix a través de la seva escultura, el seu corpus d'obra ha de mantenir uns criteris de filiació estrictes per tal de no incórrer en apreciacions que desvirtuïn el coneixement de la seva veritable "personalitat artística".[16]

El mestre de Cabestany té un estil característic i mostra una especial traça que el diferencia d'altres artistes de la mateixa època i el mateix marc geogràfic:

- Els caps són angulosos, amb els fronts estrets, ulls grans i expressius, amb una expressió de les testes, tallades en tríedre, d'on emergeixen els glòbuls dels ulls, marcats amb dos cops de trepant sota l'arc de les celles, entre un front reduït i un mentó massa curt en relació amb el nas afilat.
- En el treball de les vestidures, té trets característic en el plegat dels teixits.
- Important desproporció en les figures, notablement en les mans.
- Treball dels volums molt expressiu.
- De manera habitual tendeix a emplenar tots els buits amb figures i comparses d'animals decoratius, probablement inspirat en l'escultura dels sarcòfags romans.

Estem davant d'un artista anònim, amb un estil característic, que va fer un itinerari per tot l'arc llatí mediterrani (Itàlia, França, Espanya) durant la segona meitat del segle XII.
Els darrers anys els estudiosos han anat trobant escultures que s'han atribuït al mestre de Cabestany. Tota la seva obra, avui, podem dividir-la en tres grups diferenciats.

El discutit corpus del taller del mestre del timpà de Cabestany
Hi ha unes obres atribuïdes (de manera bastant encertada) al mestre de Cabestany. Serien:
- Timpà de Santa Maria de Cabestany.
- Capitell de l'Assumpció de Maria de Santa Maria de Rius de Menerbés, a l'Aude.
- Fragments de la portada de la galilea de Sant Pere de Roda, amb la *Vocació de sant Pere* (Museu Marès, Barcelona) i altres peces.
- Sarcòfag amb el martiri de Sant Serni, de Sant Hilari de Carcassona o d'Aude.
- Capitell de Daniel a la fossa dels lleons de Sant'Antimo, a Castelnuovo dell'Abate (la Toscana).
- Capitells de la capçalera de l'abadia de Sant Pàpol (l'Aude).
- Fris de la infància de Jesús de Santa Maria del Voló (el Rosselló).
- Fust de columna amb la infància de Jesús de San Giovanni in Sugana. Museo Giuliano Ghelli de San Casciano in Val di Pesa (la Toscana).[17]

Timpà amb la benedicció de Crist i la mort, la resurrecció i l'assumpció de la Verge, a Santa Maria de Cabestany (el Rosselló)

Fust de columna de San Giovanni in Sugana (71cm d'altura i uns diàmetres de 18cm a baix i 26cm a dalt). Tres escenes: Una és el baptisme de Crist i, a sota, l'Anunciació. Hi ha, alhora, una escena del Nadal amb els personatges en complexa superposició (mula, bou, estrella, nens, Maria i l'àngel avisant a un pastora de la bona nova).
Columna procedent de l'església parroquial de San Giovanni in Sugana al museu Giuliano Ghelli de San Casciano (la Toscana). Eduard Junyent, "L´oeuvre du Maître de Cabestany", Actes du quatre-vingt-sixième congrès national des Sociétés savantes (Montpeller, 1961) (París, 1962), pp. 169-178

Sarcòfag de l'abadia de Sant Hilari (l'Aude), del Mestre de Cabestany

Per un altre costat hi ha obres atribuïdes al mestre de Cabestany o als seus deixebles més propers, que treballaven amb ell:
- Capitells o permòdols de Sant Pàpol (menys el de Daniel).
- Decoració de Rius de Menerbés, l'Aude, sense l'Assumpció.
- Absis de Saint-Étienne-de-Vaissière (Azille, l'Aude).
- Capitells del claustre romànic de la catedral de Santo Stefano de Prato (la Toscana).
- Capitells al Museu Diocesà de Girona.

- *Agnus Dei* de Sant Pere de Roda (Museu Marès, Barcelona).
- Capitell amb l'escena d'un martiri al Museu d'Art de Girona, (secció de Sant Pere de Galligants).
- Timpà amb les tres temptacions de Jesús al desert, juntament amb una llinda amb àngels sostenint un crismó, de Santa María de Errondo (Navarra).

I, finalment, hi ha obres que se situen dins de l'ambient estilístic del mestre de Cabestany, però on ell no va intervenir:
- Llindar o arquitrau d'Errondo.
- Mènsules de l'absis de Villaveta (Navarra).
- Portal del monestir del Camp (a Paçà, el Rosselló).
- Fragments dispersos d'una antiga portada de Santa Maria de la Grassa (l'Aude).
- Dues escultures o fragments (capitell representant un monstre que engoleix un animal i permòdol representant un cap d'home) de Sant Joan de les Abadesses.[18]
- Capitell de Sant Esteve d'en Bas (que cal relacionar amb el capitell de l'Assumpció de Maria de Santa Maria de Rius de Menerbés, a l'Aude).

Com podem veure, l'estil del mestre de Cabestany va arribar molt a prop de Ripoll, a Sant Joan de les Abadesses i a Sant Esteve d'en Bas, lloc veí de la important possessió ripollesa d'Olot.

Capitell representant un monstre que engoleix un animal i permòdol representant un cap d'home.
(Museu del Monestir de Sant Joan de les Abadesses)

Capitell de l'Assumpció de la Verge, rodejada de quatre àngels, a Santa Maria de Rius de Menerbés, l'Aude

Capitell amb la Maiestas Mariae situat al creuer de l'església de Sant Esteve d'en Bas

Plànol de les obres del mestre de Cabestany dins l'arc llatí mediterrani

Alguns estudiosos de l'art romànic i medieval, però, davant la proliferació d'obra atribuïda al mestre de Cabestany s'han mostrat escèptics, ja que som davant un estil que s'expandeix sobre el territori de l'arc mediterrani, de la Toscana a Navarra.

Xavier Barral va prendre posició amb un article de títol explícit i contundent: *Contre l'itinerance des artistes du premier art roman méridional*. Barral afirma de manera contundent que "la història vinculada al mestre de Cabestany no és altra cosa que un muntatge intel·lectual del segle xx", posant així de manifest la seva disconformitat amb la consolidació d'aquest corpus d'obres, tan ampli:

"«Il semble désormais admis que, faute de signatures de sculpteurs romans conservées, l'histoire du maître de Cabestany n'est rien d'autre qu'un montage intellectuel du xxe siècle. Ce mythe historiographique a ainsi répandu l'idée qu'un sculpteur au style très particulier, directement inspiré de l'Antiquité, aurait voyagé et travaillé sur plusieurs chantiers contemporains, de l'Italie à la Navarre. Il faut certes reconnaître que, dans cette zone pyrénéenne extrême, qui touche la Méditerranée, comprise entre Saint-Pierre-de-Rodes au sud et Cabestany au nord, les sculptures conservées sont très vraisemblablement l'œuvre d'un même groupe d'ouvriers qui travaillaient un type de marbre particulier, utilisé dans cette seule région (marbre blanc antique de remploi). Mais il reste impossible de déterminer si quelques œuvres de ce type ont été exportées, ou si le maître de Cabestany accompagné de son atelier s'est lui-même déplacé, ou encore si le tout n'est dû qu'à notre imagination et à notre envie de rapprocher des œuvres d'art afin de reconstituer la carrière d'artistes inconnus».[19]

El mestre de Cabestany resulta un escultor "massa itinerant". Els mestres, els tallers o l'escoles d'artistes romànics generalment se'ls coneix pel nom del lloc on hi ha la millor, o la més important o la primera obra seva reconeguda, però sempre dins d'un marc geogràfic relativament curt i proper. El mestre de Cabestany supera aquests plantejaments amb escreix.

Marc geogràfic de les obres atribuïdes al mestre de Cabestany

Altres autors han posat en dubte l'existència d'un mestre de Cabestany, de carn i ossos, per relacions estilístiques que forcen molt la cronologia.
L'any 2006, Francesco Carlo Gandolfo, a propòsit de l'estudi del sarcòfag de Sant Hilari d'Aude, estableix que atesa la relació amb l'escultura de la Toscana occidental de la segona meitat del segle XII, el sarcòfag del martiri de Sant Serni no és possible sense un previ coneixement de l'escultura dels tallers toscans a partir de l'estela del mestre Guilielmus i fins a la dècada de 1180, moment en què es desenvolupa el taller del mestre Biduinus:
"Al fondo si tratta di un cambiamento di timbro formale e di dimensione plastica che del resto distingue, in assoluto, tuttele altre opere che vengo no riferite al supposto Maestro di Cabestany rispetto al sarcofago di Saint-Hilaire d'Aude, segnato da un empito monumentale che solo la Toscana può avere insegnato al suo autore."[20]
I més recentment, Antoni Milone, a "El mestre de Cabestany: notes per a un replantejament", en el catàleg de l'exposició *El romànic i la Mediterrània. Catalunya, Tolosa i Pisa. 1120-1180* (Barcelona, 2008) ha formulat una nova proposta de corpus del mestre de Cabestany després d'una anàlisi succinta de l'estil i la iconografia de les obres. Diu:
"Els estils que manifesten els escultors actius al taller del mestre de Cabestany mostren una clara influència de l'escultura tolosana, que, al llarg de les diverses fases en què es van construir els principals monuments de la ciutat des del final del segle XI i durant tot el segle XII, va representar un punt de referència imprescindible per a les arts plàstiques que van florir i es van desenvolupar a l'àmplia regió que es troba a cavall deis Pirineus, entre Catalunya, el Rosselló i el Llenguadoc. Per les solucions estilistico-tipològiques i morfològiques adoptades en el vast repertori del mestre de Cabestany i dels seus col·laboradors, tant pel que fa a la decoració com als animals i les figures monstruoses i la representació dels personatges, percebem en la seva obra el reflex d'una fase avançada de l'escultura tolosana, l'anomenada «segona escola tolosana», la qual va veure, al segon quart del segle XII, l'acabament de la basílica i del claustre de Saint-Sernin, la decoració de La Daurade i l'activitat de Gilabertus, que va obrir un nou horitzó a l'art de tota la zona.
L'exemple d'aquesta nova producció, en particular de les realitzacions plàstiques de l'escultor que signa les grans escultures del complex de Saint-Étienne, constitueix la premissa per a la primera gran escultura catalana, la deis portals de Vic i de la grandiosa façana de l'església abacial de Ripoll, i per al desenvolupament de les obres de construcció monàstica del Rosselló (l'escola del claustre de Cuixà i de la tribuna de Serrabona). El mestre de Cabestany i els seus col·laboradors treballen paral·lelament en l'explosió de l'escultura figurativa entre el Rosselló i Catalunya, i no es pot descartar la influència directa d'aquestes grans construccions —que estan lligades, com el taller en qüestió, a l'entorn monàstic— o que, si més no, hi ha un estret paral·lelisme amb elles.
Els elements estilístics amb què dialoguen més freqüentment els escultors que depenen del mestre de Cabestany corresponen justament a aquesta fase de la tradició artística de la Catalunya històrica, regió de la qual és originari l'anònim artista i en la qual treballa amb més freqüència. Les mènsules amb figures, els trets i les tipologies de les feres que omplen els capitells, els draps i els esquemes geomètrics i vegetals de la decoració troben

les referències més directes als tallers que treballen durant el segon terç del segle XII entre Ripoll i Vic, entre Cuixà i Girona; observeu, per exemple, les estretes analogies que hi ha a les iconografies adoptades per al bestiari i a les composicions de figures monstruoses, com també a l'habitual triple forat de trepant pensat per emfatitzar els ulls. Així mateix, el drapejat de les vestimentes del taller del mestre de Cabestany, en particular les amples franges que solquen els vestits, amb els extrems replegats i en moviment i les vores en ziga-zaga, es troba també als portals de Vic i de Ripoll, que es poden datar al segon quart del segle XII. En aquests mateixos complexos trobem altres elements comuns, com són els grans ulls ametllats, les extremitats engrandides i les figures allargades".[21]

Jordi Camps i Immaculada Lorés, a "État de la question", del llibre *El mestre de Cabestany* (2000), reflexionen sobre la datació cronològica del mestre de Cabestany:

"La chronologie du Maitre de Cabestany, en l'absence de tout document, est diversement supposée par les auteurs. Les hypothèses vont des années 1130 aux premières décades du XIIIe siècle, soit près de cent ans de différence (sans oublier qu'on considérait même, au XIXe siècle, le sarcophage de Saint-Hilaire comme proprement antique). Dans les trente dernières années, cependant, les quelques rares faits établis en relation avec les œuvres, qu'ils soient historiques ou apportés par l'analyse artistique, ont conduit á placer toute sa production après 1130 et durant le deuxième tiers du XIIe siècle: la donation comtale á Sant Pere de Galligants en 1131, les noms des abbés inscrits sur les fragments du portail de La Grasse (entre 1147 et 1167), ou les éléments qui concourent depuis peu, selon J. Barrachina, á dater le portail de Sant Pere de Rodes entre 1160 et 1163. Il ne faut pas, cependant, oublier d'autres références, comme celles qui ont trait au tympan de Cabestany: son thème, la ceinture miraculeuse de la Vierge, est sans doute lié au culte de cette relique á Prato, culte qui n'est attesté qu'á partir de 1173, même si, selon la légende, l'arrivée du précieux dépôt se situe en 1141".[22]

Michel Rojo, en el treball més recent sobre el mestre de Cabestany, *Le Maître de Cabestany. Sa vie et son oeuvre enfin dévoilées. De Toulouse à Sant-Pere-de-Rodes, de Moissac à Cahors, de Rieux-Minervois à St-Pons-de-Thomières, Cabestany, Le Boulou, Gérone, Orrondo, etc. Nouvelle étude et nouvelles datations 2021,* diu*:*

"Le «Maître de Cabestany» -personnage inconnu et, peut-être, imaginaire."

El tema de Daniel a la fossa dels lleons a les obres del mestre de Cabestany i a la portada romànica de Ripoll

Posat dins d'aquesta dinàmica, dins de l'obra atribuïda al mestre de Cabestany i en relació a la portada romànica de Santa Maria de Ripoll, hi ha una temàtica iconogràfica que relaciona molt específicament les reflexions sobre la personalitat i l'obra del mestre de Cabestany.

Els temes del llibre bíblic de Daniel són molt present a la portada romànica de Ripoll.

Hi ha les dues franges inferiors, amb les dues bèsties que sobresurten.

- "Segona visió de Daniel; lluita del marrà i el boc que triomfa i desafia Déu profanant el santuari. A l'esquerra, l'àngel en forma d'home que explica la visió al profeta i, a la dreta, el rei insolent que serà vençut pel Príncep del prínceps (Dn. 8, 1-27)".

- "La visió de Daniel on apareixen les quatre bèsties enormes i fantàstiques, que seran vençudes pel Fill de l'Home, que regnarà amb els seus sants (Dn. 7, 1-28)."
I, a més, existeixen les quatre escenes de la vida de Daniel al tercer arc de les arquivoltes de la portada romànica de Ripoll:
- "L'arbre somniat per Nabucodonosor, adormit a la seva ombra (Dn. 4, 7 ss.)."
- "Nabucodonosor davant l'estàtua d'or que es féu erigir i els músics tocant l'arpa i la cítara per cridar els súbdits a l'adoració (Dn. 3, 1 ss.)."
- "Els saigs atiant el foc del forn on hi havia el tres joves (Dn. 3, 46 ss.)."
- "L'àngel del Senyor agafa pels cabells Habacuc i el transporta a Babilònia perquè porti menjar a Daniel tancat al fossat dels lleons (Dn. 14, 33 ss.)."
- "Daniel al fossat dels lleons (Dn. 14, 33 ss.)."

Cicle de Daniel. Nabucodonosor davant l'estàtua d'or que es féu erigir i els músics tocant l'arpa i la cítara per cridar els súbdits a l'adoració (Dn. 3,1 ss.)

Cicle de Daniel. L'arbre somniat per Nabucodonosor, que resta adormit a la seva ombra (Dn. 4,7 ss.)

Cicle de Daniel
Els saigs atiant el foc del forn on hi havia els tres joves (Dn. 3,20 ss.)

Cicle de Daniel
L'àngel del Senyor agafa pels cabells Habacuc i el transporta a Babilònia perquè porti el menjar a Daniel tancat al fossat del lleons (Dngr. 14,33 ss.)
Daniel al fossat dels lleons (Dngr. 14,33 ss.)

Dins de l'obra atribuïda al mestre de Cabestany, hi ha dues peces molt especials, àdhuc emblemàtiques, dedicades a la mateix temàtica del llibre bíblic de Daniel.
Hi ha el capitell de Daniel al fossar dels lleons, a l'abadia de Sant'Antimo (Castelnuovo dell'Abate, la Toscana), del tercer quart del segle XII, obra atribuïda al mestre de Cabestany; i més proper, geogràficament, els dos capitells, també atribuïts al mestre de Cabestany, amb el tema de Daniel a la fossa dels lleons, afegint-hi el de la condemna dels enemics de Daniel, llançats a la fossa del lleons, quan ell és retirat i el rei ha reconegut la superioritat

Daniel al fossar dels lleons. Abadia de Sant'Antimo (Castelnuovo dell'Abate, la Toscana).
Mestre de Cabestany

Capitell de Daniel a la fossa dels lleons.
Abadia de Sant Pàpol (l'Aude).
Mestre de Cabestany

Capitell de Sant Pàpol (l'Aude).
Els enemics de Daniel són llançats als lleons, quan després de set dies Daniel continua viu a la fossa del lleons, tot reconeixent el rei la superioritat del Déu de Daniel

del Déu de Daniel. Els podem trobar a la capçalera de l'abadia de Sant Pàpol (l'Aude). I per acabar-ho de relligar, a les bíblies ripolleses del segle XI, en la constant referència que cal fer-hi quan parlem de Ripoll, hi ha escenes sobre la vida de Daniel.

Història de Daniel, Bíblia de Ripoll, Biblioteca Apostòlica Vaticana, ms. Vat. Lat. 5729, f. 227v.

Bíblia de Roda, París, Bibliothèque Nationale de France, ms. Lat. 6, III, f. 66v i 66r.
Fotografía: Bibliothèque Nationale de France (http://gallica.bnf.fr)

El mestre de Cabestany, un artista o un taller benedictí?

Juan Antonio Olañeta Molina, que va dedicar la seva tesi doctoral a *La representación de Daniel en el foso de los leones en la escultura de Occidente (ss. XI-XIII). Corpus y estudio iconográfico de la transformación, función y significado de una imagen polivalente* (Barcelona, 2011), explica:

"Varios autores han hecho referencia a algún tipo de vinculación entre Daniel y la orden benedictina. Burrini, al hablar sobre el capitel de la abadía de San Antimo (D-057) cita un fragmento de *Enarrationes in psalmos* de Agustín de Hipona para poner de manifiesto la consideración del profeta como un ejemplo para los monjes, alusión que reitera Bartolomé, la hace extensiva al capitel de Saint-Papoul (D-290). [Maitre Cabestany 2000: 72-73; Bartolome, 2010: 148.] Raimondo amplia las referencias exegéticas que identifican a Daniel con los monjes y hace alusión a varios claustros en los que aparece la imagen del profeta para incitarles a la reflexión sobre la conducta que han de adoptar. [Raimondo 2002: 99-104.] Por su parte, Moure comenta que en Galicia el tema de Daniel en el foso de los leones adquirió una extraordinaria popularidad en los ciclos figurativos románicos promovidos por los centros monásticos benedictinos. [Moure 2006: 280] Nosotros mismos reincidimos sobre este asunto al observar que la vestimenta clerical con la que aparece la imagen del profeta en algo más de una décima parte de las obras podría estar relacionada con el propósito de la Iglesia de convertir a Daniel en un *exemplum*, en la imagen del buen monje o clérigo, con el objeto de estimular aquellas conductas que conllevaran la erradicación de ciertos excesos y prácticas inadecuadas en el seno del estamento clerical, muy en la línea con la política de la reforma gregoriana, de cuya implantación la orden benedictina fue uno de los instrumentos más eficaces".[23]

Un repàs a l'obra del mestre de Cabestany ens mostra com el seu treball d'escultor va estar molt lligat a llocs vinculats amb els benedictins i que la figura de Daniel és molt vinculada al món benedictí, on era especialment valorada. Olañeta, sempre atent, va observar, en un pas més, que la vestimenta clerical benedictina apareix en les imatges del profeta Daniel en algunes de les obres del tema.

No ha de sobtar, doncs, que el tema de Daniel a la fossa amb els lleons sigui una escena molt popular en la iconografia emesa des dels monestirs benedictins. I tot ens orienta a una especial relació del mestre de Cabestany amb el món monàstic benedictí.

Antonio Milone ha dit en la mateixa línia argumental:

"Confirmem la idea que l'escultor i els seus companys podrien procedir de l'entorn eclesiàstic, és a dir, ser monjos o conversos especialitzats en el camp de la producció artística. Alguns indicis que revelen aquesta condició són, d'una banda, les meditades solucions iconogràfiques adoptades (recordo les coincidències entre la Bíblia de Ripoll i el timpà d'Errondo), que no poden ser sempre fruit de les indicacions dels diversos promotors per als quals treballava el grup d'artistes, sinó que apareixen com un element característic del taller; i, de l'altra, la distribució geogràfica de les seves obres, que s'ha de vincular amb la pràctica deis intercanvis entre institucions eclesiàstiques i complexos monàstics, dels quals tenim nombrosos casos documentats a les fonts medievals".[24]

Mestre de Cabestany, Daniel al fossar dels lleons. Abadia de Sant' Antimo (Castelnuovo dell'Abate, la Toscana)

Mestre de Cabestany,
Capitell de Daniel a la fossa dels lleons.
Abadia de Sant Pàpol (l'Aude).
En dos capitells de la cornisa de l'absis de l'església de l'abadia de Sant Pàpol es representa l'escena de la condemna del profeta Daniel al fossat dels lleons i com set dies més tard el rei troba a Daniel viu, d'on es retirat i els seus enemics hi són llançats, tot reconeixent el rei la superioritat del Déu de Daniel

I cal tenir present que molta de l'obra del mestre de Cabestany és feta sobre marbre, amb una tècnica molt específica, que pot oferir coherència al treball escultòric, no necessàriament d'una sola mà, però sí amb una determinada i concreta tècnica escultòrica. Com diuen Jordi Camps i Immaculada Lorés, amb una menció final a Ripoll:

"Cependant, si nous voyons le Maitre de Cabestany comme un sculpteur —ou plusieurs sculpteurs— se déplaçant dans une vaste zone qui est celle de la Méditerranée occidentale, nous concevons bien qu'il puisse trouver et assimiler différents modèles dans les pays où il travaille. Ainsi, toujours selon Moralejo, aux éléments toulousains assimilés par lui, pourraient s'être ajoutés, outre l'iconographie, des éléments du classicisme de la sculpture languedocienne qu'il aurait pu connaitre en Toscane. En sens inverse, c'est le Maitre de Cabestany qui aurait pu transmettre certaines compositions iconographiques proprement italiennes vers d'autres régions, plus occidentales. La circulation des modèles iconographiques, dans le grand territoire où son activité est reconnue, est aussi un fait, mis particulièrement en évidence par Kupfer[25] en 1978, á propos du tympan d'Unciti, où la maniéré de représenter le sujet des Tentations du Christ a d'étroites relations avec la bible catalane de Ripoll".[26]

Conclusió

Com s'ha vist, aquesta comparació entre les portades romàniques de Sant Pere de Roda i de Ripoll és tan sols un *divertimento,* una petita incursió per dues portades romàniques, per uns autors romànics (mestre de Cabestany i Gilabertus de Tolosa) i per uns temes artístics bíblics.

Esperem que aquest treball serveixi per augmentar una mica, no el coneixement, sinó el reconeixement de dues grans obres de l'art romànic: la tercera portada de Sant Pere de Roda, obra del susdit mestre de Cabestany o mestre del taller del timpà de Cabestany (Laura Bartolomé) i de la portada romànica de Santa Maria de Ripoll, una obra singular i única, moltes vegades encara poc valorada i estudiada.

Notes

1- Jaume Barrachina "Las portadas de la iglesia de Sant Pere de Rodes", *Locvs Amœnvs* 4 (1998-1999), p. 7–35.
2- Jaume Barrachina, "Las portadas de Sant Pedro de Rodas", p. 23.
3- CYL [Carlos Yarza Luaces] "La portalada de Ripoll, confluència de corrents internacionals", *Catalunya romànica*, X el Ripollès (1987), p. 245.
4- Yarza *Catalunya romànica*, X el Ripollès (1987), p. 244.
5- Yarza *Catalunya romànica*, X el Ripollès (1987), p. 244.
6- Yarza *Catalunya romànica*, X el Ripollès (1987), p. 245.
7- Yarza *Catalunya romànica*, X el Ripollès (1987), p. 248.
8- Josep Pijoan "Les miniatures de l'Octateuch a les Bíblies romàniques catalanes", *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans* (Barcelona, 1911-1912).
9- Manuel Castiñeiras Carles Sánchez, "Artificempetre: organización del taller y rol del artista en el arte románico", Románico, xxi (2015), p. 122-131.
10- Yarza *Catalunya romànica*, x. el Ripollès (1987), p. 244.
11- Vegeu Imma Lorés i Otzet «Transmission de modèles toulousains dans la sculpture monumentale en Catalogne dans la premièr emoitié du XIIè siècle: ancians et nouvelles problématiques», *Les Cahiers de Saint-Michel de Cuxa*, XXX VII, 2006, p. 91-102, especialment p. 97-101.
12- Jordi Camps "Toulouse, Gilabertus i el seu reflex en l'escultura romànica a Catalunya", *Quaderns del MEV III* (Vic, 2009), p. 29-41, p. 33-34.
13- Rolf Toman *El románico. Arquitectura, escultura, pintura* (Colònia, 1996).

14- (Gabriel, Pere (dir.) Núria de Dalmases "*L'art medieval: el romànic i el gòtic", a Història de la cultura catalana*. Vol. I: *L'esplendor medieval. Segles XI-XV* (Barcelona, 1999).
15- Laura Bartolomé *Presència i context del mestre del timpà de Cabestany. La formació de la traditio clàssica d'un taller d'escultura meridional (ca. 1160-1200).* Tesi doctoral (11 de juny de 2010). Universitat de Barcelona.
16- *Ibíd*.
17- Eduard Junyent "L´oeuvre du Maître de Cabestany", a *Actes du quatre-vingt-sixième congrès national des Sociétés savantes* (Montpeller, 1961) (París, 1962), p. 169-178.
18- André Bonnery (traducció i comentari introductori de Josep M. Vilaseca), «Al voltant del mestre de Cabestany», *Annals del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès*, (Ripoll, 2005), p. 23-28.
19- Xavier Barral i Altet "Contre l'itineraire des artistes du premier art roman méridional", *Le vie del Medioevo* (I convegni di Parma 2), (Milà, 2000), p. 138-140, p. 263-264.
20- Francesco Gandolfo «Il sarcofago di Saint-Hilaire d'Aude, il Maestro di Cabestany e la Toscana», *Medioevo. Il tempo degli antichi* (2006) p. 425-437.
21- Antoni Milone "El mestre de Cabestany: notes per a un replantejament", en el catàleg de l'exposició *El romànic i la Mediterrània. Catalunya, Toulouse i Pisa. 1120-1180* (Barcelona, 2008), p. 181-191.
22- Jordi Camps & Immaculada Lorés "État de la question", *El mestre de Cabestany* (2000), p. 212.
23- Juan Antonio Olañeta Molina *La representación de Daniel en el foso de los leones en la escultura de Occidente (ss. xxi-xiii). Corpus y estudio iconográfico de la transformación, función y significado de una imagen polivalente*. Volumen i. Texto (Barcelona, 2011), p. 109.
24- Milone "El mestre de Cabestany: notes per a un replantejament", *El romànic i la Mediterrània. Catalunya, Toulouse i Pisa. 1120-1180*, Barcelona, 2008, p. 181-191.
25- Vasanti Kupfer «Iconography of the Tympanum of the Temptation of Crist at the Cloisters», *Metropolitan Museum Journal*, xii (1978), p. 21-31.
26- Camps & Lorés "État de la question", *El mestre de Cabestany* (2000), p. 211-212.

LA PROTECCIÓ DEL TERRITORI PIRINENC 20es Trobades Culturals Pirinenques: 109-114 (2024)
Societat Andorrana de Ciències, Andorra
DOI: 102436/15.8060.34.9 ISBN: 978-99920-61-73-2

Peixos i defensa:
Els drets feudals sobre la pesca i la protecció dels espais de pesca al nord de Catalunya

Antoni Ginot i Julià, historiador medievalista, doctorand a la Universitat de Girona, Centre de Recerca d'Història Rural, Centre d'Estudis Selvatans

Introducció

L'activitat pesquera ha estat un dels trets identitaris del cap de Creus i els seus encontorns des de temps immemorials. La pesca ha procurat l'aliment i ha conformat el *modus vivendi* dels habitants d'aquest apèndix dels Pirineus durant segles. Si bé la pesca es practica des d'època prehistòrica, no fou fins a final de l'edat mitjana i, especialment, durant l'edat moderna que aquesta activitat visqué una autèntica eclosió. Així doncs, des de finals del segle XVI la pesca esdevingué una activitat econòmica de primer ordre a Catalunya. Tot i així, aquesta trajectòria *in crescendo* de la pesca ja té l'origen en la baixa edat mitjana.

La feudalització del litoral

El desenvolupament de l'activitat pesquera al llarg de l'edat mitjana s'ha d'incloure dins el marc del sistema feudal. Abans, en època romana, la mar era un medi del qual tothom podia disposar lliurement, era un *res nullius*. Ara bé, durant el procés de feudalització i, especialment al llarg del segle X, diferents senyories feudals s'anaren conformant al litoral català, especialment al de la Catalunya Vella. Amb tot, els comtes carolingis obtingueren un seguit de potestats sobre l'espai natural; sobre els béns comunals. Aquestes potestats provenien de la seva autoritat com a aglutinadora de l'autoritat pública. Així, i d'acord amb els usatges, tot l'ús dels espais comunals depenia d'aquesta potestat.[1]

Paral·lelament a tot aquest procés, es produí una despoblació de la façana litoral, que fou colonitzada de nou a partir de la creació de diversos monestirs per part d'aquestes autoritats comtals. Fou especialment a partir del segle X que es fundaren els monestirs de l'àrea del comtat d'Empúries. Per exemple, el comte d'Empúries donà territoris marítims al monestir de Sant Pere de Rodes el 974, i al de Roses el 976.[2] Aquests monestirs es veieren dotats de diferents mecanismes per cobrar exaccions que gravaven l'activitat pesquera en aquelles zones. El cobrament d'aquests

drets s'anà instituint i es configurà en dos drets principals: el delme del peix i el dret del peix de tall.

La pesca al cap de Creus en època medieval i moderna

El cap de Creus ha estat un dels espais halièutics més dinàmics de la costa catalana. Especialment durant l'edat mitjana i moderna mostra un bon nivell d'organització de l'activitat pesquera i de producció.

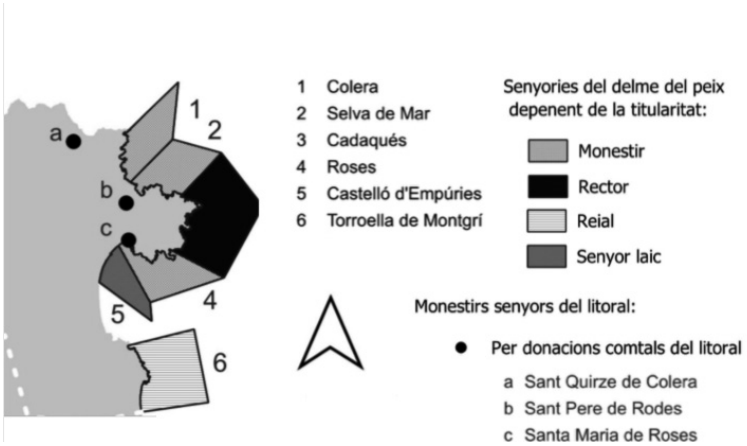
La pesca, en aquell temps, es practicava amb dos tipus de grups d'arts –d'acord amb les classificacions fetes per la gent de l'època–. D'una banda, hi havia els arts de xarxa. Aquests no eren més que els arts de platja, xarxes de tir calades des d'una platja o cala, o, fins i tot, des del roquissar, i estirades a terra. La principal d'aquestes xarxes, la més gran, era la xàvega, utilitzada sobretot en les platges més àmplies que hi havia al sud del cap de Creus. Així mateix, en aquest mateix cap, la xarxa més emprada fou el bolig, una versió reduïda d'aquest art de platja. El bolig s'utilitzava combinat amb foc per fer la tècnica *a l'encesa*. Així, un llagut encenia unes teies en un fester situat a popa i feia atreure el peix blau, mentre que una altra barca, el caro, envoltava aquest peix. Aquesta tècnica fou altament productiva i s'utilitzava bàsicament en els mesos que hi havia entre Pasqua i Tots Sants.[3]

A més a més, aquesta tècnica només podia ser utilitzada en nits de *fosca*. És a dir, en nits de lluna nova o bé en aquelles nits en què es ponia la lluna.[4] Així mateix, també sortien a pescar les nits de quart minvant i quart creixent immediatament abans o després de la lluna nova.

A banda dels arts de platja hi havia els anomenats arts de barca. Aquestes tècniques corresponen a les que avui en dia anomenem *arts menors* o *pesca artesanal*. Es tractava d'embarcacions de mida diversa que pescaven amb palangre, soltes, tresmalls, nanses, etc. De totes maneres cal destacar la introducció de dues xarxes noves al segle XIV i XVI, respectivament. Es tracta de la tonaira, per pescar tonyines, i el sardinal, per pescar peix blau com sardina i seitó. Aquestes xarxes, sobretot el sardinal, revolucionaren l'activitat pesquera catalana per la seva alta productivitat i la baixa inversió de diners i temps que suposava. Al cap de Creus, la introducció del sardinal va rebre l'oposició dels pescadors a l'encesa, ja que les espècies objectiu foren les mateixes, per la qual cosa els pescadors d'encesa s'organitzaren per fer-hi front.

Els drets feudals sobre la pesca al cap de Creus

Els drets que els senyors cobraven als pescadors sobre la seva activitat pesquera eren una de les principals fonts d'ingressos d'aquests. El principal dret era el delme del peix. Aquest era el cobrament d'un cànon proporcional que gravava la pesca feta diàriament. Si bé en origen era un dret provinent dels tributs pagats al comte sobre els espais comunals, aquest evolucionà fins a prendre la forma del delme, similar al que pagaven per les terres de conreu. Això fou afavorit per processos de control sobre aquesta exacció promoguts pels bisbes, com el de Girona, a la plena edat mitjana, amb l'objectiu de controlar els senyors laics que posseïen aquests delmes.

Il·lustració 1. Les senyories del delme del peix al cap de Creus al segle XIV (Antoni Ginot i Julià)

Al cap de Creus qui cobrava el delme del peix eren principalment els monestirs: Sant Quirze de Colera, Sant Pere de Rodes i Santa Maria de Roses. Tot i així, a Cadaqués era el rector qui es quedava aquest dret. El delme del peix variava de proporció depenent del lloc on es cobrava i del senyor. A Roses, aquesta variava depenent de la tècnica afectada: 1/18 dels peixos per aquells capturats a l'encesa i pagats en espècie; 1/20 pels pescats en encesa i pagats en moneda; i 1/15 la resta d'arts.[5]
A banda del delme del peix, també hi havia el dret del peix de tall. Aquest dret afectava només unes espècies específiques de peix, considerades de prestigi, com l'esturió, el peix espasa, el dofí i alguns taurons com la llunada. A Roses, el batlle havia de triar el peix per a cobrar el dret d'entre els tres peixos més grossos capturats per la companyia de pesca.

La protecció del territori pesquer
Els pescadors, en moltes situacions al llarg de l'edat mitjana i moderna, es negaren a pagar tots aquests drets. Tot i així, en alguns casos s'arribà a concòrdies en les quals el senyor també es comprometia a protegir als pescadors davant les amenaces externes. Per exemple, així ho feren els monjos de Sant Pol del Maresme el 1271, quan acordaren cobrar unes quantitats pactades amb els pescadors a la vegada que ells es comprometien a protegir-los davant els enemics.[6]
Si bé aquesta protecció pot semblar orientada principalment a pirates i corsaris, s'ha de dir que una de les principals amenaces eren els pescadors de les viles veïnes. Al llarg dels segles, en alguns espais pesquers dinàmics, s'hi desenvoluparen institucions per a la gestió col·lectiva del recurs comunal pesquer. Aquestes institucions bàsicament estaven compostes per tots aquells patrons i propietaris d'arts de pesca que creaven un seguit de normes per a garantir un accés equitatiu a tots aquells membres de la institució pesquera.[7]
Així mateix, i com un dels pilars fonamentals d'aquestes, també es dedicaven a protegir l'espai de pesca enfront dels pescadors d'altres tècniques i d'aquells pescadors de fora la comunitat. El cas del cap de Creus és paradigmàtic en aquest aspecte, en les comunitats

pesqueres de Cadaqués, Roses o Port de la Selva s'hi desenvoluparen normes que garantien la rotació dels espais de pesca i, a la vegada, protegien l'espai pesquer.
La protecció d'aquest espai s'aconseguia mitjançant diversos mecanismes, però era essencial la connivència amb el poder públic. És a dir, el conjunt de patrons armadors podien defensar el seu espai de predació a partir de l'autoritat del senyor. A més a més, el conjunt de normes s'havia de fer dins el marc d'aquesta autoritat; així ho demostra que representants de les viles del cap de Creus es reunissin al monestir de Sant Pere de Rodes a principi de la temporada de pesca a l'encesa per a sortejar l'ordre d'inici a la Mar d'Amunt.[8] D'altra banda, el mateix monestir de Sant Pere de Rodes pledejà el 1595 juntament amb la universitat de la Selva de Mar, contra el valencià Pere Gamir i Villaspesa, que tenia el privilegi per pescar amb almadraves a tot Catalunya, per tal de protegir els interessos dels pescadors d'encesa, que veien perillar els estocs de peix que també explotaven.[9]
En tota aquesta complicitat entre senyor i vassalls pescadors, el pagament dels drets de pesca era la garantia del compliment de les obligacions del primer. A la vegada, l'interès d'aquest en seguir obtenint un rèdit important, que en alguns casos suposava un ingrés superior al de la renda de la terra, també afavoria la defensa que aquests senyors feien dels pescadors dels seus termes.[10] Així mateix, és destacable com, en aquelles localitats catalanes on les normes per a la pesca i la protecció d'aquests espais eren fetes a partir de l'autoritat senyorial; és a dir, eren emeses pel batlle o el senyor, el delme del peix és tipificat com una consuetud més dels pescadors.[11] Així doncs, el senyor guanyava el seu rèdit i el garantia amb la codificació de l'obligatorietat d'aquests pagaments dins les normes fetes pels pescadors.

Il·lustració 2.
Imatge del llibre d'hores d'Alfons el Magnànim. A baix a l'esquerra s'hi pot veure uns pescadors estirant un art de platja. British Library, Ms. Add. 28962, fol. 67v (1443)

Conclusions

Per concloure, es pot apreciar com a Catalunya l'activitat pesquera patí les transformacions del procés de feudalització a l'alta edat mitjana. Així, foren diversos els senyors que obtingueren rèdits de l'explotació halièutica dels seus territoris. Així mateix, els pescadors creaven les seves normes dins els mecanismes d'aquesta senyoria i aconseguien la defensa dels seus interessos per part dels senyors. En el cas del cap de Creus això es palesa en la pesca a l'encesa, molt ben regulada pels mateixos propietaris de xarxes i amb el beneplàcit de l'autoritat, com podia ser el monestir de Sant Pere de Rodes.

Bibliografia

Bonnassie, Pierre «Le littoral catalan durant le haut Moyen Âge». En *Castrum 7. Zones côtieres littorales dans le monde méditerranéen au Moyen Âge : défense, peuplement, mise en valeur*, editat per Jean-Marie Martin, 251-71. Roma-Madrid: École Française de Rome-Casa de Velázquez, 2001.

Garrido, Alfons «La pesca al Cap de Creus a l'època moderna: organització, gestió i conflictes per l'accés als recursos pesquers (segles xvi-xviii)». Tesi doctoral, Universitat de Girona, 2012.

Garrido, Alfons; Montse Pérez; Joan Lluís Alegret; Montserrat Darnaculleta *Les Ordinacions de la pesquera de Calonge (s. xv-xvii)*. Palamós: Fundació Promediterrània per a la conservació, l'estudi i la difusió del patrimoni marítim, 2010.

Ginot Julià, Antoni «Els drets sobre la pesca a l'Alt Maresme (terme de Montpalau). Delme, castellatge i peix senyoriu (segles xiii-xvi)». *Estudis d'història agrària* 33 (2021): 161-88. https://doi.org/10.1344/eha.2021.33.161-188.

———. «Els senyors de la mar: el domini de la mar i el delme del peix a la Catalunya medieval». *Anuario de Estudios Medievales* 54, núm. 2 (2024).

Olivares, Jordi *Viles, pagesos i senyors a la Catalunya dels Àustria. Conflictivitat social i litigació a la Reial Audiència (1591-1662)*. Lleida: Pagès, 2000.

Ostrom, Elinor *Governing the commons: The evolution of institutions for collective action*. Cambridge University press, 1990.

Pons Guri, Josep M. *Recull d'estudis d'història jurídica catalana*. Vol. III. Barcelona: Fundació Noguera, 1989.

Prat, Enric; Èrika Serna; Pep Vila *Les ordinacions de la pesquera de Cadaqués (s. xvi-xviii)*. Palamós: Fundació Promediterrània per a la conservació, l'estudi i la difusió del patrimoni marítim, 2006.

Pujol, Marcel «Peix, ormeig i barques durant l'Edat Moderna, en el marc del Llibre d'ordinacions de la pesquera de Cadaqués». En *Les Ordinacions de la pesquera de Cadaqués (s. xvi-xviii)*, 93-101. Palamós: Fundació Promediterrània per a la conservació, l'estudi i la difusió del patrimoni marítim, 2006.

———. *Un mar de conflictes. La pesca a Roses durant l'antic règim*. Assaig i Recerca 7. Roses: Roses Publicacions Municipals, 2014.

Pujol, Marcel; Alfons Garrido. *Llibre de la Cort de la Mar de Roses. Ordinacions, sentències i concòrdies sobre la pesca (segle xv)*. Palamós: Fundació Promediterrània per a la conservació, l'estudi i la difusió del patrimoni marítim, 2019.

Salrach, Josep M. «La renta feudal en Cataluña en el siglo xii: estudio de los honores, censos, usos y dominios de la casa de Barcelona». *Estudios sobre renta, fiscalidad y finanzas en la Cataluña bajomedieval, Barcelona, Institución Milá y Fontanals-CSIC*, 1993, 29-70.

Sobrequés Vidal, Santiago; Ramon d'Abadal i de Vinyals; Josep M. Font i Rius: Anscari M. Mundó; Sebastià Riera i Viader; Ramon Ordeig i Mata; Manuel Rovira Solà. *Els Comtats de Girona, Besalú, Empúries i Peralada. Els Comtats de Girona, Besalú, Empúries i Peralada*. Catalunya carolíngia / obra fundada per Ramon d'Abadal i de Vinyals ; 5. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2003.

Zucchitello, Mario *En mar i en terra : una història de Tossa i la seva gent (1186-1835)*. Quaderns d'estudis Tossencs 11. Tossa: Centre d'Estudis Tossencs, 2013.

———. *Homes, vaixells i mercaderies de Tossa al Grau de València (1459-1703)*. Quaderns d'estudis Tossencs 4. Tossa de Mar: Centre d'Estudis Tossencs, 1991.

Notes

1- Salrach «La renta feudal en Cataluña en el siglo xii: estudio de los honores, censos, usos y dominios de la casa de Barcelona»; Bonnassie, «Le littoral catalan durant le haut Moyen Âge»; Garrido «La pesca al Cap de Creus a l'època moderna: organització, gestió i conflictes per l'accés als recursos pesquers (segles xvi-xviii)»; Ginot Julià «Els senyors de la mar: el domini de la mar i el delme del peix a la Catalunya medieval».

2- Sobrequés Vidal *et al. Els Comtats de Girona, Besalú, Empúries i Peralada.*

3- Pujol «Peix, ormeig i barques durant l'Edat Moderna, en el marc del Llibre d'ordinacions de la pesquera de Cadaqués».

4- Zucchitello *En mar i en terra : una història de Tossa i la seva gent (1186-1835)*, 198.

5- Pujol *Un mar de conflictes. La pesca a Roses durant l'antic règim.*

6- Ginot Julià «Els drets sobre la pesca a l'Alt Maresme (terme de Montpalau). Delme, castellatge i peix senyoriu (segles xiii-xvi)».

7- Ostrom *Governing the commons: The evolution of institutions for collective action*; Garrido, «La pesca al Cap de Creus a l'època moderna: organització, gestió i conflictes per l'accés als recursos pesquers (segles xvi-xviii)»; Garrido *et al. Les Ordinacions de la pesquera de Calonge (s. xv-xvii)*; Prat, Serna, Vila *Les ordinacions de la pesquera de Cadaqués (s. xvi-xviii)*; Pujol & Garrido *Llibre de la Cort de la Mar de Roses. Ordinacions, sentències i concòrdies sobre la pesca (segle xv)*; Pons Guri *Recull d'estudis d'història jurídica catalana*, III:96-97; Zucchitello *Homes, vaixells i mercaderies de Tossa al Grau de València (1459-1703).*

8- Garrido «La pesca al cap de Creus a l'època moderna: organització, gestió i conflictes per l'accés als recursos pesquers (segles xvi -xviii)», 326.

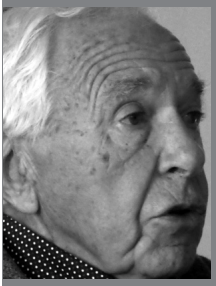
9- Olivares *Viles, pagesos i senyors a la Catalunya dels Àustria. Conflictivitat social i litigació a la Reial Audiència (1591-1662)*, 191.

10- Garrido «La pesca al cap de Creus a l'època moderna: organització, gestió i conflictes per l'accés als recursos pesquers (segles xvi -xviii)», 326. Ginot Julià «Els senyors de la mar: el domini de la mar i el delme del peix a la Catalunya medieval».

11- Garrido *et al. Les Ordinacions de la pesquera de Calonge (s. xv-xvii).*

LA PROTECCIÓ DEL TERRITORI PIRINENC 20es Trobades Culturals Pirinenques: 115-120 (2024)
Societat Andorrana de Ciències, Andorra
DOI: 102436/15.8060.34.10 ISBN: 978-99920-61-73-2

Desaparició programada de l'arrebossat a la Cerdanya

Jean-Louis Blanchon,
doctor en Història

Per construir, calia pedres. Eren en els camps, en els rius o calia esclatar blocs de granit. De tota manera, les pedres eren rústegues. A la Cerdanya acostumen de tapar-les. Des de sempre, un arrebossat cobreix la paret a la Cerdanya, sigui la interior o l'exterior. Cal amagar la pedra fins al punt de pintar la paret per donar-li una il·lusió de carreu.

Angostrina, s. XIII. Església romànica Sant Andreu

Santa Llocaia. s. XIX. Casa de Montellà. Amagaven també la pedra angular per dibuixar-ne una altra

A Palau de Cerdanya també. Cal Cavaller, s. XIX?

Si es tracta d'una casa modesta o d'una construcció agrícola, l'arrebossat es presenta en forma de mescla de calç i de sorra.

Santa Llocaia. Cal Mateu, s. XVIII

Però quan és una casa de notabilitats, trobem una veritable feina d'artista.

Palau de Cerdanya. Cal de Travy, s. XVIII

Palau de Cerdanya. Cal Gambus, s. XVIII

A vegades, hi ha una voluntat de restauració

Santa Llocaia. Cal Mateu. Restauració del s. XXI

Santa Llocaia. Cal Mateu. Pintures de la casa del veguer, s. XVIII

Només es pot veure la pedra, habitualment de granit, quan es tracta de les obertures.

Palau de Cerdanya. Cal Cavaller

Palau de Cerdanya. Cal Gambus

Ara la moda és que desaparegui l'arrebossat.

Bourg-Madame. El carrer principal d'avui

Tota la nostra arquitectura camperola perd la seva originalitat.

Església de Palau. El picapedrer sabia que l'arrebossat amagaria una part del granit

El paleta feia desaparèixer aquests trossos sota l'arrebossat i només es veia el marc de la porta

Santa Llocaia. Cal Mateu. L'arc de descàrrega només es podia veure on vivia el bestiar…

Bourg-Madame. Però mai en una vila. Ara sí

La desaparició de l'arrebossat treu a la llum el que havia de ser amagat.

Església de Santa Llocaia

Bourg-Madame

El pitjor és la destrucció d'una obra d'art.

A Talltorta, han guardat les pintures del segle XVIII

Càldegues no ha conegut aquesta sort…

… quan han puntejat sant Isidro

I encara pitjor quan destrueixen l'arrebossat que amagava els frescos del s. XVIII

Ara amb les segones residències barcelonines, la Cerdanya coneix un estil nou sense arrebossat. Abans, feien la paret amagada per l'arrebossat. Ara fan la paret amb còdols de construcció i els amaguen amb pedres.

Gorguja

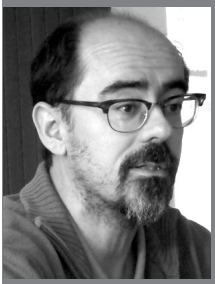

Gorguja

I tothom és content.

LA PROTECCIÓ DEL TERRITORI PIRINENC 20es Trobades Culturals Pirinenques: 121-156 (2024)
Societat Andorrana de Ciències, Andorra
DOI: 102436/15.8060.34.11 ISBN: 978-99920-61-73-2

La petjada comercial del quàquer anglès Edward Gayner al Port de la Selva (1790-1796), i l'enfrontament amb els interessos del monestir de Sant Pere de Rodes

David Moré Aguirre, historiador i arxiver, Centre d'Estudis Tossencs

I. Introducció

Fa més de vint-i-cinc anys en el transcurs d'una recerca de doctorat inconclusa vaig topar-me amb un personatge que em va cridar molt l'atenció. Resultava sorprenent la presència d'un comerciant anglès al Port de la Selva de finals del s. XVIII. Vaig recopilar força material del seu pas per aquesta contrada, però en aquell moment la manca de repositoris digitals va fer que no pogués anar més enllà en la contextualització del personatge. Atès el seu enfrontament amb el monestir de Sant Pere de Rodes, escenari d'aquestes 20es Trobades Culturals Pirinenques, és el moment escaient per donar a conèixer la fascinant trajectòria d'un home del qual ja s'havia escrit quelcom en episodis d'altres coordenades cronològiques i geogràfiques.

El Port de la Selva va assolir la independència municipal el 1787. El rei Carles III va concedir una reial cèdula, per la qual el Port de la Selva es va convertir en vila reial. Els seus anhels d'independència sorgiren com a conseqüència del creixement econòmic i demogràfic que va experimentar el Port de la Selva al llarg del s. XVIII. Fins aleshores, tan sols era un petit nucli d'algunes barraques que utilitzaven, principalment, els pescadors de la Selva de Mar. Aquest augment de la població va venir motivat, bàsicament, per l'expansió dels sectors de la pesca i del comerç marítim. A partir del s. XVIII, la vila coneix una etapa de prosperitat, fruit de l'expansió dels sectors abans esmentats, juntament amb la importància que assoleixen durant aquests temps el conreu de la vinya, que ocupava una gran extensió de terreny, i l'olivar. Les exportacions de vi i oli a França i Itàlia són destacades, però també hi ha evidències de tràfecs més enllà.

Panoràmica de la badia del Port de la Selva. Foto Llensa. CRDI

Edward Gayner no consta en la relació del veïnat del Port de la Selva de l'11 de setembre de 1787.[1] Ens hi apareix per primera vegada el 1790 i sabem que en marxa el 1796, sis anys durant els quals va tenir un paper principal en el tràfec econòmic del Port de la Selva. Per la documentació localitzada coneixíem que era de Bristol, una ciutat portuària del sudoest d'Anglaterra, a l'època la segona més important del país, i que treballava per a la companyia Ireland & Wright d'aquesta localitat.
La seva destacada i singular presència va impulsar a cercar possibles referències bibliogràfiques del seu pas per la contrada o d'altres que poguessin ajudar a contextualitzar el personatge. I certament, així ha estat. D'una banda, es coneixia la seva presència a Roses entre 1803 i 1808, actuant com a proveïdor de l'armada anglesa en un context d'enfrontament bèl·lic europeu.[2] I de l'altra, s'havia publicat sobre la seva estada a Menorca on va morir. Una connexió podia establir-se entre els dos períodes: la de la coneixença amb el famós almirall Nelson, a partir d'un article publicat fa gairebé un segle,[3] i amb noves i importants aportacions en un altre article aparegut a la mateixa publicació, però setanta anys més tard.[4]

II- El personatge

El prestigiós historiador naval britànic Justin Reay va tenir constància el 2004 de la presència d'Edward Gayner a Roses gràcies a una petició d'informació d'un historiador català. Reay no en sabia res, però va iniciar una recerca que ens aporta unes dades que resulten molt aclaridores per a la seva biografia.
Va néixer a Bristol el 1764. Era el fill petit d'una família de comerciants de classe mitjana que professaven la religió quàquera, un grup cristià sorgit a Anglaterra a mitjans s. XVII, que posa èmfasi en la guia de l'Esperit Sant, que refusa els rituals externs i l'existència de jerarquies eclesiàstiques, i que té una llarga tradició d'activisme per la pau i en contra de la guerra. Van arribar a assolir una notable influència, fruit de la qual fou la creació d'una de les tretze colònies americanes fundacionals i el seu domini sobre d'altres en diversos períodes.
El seu pare era un corredor que venia carregaments d'arròs, sucre, i tints; i la mare provenia d'una altra família quàquera que introduí al país la producció mecanitzada de la xocolata. A la dècada dels vuitanta del s. XVIII s'establí a França introduint-se en el negoci de la comercialització de vins. El 1790 se'l situa a Montpeller, centre neuràlgic per a l'exportació del vi del migdia francès a Anglaterra, una ciutat on tan sols dos anys abans, el 1788, també havia arrelat una petita comunitat quàquera. Reay cita una carta de la seva col·lecció datada de l'abril de 1791 de George Guille a Gayner, gràcies a la qual sabem dels seus tractes comercials amb la societat Guernsey Gregory & Guille establerta a Barcelona. Reay diu haver trobat indicis d'un anhelat retorn a Anglaterra que res fa pensar es produís mai. Documenta com va esdevenir soci de dues cases comercials de Bristol, la Ames, Wright, Clayfield and Co, comerciants de sucre; i la Wright, Clayfield and Co., importadors de vi, societats que segons Reay es van reformar sense Gayner el 1809, tot i el manteniment dels tractes comercials entre ambdós. L'historiador naval britànic diu que poc després de l'abril de 1791 Gayner marxà a l'Alta Cerdanya, concretament a Montlluís. I afegeix:

"En esclatar la Guerra Revolucionària Francesa el 1793, les forces espanyoles capturaren Montlluís, i Edward marxà a la Selva [de Mar], població a l'altra banda de la frontera. El 1803 Gayner estava ben establert a Roses, on comerciava amb el vi local, el brandy francès i espanyol, i també amb la mel que exportava a Anglaterra. S'havia convertit en negociant, comerciant internacionalment en el seu propi nom, amb socis comercials a Roses i agents fins a Andalusia." Com veiem aquí, aquest autor ens llança una breu referència que situa el nostre personatge a la Selva de Mar el 1793. En el present article aportem documentació, que hi testimonia la seva presència almenys des de 1790, tres anys abans de l'apunt de Reay. Del què hauria fet al nord del Cap de Creus, no en dona cap notícia, mentre que nosaltres ens hi endinsarem amb detall.

Reay aporta força informació de l'estada de Gayner a Roses, una plaça forta marinera d'estratègica situació en el context geopolític de l'època, situada a mig camí de Toló i Barcelona, amb un port arrecerat dels vents del nord, la presència d'una imponent ciutadella i una fortalesa com el castell de la Trinitat situada en un promontori que domina l'accés al mar, ben comunicada amb la plana interior, i amb importants recursos pesquers i agrícoles. El port de Roses va esdevenir una de les principals estacions proveïdores de queviures per als navilis de l'armada britànica que durant dos anys (1803-1805) van mantenir un bloqueig del port de Toló, seu principal de la marina de guerra francesa, i està documentada la presència dels vaixells de l'almirall Nelson per avituallar-se a Roses. Reay situa el juliol de 1803 com la data en la qual Nelson i Gayner s'haurien conegut. "Diverses de les cartes de Nelson esmenten a Gayner com l'intermediari de confiança, i les seves ordres freqüentment requereixen que els comandants de fragata apleguin cartes i documents oficials a Roses."

L'abril de 1804 un dels grans vaixells de proveïment, l'*Hindostan*, va naufragar a vint braces de Roses.[5] Gayner vetllà perquè la tripulació rescatada fos allotjada i alimentada a Roses, i contractà bussos napolitans per salvar el possible de la seva càrrega. Per suggeriment d'Horatio Nelson, a finals de 1804, consta com l'almirallat atorgà a Gayner una copa de plata valorada en 100 guinees, que podria ser l'element catalogat com "una urna labrada" entre les propietats de Gayner heretades pel seu soci comercial català a Menorca. Reay apunta que la concessió d'aquest valuós gerro respondria a la prestació de molts altres serveis a la Gran Bretanya. I a banda dels queviures, cita la tramesa de periòdics en francès i castellà amb informacions de moviments de vaixells, que podien aportar informació d'importància estratègica de caràcter militar, i afegeix:

> El 5 d'octubre de 1804 l'emboscada d'una flota del tresor espanyola per part d'una esquadra britànica davant del Ferrol, obligà Espanya a unir-se als francesos. La notícia de l'acció arribà a Catalunya un mes més tard, i la carta de Gayner a Nelson del 5 de novembre, escrita apressadament, esmenta informes de l'incident, que considera improbable. Aquesta és la darrera carta coneguda de Gayner a Nelson. Espanya no declarà la guerra a la Gran Bretanya fins el desembre de 1804, però abans de finals de novembre, Nelson va saber pels comandants de la seva fragata que els seus vaixells no podien desembarcar a Roses, i que quelcom no anava bé amb els seus contactes en terra. Gayner havia estat empresonat acusat d'espionatge i empresonat a la Ciutadella. No sabem res sobre l'empresonament del

comerciant, però és possible que fos posat en llibertat abans de l'aixecament espanyol del maig de 1808 [*sic* març, motí d'Aranjuez], segurament havia sortit de Roses abans del setge de l'armada de la Catalunya francesa l'hivern de 1808, quan la Royal Navy ajudà en la defensa de ciutat.

És llavors que la trajectòria vital d'Edward Gayner fa un salt territorial fins a l'illa de Menorca. Allí s'establí en una gran residència al port de Maó, i operà a través de diversos magatzems al seu barri comercial, comprant i venent carregaments de vi, blat i oli d'oliva. Quan va finalitzar la Guerra del Francès tornà a comerciar amb Roses, arribant a esdevenir –segons afirma l'historiador anglès– el major exportador de vi del nord de Catalunya. Fos com fos, el respecte per la seva figura li valgué el reconeixement de l'atorgament de la distinció de vicecònsol britànic a finals de la dècada de 1830. De 1840 data un informe que Gayner va enviar directament al vescomte Palmerston, sobre la creixent influència francesa a les illes Balears durant la carrera armamentística naval anglofrancesa d'aquella dècada. La mort li arribà al port de Maó el gener de 1846, als 81 anys, i les seves restes foren enterrades al cementiri anglès situat a la riba septentrional de la rada del port de Maó, on encara avui podem trobar la seva tomba, amb una làpida on llegim molt desgastat que fou un "virtuós quàquer".[6]

El cementiri dels anglesos a Maó (Menorca). Foto Josep Maria Fe

Tomba d'Edward Gayner al cementiri dels anglesos. Foto Bearded Graver (www.familysearch.org)

Respecte les dades biogràfiques de Gayner, feta la corresponent recerca al portal familysearch.org, nosaltres hem pogut completar la següent informació: Certament, va néixer a Bristol el 26 de febrer de 1764 i va morir a Maó el 3 de gener de 1846, on està enterrat al cementiri angloamericà. Era el fill petit de William Gayner (26/11/1721-16/7/1798), casat a Bristol el 3/5/1740 amb Mabel Mace Fry (18/8/1721-12/4/1779). I era net per part de pare de John Gayner (Thornbury, 17/12/1682-29/8/1719), i de Hannah Boye (Tytherington, 1686-Thornbury, 29/3/1738).

III- A Menorca: llegenda i realitat

La llegenda menorquina de Gayner diu que hauria estat ajudant de cambra i amic de Nelson i, que fins i tot, Nelson hauria mort als seus braços a la coberta del *Victory* el 21 d'octubre de 1805 en el transcurs de la famosa batalla de Trafalgar. Tanmateix, aquest episodi és un relat fals, tot i que les relacions comercials i els contactes entre ambdós són un fet.

El 1928 Santiago Masferrer aportà la primera referència bibliogràfica sobre Gayner vinculant-lo a la figura de l'almirall Nelson: "Mister Gayner Fry, a los pocos días del terrible combate recogió la mayor parte de los objetos familiares del gran Almirante, por quien sentía verdadero fanatismo, y luego buscó un refugio donde terminar sus días rindiendo culto a la memoria de su glorioso señor y dueño. Escogió, como lugar de retiro, la isla de Mahón, en cuya capital vivió, casi cenobíticamente, hasta la noche del 3 de enero de 1846, fecha en que pagó, a su vez, el tributo a la ley fatal." En una nota a peu de pàgina Francesc Hernández Sanz documenta una estada de Nelson a l'illa el 12 d'octubre de 1799,[7] i afegeix:

> Por este tiempo, pues, fue cuando Mr. Edward Gayner Fry, llegó a Mahón por primera vez acompañando a lord Nelson, en calidad de Ayuda de Cámara. Una vez en Mahón quedó encantado de su hermoso puerto adquiriendo cuatro vistas del mismo, acuarelas seguramente originales de uno de los hermanos Chiesa, pintores italianos aquí establecidos pinturas que, al llegar a Inglaterra después de la trágica muerte del gran Almirante, regaló a su hermana Ana, residente en Westbury upon Frym (condado de Gloucester), según se desprende del testamento otorgado por éste en 24 de noviembre de 1825. Una copia del mismo, junto con otros documentos privados de Mr. Gayner y de la familia Catalán, en cuya casa vivió y murió, se conserva en mi poder por donación de doña Práxedes Llambias, vda. de Catalán, tía abuela, por línea materna, de mi esposa. Por lo que se desprende del testamento de Mr. Gayner, cuya copia tengo a la vista, nació en Bristol antes del 1775 y llegaría a esta Ciudad [Maó], con el objeto de establecerse en ella, allá por los años 1808 o 1809.[8]

Seria correcte situar Gayner a Menorca el 1799 al costat de Nelson? Les nostres dades situen el quàquer al Port de la Selva del 1790 al 1796, i a Roses a partir de 1803. Així doncs, possible, sí; verdader, nosaltres no estem en condicions d'assegurar-ho ni de desmentir-ho, com veurem tot seguit.

Masferrer deia que entre els objectes de Nelson conservats per Gayner, hi hauria un bastó de campanya, a partir de l'existència del qual basteix el seu article del 1928. En aquella data, l'objecte en qüestió, i per raó d'herència des de 1908, es trobava a Barcelona, en mans de l'escriptor, musicòleg i crític musical Marc Jesús Bertran Tintoré (Barcelona, 1872-1934), fundador i conservador del Museu del Teatre de Barcelona.[9] Es tractava d'una vara de color ocre amb un puny dotat d'un cilindre de plata, on s'hi llegia una inscripció gravada al·lusiva al seu propietari. L'atuell es descomponia en set parts, el detall de les quals el lector podrà consultar a l'article de 1928.[10] Ens interessa aturar-nos en l'explicació de com havia arribat al seu poder. Masferrer cita un document autògraf del pare de Bertran, el Dr. Eduardo Bertrán Rubio, escrit l'1 de maig de 1908, que diu:

> Don Juan Catalán, de Mahón, era un antiguo amigo de la familia Bertrán-Tintoré, y casi emparentado con ella, pues estaba casado con una hermana de la mujer de mi tío Pablo Bertrán y Pastor.[11]

> Don Juan Catalán, de humilde procedencia,[12] era un hombre de talento cultivado (sobre todo en asuntos comerciales y administrativos) y de una probidad y exquisitez de trato que lo hacían agradable y apreciabilísimo. Debía, en gran parte, su educación intelectual a una aplicación perserverante y a una seriedad de carácter muy notable… además de los buenos oficios y protección de un tal mister Gayner, a cuyo servicio entró de muchacho, y de quien fué merecidamente ganándose el aprecio y la confianza, hasta desempeñar junto a él funciones de secretario, o cosa así. Este tal mister Gayner […] era un señor inglés que en el primer tercio del pasado siglo habíase retirado a vivir tranquilamente a Mahón. Era hombre instruído, acomodado, y casi puede decirse que rico, con relación al tipo de las fortunas que entonces dominaban en la isla. Había sido ayuda de cámara de Lord Nelson, y con este motivo poseía del célebre Almirante una porción de objetos y recuerdos; unos que había recibido como legado, y otros como donativos en vida del Almirante. Ahora bien; el amigo Catalán poseía bastantes de los muebles y objetos de Nelson que habían pasado a ser propiedad de mister Gayner, ya que este señor habíalos dado a su protegido o legádoselos a su muerte. Ya hombre casado y con familia, don Juan Catalán encontró colocación en Barcelona, gracias a la buena amistad y protección de los señores Plandolit, Tintoré y otros. Y, primero en casa de don Nonito Plandolit, y después en el Lloyd Catalán (fundado y dirigido por mi tío-suegro Don Pablo M. Tintoré y Pastor) vivió aquí bastantes años y aquí murió…. Como amigo y como médico, había asistido yo diferentes veces a los Catalán, y el hijo mayor, Eduardo Catalán Llambías, me había enseñado varios de los objetos o curiosidades que en la familia se conservaban como reliquias de Nelson, procedentes de donativos de mister Gayner; y recuerdo entre otros, un clave muy interesante desde el punto de vista arqueológico (que acaso hubiese pertenecido a Misiss Hamilton), una urna de plata labrada (que fue regalada a don Nonito Plandolit) y el célebre bastón-brújula-catalejo-tintero, que me lo dió como recuerdo mi amigo Eduardo Catalán, pues tanto él como su padre me sabían algo aficionado a coleccionar objetos más o menos antiguos y de interés histórico; y creían hacerme un verdadero obsequio haciéndome donación de un bastón acerca de cuya procedencia no cabía la menor duda; y así lo recibí, en efecto, y así lo he conservado desde entonces, teniéndolo en mucho aprecio como doble recuerdo histórico de Nelson y cariñoso y delicado de mis desgraciados y bonísimos amigos los señores Catalán. Y como, ya viejo, me dí a pensar que a nadie podía legarlo mejor que a mi hijo Marcos Jesús (que también tiene sus pujos de coleccionista) a él se lo dí el día de su santo, 25 de abril. Después me ha pedido alguna noticia acerca del modo como ha llegado el bastón a mis manos; y no hallo mejor modo de complacerle que apuntarle aquí los datos que dejo consignados, los cuales acaso podrían ampliarse preguntando a algún amigo de Mahón por el susodicho mister Gayner. Todavía creo que existe la 'Casa del Inglés'.

L'objecte de veneració va ser exposat temporalment el 1919 a Londres, des d'on el seu propietari va rebre dues ofertes de compra que li van fer arribar esposes de destacats militars britànics de la I Guerra Mundial, que Bertran va refusar. Masferrer cita una intervenció de l'escriptor i periodista Miquel dels Sants Oliver Tolrà (Campanet, Mallorca, 1864-Barcelona, 1920) per corroborar l'ascendència de Gayner en l'afer, el qual els envià còpia del seu testament atorgat el 30 de desembre de 1845 davant del notari maonès Pere Pons Mercadal, l'original del qual es trobava a l'arxiu de protocols de Maó, i una transcripció del qual s'acompanya en aquell article.

En aquest document notarial, Gayner hi consta com a comerciant, solter, i natural de Bristol, resident des de feia trenta-sis anys a Maó. Va nomenar marmessors a Juan Catalán i al cònsol britànic de Menorca en aquella data, i va establir diverses deixes testamentàries: a nebots i nebodes, descendents de la seva germana Maria, casada amb

el també quàquer dublinès William Robinson, a qui va deixar diverses propietats a Bristol, i va establir diverses quantitats monetàries per a criats i altres familiars, com el cosí John Gayner de Bristol, i la donació d'un magatzem a la marina del port de Maó (a es Castell) a William Wright, amb qui es desconeix si hi havia vincle de parentiu, alhora que va instituir hereu universal dels seus béns a l'esmentat Juan Catalán de Escofet "a sus libres voluntades".

Retrat de l'almirall Nelson, obra de Lemuel Francis Abbott (1799). National Maritime Museum

L'hereu de Gayner, malgrat haver nascut a Barcelona, presentava un segon cognom d'ascendència clarament cadaquesenca, per la qual cosa vam fer una incursió en els llibres sagramentals d'aquesta parròquia. I, efectivament, ens hi va aparèixer el casament dels pares, el 6 de gener de 1789. El pare, Josep Català Roquer, hi consta com a jove credencier, «vulgo tauler», de la Porta de l'Àngel de Barcelona, fill de Josep Català, difunt, administrador de rendes generals de dita ciutat de Barcelona, i d'Ignàsia Roquer, vivent. I la mare, Anna Escofet Clapés, nascuda a Cadaqués el 8 de gener de 1763,[13] era filla del Dr. en medicina Francisco Escofet Novellas, de Cadaqués, vivent, i de Margarida Clapés Feliu, difunta. Els avis paterns de l'esposa eren Francisco Escofet, botiguer, de Cadaqués, i Gertrudis Novellas. En aquell matrimoni va actuar de testimoni Juan Caballero, tauler de Cadaqués; i l'oficiant fou el Rvnt. Antoni Escofet, prevere i beneficiat de Cadaqués. Ben segur que la coneixença i amistat de Gayner amb la família Catalán (en realitat Català), provenia dels temps de l'estada del quàquer al Port de la Selva, en temps del naixement de Joan Català Escofet, a qui poc després s'hauria castellanitzat el cognom. Aquest fet, demostra la importància dels vincles travats per Gayner en aquells anys d'estada a l'Empordà.

En un documentat i rigorós article, Donaldson, després de desmitificar l'estada a Maó de lady Hamilton –dona casada de l'alta societat amb qui Nelson hauria tingut un afer amorós– en companyia de Nelson, episodi que forma part del mite de la seva presència a l'illa; dona credibilitat al vincle de Gayner i Nelson. Desmenteix que el nostre home fos membre de la seva tripulació, ni majordom ni el seu ajudant de cambra quan va morir a la batalla de Trafalgar, però apunta a la coneixença entre ambdós abans de l'establiment del quàquer a Menorca. "De los primeros cuarenta años de la vida de Edward Gayner sólo se sabe lo que él reveló en dos cartas que dirigió a su primo, John Gayner, de Filton, en el condado de Gloucester. En la primera, escrita el 13 de julio de 1791 desde Mont-Louis, un pueblo francés de los Pirineos orientales, no lejos de la frontera española con Puigcerdà, explicó que había ido a parar allí, en parte, impulsado por su curiosidad y, en parte, persuadido por unos amigos de que aprovechase el excelente ambiente para conseguir una mejoría en su salud. El ambiente debió de haberle sentado bien (Mont-Louis está a 1.600 metros de altitud), porque su segunda carta, del 2 de abril de 1792, señalaba que había permanecido en Mont-Louis después de escribir su primera carta, hacía nueve meses. Pero, aparte consideraciones de salud, es difícil comprender lo que

le había retenido tanto tiempo en un sitio tan aislado y poco propicio para los negocios –a no ser que, dada su proximidad con la frontera franco-española, se hubiese metido en el tráfico de contrabando".[14] Donaldson analitza el contingut d'aquelles cartes i les contextualitza en el tràfec polític de la França d'aquell moment, immersa en una convulsa espiral revolucionària. Assenyala per al personatge una educació bastant erudita, i destaca –per alguns comentaris que testimonien visions de la situació política del moment– el seu anhel que la constitució civil del clergat introduïda a França el 1790 "hiriera de una manera irreparable la religión del Papa".[15]

Donaldson prossegueix: "No se sabe nada de las actividades de Edward Gayner después de escribir su segunda carta, en 1792, hasta que volvió a aparecer en España, en 1803, pero la decisión de su padre de no declararlo albacea cuando redactó su testamento en 1792 (aunque Edward fue nombrado coheredero principal con su madrastra Mary y sus hermanas Mary y Hannah) señala que William Gayner se había resignado a que su hijo menor siguiera viviendo en el extranjero y había reconocido que Edward no estaba en condiciones de llevar a cabo sus responsabilidades ejecutorias." Tot seguit, l'historiador britànic, remet a l'estada com a comerciant de Gayner a Roses a partir de 1803, i recull interessants referències documentals que "revelan que, operando con un socio y por medio de representantes, Edward abasteció la flota británica en el Mediterráneo con diversos víveres –legumbres, ganado vacuno y lanar, vino, trigo, forraje y leño– hasta al menos mediados del año 1805".[16] Recull correspondència que revela un contacte físic entre ambdós el 3 de desembre de 1803 a bord d'un vaixell a les immediacions de Toló. A la carta Nelson mostra que Gayner no havia estat mai a bord de cap vaixell de guerra en mar, una revelació que porta Donaldson a desmentir la llegenda segons la qual Gayner hagués acompanyat Nelson a Menorca el 1799 a bord del *Foudroyant*. Així mateix, s'apunta que Nelson va fer servir Gayner per a l'enviament de correspondència íntima i confidencial, entre la que destaquen algunes missives relatives al seu afer amb lady Hamilton. Donaldson indica que "la evidencia de la actividad comercial de Edward es escasa", però apunta diverses dades interessants de la seva intensa activitat comercial un cop establert a Menorca. Per al nostre interès retenim l'apunt que diu que "era el principal comprador del vino de las viñas de la comarca de Rosas" en una data tan tardana com el 1834.

Nogensmenys, quaranta anys abans, Gayner havia començat a teixir la seva xarxa comercial a l'entorn del Cap de Creus. Tot seguit, i no sense una certa dosi de satisfacció, aportem llum a un dels interrogants plantejats per Donaldson sobre la figura de Gayner: "¿Dónde estaba y qué hacía en Europa antes de 1803?".[17]

L'historiador britànic considera que es tractava d'un home solitari, modest, generós, benevolent i sol·licit, diligent i escrupulós. Respecte del referit bastó de Nelson, Donaldson posa en dubte la versió de les ofertes rebudes per adquirir-lo a Londres el 1919, però apunta a una venda més tardana,[18] atès que el 1974 un propietari anònim oferí vendre'l al Museu Nacional Marítim de Greenwich, de Londres. Refusada l'oportunitat d'examinar el bastó abans de licitar-lo, el museu no el comprà, i avui "no se sabe dónde está ni a quien pertenece y, por supuesto, queda sin resolver el misterio de cómo el bastón fue a parar a

manos de Edward Gayner»,[19] i Donaldson acaba el seu article amb un lacònic "Con todo, hay que tener en cuenta, por último, que Marcos Jesús Bertrán y Tintoré era periodista de profesión".

IV- Al Port de la Selva: comerç, agricultura i societat

El 2 de juny de 1791 trobem l'empremta de l'arribada de Gayner al Port de la Selva a través dels protocols notarials, concretament amb quatre escriptures d'arrendament de magatzems del negociant local Joan Torrent.[20] Llegim-ne, tot seguit, l'essencial del seu contingut:

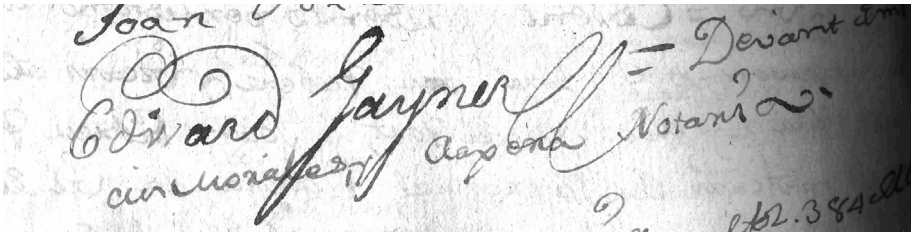
> per temps empero y espay de sinch anys que comensaran a correr lo die primer de juny del any mil set cents noranta sinch y finiran per semblant die del any mil vuit cents; Arrendo y en arrendament concedesch a Edward Gayner, comerciant de Bristol de Inglaterra, de present y de algun temps a esta part en la dita vila del Port de la Selva de Mar domiciliat (arrendant est segons ha dit ell en nom seu propi, y de particular comissió a ell feta per Ireland & Wright, comerciants de Bristol de Inglaterra, y altres), [...] tot aquell magatzem que de present se encontra sens teulada que es al sobre de altre magatzem de baix dit de la obra nova, que estan units y es a la part de solixent de la mia casa que jo tinch y possehesch sita en la sobredita vila del Port de la Selva de Mar y en la plaja vora del mar de la mateixa vila; lo qual arrendament fas ab los pactes baix escrits y següents: Primerament me reservo aquell terrat que está ja assenyalat y dividit entre jo y dit arrendatari del qual ne puga fer a mas liberas voluntats, sens que en manera alguna lo dit arrendatari no puga mourer ni intentar questió alguna per lo us de aquell. Ytem, y finalment, que lo dit arrendatari durant dit arrendament hage de mantenir bé y degudament lo sobredit magatzem sens que per culpa sua puga malvaretarse cosa alguna. Lo qual Arrendament fas […] per lo preu de dos centas y sinquanta lliuras, a rahó de sinquanta lliuras moneda barcelonesa per quiscun any [...], pagantlas anualment ab una sola paga fahedora per tot lo mes de setembre.[21]
>
> per temps y espay de tres anys y sis mesos, a poca diferencia, que comensaran a correr y contaran aquells, des del dia que se entregará las claus del magatzem més avall expressador, y finiran per lo die primer de juny de mil setcents noranta y sinch. Arrendo y en arrendament concedesch a Edward Gayner, comerciant de Bristol, Inglaterra, de present y de algun temps a esta part en la dita vila del Port de la Selva de Mar domiciliat (arrendant est segons ha dit ell en nom seu propi y de particular comissió feta a ell per Ireland & Wright, comerciants de dit Bristol de Inglaterra y altres), [...] tot aquell magatzem que de present se encontra sens teulada, que es al sobre de altre magatzem de baix dit de la obra nova, que estan units, y a la part de solixent de la mia casa que tinch y possehesch sita en la sobredita vila del Port de la Selva de Mar, y en la plaja y vora del mar. Lo qual arrendament fas ab los pactes baix escrits y següents: Primerament ab pacte, que lo dit arrendatari, luego de haverse cobert y posat en deguda forma, aixís com entre nosaltres está convingut, lo sobre explicat magatzem, y haverseli entregat ja las claus de ell puga conduhir las botas, y demés altras cosas que bé y millor li apareixerá. Ytem ab lo present me reservo (com aixís está entre nosaltres convingut)

aquell tros de terrat que está ja assenyalat y dividit del qual men puga valer, jo y los meus, y no en manera alguna lo dit arrendatari ni els seus. Ytem ab lo present me obligo luego me sie dable, acabar y finir y posar en deguda forma aixís y conforme está convingut y pactat entre nosaltres lo dit magatzem, a fi de poderse en ell conduhir lo vi y altres cosas que bé y millor apareixerá al dit arrendatari. Ytem y finalment, que lo dit arrendatari durant dit temps tindrá obligació de donar y pagar per rahó del present arrendament sinquanta lliuras moneda barcelonesa per quiscun any las que pagará en cada un de dits anys per tot lo mes de setembre.[22]

per temps y espay de cinch anys que han comensat a córrer lo die primer de juny del any proxim passat mil setcents noranta, y finiran per semblant die de mil setcents noranta y sinch, arrendo a Edward Gayner [… ídem cas anterior] tot aquell magatzem, vulgarment dit lo Magatzem de Baix del Obra Nova, que és unit ab la mia casa que jo tinch y possehesch sito en la dita vila del Port en la plaja y vora del mar de dita vila del Port. Lo qual arrendament fas ab los pactes següents: Primerament: per quant lo dalt del dit magatzem no está encara cubert de teulas, com deuria, y en esta suposició en temps de plujas plourentse en lo dit magatzem de baix, y necessitant com necessita lo dit arrendatari de altre magatzem apte y comodo per conduhir en ell, una partida de vi, que té seu propi; per ço se ha pactat, que fins, y a tant sie lo dit magatzem cubert, apte y proporcionat per conduhir la dita partida de vi, de manera que no puga plourerse en aquell, no puga jo en manera alguna molestar al dit arrendatari per traurer y transvelsar lo tal vi que actualment se troba ben condicionat en altre magatzem que jo tinch meu propi, y si fos cas de cubrirse lo dit magatzem dins lo termini de dos o tres mesos, com tinch intent, no per ço vull molestar al dit arrendatari ni als seus en traurer lo dit vi de altre magatzem que ara actualment se troba conduhit fins en lo mes de juny del any proximvinent. Sí sols vull, y ab lo present me reservo, que si fos cas de necessitar jo en la cullita de rahims proxima vinent del present y corrent any, de puesto per conduhir alguna partida de vi, que en tal cas puga posar una andenada de botas solament, en lo dit magatzem de baix (sobre y ab lo present arrendat), y esto per exprés pacte. Ytem, que sempre y quant, jo o los meus, volguessem cobrir de teulas lo dalt del dit magatzem, puga lo dit arrendatari utilarse y valerse de altre, que actualment vuy se troba lo dit vi condicionat. Ytem, y finalment, que lo dit arrendatari, durant dit temps, tindrá obligació, en mantenir bé y degudament lo dit magatzem, sens que per culpa sua puga fersie y malvaretarse cosa alguna. Lo qual arrendament fas per lo preu de dos centas y sinquanta lliuras moneda barcelonesa, a rahó de sinquanta lliuras de dita moneda per cada any, las quals ab lo present confesso haver hagudas y rebudas del dit arrendatari ja de molt antes de la firma del present acte, de las quals ab lo present en fas, y firmo, apocha de paga, ab pacte firmíssim de ja més en temps algun no demanarlas més.[23]

per temps y espay de sinch anys que comensaran a correr lo die primer del mes de juny de mil setcents noranta sinch, y finiran per semblant die de mil vuit cents. Arrendo y en arrendament concedesch a Edward Gayner […] tot aquell magatzem, vulgarment dit Lo Magatzem de Baix de la Obra Nova, que és unit ab la mia casa que jo tinch y possehesch en la predita vila del Port, y en plaja y vora del mar de la mateixa vila [… ídem pactes anteriors]. Lo qual arrendament fas aixís com millor dir y entendrer se pot, per lo preu es a saber de dos

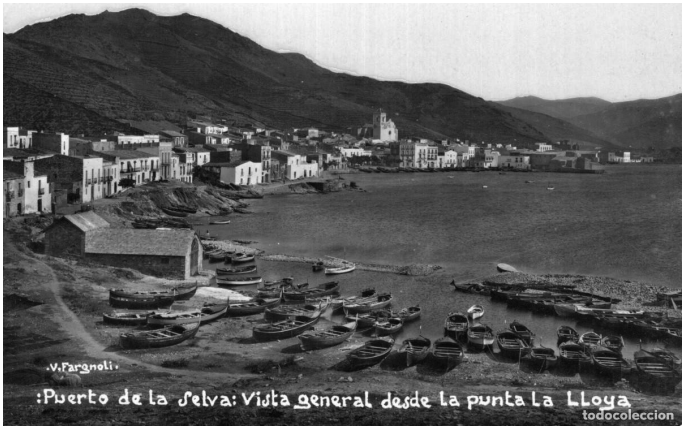
centas y sinquanta lliuras moneda barcelonesa, a rahó de sinquanta lliuras de dita moneda per quiscun de dits sinch anys, las que confesso haver hagut y rebut de dit arrendatari, a mas liberas voluntats, ab diner comptant realment, y de fet ja de antes de la otorgació y firma del present acte. Las quals me dono per rebudas, y de ellas ab lo present, ne fas, y firmo, a son favor apocha de paga ab pacte firmíssim de no demanar, ni pretendrer cosa alguna per rahó de dit arrendament. [24]

Llegits aquests protocols, no hi ha marge per al dubte, que l'arribada de Gayner al Port de la Selva responia a l'interès per a l'exportació de vi, i amb el lloguer de quatre locals, no cal dir que la seva irrupció fou d'allò més destacada a la població altempordanesa.
Segons la correspondència estudiada per l'historiador britànic David W. Donaldson, Gayner havia fet estada a Montlluís, a l'Alta Cerdanya, entre el juliol de 1791 i almenys l'abril de 1792. L'estiu d'aquell any el trobem novament operant al Port de la Selva. El 17 de juliol, amb un debitori i en el seu cas venda a carta de gràcia a Jaume Brillas, negociant del Port, a qui va deixar 270 lliures sense interès a retornar l'octubre de 1793, i amb garantia sobre una peça de terra part de vinya plantada i en part boscosa al paratge anomenat los Sapers.[25] I el 5 d'agost, amb la compra d'una vessana i mitja de terra d'una peça de terra més gran en part herma i en part de vinya vella plantada a la Llosa o Port de Reig a Sebastià Oriol, treballador del Port,[26] pel preu de 140 lliures, i amb la condició que Gayner pagués al monestir de Sant Pere de Rodes els 2 sous de cens anual amb la qual estava gravada la totalitat de la finca d'Oriol. El mateix dia, Gayner també li va comprar el dret de prelació i fadiga d'una peça de terra de tres vessanes a lo Solà de la Llosa del Port de Reig per 15 sous.[27]
En aquelles dates el desvetllament econòmic de la façana marítima del nucli del Port de la Selva era un fet, i el mateix monestir de Sant Pere de Rodes no en va ser aliè. Fra Antoni Nouvilas, monjo cellerer, va signar l'1 de setembre de 1792 un seguit d'establiments a la façana marítima, als indrets coneguts com la Lloia i Port de Reig. Concretament, una caseta o botiga de pescadors a Port de Reig, de mig cortó de vessana, a favor de Tomàs Oriol, pescador de la localitat, amb un cens anual d'onze sous i tres diners a pagar per la festivitat de la Mare de Déu de setembre (8 de setembre).[28] Acte seguit, aquesta propietat va ser venuda pel propi Tomàs Oriol a Edward Gayner al preu de 100 lliures.[29] En aquella mateixa data, el monjo cellerer va establir també al mateix Gayner una peça de terra d'una

vessana a Port de Reig, contigua per l'est amb l'anterior adquirida per l'anglès, amb la prestació anual d'un cens d'una lliura, sis sous i tres diners a pagar el mateix 8 de setembre a partir de 1793. Entre els pactes signats destaca:

> Y es empero pactat, primerament que lo dit adquisidor y los seus seran tinguts y obligats en haver de donar passatge o camí idoneo y capàs pero dins lo sobreconfrontat pedàs de terra, per anar y tornar del fortí que es al sim del territori dit de la miranda de el Port de Reig y punta dita la Lloya o Llosa, y també per poder anar y tornar de la caseta o magatzem que allí en dit territori se troba construhit per lo Magnífic Ajuntament de la referida vila de El Port.
>
> Ytem y finalment será obligació del dit adquisidor lo fer fer, luego de que ell vage fabricant y construhint casa de magatzem, dos mojons de pedra y cals ben reforçats de la alçada almenos de sinch palms, y la gruixària corresponent allí, a la riba del mar, a fi que en cas convinga pugan las embarcacions arribarse y no patir ningun naufragi.[30]

Vista del Port de la Selva des de la Lloia. Foto Valentí Fargnoli

Aquell final d'estiu, però, les relacions entre el comerciant anglès i el monestir de Sant Pere de Rodes es van veure enterbolides. El 24 de setembre de 1792 fra Carlos de Barre, monjo cambrer, com a procurador que era del capítol de monjos del monestir de Sant Pere de Roda, es va personar acompanyat del notari i testimonis, davant Pere Paris, regidor de la Selva, i de Joan Torrent, àlies Balleu, regidor del Port de la Selva, per notificar-los un memorial en nom de l'esmentat capítol, pel qual es requeria que la collita de raïms es fes a partir d'una data, i no pas abans:[31]

> Domingo Mozes, procurador del Venerable Abad y Real Monasterio de San Pedro de Rodas según el poder presentado en otros recursos, atentamente a V.E. expongo: Que con motivo de haverse domiciliado cierto comerciante inglés en la villa del Puerto de la Selva,

y éste por sus fines comprado una crecidísima porción de ubas a los terratenientes de los pueblos y villas de Llançá, La Selva y La Vall, con la expresa condición de haverlas de coger a los principios de este mes, y assí seguidamente como le pareciese por convenir al mismo y a su comisión el cogerlas verdes, o a lo menos, que no fuessen del todo sazonadas, hallándose el Monasterio Decimador universal de aquellos términos y villas, y viendo, que con esta innovación, havían de ser considerables e indefectibles los perjuhizios que sentiría en la percepción del Diezmo, passó su Procurador a Instar y logró del Procurador Jurisdicional de dichos términos, El que publicase como publicó a los veinte y ocho del pasado mes de Agosto un Pregón prohibitivo de que no se vendimiase, ni en otro modo se cogiesen las ubas para hazer vino en propiedad alguna de dichas Poblaciones y sus respectivos términos, hasta el día de San Miguel del corriente mes de Setiembre, baxo pena de diez libras, según pareze del documento que se acompaña. Esta providencia que era tan regular como conforme al estilo inconcussamente observado de no vendimiarse en aquellos términos y poblaciones, hasta igual día, y aún en otros immediatos hasta el quatro de octubre, ha sido mirada con poco respeto por algunos particulares de semejantes Poblaciones, y se vería seguramente burlado aquel Pregón, si la superior justificación de V. E. no se dignase decretar que debe estarse a él como pareze lo exige las circunstancias de que con el mismo se arregla, a la práctica hasta ahora observada se evitarán los fraudes y perjuhizios que indispensablemente se seguirían al Monasterio Decimador, y aún a los que reciben partes o porciones de ubas, que serían indefectibles, ya por la falta de asistencia de collector, como porque si se dejaban las partes tocantes al Diezmo en las viñas quedarían expuestas al hurto y a perderse; y últimamente de cogerse las ubas antes de tiempo regular que es el mismo que va prefigido en el Pregón, se perjudicaría la causa pública, y al ramo de policía y sanidad, que sabe zelar V. E. pues no puede menos de ser perjudicial a la salud pública, el que se cojan las ubas no sazonadas y antes de tiempo.= En cuya atención suplico rendidamente a V.E. se digne decretar, que los terratenientes de los Pueblos y términos de la Selva, Puerto de la Selva, Llançà y La Vall deben observar lo mandado con el citado Pregón, favor con justicia que espera el Monasterio del justo acreditado proceder de V.E. Barcelona, treze de setiembre de mil setecientos noventa y dos. Domingo Mozes Notario en dicho nombre.= Decreto.= Barcelona, diecisiete de setiembre de mil setecientos noventa y dos= // Obsérvese en las villas de Llançà, La Selva, Puerto de la Selva y demás jurisdicciones del Real Monasterio de San Pedro de Rodas, la costumbre guardada hasta aquí, acerca del tiempo de vendimiar, y el que se sintiere agraviado use a su derecho en justicia. Así lo resuelvo, s.E. y Real Acuerdo. = Paz = Registrado = Concuerda con su original, que se ha devuelto a la parte, por los fines y usos que más le convenga = El qual dicho Memorial, con dicho su Decreto por mí el dicho Notario y Escribano a los denombrados señores Regidores Decano de dichas villas de la Selva, de la del Puerto de la Selva de Mar (como va dicho) intimados y notificados y por mí en presencia de ellos, y de los infraescritos testigos de palabra en palabra lehídos, y habiéndoles también a cada uno de ellos entregado copia de dichos memorial y decreto, y tomádola ellos de sus propias manos, al instante respondieron que se lo daban por legítimamente notificados, y seguidamente el dicho Notario y Escrivano, que de su notificación levante auto público, como lo executé, que fue hecho en dicha villa de la Selva de Mar, en los día mes y año arriba citados. Siendo presentes por testigos Pedro Feliu Payret, y Eudaldo Feliu Payret, padre e hijo ambos vecinos de la predicha villa de la Selva, para estas cosas llamados y rogados. De todo lo que doy fe. Juan Morales, notario.

Notificación: Y después seguidamente en dicho mes y año Clemente Serradell Nuncio Jurado de la curia ordinaria de la villa de Llançà y su distrito en virtud del juramento por él en el ingreso del dicho su oficio prestado, ha hecho relación a mí el dicho Notario y Escribano de como en el propio día, y a la instancia de dicho Reverendo, Sr. Procurador, havía intimado y notificado, el Memorial y Decreto precedentes, a los Magníficos Benito Fonclara, bayle de dicha villa de Selva de Mar, Francisco Adui bayle de dicha villa del Puerto, Josef Pol también bayle del pueblo de La Vall, y Eduard Gayner comerciante de nación inglés en dicha villa del Puerto, en el día domiciliado, y a cada uno de ellos en particular; Y que por la mayor verificación de dicha notificación, copia de los dichos Memorial y Decreto el dicho Nuncio, havía intimado y notificado, es asaber el dicho Benito Fontclara por su ausencia, a una hija suya, a los dichos Francisco Adi y Eduard Gayner, en sus respectivas propias personas, y al nombrado Josef Pol por ausencia suya, a Francisco Pol su padre. De todas las quales cosas el propio Nuncio, y a la misma Instancia, requirió a mí el dicho Notario y Escribano levantase auto público, como lo executé, que fue fecho en dicha villa de Llançà, en los mismos, y arriba citados día mes y año. Siendo presentes por testigos Baudilio Morales y Clapera, estudiante, y Pedro Illa, bracero, ambdos de dicha villa, para estas cosas llamados y rogados. De que doy fe.

Diligencia: Por fin, el antedicho Memorial, a los veinte y siete días de dichos mes y año, junto con su Decreto, fue por mí el dicho e infraescrito Notario y Escribano a la ante dicha instancia, notificado al Magnífico Rafael Tolsanas Regidor en orden primero como tal, llevando vizes de Bayle de dicha villa, por ausencia de éste, por lectura y explicación de los mismos, le hize, quien enterado de todo su literal contenido, y entregado en sus propias manos copia de dichos Memorial y Decreto, respondió que se los daba por legítimamente notificados. Y para que conste, lo pongo por Diligencia. De todo lo que doy fe Juan Morales, notario y escribano.

Més enllà de l'interès per disposar de magatzems per acollir les mercaderies que havia d'exportar, a Gayner també el trobem fent activitat creditícia. El 20 de novembre de 1792 va signar una escriptura de debitori i en son cas venda a carta de gràcia amb Manel Amaliach, àlies *Mas*,[32] treballador de l'immediat veïnat de la Vall de Santa Creu, del mateix municipi, el qual declarà:

confesso deurer y voler pagar a Eduard Gayner [...] y als seus, la quantitat de cent sinquanta lliuras, y son per tantas y son semblants, que ell graciosament y sens interes ni ganancia alguna, me ha dexadas y prestadas, y de ell confesso haver y tenir hagudas y rebudas a mas liberas voluntats [...]. Convinch y prometo al dit Sr. Gayner las ditas cent sinquanta lliuras, restituir y tornar, per tot lo die de Sant Lluch del mes de octubre del any proxim vinent de 1793, aportantlas a mos propis gastos a la sua casa [...] Y si era cas de no restituir y tornar jo, a ell dins lo referit termini, las ditas cent sinquanta lliuras, que en tal cas, y ara per aleshores, y per després de passat lo dit termini, y aleshores per ara, y per paga y satisfacció de aquellas, vench y entrego corporalment, per títol de pura y perfecta venda concedesch al dit Sr. Gayner y als seus y a qui ell voldrá, a carta empero de gracia de redimir mitjantçant, tota aquella pessa de terra de vinya plantada de tinensa de sinch vessanas sito a La Vall, territori Caltrer, que afronta a solixent en honor de Benet Benejam, a mitgdie en honor de Baldiri Pol, a ponent en honor de Joan Pol, y a tremontana en honor de Joan Ventós. La qual venda a carta de gracia, per lo cas de venir a tenir efecte, y ara per a les hores fas y fer

enteno, ab totas las entradas y aixadas, per lo preu de las sobreditas cent sinquanta lliuras [...] Salvat lo dret y domini directe a favor del Yllustre Capítol de Monjos [...] sens prestació alguna de censos.[33]

Gayner també actuà de persona interposada en l'adquisició d'altres béns, com un hort de terra d'un cortó de vessana a Los Coxols, per preu de 140 lliures, que li va vendre Joan Pau Ravers, treballador, el 23 de desembre de 1792.[34] Tanmateix, ens consta per un altre protocol d'agnició de bona fe del 13 de gener de 1793,[35] que Gayner va actuar per compte de Josep Aymar, sabater del Port de la Selva: "la veritat del fet es que aquella la feu y accepti jo per compte y a benefici del referit Joseph Aymar, y no a cos ni benefici meu o dels meus, y que si bé las ditas 140 lliures las pagués jo de mos diners al sobreanomenat Joan Pau Ravers, pero aquellas lo mateix Joseph Aymar las ha tornadas a mi ab diner comptant ja de antes de la present signatura".

Gayner s'anava introduint cada vegada més en la societat i l'economia locals. El 2 de gener de 1793 Pere Paronella Centena, de la vall de Santa Creu, va concedir-li llicència per plantar de vinya una peça de terra de la seva propietat a Caltrer, un paratge muntanyós de difícil accés on s'hi feien, però, collites de raïms de qualitat excepcional. En aquest protocol[36] llegim:

Panoràmica de la Vall de Santa Creu. Col·lecció David Moré Aguirre

Jo Pere Paronella, treballador, dono y concedesch llicencia facultat y poder a Eduard Gayner, comerciant de nació ingles en la vila del Port de la Selva ja de alguns anys a esta part domiciliat, perquè per si y per altres qualsevols personas puga a sos propis empero gastos reduir a cultura y plantar de vinya tota aquella pessa de terra boscosa, bé que en part plantada de vinya, que jo tinch y possehesch a Caltrer, que afronta a solixent ab Joan Pol, a mitgdie ab Francisco Pol, a ponent ab Joseph Paronella part, y part ab Pere Paronella, y a tremontana ab Isidro Soler [...] ab los següents pactes y condicions:

Primo: que lo dit Sr. Gayner en esmena y recompensa de las moltas y excessivas quantitats de diner que en la actualitat ja ha invertit y gastat, y en avant invertirá y gastará per reduir enterament a cultura y plantar de vinya la dita pessa de terra, puga per lo espay de vuyt anys, y vuyt enteras cullitas que comensaran a correr en lo die de Sant Miquel de setembre proxim vinent del present y corrent 1793, y en la cullita del mateix any inclusive, y finiran per

lo die de Sant Miquel de 1800 després de feta y recullida la cullita de rahims de est dit any, cullir y aprofitar tots los rahims y demés fruyts en lo dit die ser de tot dit temps resultaran de dita peça de terra, y tant de aquells com de la llenya que de aquella se entraurá, ne puga fer com de cosa propia y a sas liberas voluntats.

Ytem que lo dit Sr. Gayner hage de plantar dita pessa de terra ab bona planta com són carenyana y lladoner, a ús, estil y consuetud de bon vinyader, y així mateix en tot dit temps amenar tota la vinya bé y degudament, com es cavant, podant y magencant[37] aquella en son degut temps y fent també en ella los morgons[38] que sien necessaris.

Ytem será la obligació de dit Sr. Gayner en formar o fer formar a sos propis gastos y despesas, en la part de tremontana de dita pessa de terra, una paret ab las pedras que allí se encontran, y així mateix conservar las travesseras novas, per ell en aquella construhidas, y que en cas de demolirse durant dit temps, part o porció de las travesseras que se encontran fetas en la vinya vella de dita pessa de terra, dega també dit Sr. Gayner, tornarlas a rehedificar y recompondrer també a sos propis gastos.

Ytem que dit Sr. Gayner será obligat en haver de demolir y espatllar a sos propis gastos, las travesseras velles que son en lo bosch de dita pessa de terra, y que las pedras ne resultaran hage de ferne travesseras novas en aquell.

Ytem salvo y preservo a mon favor y als meus, la acció, dret, facultat y llibertat de empeltar o fer empeltar a mos propis gastos los ullastres que se encontran radicats en dita pessa de terra, ab la condició empero que antes de executar dega previament avisar al dit Sr. Gayner per assistir si voldrá o fer assistir altre en son nom, lloch y puesto mentre durará y se fará la dita empeltada en dita pessa de terra.

Ytem y finalment, luego de haver després de finits y passats los vuyt anys sobre prefigits y fetas també y recullidas per lo dit Sr. Gayner las vuyt cullitas enteras de fruyts, de dita pessa de terra sobreexpressada, ell y los seus de deixar a mon favor y als meus, vacua, libre y a disposició mia la mateixa pessa de terra, quedant ipso facto extingit y finit lo present acte de concessió de llicencia, podent jo y los meus encontinent entrar, treballar y cultivar aquella, y en avant fer de sos fruyts, com de cosa propia y a nostras liberas voluntats.

Efectivament, a Gayner ja no només el trobem interessat en la comercialització del vi, sinó que ja participa de la seva producció. Així mateix, advertim com va anar extenent la seva zona d'influència més enllà del mateix municipi del Port de la Selva. El 9 de gener de 1793 Teresa de Lebrun,[39] esposa del noble Josep de Lebrun, tinent coronel dels reials exèrcits de sa majestat, i primer tinent del regiment de Reials Guardes Valones, actuant en nom del marit segons un protocol de procura atorgat el 25 d'octubre de 1770 davant del notari de Barcelona Francisco Comellas, va arrendar[40] a Gayner dues peces de terra al terme de Colera "por el tiempo y espacio empero de cinco años y cinco enteras cosechas que empezaran a correr en el presente 1793 y fenezerán en 1797, y en las cosechas de ubas y aceytunas de este mismo año". El contracte feia relació a: "Primeramente aquella grande pieza de tierra de vinya plantada con diferentes olivos en ella radicados que mi marido posee sita en las montañas de Colera y territorio vulgarmente nombrado la Coma de Falcó, de quatro años a esta parte plantado de vinya. Otrosí toda aquella otra pieza de tierra también plantada de vinya en Colera, y territorio vulgarmente llamado Pla de les Portas." Advertim, doncs, una diversificació en els interessos agraris de Gayner, que també feu una incursió en el sector olivarer.

El 9 de febrer de 1793 la mateixa Teresa Lebrun, va signar un nou contracte d'arrendament amb Gayner, de diverses propietats del terme de Colera.[41] S'hi establia, igualment, una durada de cinc anys i cinc collites senceres, que en aquesta ocasió, però, "comenzaran a correr en el año 1798, y en las cosechas de frutos de ubas y aceitunas del mismo año, y fenezerán en el año 1802". Les propietats arrendades eren "Primeramente, toda aquella gran piessa de tierra de viña plantada con diferentes olivos en ella radicados, que el dicho Sr. D. Joseph de Lebrun mi marido y principal tiene en la montaña de Colera y territorio de ella vulgarmente nombrado de Coma de Falcó, bajo sus lindes y confines comprehendida, junto con todo aquel terreno de quatro años a esta parte plantado de viña que se halla sito dentro la misma Coma de Falcó. Otrosí aquella otra pieza de tierra sita en Colera y territorio vulgarmente llamado Pla de las Portas." Ens resulten molt interessants els pactes establerts entre ambdues parts:

> Primeramente sepa el dicho Gayner, que será de su obligación el haver a sus propias costas, durante el tiempo del presente arrendamiento, de labrar o hacer labrar, cuydar y beneficiar todas las citadas tierras, bien y debidamente a uso y costumbre de buen viñadero, como es cabar, magencar y podar aquellas en cada año en sus debidos tiempos, y hacer también en las mismas y en cada uno de dichos cinco años, cinquenta jornales de mogrones, vulgo morgons, y arrendar y sacar asimismo de las referidas tierras, todos los matorrales, zarzas, hierbas y demás otras cosas que sean a ellas perjudiciales y dañosas, menos que la falta de todo lo referido o parte de ello, no proviniese por motivo o causa de guerra o peste. De modo que tanto las dichas viñas, como las demas otras de la dicha montaña y término de Colera, huviesen también por dicho motivo y causa de quedar y quedassen sin el cultivo debido, pues que en este caso, no se le imputara culpa alguna en dicha falta.
>
> Otrosí salvo y reservo a mi favor, la acción, derecho y facultad de hacer reconocer por sujetos peritos e intelligentes en viñas, siempre que mejor nos parezca, todo el trabajo que se haya hecho en los susodichos terrenos. Y en caso que por culpa o negligencia de los que de orden de dicho arrendatario, las hubiesen trabajado resultase a ellos, algun daño o perjuhicio, que en dicho caso avisado que sea previamente de ello el dicho arrendatario, haya y deba en continente emmendarlo. Y en caso de demostrarse moroso en esto, que en este caso a más de haver de quedar como quedará obstricto y obligado al reintegro y emmienda de tal daño y perjuhicio, quedará también el arrendamiento extinto y fenecido, así com si hecho y firmado no hubiese sido.
>
> Otrosí sepa que será de su obligación en haver de formar a sus propias costas en los referidos terrenos, y en lo que sea a ellos conveniente, una o más regueras, hasta impender por ellas la cantidad de diez libras.
>
> Otrosí sepa que de los frutos de ubas resultantes de aquel terreno arriba expresado, de quatro años a esta parte plantado de vinya, a más de haver de pagar al dicho mi marido, la tercera parte de ellos, habrá también de corresponder la tasca a la cota en dicho pueblo de Colera acostumbrada, a los dueños y señores de la casa de Ferran de Garriguella.
>
> Otrosí sepa el dicho arrendatario que todos los frutos así de ubas como de azeytunas, que durante el presente arrendamiento resultarán de unos y otros de los terrenos arriba expresados será de su obligación el recogerlos y hacerlos recoger a sus propias costas, y transportarlos en la casa del dicho mi marido del dicho pueblo de Colera, y de todos los referidos frutos entregar a mi marido, de las ubas la tercera parte de ellas, esto es de tres

quintales, cargas o arrobas, una, quedando las restantes dos partes francas, y de las azeitunas la mitad de ellas, de las quales después de recogerlas y conducirlas el dicho arrendatario a la casa de mi marido, se pagará el diezmo, y las restantes se repartiran en dos iguales partes, esto es una parte por cada uno llevándose cada uno de los dos, su parte y mitad de ellas.

Otrosí sepa el arrendatario que será de su obligación el haver de satisfacer y pagar de sus propios bienes y dineros, durante el presente arrendamiento, todos los debidos tercios o plasos de real tributo de catastro que el dicho mi marido por razón de los terrenos arriba referidos, sea obligado pagar y contribuir anualmente, empezando a pagar en el primer año del presente arrendamiento que será mil setecientos noventa y ocho, y en el primer plaso o tercio del propio tributo que en el mismo año se pedirá en dicho pueblo, y después sucesivamente. [...] El último plasso que se pedirá en el año quinto del arrendamiento, será libre de pagarlo.

Otrosí sepa que será de su obligación en limpiar y hacer limpiar vulgo escatir a sus propias costas todos los olivos existentes en las susodichas piezas de tierra, en todo lo que sea útil y conveniente a ellos, reservando a mi favor, la facultad de hacer ingerir, vulgo empaltar todos los ingertos, vulgo ullastres, en aquellas radicados, siempre y quando mejor les parezca.

Otrosí sepa dicho arrendatario que será de su obligación el recomponer a sus costas, todas las travesseras que durante el presente arrendamiento se vayan cayendo o demoliendo en los mencionados terrenos, y formar así mismo en ellos, en lo que sea conveniente travesseras de los sarmientos, que de los mismos resulten.

Otrosí, doy y concedo licencia y facultad al dicho arrendatario para que durante el presente arrendamiento, el arrendatario pueda usar y valerse de uno de los quartos de la casa del Manso nombrado Falcó de dicho pueblo de Colera, propio de mi marido, a cuyo efecto se le entregará la llave del dicho quarto, y también podrá valerse de la cocina de la misma casa para guisar en ella, y de parte de los bajos de aquella.

Otrosí sepa el dicho arrendatario que el cubo de hacer vino, vulgo tina, que mi marido tiene en su casa del dicho pueblo de Colera, en cada uno de los dichos cinco años, y por el día de San Miguel de setiembre, se dejará libre y desembarasada a favor del dicho arrendatario para valerse y usar de ella, así como mejor le convenga.

Otrosí doy y concedo licencia a dicho arrendatario, todos los derechos pertenecientes al dicho mi marido, en razón de Bando General prohibitivo penal, que por todas sus tierras tiene publicado emanado de su Exca. y Real Acuerdo de este Principado, para que en su virtud y de esta cesión, pueda instar y denunciar los apremios contra los contravenientes e incursos en las penas en dicho Bando General comminadas.

Otrosí reservo a mi favor todas las entradas y salidas de todos y cada uno de los terrenos arriba referidos, con facultad de coger y sacar de ellos mediante empero previo aviso que de antemano se dará al dicho arrendatario o a su mayordomo, la porción de ubas que se considere suficiente para el abasto y consumo de dicha su casa y familia, y no otramente. Asimismo reservo a mi favor la facultad de poder coger y sacar de dichos terrenos en cada uno de los cinco años, dos quintales de ubas aptas y proporcionadas para hacer de ellas pazas [enteneu panses].

Otrosí se deja al arbitrio y libertad del arrendatario el que estando ya, y haver entrado dentro el mes de setiembre de cada uno de dichos cinco años, y no empero antes del dicho mes, pueda vendimiar y coger todos los frutos de ubas de las viñas de los dichos terrenos; con el bien empero entendido que en caso de recogerlos en su debido tiempo y sazón, y conviniendo mi marido a ello, deba este percibir y cobrar su tercera parte, como le toca y corresponde, y si empero quisiese recogerlos antes de su debido tiempo, y conveniendo

también a ello mi marido, que en este caso haya y deba dicho arrendatario pagarle y contribuirle la dicha su tercera parte de las partes mas solares de dichas viñas, y no aderiendo y consintiendo mi marido el hacerlo antes de su debido tiempo, y este quisiese sin embargo el recogerlos que en este dicho caso deba dejar la dicha tercera parte de ellas al dicho mi marido, perteneciente assí en las partes solares como vagas de dichas viñas.

Otrosí, doy en arrendamiento al dicho Gayner, todas aquellas partes y porciones de ubas que en razón de tascha diferentes particulares y tierratenientes de la dicha montaña de Colera, en el día deben contribuir y pagar al dicho mi marido, como y las tascas de los mismos frutos que en adelante y durante el presente arrendamiento de cinco años, se le harán y contribuirán por razón de diferentes porciones de terreno de la mismo montaña a favor de dichos terratenientes en ella, por el dicho mi marido subestablecidas con la annual prestación de dicha tasca de ubas. De los quales dichos particulares y tanto de los nombres y apellidos de ellos, como y del número de cargas, quintales o arrobas que cada uno de aquellos deben contribuir y pagar, se entregará nota puntual al dicho arrendatario, para su noticia y mayor intelligencia, las quales dichas cargas, quintales o arrobas de ubas por los insinuados subenfiteutas, y con arreglo a los autos de subestablecimiento a favor de ellos contenido se le entregarán en la qualidad de buenos y de recibo y se le transportarán también a propias costas de ellos en dicho pueblo de Colera, y en la casa, parte y paraje del mismo pueblo, que les será señalado.

El qual arrendamiento por lo concerniente a los dichos frutos de ubas de tascas, hago en dicho nombre a favor de Gayner, durante el aplazado término y no otramente por precio a razón es a saber de media peseta menos por cada carga de ubas del precio regular y corriente a como se vendrán las cargas de ubas en cada uno de los años, en las respectivas cosechas de ellas, cuya baja de media peseta menos por carga de ubas, se hace al dicho arrendatario con motivo de haverse el voluntariamente ofrecido pagar adelantadas, en dinero de contado, y en el momento y forma que luego se expressarán: Mil libras, las quales en virtud de pacto y convenio entre los dos ad Invicem y reciprocamente acordado y convenido, habrá de entregar y pagar en la manera siguiente. En cuanto a 750 libras dentro el término de ocho días contaderos desdel dia presente en adelante deberá entregarlas y ponerlas en dinero de contado, real y efectivamente en la ciudad de Barcelona, y en propias manos y poder del dicho Josef de Lebrun, en donde en la actualidad se halla, y en cuanto a las restantes 250 libras, el arrendatario de voluntad mía se retiene en su poder, por ahora se las detendrá y aquellas pagará y entregará siempre que se le avise a la orden y disposición mía o de mi marido, eo bien de la persona o personas que por cualquiera de los dos le será prevenido y mandado. Y en quanto al restante precio del montante de todas las cargas de ubas de tasca, que en cada uno de dichos cinco años se entregarán al dicho arrendatario, y después de extrahidas y defalcadas del propio montante en cada uno de dichos cinco años, 200 libras que se detendrá en su poder, y le serán y servirán en pago y desquite de las susodichas 1.000 libras que de la presente ofrece pagar adelantadas, será de su obligación el haverlo de pagar con un solo pago o plazo hacedero por la cosecha de ubas de cada año de dichos cinco años, después de tener ya recogidas todas las dichas cargas de ubas de tasca, entregandolo también y pagandolo a la orden y disposición mía o del dicho mi marido, o de otra persona por nosotros prevenida.

Advertim, doncs, la importància del contracte d'arrendament signat amb Lebrun, ja que a banda de suposar un import de 1.000 lliures, implicava també el cobrament de la tasca

dels raïms de bona part del terme de Colera i, per tant, la seva incidència sobre diversos petits productors.

Encara en relació amb Colera, trobem una escriptura de concessió de llicència[42] atorgada el 9 de gener de 1793 per Teresa de Lebrun a Edward Gayner "para que dentro del término de doce años que se han de contar des de el próximo venidero año de mil setecientos noventa y cuatro hasta mil ochocientos cinco, todos inclusive, pueda y deva a sus propias costas reducir a cultivo y plantar de viña con cepas de buena planta toda aquella pieza de tierra boscosa que dicho mi marido posee en Coma de Falcó en Colera".

Edward Gayner
(Colección de Margaret Gayner)

Silueta d'Edward Gayner.
Col·lecció de Margaret Gayner.
Revista de Menorca, 1998

El 4 de març de 1793 Gayner tanca també una important operació d'arrendament de propietats al Port de la Selva amb Teresa Puignau Molar, muller de Jaume Roig Cairó, treballador del Port.[43] El contracte s'establí "per temps y espai empero de quatre anys y quatre enteras collitas que comensaran a córrer en lo die present y finiran luego de fetas y recullidas totas enterament las cullitas de rahims y olivas del any mil setcents noranta sis". Vegem, tot seguit, el detall dels béns arrendats:

> Primerament tots los baxos de aquella casa que jo tinch y posehesch situada en la vila del Port, y coneguda com la Casa d'en Puignau, junt ab totas las tinas y totas las botas que se encontran en los dits baxos de la mateixa casa, pues que en quant als dalts de ella los reservo a mon favor y no vull vagian compresos ab lo present arrendament.
>
> Ytem tota aquella pessa de terra de oliveras plantada sito en lo terme de la vila de la Selva, conegut com lo Dijous.
>
> Ytem tota aquella altra pessa de terra també de oliveras plantada sita en lo territori de la sobredita vila del Port, a les Cabrisses.
>
> Ytem tota aquella altra pessa de terra de vinya plantada sita en lo terme del Port, territori la Mora.
>
> Ytem tota aquella altra pessa de terra de vinya y oliveras plantada situada al Port, a los Corrals.
>
> Ytem y finalment tota aquella altra pessa de terra de vinya y oliveras plantada al Port, a los Rotllants.

Entre els pactes establerts, hi havia el de treballar la terra a ús i costum de bon vinyader i que "el dit arrendador y los seus seran obligats en haver de tenir y mantenir netas las socas

de las oliveras, de aquells rebrolls que acostuman traurer y així las mateixas socas, y será y quedará també a la sua llibertat lo escatir o fer escatir a sos propis gastos y despesas, aquellas oliveras de dits olivars que necessitian de limpiarse y escatirse, y que en lo cas de fero y executaro tota la llenya ne resultará quedará a son favor y a sa libre disposición". El preu del contracte pujava a 930 lliures, a raó de 232 lliures i 10 sous anuals, una quantitat que per aquell exercici la part arrendatària manifestava haver ja rebut.

Novament a Colera, el 21 d'abril de 1793, es signà una escriptura de renúncia de venda de fruits de Josep Soler, negociant de Garriguella, fill i hereu de Jaume Soler, a favor d'Edward Gayner.[44] El 17 de març de 1791 davant Francisco Nualart, notari de Castelló d'Empúries, el mateix Nualart, havia fet i signat a favor de Jaume Soler una escriptura d'arrendament per 10 anys de tots els fruits de raïms que resultessin de les peces de terra que l'escrivà tenia al terme de Colera. "Y com la dita venda y arrendament de dits fruits no sie a mi útil, antes bé en alguna manera perjudicial y gravosa per los molts viatges que me es precis de fer des del dit lloch de Garriguella a Colera, en lo referit temps de la collita de dits fruits y fabrica de vi, y en esta atenció per part del Sr. Eduard Gayner se me hage proposat de que renunciant y cedint jo a son favor la dita venda y arrendament, els expressats fruits de rahims ell la acceptaria ab aquells mateixos pactes y promesas de com per lo dit Nualart havia estat a mon favor otorgada y convenida, y que al mateix temps me retornaria 400 lliures que jo en virtut de pacte acordat y estipulat ab los dits pactes de venda, per las causas y rahons que mes avall se expressaran tinch de present adelantadas y pagadas".

La cosa no acabava aquí. El 22 d'abril de 1793 Pere Giralt Margarits, escrivent de la vila de Castelló d'Empúries, però nascut a la Selva de Mar, com a curador de la persona i béns del menor Francisco Maria Nualart Ribot, fill del notari de Castelló Francisco Nualart, i de la seva esposa també difunta Maria Tomassa Ribot, va arrendar a Edward Gayner per un termini de deu anys que començarien a córrer el 1793 i acabarien el 1802 «tots los cellers o baxos de aquella casa que lo dit pubill Francisco Maria Nualart y Ribot té y posehesch situada en lo poble de Sant Miquel de Colera, vulgarment dita la casa de Nualart de Castelló, junt ab una estancia de dalt de la mateixa casa».[45] Aquest contracte establia els següents pactes:

> Primo que la entrada de dita casa durant lo temps del present arrendament será y haurá de ser comuna entre lo dit pubill y los de la sua casa y família [...].
>
> Ytem se dexa a la llibertat y facultat del dit arrendatari de traurer a sos propis gastos las portas dels dits cellers, del paratge ahont se encontran posadas, y fixarlas y clavarlas en altre paratge, y ab ellas tancar los dits cellers, aixís com bé y millor li apareixerá.
>
> Ytem per quant lo dit Eduard Gayner té a son favor renunciat, cedit y concedit la venda y arrendament de fruyts de rahims que durant lo termini de nou anys y nou enteras cullitas que comensaran a correr en lo dit y present any, y finiran en lo any de mil vuitcents un, de las pessas de terra que lo dit pubill té y posehex situadas en la montaña de dita Colera, del terme del referit poble de Sant Miquel de Colera, conforme de la dita renuncia y cessió a son favor firmada per Joseph Soler, negociant de Garriguella a favor del qual, y de Jaume Soler, també quondam y negociant del mateix lloch, son pare, foren los dits fruyts de rahims per lo espay

de deu anys comptadors des del proxim passat inclusive en avant venuts y arrendats, consta ab acte public rebut en poder del notari baix escrit lo die present y antes de est acte. Perço se ha pactat que lo dit Gayner a mes dels sobredits nou anys, puga tenir y continuar la dita venda y arrendament de dits fruyts de rahims, per un any y una entera cullita mes, per manera que lo hage de continuar y tenir per lo espay de deu anys, y deu enteras cullitas de rahims per aquell mateix preu y pactes en los dits actes de venda y arrendament estipulats, dels quals ne queda ell plenament cerciorat.

Ytem ab tenor del present, dono en dit nom y concedesch llicencia y facultat bastants al dit Sr. Gayner perquè en cada un dels dits deu anys, luego empero de passats lo die de nostra Senyora del mes de Setembre,[46] puga cullir o fer cullir tots los rahims de las mencionadas vinyas, del dit pubill Nualart, ab empero lo expres pacte que en premi de la dita llicencia y facultat hage ell de pagar per quiscuna carrega de rahims, dels que resultaran de ditas vinyas un vint y dos en plata mes del preu regular y corrent tindran las carregas de rahims en lo dit poble de Colera o en la vila de La Selva de Mar, reservant a mon favor en dit nom y del dit curador y principal meu, la acció y dret de elegir y determinar lo preu o preus de las carregas de rahims, ja sie del que tindran y del que vindran, en lo dit poble de Colera, eo bé de la vila de La Selva de Mar.

Ytem per quant ab la venda y arrendament per lo dit quondam Francisco Nualart, a favor dels dits Jaume Soler y Joseph Soler, pare y fill fet y firmat dels sobredits fruyts de rahims consta: que se entregaren a aquells deu parells de samals, y així mateix que a la fi del mateix arrendament, ne haguessen de deixar vint parells, quals en la actualitat no se han encontrat, per tant se ha pactat que lo dit Sr. Gayner, a la fi del present arrendament, hage de deixar en la sobredita casa deu parells de samals bonas.

Ytem y finalment que lo dit Sr. Gayner, durant lo temps del present arrendament, puga usar y valer las ditas samals y demés cosas compresas en lo present arrendament, fins en lo agost després del últim any, que finirá lo present arrendament [...].

Lo preu empero del present arrendament, per los dits deu anys, es de cincentas lliuras, a rahó de cinquanta lliuras per quiscun dels dits anys, las quals cinquanta lliuras ell dit sr. arrendatari haurá de pagar a mi, ab una sola paga fahedora per tot lo die o festa de Nadal, proxim vinent de mil setcents noranta tres.

Edward Gayner prosseguí l'expansió dels seus negocis al Port de la Selva, amb l'adquisició el 13 de juny de 1793 a Sebastià Oriol, treballador, d'una peça de terra part de vinya plantada i part herma i rocallosa de tres vessanes, situada a la Llosa o Port de Reig, i antigament la Roca de Ferro,[47] en una afrontació de la qual llegim: "a ponent ab dit comprador que fou part y de pertinencia de dita pessa de terra y per mi a ell venut", el 5 d'agost de 1792 tal com ja hem tingut ocasió de comentar. La venda s'efectuà per 260 lliures que el venedor confessava haver rebut ja del comprador.

L'estiu de 1793, localitzem el 20 d'agost, una carta d'obligació i debitori del ja conegut Joseph de Lebrun a Edward Gayner:[48]

Sepase como yo Josef de Lebrun, teniente coronel de los Reales Exercitos de Su Majestad, [...] en la presente villa de Llançà de casualidad hallado [...] otorgo y confieso dever y querer pagar al Sr. Eduardo Gayner, mil ciento veinte libras moneda de ardites, y son por tantas y semejantes que el dicho Sr. Gayner sin el mas leve interés, antes sí muy

> graciosamente, me tiene prestadas, a mas liberas voluntades, ya de antes de la otorgación y firma de la presente escritura, de las quales, me doy por recibidas y entregadas, y de aquellas con thenor del presente, otorgo y firmo a favor del referido Gayner, carta de pago. Así que [...] convengo y prometo al mismo Sr. Gayner y a los suyos las antedichas mil ciento veinte libras, dar pagar y satisfacer con una sola paga hacedera del día presente y abaxo escrito, a dos años proximos venideros, llevándolas todas a mis propias costas dentro de la casa del propio domicilio del Sr. Gayner, con tal que sea aquella dentro del Corregimiento y Obispado de Gerona [...] y para ello renuncio a todo y cualquier derecho y ley [...] a mi favor, como asi mismo al privilegio militar y a la monución y aviso que se concede a los cavalleros y demás otras personas de privilegio militar condecoradas.

L'estada de Gayner al Port de la Selva no és aliena a un període convuls socialment i política. Durant la Guerra Gran, el monestir de Sant Pere de Rodes fou saquejat. El 22 de novembre de 1794 els francesos entraren a Castelló d'Empúries i iniciaren un llarg setge a la plaça militar de Roses, que es perllongà fins el 3 de febrer de 1795. La signatura de la Pau de Basilea el 22 de juliol de 1795, suposà la retirada dels francesos de Roses el 29 de juliol d'aquell any.[49] L'agost de 1796 es signà el primer Tractat de Sant Ildefons, una aliança ofensiva i defensiva entre Espanya i França en contra d'Anglaterra. Aquest, pensem, és el motiu de la precipitada desaparició de Gayner del Port de la Selva on, ben poc després, el 21 de setembre, va signar una escriptura notarial de donació i cessió de tots els seus béns[50] a favor d'un pagès-negociant de Cadaqués:

> per los molts agradables serveis y beneficis que el infraescrit Miquel Alfaras Vizern Coll, negociant de la vila de Cadaqués del dit mateix bisbat tinch haguts y rebuts y per avant (Deu volent) haver y rebrer espero als quals me miro sobre manera obligat, no en estas costas dolozament induhit, ab forsa ni temor forsat, ni ab error engañat, ni en altre manera vençut, sino ab animo liberal y propòsit firmissim de donar y lo domini de las cosas infraescritas a favor del infraescrit Alfaras. [...] Primerament tots los mobles, trastos y alajas de la casa que jo tinch meus propis, y ab mos propis diners adquirits y guañats, de la major part dels quals, lin tinch ja feta Real y effectiva entrega. Ytem tots los immobles, fincas o propietats que jo fins vui hagia adquiridas y compradas en qualsevol part que sien sitas y baix qualsevols noms y designacions compresas. Ytem y finalment tots los deutes, drets y credits que jo tinguia y acreditia contra qualsevols personas. Y aixi mateix tots y qualsevols arrendaments de casas pessas de terra y altres qualsevols propietats per qualsevols personas fins vui a mon favor fets y consentits, y que no sie encara finit y acabat lo temps en aquells prefigit […]. Y ab lo pacte empero que ell dit donatari hage de observar y cumplir tots los pactes, condicions y obligacions descritas y continuadas, tant en los actes de venda a mon favor firmadas de las expressadas propietats, com y en los arrendaments de totas las fincas per mi fins vui adquiridas y a mon favor firmats.

Fins poc abans de la signatura d'aquest protocol, Miquel Alfaras Vizern-Coll Batlle,[51] apareix com a pagès, ja que era propietari del mas Alfaras de Sant Baldiri (veïnat del Port de la Selva).[52] Com a pagès, es va casar al Port de la Selva el 8 d'abril de 1772 amb Margarida Torrent Cervera, de la Selva de Mar, filla de Benet Torrent Català, negociant, i de Rita Cervera Master.[53] Com a conseqüència d'aquest moviment mercantil entre Gayner

i Alfaras, la família cadaquesenca es va establir al Port de la Selva, i el cap de casa va deixar enrere la condició de pagès, per esdevenir negociant. Al Port de la Selva, Margarida va morir el 2 de febrer de 1833, i Miquel el 19 de març de 1836.[54] No el va sobreviure cap fill,[55] i va ser-ne hereu el net Benet Alfaras Álvarez que en un clar procés d'ascens social es casarà amb una figuerenca d'ascendència noble.[56]

Arran del Tractat de Sant Ildefons de 1796, Espanya va entrar en guerra contra Gran Bretanya; un conflicte, que el 1798 suposà la pèrdua espanyola de l'illa caribenya de Trinidad i la mediterrània de Menorca, i a partir de 1800 l'embargament comercial de la Gran Bretanya contra Espanya, que resultà molt perjudicial per a la hisenda espanyola. La fi d'aquell conflicte arribà amb la signatura de la Pau d'Amiens el 25 de març de 1802 entre Espanya, França, Anglaterra i Holanda, que implicà la restitució de Menorca a Espanya.[57] És molt probable, que com a resultat d'aquell nou tractat, Gayner veiés una nova oportunitat per retornar a l'Empordà, i s'establís aquest cop a Roses. Amb tot, el 18 de maig de 1803 Gran Bretanya declarà novament les hostilitats contra França. El 1804 Carles IV declarà novament la guerra a Anglaterra i signà un pacte amb França. El 20 d'octubre de 1805 l'esquadra franco-espanyola fou derrotada a la ja al·ludida batalla de Trafalgar. Significativament durant aquell nou conflicte Gayner roman a l'Empordà, tot i que no per massa temps, com ja hem vist.

V- El plet de Reial Audiència

La protecció del territori, i d'aquí la inclusió d'aquest article en aquestes 20es Trobades Culturals Pirinenques, és un dels aspectes que estigué en joc amb l'actuació d'Edward Gayner a finals del s. XVIII al Port de la Selva. El *modus operandi* del quàquer anglès era el d'un home que es regia pels principis del liberalisme econòmic que havia arrelat profundament a la societat britànica, mentre que el nostre país restava ancorat encara en les pràctiques d'Antic Règim. La cohabitació de models d'Antic Règim amb la progressiva introducció de models liberals no restà exempta de topades.[58] En aquest context, doncs, no és rar trobar al monestir de Sant Pere de Rodes com a defensor de l'*statu quo* establert, enarborant la defensa del territori, enfront d'un agent comercial que pretenia implantar noves regles que venien a alterar l'ordenament vigent. Això és el que està darrera d'un plet de Pere Camps i altres de la Selva de Mar contra l'abat i monestir de Sant Pere de Rodes el 1792.[59]

El monestir de Sant de Pere de Rodes, encimbellat a la serra de Verdera, domina la badia del Port de la Selva al fons. Generalitat de Catalunya. Patrimoni Cultural

El document consta de 77 folis, en el primer dels quals hi trobem la motivació que porta a l'establiment de la causa:

> Antonio Pons en nombre y virtud de poderes que de Pedro Camps, Pedro Mallol, y Baudilio Barnet, trabajadores de la villa de La Selva de Mar, y de Rafael Roig y Fraret, y Antonio Lapuja, trabajadores de El Puerto de La Selva de Mar. [...] Que mis principales de esta parte de diez y más años se hallan en la quieta y pacífica posesión de coger las ubas y vendimiar las viñas que respectivamente tienen y possehen en los términos de Llansá, La Selva de Mar, y Puerto de Mar, siempre que bien les parece por estar sazonados los frutos, sin embargo de lo qual el Cabildo de Monges del Real Monasterio de San Pedro de Roda, perturbaba de hecho, haviendo procurado a su instancia que el Procurador Jurisdiccional de dichos términos, D. Antonio Marés, mandasse publicar como en efecto se publicó un Pregón prohibitivo de vendimiar hasta pasado el día veinte y nueve del corriente setiembre, de lo qual habiéndo mis principales apelado, y dado de nulidad, parece que se desentendió de ello el Procurador Jurisdiccional, seguramente con el objeto de atropellar a mis principales con el pretexto del Pregón, para lo qual está formando autos a instancia. [...] Pido y suplico que insertadas las productas sean mis principales mantenidos y conservados en la quieta y pacífica posesión seu quasi de coger las ubas, y vendimiar en las tierras de los términos de Llansá, La Selva, y Puerto de Mar, siempre que bien les parezca, sazonados los frutos, mandándose al Venerable Cabildo de Monges del Monasterio, como decimadores de dicho término, y a los demás que convenga que por si, ni interpuesta persona en manera alguna molesten a mis principales en su posesión seu quasi.

La qüestió nuclear del conflicte era per la data d'inici de la verema, que el monestir considerava que no es podia portar a terme abans del 29 de setembre mentre, contràriament, diversos pagesos esperonats per la política comercial de Gayner, pretenien iniciar-la a l'agost. Això repercutia en el grau de maduresa del raïm en el moment de la collita.

Esteve Camps Diana, causíndic col·legiat de la vila de Castelló d'Empúries, com a procurador de l'il·lustre abat i capítol de monjos del reial monestir de Sant Pere de Rodes, va comparèixer a la causa el 13 de setembre de 1792[60] aportant el pregó, demanant la incautació del producte, i instant a que calia avisar-lo perquè desistís de la seva actitud "con apremio de cárcel".

En el sumari s'adjunta còpia de l'execució seguida contra Pere Trilla, àlies Regalat, de la vila de la Selva, per contravenir el pregó prohibitiu de veremar abans del 29 de setembre.[61] Consta com Pere Trilla, àlies Regalat, havia contravingut la normativa del monestir, veremant a les seves propietats del paratge de Rubiés els dies 12, 13 i 14 d'agost segons el testimoni de Pere Gibert i Domingo Gibert, pare i fill. Margarida Vilageliu, esposa de Pere Trilla, és la que era a casa –el marit no tornà fins al vespre– en el moment de "poner en práctica la provisión de decreto de execución que antecede". Se'ls convidà a pagar 10 lliures, i si no era així es passaria a inventariar els seus béns. El 19 de setembre en la interlocutòria (auto) d'execució, consta que la muller pagà al comptat les 10 lliures, més altres 24 lliures, 9 sous i 6 diners en concepte de costes.

El 15 de setembre de 1792 el batlle del Port de la Selva havia fet una relació on declarava que "La viña se hallaba ya vindimiada y cogidas las ubas de ella, a excepción de una porción de la misma viña, en la que vio y reparó estaban todavía pendientes las uvas, que se persuadió no las habian recogido para pagar con ellas el Diezmo, Primicia y demás contribuciones que debiese pagar dicha viña", i on afirmava que havia interrogat als traginers Antoni Esparoner, Antoni Cairó, i Josep Roig, àlies Fraret, i aquests havien jurat haver extret 29 cargues de cavalleria major.

Al sumari trobem còpia de les diligències practicades com a conseqüència de la publicació de pregons prohibitius de veremar abans del 29 de setembre a Llançà, el Port de la Selva, la Selva de Mar i la Vall de Santa Creu.[62] Tanmateix, el 6 de setembre de 1792 la part demandant havia presentat una petició (*pedimento*) contrària al pregó, que deia:[63]

> Pedro Camps Grau, Baudilio Barnet, y Pedro Mallol, todos de la Selva, y Rafel Fraret y Antonio Lapuja del Puerto de la Selva, compareciendo ante V. M., en la mejor forma dizen (…) Este pregón es nullo (hablando curialmente y con el respeto debido) porque por el interés del diezmero, o por su voluntariedad se exponen los suplicantes a perder las ubas, mayormente si sobre vienen lluvias, lo es más en este año, porque las ubas serían maduras, doze días antes que en los años antecedentes. A los suplicantes les compran las ubas si se cogen antes de san Miguel, y si se cogen después no quieren comprarlas, lo que sería causa de unos perjuicios gravíssimos. El dueño diezmero podría vender su porción tocante, al precio corriente, y los suplentes afianzaran el pago de dicho precio. Si quiere el diezmero, los suplentes le dejaran las ubas a ellos tocantes, en las sepas, y pasado san Miguel las cogerán, en el modo que se estila pagar el Diezmo, con tal que los suplentes puedan coger antes de San Miguel las porciones a ellos tocantes. En el caso que no admita el dueño diezmero estos medios amistosos, firman los suplicantes y de dro., a dicho pregón y sus penas, y dan de nullidad del mismo apellando a ulterior cautela por ante quien convenga. Y piden y suplican les sea admitida dicha apellación, nullidad y firma del derecho sobreseiendose al effecto de dicho mandato que es Justicia que imploran en aquel mejor modo que en derecho haya lugar.

El 14 de setembre de 1792 una petició del representant monacal Esteve Camps, manifestava:[64]

> La notoria equidad y justicia que entraña el referido pregón por infundarse en la tan antigua como inconcusamente observada consuetud y practica que rige no solamente en el presente País, sí que también en todo el presente Principado, que prescrive el mismo día de San Miguel de setiembre para poder empezarse la vendimia de las ubas, hace más extraña, la solicitud y oposición de dichos adversantes, que solo puede proponerse por un término de cabillosidad, los pretextos con que quieren dichos adversantes dar nullidad a tal pregón, son tan despreciables que ni siquiera se merecen la pena de refutarse. Dizen los dichos adversantes que por la voluntad o interés del diezmero se exponen a perder las ubas […] Estos particulares que influien únicamente al interés privado, aún cuando fuesen todos ciertos, según lo pintan dichos adversantes, podrían acaso hacer variar y trastornar la dicha antigua y observada consuetud? decídelo el mas leguceo? No tienen menos interés los dezimadores y la comun de los vezinos en salvar sus frutos que los adversantes, ni perderían

> menos que ellos, dado el parezer por un caso fortuito, que no debe presumirse, ni estaría en su mano remediar. El que fuesen maduras las ubas en este año, algunos días antes de San Miguel […] serían unas circunstancias muy poco atendibles para variar una práctica y consuetud de todos los años, que no solamente tiene fuerza de lei, sí que se mira establecida y comunamente abrasada a beneficio no tanto de los dezimadores, como de la causa pública, que se contempla interesada en procurar por todos medios, la buena qualidad y condición de los vinos de que se haze tanto consumo y se alimenta la especie humana. […] Por todo ello pido y suplico sea incertada la dicha mía contradicción.

Destaquem aquesta frase que la defensa d'una verema tardana, no correspon tant a la defensa dels interessos dels delmadors, com "de la causa pública, que se contempla interesada en procurar por todos medios, la buena qualidad y condición de los vinos de que se haze tanto consumo y se alimenta la especie humana".
L'altra part, va arribar a comptar amb el suport del plenari de l'Ajuntament del Port de la Selva, que considerava "Este es un modo fácil y sencillo, para que los dueños de viñas no hayan de retardar a vindimiar, y no hayan de exponerse a perder las ubas con lluvias, granizo y otros azares",[65] i així es va transmetre en una nova petició.
Davant la manifesta negativa a seguir la consuetud, el 17 de setembre de 1792 es va fer un nou pregó, on "a més de las penas imposadas ab semblant pregó se feu el vint i vuit de agost anterior, de deu dies de Presó y Guardias qui guardar se ha, que amor ni gràcia ni haurà",[66] és a dir, que a banda de la sanció econòmica s'hi afegia l'arrest.
Antoni Pons procurador de Pere Camps i altres va comparèixer davant la justícia a Barcelona el 29 de juliol de 1793, per al·legar el següent en defensa dels interessos dels treballadors als quals representava:[67]

> Primeramente digo: Que esta parte de diez y mas años antes de veinte setiembre de mil setecientos noventa y dos, se hallan mis principales en la quieta y pacífica posesión de cosechar las ubas y vendimiar las viñas, que respectivamente tienen y posehen en los terminos de Llansá, Puerto de la Selva, la Selva de Mar, y la Vall de Santa Creu, siempre que bien les parece, quando estan sazonados los frutos y es verdad, publico y notorio.
>
> Otrosí: Que la posesión de coger las ubas referida ha sido con ciencia y paciencia y sin contradicción alguna de los dezimadores de aquellas respectivas tierras y es verdad, publico y notorio.
>
> Otrosí: Que quasi en la mayor parte de los años se ha experimentado, que antes de San Miguel, y aun a mediados de dicho mes, estan sazonadas las ubas de algunas tierras de dichos términos y es verdad, publico y notorio.
>
> Otrosí: Que siempre que bien ha parecido a algun particular de la Selva de Mar, la Vall o Montaña de San Baldiri, ha cogido ubas, vendimiado y hecho vino de las tierras de aquellos términos antes de San Miguel de setiembre y es verdad, publico y notorio.
>
> Otrosí: Que de precisarse a los vezinos y terratenientes de Llansá, Selva de Mar y Puerto de la Selva de Mar a esperar a vendimiar por San Miguel se perderían muchísimas cargas de ubas, principalmente en el caso de sobrevenir lluvias y es verdad, publico y notorio.
>
> Otrosí: Que en algunos años la experiencia ha acreditado daños insinuados en el capítulo anterior y es verdad, publico y notorio.
>
> Otrosí: […] Como que los años que sobrevienen lluvias, humedades o nieblas a las

immediaciones de San Miguel, la mayor parte de las ubas se pudren y caen los granos consumidos sin poderse aprovechar y es verdad, publico y notorio.

Otrosí: Que hallándose sazonadas las ubas a mediados de setiembre y no vendimiándose hasta el día de San Miguel, si en el intermedio se verifica sequedad y soles continuos se marchitan y secan las ubas sin que se puedan aprovechar en la maior parte y es verdad, publico y notorio.

Otrosí: Que en los términos immediatos de La Escala, Rosas, Cadaqués y San Miguel y San Quirico de Colera cogen las ubas quasi en todos los años a mediados de setiembre y en muchas otras partes por Santa Thecla y es verdad, publico y notorio.

Otrosí: Que sin embargo que los vecinos de Rosas y Cadaqués u otros terratenientes tengan sus respectivas viñas dentro el término de San Baldiri, quasi en todos los años se verifica, que por San Miguel tienen ya cogidas las ubas y es verdad, publico y notorio.

Otrosí: Que en todos los términos de Selva, Vall i Montaña de San Baldiri, jamás se ha puesto pacto expreso a persona alguna de pagar la Decima, ni el censo de parte de ubas, por San Miguel, como al contrario no puede justificarse y es verdad, publico y notorio.

Otrosí: Que lo que únicamente se ha observado en orden al caso anterior es que Francisco Climent, habitante en Castelló de Empurias, seguramente a fin de no trasladarse a La Selva hasta pasado el día de su santo, impuso por pacto a los subenphiteutas de no querer recibir la parte de sus ubas hasta el dia quatro de octubre, sin que por esto, ni en otra manera queden privados dichos emphiteutas de cogerlas o vendimiarlas antes de dicho día como dirán testigos y es verdad, publico y notorio.

Otrosí: Que alguno de los emphiteutas de que se trata en el capítulo anterior, a fin de verificar el pacto que allí se explica y no privarse de la vendímia en tiempo oportuno la efectuan y paractican cuando les parece conveniente aunque sea antes del día cuatro de octubre, y a juhicio prudencial dejan sin vendimiar una porción de viña de la qual en dicho día cuatro de octubre pagan las partes de frutos estipuladas y es verdad, publico y notorio.

Otrosí: Que no pocas veces se ha verificado que por razón de ser el tiempo bueno y las ubas sin menoscabo, con aptitud para conservarse, ni aun por el primero de noviembre se han cogido, sin que se les haya compelido a ello por los decimadores, como lo dirán testigos y es verdad, publico y notorio.

Otrosí: Que en la villa de Cadaqués se conserva por tradición y común refran de beber vino nuevo por la Virgen de Setiembre patrona de dicha villa, de lo que se desprende que mucho tiempo antes de San Miguel se cogen las ubas y se vendimian en aquel término y es verdad, publico y notorio.

Otrosí: Que de no poder mis principales coger las ubas antes de San Miguel en sus propias viñas […] se les seguiría unos gravísimos daños y perjuhicios y es verdad, publico y notorio.

En contraposició, el 17 d'agost de 1793, Domingo Mozes com a procurador de l'abat del monestir declarava:[68]

Digo: Que ha dado motivo a la presente causa el haverse establecido en la presente villa de El Puerto, cierto comerciante inglés, y haver este en el pasado año de mil setecientos noventa y dos por sus fines comprado a los terratenientes de los pueblos y villas de Llansá, la Selva de Mar y la Vall una crecidíssima porción de ubas con la expressa condición de haverlas de coger a los principios del mes de setiembre, y assí seguidamente como le pareciese por

convenir al mismo y a su comission, y cogerlas verdes, o a lo menos que no fuesen del todo sazonadas.

El Monasterio mi Principal preveyendo los pejuhicios que havian de seguirse a la causa pública, y al mismo como a Decimador Universal de aquellos términos passó a instar y a lograr del Procurador Jurisdiccional el que publicase como mandó publicar con anticipación, y a los veinte y ocho de agosto, un Pregón Prohibitivo, de que no se vendimiase, ni en otro modo se cogiesen las ubas para hacer vino en propiedad alguna hasta el día de San Miguel del siguiente setiembre bajo pena de diez libras según así resulta al fol. 39.

Esta providencia que era tan regular como conforme al estilo inconcusamente observado de no vendimiarse en aquellos términos y poblaciones hasta igual día, y aun en otros immediatos hasta el quatro de octubre, haviendo sido mirada con poco respeto (sin duda a impulsos de dicho comerciante inglés) por algunos particulares de semejantes poblaciones, obligó al Monasterio, mi principal, a acudir a V. y R. Acuerdo a los trece de setiembre del propasado año exponiendo lo referido, los graves perjuhicios, que se seguirían al mismo Monasterio y a la salud pública, sino se observava dicho pregón, y no se conformavan los cosecheros al estilo inconcussamente observado de no vendimiar o coger ubas para hacer vino hasta el día de San Miguel, veinte y nueve de setiembre y atendiendo V. E. a los graves perjuhicios y al ramo de policia y sanidad que sabe zelan con particular vigilancia y que no podía menos de ser perjudicial a la salud pública el que se cogiesen las ubas no sazonadas y antes de tiempo con decreto de diez y siete del propio setiembre del citado año noventa y dos, se dignó mandar se observase en las villas de Llansá, La Selva de Mar, el Puerto de la Selva, y demás jurisdicciones del Monasterio de San Pedro de Rodas mi principal, la costumbre guardada hasta entonces acerca del tiempo de vendimiar y que el que se sintiese agraviado usase de su derecho, en justicia cuyo decreto de V. E. a los veinte y quatro del propio septiembre de noventa y dos, fue notificado a los Regidores Decanos de las villas de La Selva y de la del Puerto de la Selva, a los bayles de ambas, al del pueblo de La Vall, y a Eduardo Gayner, comerciante de nación inglés, en dicha villa de El Puerto residente, según así resulta del documento que de nº 1[69] produjo para insertarse. Aunque dichos Ayuntamientos [la Selva i el Port] habían intentado apelar o recurrir de igual Pregón se han separado de este medio, pues haviendo después de dicho Real Decreto de V. E. el comisionado del Monasterio segun resulta del documento nº 2[70] que produzco para insertarse con decreto al memorial de ellos de veinte y cinco de setiembre del propio año concedido licencia y permiso de los mismos para que pudiesen en aquel año tan solamente vendimiar y coger las ubas para hacer vino con las prevenciones que continuo se acontecieron de esta misma licencia, y se han hallado muy distantes de mostrarse partes en la presente causa, y si bien Pedro Camps, Pedro Mallol, Baudilio Barnet, Rafael Roig y Fraret, y Antonio Lapuja, y así bien solo cinco todos trabajadores y menos interesados por ser muy pobres, son los únicos que bajo la oculta mano de dicho Eduardo Gayner, comerciante inglés que les dirige, han emprendido su seguimiento intentando el posesorio de coger las ubas siempre que bien les ha parecido por estar sazonados los frutos, con este mismo y con haver en su capítulo 1º señido a ello su figurada posesión es visto que estan muy distantes de poder provar que antes del día de San Miquel de setiembre, y a su arbitrio y no sazonados, hayan podido vendimiar y coger las ubas para hacer vino.

El Monasterio en calidad de Decimador Universal es el que mas se interesa en que así en común como en particular, no se cojan antes de tiempo las ubas, y que se vendimie anticipadamente, si en alguna porción de terreno o algun año por casualidad se anticipa

el fruto y contempla dichas ubas sazonadas, con esta mira al paso que publicó en el ayuntamiento del pasado año mil setecientos noventa y dos el referido pregón prohibitivo […] a varios particulares que le pidieron licencia con motivo de hallarse en algunas de sus viñas sazonadas las ubas para hacerlo, se les concedió impartiendo igual licencia esto es a los veinte y dos de setiembre de mil setecientos noventa y tres a Margarita Alfaras Torrent del Puerto, a Pedro Dagas y Pedro Camps de la Selva y a Benito Paronella de La Vall, y en veinte y cuatro de setiembre de mil setecientos noventa y tres a Isidro Climent, alias Pere Miquel, a Joseph Birba, a Juan Fontclara y a Joseph Comas todos vezinos de la villa de la Selva, y a Juan Ventós del pueblo de La Vall según así resulta de los instrumentos que de números 3 y 4[71] produzco para insertarse.

Si estos particulares y la multitud de yndividuos y cosecheros de que se componen los vastos términos […], no reconociesen que la posesión está a favor del Monasterio en no permitir por punto general que se vendimien y se cojan las ubas para hacer vino hasta el veinte y nueve de setiembre, ni aquellos hubieran pedido licencia al Monasterio para hacerlo antes en sus viñas, cuyas ubas se hallaban sazonadas antes de igual día, ni estos a saber la multitud de tanta gente y cosecheros de que se componen unos términos tan dilatados o por sí o representados por sus respectivos comunes dejarían de hacer parte en la presente causa, pero como el coger verdes dichas ubas, y no sazonadas, sea interés solo de Eduardo Gayner, comerciante inglés, por esto solo los cinco referidos, que son unos trabajadores, y sus estipendiados, son los que a puros influxos del mismo hacen parte en la presente causa, aparentando un posesorio que no existe […]

[…] Pido y solicito se observe en las villas de Llansá, Puerto de la Selva, la Vall y la Selva de Mar, la costumbre guardada hasta aquí en observancia de esta misma providencia […] Pido y suplico baxo la pena que fuere de su superior agrado se digne V. E. mandar a los particulares de las demás jurisdicciones del Monasterio mi principal no pasen a vendimiar, ni coger las ubas de sus viñas para hacer vino, hasta el día de San Miguel de setiembre, y que si en algún año en alguna de ellas se anticipase y fuesen sazonadas antes de igual día con contingencia de perderse, acudan al Monasterio, y este comprovado ser cierto les de licencia para cogerlas a este efecto; a cuyo fin sean despachadas las Reales Letras Mandatorias pertinentes. Y respecto de urgir el tiempo con motivo de acercarse igual cosecha y a los perjuhicios irreparables que se seguirían al Monasterio y a la salud pública en ocasión que se halla en aquellas cercanías nuestro exercito, sí a impulsos de dicho Eduardo Gayner comerciante inglés se cogian dichas ubas verdes y antes de sazonarse como se intentó en el pasado año, se haga todo con cláusula de "incontinente y de no notificarse hasta después de la execución" que así lo insto, y en aquel mejor modo que en derecho haga lugar.

Panoràmica en primer terme del monestir de Sant Pere de Rodes. Generalitat de Catalunya. Patrimoni Cultural

El procurador Pons en una nova compareixença el 15 de novembre de 1793, va presentar una nova petició en la que manifestava que "Todo el fundamento de esta pretensión consiste en presuponer al Monasterio que tiene a su favor la posesión de no permitir por punto general que se vendimie y cojan las ubas para hacer vino hasta el veinte y nueve de setiembre para cuia justificación ha presentado quatro documentos que estan muy distantes de ello».[72] Tot seguit, el 6 de desembre va personar-se Domingo Mozes, i aquí s'acaba el document.

És una llàstima, però la causa resta inconclusa, no hi ha més folis ni sentència.[73] Tanmateix, el seu contingut resulta prou aclaridor de la discussió oberta entorn d'una qüestió a *priori* insubstancial com la data a partir de la qual poder veremar, però que resultava determinant per a l'obtenció d'una determinada qualitat del producte, més enllà del reconeixement al monestir de la seva influència i autoritat respecte el territori més immediat sobre el qual exercia la seva senyoria.

Per a la pràctica de la verema és indispensable avaluar els nivells de sucre i àcids dels raïms. Endarrerir la verema tenia per objectiu augmentar el grau alcohòlic, el que afavoria els vins de criança, i contribuïa a una menor acidesa del raïm. En el cas dels tints, interessa deixar madurar el raïm al màxim, per aconseguir majors concentracions de substàncies polifenòliques (tanins), que són les que aporten el color vermellós i morat dels vins. Per contra, avançar la verema pretenia aconseguir vins més lleugers en alcohol, més afruitats i amb un major contingut aromàtic. Així mateix, a vegades, avançar la collita pot respondre als perills que suposen les adversitats climatològiques. Certament, les pluges podien contribuir a fer disminuir el grau alcohòlic ja obtingut pels raïms; i d'altra banda, amb el raïm ja madur, un augment brusc de l'humitat en una època encara calorosa podria afavorir l'aparició d'un fong *(Botrytis cinerea)* que podreix els raïms si no es recullen.

El vi utilitzat per a fer brandy és generalment vi base, un tipus de vi que difereix dels vins que hom gaudeix regularment, en què els raïms utilizats per a la seva elaboració no maduren tant i presenten un contingut de sucre més baix. Una vegada que es fa el vi, es destil·la en brandy en dues fases. A la primera s'elimina gran part del contingut dels sòlids i l'aigua del vi, i en la segona, el residu de la primera fase es destil·la en brandy.

Pensem, que l'interès de Gayner passava més per l'obtenció d'un raïm destinat a destil·lats (aiguardents de vi) en forma de brandy o cognac, de millor acceptació al mercat anglès que el vi que es produïa i consumia aquí, per a l'elaboració del qual no era necessari allargar la maduració del raïm. D'aquesta diferència d'interessos, derivaria tota la picabaralla. La pretensió de Gayner, desbaratava els tradicionals interessos del monestir de Sant Pere de Rodes avesat a les velles pràctiques d'una economia d'Antic Règim, amb un mercat molt més local, la qual cosa era compartida també, en aquell moment, per la pagesia més benestant. Eren els jornalers i petits propietaris, els qui a l'ombra de l'empenta i portentosa iniciativa del comerciant anglès, es deixaven seduir per les noves perspectives de negoci d'un mercat molt més global, i per això els demandants en el plet de Reial Audiència són petits treballadors amb poca superficie de terra i/o jornalers que podien actuar d'assalariats del comerciant anglès.

Aleshores, com ara, la defensa del territori, sempre tenia interessos contraposats, en funció de la posició de les parts. Vegeu, sinó, en aquest mateix territori empordanès, l'actual i candent polèmica oberta entorn a la instal·lació de parcs eòlics marins al golf de Roses. Mentre uns defensen la preservació del medi, els altres anteposen la implementació de les anomenades energies renovables, com a pretesa solució a la cobejada cursa per al consum de recursos que creiem il·limitats. I així de recorrent és la història, en un perenne conflicte d'interessos.

El Port de la Selva amb el típic moll d'en Balleu al fons, on Edward Gayner va llogar diversos magatzems a Joan Torrent, àlies Balleu el 1791. Vegeu p. 129. Foto Llensa. CRDI

Notes

1- Isidre Corominas Zaragoza (2021), *L'illa del Castellar. La mare, el cor i l'ànima del Port de la Selva*, el Port de la Selva, Ajuntament del Port de la Selva, p. 114-121.

2- Justin Reay (2009), «In search of Nelson's Spy: An historical research case study» [«A la recerca de l'espia de Nelson: un estudi de cas d'investigació històrica».], *The Trafalgar Chronicle: yearbook of the 1805 club* [Londres], p. 1-15.

3- Santiago Masferrer (1928), «Una reliquia de Nelson, en Barcelona. El bastón de campaña, favorito del Gran Almirante», *Revista de Menorca* [Maó], núm. IX (setembre), p. 273-282. La publicació, amb notes addicionals de l'historiador menorquí Francesc Hernández Sanz (Maó, 1863-1949), reproduïa un text anterior publicat per l'autor a *El mundo en auto-Revista de oro. Magazine del Hogar* [Barcelona], núm. 27 (novembre 1926), p. 828-831. La publicació d'aquest article el 1928 va tenir ressò a la premsa de l'època, vegeu: *La Voz de Menorca. Diario republicano*, núm. 7.634 (21 novembre 1928), p. 2.

4- David W. Donaldson (1998), «Edward Gayner y la leyenda de Nelson en Menorca», *Revista de Menorca* [Maó], p. 147-172.

5- Pablo de la Fuente De Pablo (2005), «El naufragio del HMS *Hindostan* (1804)», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos* [Figueres], núm. 38, p. 159-167. El paper jugat per Gayner (a qui erròniament l'autor esmenta com Gaynor) és recollit a la nota 14, p. 164 i següents. Pablo de la Fuente, escriu a la p. 165: «No cabe duda que Gaynor era el agente de la inteligencia naval en esta área». I «Gaynor era socio de Wright Clayfied & Co., una firma con substanciosos contratos con la Royal Navy. El negocio era el suministro de víveres, en especial vino y limones de excelente calidad. Que el vino catalán consumido por las dotaciones de la Royal Navy era un auténtico mejunje peleón lo atestigua el hecho que, al llegar la guerra con España a finales de 1804, como substitutivo de éste se optó por la compra de vino barato portugués que se hubo de mezclar con brandy napolitano a fin que recordara la solera del bebedizo catalán. Además, otro de los negocios de Gaynor era la reparación de barriles. Aun así, no era el único agente inglés en la costa catalana. Daniel Williams, desde Barcelona, se dedicaba a una actividad parecida».

6- Ens ha sobtat no trobar-lo esmentat al llibre de Josep Borràs Atienza (2023), *El protestantisme a Menorca. Història d'una dissidència*, Maó, Institut Menorquí d'Estudis. És de destacar, com el 1795 el Papa Pius VI crea la diòcesi de Menorca separant-ne l'illa del bisbat de Mallorca, com a instrument més pràctic i eficaç per al manteniment de l'ortodoxia romana front al protestantisme britànic que s'havia anat introduint.

7- Aquella estada de Nelson a Maó, entre el 12 i el 18 d'octubre de 1799, fou la única de l'almirall a l'illa (i, de fet, fondejat al port, només desembarcà a terra en dues ocasions), malgrat que «en el folklore de la Menorca británica la persona del almirante ha llegado a erigirse en figura de suma importancia». David W. Donaldson (1998), *op. cit.*, p. 149-150. En aquest mateix article s'anota l'existència d'alguna referència bibliogràfica que apuntaria la possibilitat d'altres dues estades, però l'autor li treu versemblança.

8- Santiago Masferrer (1928), *op. cit.*, p. 274.

9- Era germà del pintor i il·lustrador Pau Maria Bertran Tintoré (Barcelona, 1868-1909).

10- Santiago Masferrer (1928), *op. cit.*, p. 275-276.

11- Santiago Masferrer (1928), *op. cit.*, p. 277. En una nota a peu de pàgina de Francesc Hernández Sanz llegim: "D. Juan Catalán de Escofet casó en segundas nupcias, el día 16 de febrero de 1840 con doña Práxedes Llambías Roca, hermana de doña Juana Llambías y Roca de Beltrán, hijas ambas de don Juan Llambías Cónsul de España en Bona". Joana Llambías era esposa de Pau Bertran Pastor, oncle avi de Marc Jesús Bertran Tintoré.

12- Santiago Masferrer (1928), *op. cit.*, p. 277. En una nota a peu de pàgina de Francesc Hernández Sanz llegim: "Había nacido en Barcelona el día 31 de Julio de 1796, de don José Catalán y Roquer, Oficial de la Contaduría de Rentas generales del Principado y Reino de Cataluña, y de doña Ana Escofet hija del doctor en medicina don Francisco. Establecido en esta ciudad contrajo matrimonio con doña Rita Motta y Vinent en 24 de febrero de 1823, y en segundas nupcias con la ya citada doña Práxedes Llambías Roca, en 16 de febrero de 1840. Del primer matrimonio no tuvo sucesión y del segundo hubo siete hijos. En 15 de noviembre de 1843 fue nombrado Consul de la República de Méjico. En 1° de junio de 1844 la Reina de España Doña Isabel II le otorgó desde Barcelona el título de Caballero de la Real Orden Americana de Isabel la Católica. Poco tiempo después del fallecimiento de míster Gayner, el señor Catalán salió con su familia de Mahón yendo a fijar su residencia en Barcelona".

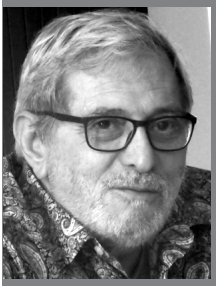
13- Anna Escofet consta resident a Maó el 1830, al costat del seu fill, una cunyada (Ignàsia Català) i altres familiars, en el mateix domicili que Edward Gayner, al carrer (o costa) d'en Deià, núm. 21. Arxiu Municipal de Maó. Cens de 1830, p. 193.
14- David W. Donaldson (1998), *op. cit.*, p. 155.
15- David W. Donaldson (1998), *op. cit.*, p. 156.
16- David W. Donaldson (1998), *op. cit.*, p. 158.
17- David W. Donaldson (1998), *op. cit.*, p. 164.
18- Sabem que Marc Jesús Bertran Tintoré, casat en primeres núpcies el desembre de 1909 amb Valentina Maïffredy i en segones núpcies amb Montserrat Graner Pous, va deixar un únic fill, Eduard Bertran Maïffredy, nascut a Barcelona el 13 d'agost de 1898, i del qual no hem sabut trobar cap rastre més enllà de 1909.
19- David W. Donaldson (1998), *op. cit.*, p. 170.
20- Es tracta de Joan Torrent Ripoll (la Selva de Mar, 25/6/1744-el Port de la Selva, 22/7/1811), negociant, conegut amb el sobrenom de Balleu, casat l'11 de novembre de 1765 al Port de la Selva amb Josefa Palmés Marsal, natural de la Selva de Mar, filla del Dr. en medicina Josep Palmés que exercia al Port de la Selva. Era fill de Pere Torrent Marès, barriler del Port, i de Gerònima Ripoll Subiela. Quan es casa consta com a pescador i poc temps després com a negociant. El 6 de desembre de 1777 el monestir de Sant Pere de Roda li va establir, a canvi d'un cens perpetu de sis diners anuals, l'illa del Castellar, on va construir-hi casa, moll, molló d'amarrament i magatzems que, fruit de la seva intensa activitat comercial, ben aviat van esdevenir el centre neuràlgic de l'economia portselvatana. AHG. Notaria de Llançà [Joan Morales]. Llibre 163, f. 498. El popular topònim de moll d'en Balleu, prové d'aquest personatge. Vegeu Isidre Corominas Zaragoza (2021), *L'illa del Castellar. La mare, el cor i l'ànima del Port de la Selva*, el Port de la Selva, Ajuntament del Port de la Selva, p. 69-89. [Foto de p. 152. Moll d'en Balleu]
21- AHG. Notaria de Llançà [Narcís Morales]. Llibre 176, f. 409-411v.
22- AHG. Notaria de Llançà [Narcís Morales]. Llibre 176, f. 414-416v.
23- AHG. Notaria de Llançà [Narcís Morales]. Llibre 176, f. 417-419.
24- AHG. Notaria de Llançà [Narcís Morales]. Llibre 176, f. 422-423v.
25- AHG. Notaria de Llançà [Joan Morales]. Llibre 177, f. 718-720v.
26- AHG. Notaria de Llançà [Joan Morales]. Llibre 177, f. 749-750v.
27- AHG. Notaria de Llançà [Joan Morales]. Llibre 177, f. 751-753v.
28- AHG. Notaria de Llançà [Joan Morales]. Llibre 177, f. 814-816v.
29- AHG. Notaria de Llançà [Joan Morales]. Llibre 177, f. 818-819v.
30- AHG. Notaria de Llançà [Joan Morales]. Llibre 177, f. 821-823v.
31- AHG. Notaria de Llançà [Joan Morales]. Llibre 177, f. 875-878v.
32- Va contreure matrimoni a la Vall de Santa Creu el 18 d'agost de 1765 amb Maria Eugènia Canta Clos, natural de la Vajol. Hi consta com Manel Mas Feliu, fill de Josep Mas [Amaliach Mas], treballador, i de Caterina Feliu [Payret].
33- AHG. Notaria de Llançà [Joan Morales]. Llibre 177, f. 1.032-1.034v.
34- AHG. Notaria de Llançà [Joan Morales]. Llibre 177, f. 1.090-1.091v.
35- AHG. Notaria de Llançà [Joan Morales]. Llibre 178, f. 54-55v.
36- AHG. Notaria de Llançà [Joan Morales]. Llibre 178, f. 4-5v.
37- *Magencar*: entrecavar superficialment les plantes quan comencen a néixer o quan han estat transplantades (DCVB).
38- *Morgó*: redolta d'un cep que es colga en la terra i es fa arrelar abans de tallar-la, per augmentar la producció de la vinya i especialment per substituir un cep mort o arrancat (DCVB).
39- Es tracta de Teresa Enríquez, muller de José de Lebrun, militar, un matrimoni del qual van néixer dues filles: Manuela, casada amb José Mazza, morta abans de 1816, i Rita, soltera, difunta entorn de 1817. El 1771 el propietari garriguellenc Isidre Ferran, marit de Caterina Ferrer i Batlle, li establí 1.700 vessanes de terra a Coma Falcó i a la Pineda del terme de Colera en agraïment per les gestions realitzades pel seu ennobliment. Lebrun el 1791 residia a Barcelona, però la família tenia una casa al nucli urbà de Colera on feien llargues estades. D'aquesta família vegeu Arnald Plujà Canals (2014), *Colera* (col·lecció Quaderns de la Revista de Girona, núm. 170), Girona, Diputació de Girona, p. 40-41.
40- AHG. Notaria de Llançà [Joan Morales]. Llibre 178, f. 31-36v.

41- AHG. Notaria de Llançà [Joan Morales]. Llibre 178, f. 37-43v.
42- AHG. Notaria de Llançà [Joan Morales]. Llibre 178, f. 44-45v.
43- AHG. Notaria de Llançà [Joan Morales]. Llibre 178, f. 265-267v.
44- AHG. Notaria de Llançà [Joan Morales]. Llibre 178, f. 373-375v.
45- AHG. Notaria de Llançà [Joan Morales]. Llibre 178, f. 376-378v.
46- Noteu com al veí municipi de Colera la data a partir de la qual s'establia la verema era el 8 de setembre.
47- AHG. Notaria de Llançà [Joan Morales]. Llibre 178, f. 474-475v.
48- AHG. Notaria de Llançà [Joan Morales]. Llibre 178, f. 543-544.
49- Narciso Díaz Romañach (1991), *Roses una vila amb història*, Roses, Ajuntament de Roses, p. 97-107.
50- AHG. Notarials Llançà [Narcís i Joan Morales]. Llibre 181, f. 818-819v.
51- Batejat a Cadaqués com Francisco Miquel el 17 de febrer de 1750. Era fill de Francisco Alfaras Vizern-Coll, pagès, i de Reparada Batlle Escofet, ambdós naturals de Cadaqués, i casats en aquesta mateixa parròquia el 14 de gener de 1749. El padrí de baptisme era el doctor en Medicina Miquel Vizern, de Sant Llorenç de la Muga.
52- Miquel Alfaras Batlle era propietari del mas Alfaras de la Muntanya de Sant Baldiri, per ser net de Sebastià Alfaras Ymbert, el qual l'havia comprat l'11 de juny de 1740 a Josep Godo Mercader i Gertrudis Godo Mercader, filla seva, esposa de Josep Capmany, per 182 lliures. AHG. Notaria de Llançà [Francisco Felip]. Llibre 211, f. 140.
53- En aquella mateixa data es van casar el pare d'ella i la mare d'ell, Benet Torrent i Reparada Batlle. Margarida Torrent va ser dotada pel seu pare amb 2.000 lliures. Així es desprèn de l'àpoca de 22 d'abril de 1772 de Miquel Alfaras Vizern Coll, negociant de Cadaqués, a Benet Torrent, sogre seu, de 600 lliures, a compte i disminució d'aquelles 2.000 lliures de les quals el mateix Benet Torrent pel cas de venir a tenir ell fill o fills mascles, feu donació per núpcies a sa filla Margarida Alfaras Torrent en concepte de dot. AHG. Notaria de Llança [Joan Morales]. Llibre 157, f. 175. Així mateix, el 13 de setembre de 1773 trobem una altra àpoca de Miquel Alfaras Vizern Coll, negociant de Cadaqués a Benet Torrent, negociant del Port, sogre seu: «duas centes lliures en disminució de aquellas duas mil lliures de las quals lo mateix sogre meu per lo cas de venir a tenir ell, fills mascles alguns de qualsevol matrimoni, per ell forsan contractador deu volent naixedor, feu donació per causa de nupcias a favor de Margarida Alfaras Torrent, filla sua y muller mia [...] per capítols a 8 de abril de 1772». AHG. Notaria de Llançà [Joan Morales]. Llibre 158, f. 377.
54- Malgrat que a la partida de defunció consta que tenia 92 anys, en realitat en tenia 86.
55- Fills del matrimoni Alfaras-Torrent: Francisca (Cadaqués, 15/2/1773), Gregori (Cadaqués, 11/3/1775-el Port de la Selva, 13/12/1798), Rosa (Cadaqués, 2/6/1776-?, e. 1833 i 1836, casada el 2/1/1797 a Cadaqués amb Miquel Escofet Clapés, doctor en medicina, natural de Cadaqués), Joan (Cadaqués 13/5/1779), els bessons Anna i Pere (Cadaqués, 27/10/1780), els bessons Sebastià i Benet (Cadaqués, 13/12/1783), Francisco (Cadaqués, 16/7/1786-el Port de la Selva, 12/2/1810, casat el 14/6/1807 a Sant Joan de Palamós amb Manuela Álvarez Cervosa, natural de Palamós. La vídua va contreure segones núpcies al Port de la Selva el 4/8/1812 amb Antoni Albert Escofet, comerciant, natural del Port de la Selva), Reparada (Cadaqués, 31/10/1788-2/9/1789), i Eulàlia (Cadaqués, 18/8/1890-el Port de la Selva, 18/4/1805).
56- Benet Alfaras Álvarez (el Port de la Selva, 8/12/1809-el Port de la Selva, 21/9/1876 –enterrat al cementiri de Figueres–, hisendat, casat amb Dolors de Aloy de González, de nissaga noble figuerenca. Deixà un fill i tres filles. L'hereu fou Romualdo Alfaras de Aloy (Figueres, 10/5/1844-Figueres, 17/1/1905), hisendat amb vocació d'arqueòleg i col·leccionista, descobridor de diversos jaciments prehistòrics al Port de la Selva i la Selva de Mar, casat amb M. Concepción Castells Montestruch (Montevideo, Uruguai, 7/1/1848-Barcelona, 3/6/1938).
57- Menorca havia passat a mans dels britànics amb el Tractat d'Utrecht de 1713, a excepció del període de la Guerra dels Set Anys (1756-1763), quan fou envaïda pels francesos. Espanya en recuperà la sobirania entre 1782 i 1798, quan els anglesos l'ocuparen novament fins la Pau d'Amiens de 1802.
58- Vegeu David Moré Aguirre (2016), «Llançà 1797: L'emergència d'un nou ideari després del pas dels francesos», *Annals 2014-2015-IBIX* [Ripoll], p. 199-212.
59- ACA. Reial Audiència, Plets civils núm. 12.744. Per un document de l'11 de juliol de 1783 sabem que integraven el capítol conventual Francisco de Guanter i de Pi (abat), Agustí Genover (obrer i prior), Paulí Faras Massanet (paborde de Viladamat), Francisco de Paz i Solà de San Esteban (paborde de Llançà), Ramon Maurici Sala i de Sotomayor (infermer), Carlos de Barre (cambrer), Jaume de Guanter (almoiner), Ramon Macelí

(sagristà), Josep Viladecans (hostatger), Ignasi de Desprat (cellerer), Joan Morales Clapera, Josep Seguer, i Antoni Nouvilas.
60- ACA. Reial Audiència, Plets civils núm. 12.744, f. 18.
61- ACA. Reial Audiència, Plets civils núm. 12.744, f. 17. En pàgines posteriors trobem la transcripció del pregó del 28 d'agost de 1792.
62- ACA. Reial Audiència, Plets civils núm. 12.744, f. 29.
63- ACA. Reial Audiència, Plets civils núm. 12.744, f. 31.
64- ACA. Reial Audiència, Plets civils núm. 12.744, f. 32.
65- ACA. Reial Audiència, Plets civils núm. 12.744, f. 38.
66- ACA. Reial Audiència, Plets civils núm. 12.744, f. 42.
67- ACA. Reial Audiència, Plets civils núm. 12.744, f. 50.
68- ACA. Reial Audiència, Plets civils núm. 12.744, f. 55.
69- Fa referència a la interlocutòria (auto) de notificació de memorial, atorgada davant notari el 24/9/1792. AHG. Notaria de Llançà [Joan Morales]. Llibre 177, f. 875-878v. Una còpia del document es troba a ACA. Reial Audiència, Plets civils, núm. 12.744, f. 57-58. En part el trobareu transcrit al principi del capítol IV.
70- Fa referència al memorial dels plens dels ajuntaments del Port de la Selva i la Selva de Mar atorgat davant notari el 24/9/1792. AHG. Notaria de Llançà [Joan Morales]. Llibre 177, f. 861r-862v. Una còpia del document es troba a ACA. Reial Audiència, Plets civils núm. 12.744, f. 59.
71- Fa referència a les llicències de veremar abans de temps a diversos particulars, atorgades davant notari el 22 i el 24/9/1792. AHG. Notaria de Llançà [Joan Morales]. Llibre 177, f. 849r-850r i 850r-850v. Una còpia dels documents es troba a ACA. Reial Audiència, Plets civils núm. 12.744, f. 60-62.
72- ACA. Reial Audiència, Plets civils núm. 12.744, f. 69.
73- El monestir de Sant Pere de Rodes va ser una víctima més d'aquells anys convulsos. El 1791 els monjos van demanar de poder traslladar-se a Vila-sacra, i el 1797 la comunitat abandona Sant Pere de Rodes i el monestir és saquejat, instal·lant-se definitivament a Vila-sacra el 1798. L'abadia s'instal·la a Figueres el 1818, i el 1835 amb la desamortització de Mendizábal es dissol definitivament el cenobi. Pere Toro Cervera, Arnald Plujà Canals, Sònia Masmartí Recasens, & Isidre Corominas Zaragoza (2022), *1000 anys de la consagració de Sant Pere de Rodes*, El Port de la Selva, Associació la Pedra d'Amarra, p. 37-38.

LA PROTECCIÓ DEL TERRITORI PIRINENC 20es Trobades Culturals Pirinenques: 157-164 (2024)
Societat Andorrana de Ciències, Andorra
DOI: 102436/15.8060.34.12 ISBN: 978-99920-61-73-2

L'Illa del Castellar – El Port de la Selva, any de 1777

Isidre Corominas i Zaragoza, president de l'Associació La Pedra d'Amarra del Port de la Selva

La història del Port de la Selva és sorprenent, ens trasllada a èpoques passades en les quals fórem pioners en moltes coses, que en el transcurs dels anys s'han convertit en ensenyament de generacions futures, tant del nostre poble com de pobles veïns o de fora les nostres contrades.

Començarem la nostra història centrant-nos en l'Illa del Castellar, la seva evolució a traves dels anys i el desenvolupament paral·lel de la població envers de la mateixa Illa.

La compra per part de Joan Torrent de l'Illa del Castellar als monjos de Sant Pere de Roda, amos i senyors de totes les possessions del terme de Santa Creu, deu anys abans que Carles III donés el privilegi de *villazgo* al Puerto de la Santa Cruz de la Selva de Mar, amb les construccions dels molls d'en Balleu i La Timba, casa pairal i magatzem per al comerç, va fer que accelerés possiblement la independència del nostre poble i fos més creïble el voler-la obtenir i anar per lliure de la Selva de Mar per part de la nostra gent; els negocis que generava l'Illa, donaven sortida als productes de la terra i pas a obrir nous mercats als països veïns. Joan Torrent era un negociant amb una visió de futur avançada a la seva època, com tants altres homes que en un futur trobaren en aquesta història que avançats a la seva època, demostraren que la gent d'aquí tenim un caràcter comú, un tarannà i una forma de fer comuna, que hem

estat pioners de molts avenços tant socials com econòmics i que molts dels seus habitants han tingut llocs de responsabilitat en empreses, estaments oficials, bancs, medicina, farmàcia, etc. Començarem aquesta historia segons un document trobat que pertanyia a l'abat de Sant Pere de Rodes, datat l'any de 1777, la transcripció literal del qual diu així:

> Notifico a tothom que Jo Dn. Fra Manuel de Regás Monjo profés Sacerdot i Paborde[1] de la Pabordia de Viladamat del Real Monestir de Sant Pere de Rodes, Ordre Claustral del Pare Sant Benet, dins els límits del Bisbat de Girona, constituït com a Procurador que soc del Molt Il·lustre Capítol de Monjos de dit Reial Monestir i per ell, legítimament constituït i ordenat, per a les coses senzilles i altres, com consta en l'acta pública rebuda, en poder del Notari escrit a baix, als onze dies del passat mes de juliol *(1777*), en dit nom Dic:
>
> Que per quant els esmentats Il·lustre Capítol de Monjos i Reial Monestir de Sant Pere de Rodes, el meu superior, en virtut de las distintes donacions fetes al seu favor pels Srs. Reis d'Aragó, i Comptes de Empúries i firmades i singularment de la que firmà, el Sereníssim Senyor Gaufred Compte d'Empúries l'any nou-cents setanta quatre, que fou confirmada després per Lotari Rei de França l'any nou-cents vuitanta dos i per varis Sumos Pontífex, entre d'altres pel Papa Joan, l'any mil tres-cents dos, com i no menys, pel Sereníssim Sr. Dn. Fernando VI Rei de Espanya, l'any mil set-cents cinquanta cinc.
>
> Trobant-se, Senyor Baronial, Directe Alodial, Campal, i Decimador universal de tots els termes, Decimats i Parròquies de la Vila de Llançà, Llocs de la Selva de Mar, La Vall i muntanya de Sant Baldiri i de tot respecte de les Jurisdiccions Alodials, i Fundis com i no menys dels mars i cales adjacents en dits respectes termes i Jurisdiccions i com a tal tingui i posseeixi a directe i alodial domini una terra o illa, situada dins el mar del Port de dit Lloc de la Selva de Mar i molt a prop i al davant de las cases, que Josep Feliu i Baldiri Mallol alies *Tarnés*, habitants del mateix Port, tenen i posseeixen en ell, vulgarment dita el Castellà del Port que afronta per totes parts amb el mar, la qual dita terra o Illa segons, se considera podria ser que servis amb el temps de grandíssim escull *[protector]* per a les embarcacions que en l'esmenta't Port anessin a fondejar, i refugiar I desitjos l'Il·lustre Capítol de Monjos i Reial Monestir com a Senyor de aquells mars que las embarcacions que vagin a aquell Port a refugiar-se o donar fondo, puguin tenir i tinguin algun refugi o emparo per no sentir, ni patir en cas de sobrevenir alguna borrasca o tempesta de mar, naufragi, ni mínim deterioramen t, i amb la finalitat d'aconseguir-ho, el millor mitjà i mes proporcionat que se ha pensat i pogut discórrer és: l'Establiment i donar en emfiteusi[i] i concedir l'expressada terra o Illa a favor del infrascrit adquirent qui ha instat i demanat l'Establiment d'ella i oferí en acceptar-lo, sota la condició obligació i pacte, d'haver de fer i construir allí, no només la casa, sinó que també un molló en el qual els patrons de les embarcacions que allí i en dit Port vagin a donar fondo, i en cas de sobrevenir alguna borrasca o tempesta de mar puguin amarrar aquelles i no patir naufragi ni cap minva i puguin també així mateix donat el cas esser socorreguts, i ajudats **ζ**1 *amb molta facilitat* pels familiars de la casa sufragant qualsevol necessitat *i* **ζ**2 *treball que els sobrevingui*.
>
> Per tant posant-ho en execució, i de molt lliure i espontània voluntat, a fi de millorar i en res deteriorar. Per mi en el sobre dit nom, com per l'esmenta't Il·lustre Capítol de Monjos, el meu superior, i pels seus successors en aquell, la utilitat i Beneficis sobre referits i al Il·lustre **ζ**3 *Capítol, el meu superior, en las presents coses,* prèviament atesos i considerats, Establers i en Emfiteusi perpetuo[2] dono i concedeixo a Joan Torrent Negociant del referit Port de la Selva de Mar, present i a baix acceptant i als seus, i a qui ell voldrà perpetuar, tota la dita sobre confrontada terra o illa, situada com se ha dit, en el mar del mateix Port de la Selva i al davant

de les cases dels dits Josep Feliu, i Baldiri Oriol alies *Tarnés*, vulgarment dit el Castellar del Port, que afronta a llevant, migdia, ponent i a tramuntana amb el mar: El qual Establiment i Concessió Emfitèutica faigs en dit nom i fer enceto amb totes entrades i sortides, drets i pertinences, i així com millor es pot dir i entendre, i em constitueixo en el referit nom en endavant per possessor, del dit adquirent i els seus, en la Cosa sobre establerta, fins que d' ella hagi pres plena Corporal i vàcua possessió sens quasi la que pugui prendre sempre que be li apareixerà i després retenir-se-la, Cedint-li tots els drets i accions al dit Il·lustre Capítol i Reial Monestir, el meu superior, en i sobre de aquella pertanyents en virtut del quals pugui d' ell i els seus en avant tenir-la i posseir-la contra qualsevol persona, fent-lo i Instituint-lo en aquestes coses verdader Amo Senyor i Procurador com en cosa pròpia, per fer-ne a la seva voluntat.

Salvant sempre el dret i directe domini pel dit Molt Il·lustre Capítol de Monjos, el meu superior, pels seus en aquell successors en tots Terços, Lluïsmes, Foriscapis i demés drets dominicals al qual farà, expressarà drets perpètuament de cens pel dia o festa de Nadal, Sis diners Lliures de Barcelona, començant a fer la primera de dit cens pel dia o festa de Nadal del any pròxim vinent de mil set cents setanta vuit i després successivament tots els anys en semblant dia o termini aportant-lo ell i els seus a llurs propis "gastos" i despeses, franc i lliure de tot perill,[3] dins de la casa de la pròpia habitació del Il·lustre Procurador Patrimonial de dit Il·lustre Capítol.

I és però pactat que el dit Adquiridor i els seus seran tinguts i obligats, a haver de fabricar i construir a llurs propis "gastos" i despeses en la sobre dita terra o illa, casa com i també un molló en el qual els patrons de les embarcacions que aniran a donar fondo en **ζ4** *el mar* del dit Port de la Selva de Mar, així en el cas de borrasca o tempesta de mar, com altrament, puguin amarrar les dites seves embarcacions i puguin així mateix amb la major facilitat esser ajudats i socorreguts pels particulars familiars de la casa del dit Torrent de qualsevol necessitat o treball que els sobrevingui i ocorri; i així amb els sobre dits pactes i no sens ell faig i firmo en el sobre dit nom El present Establiment i Protesto emperò expressament que per raó de aquell no vull ni enceto en el mateix nom estar ni quedar d'Evicció[4] **ζ5** *obligació* alguna, com ni tampoc obligar a la restitució de la Entrada mes avall expressada Per entrada del qual dit Establiment amb el present Confesso havent hagut i rebut del dit Adquiridor amb diner comptant realment i de fer en presencia del Notari i testimonis baix escrits **ζ6** *quinze sous* Lliures de Barcelona.

Pel que renunciant a la excepció de la dita entrada i a la general del dret, Dono en el predit nom el demés que podria valer la cosa sobre establerta del cens i entrada sobre dits renunciant però a la llei que sufraga als enganyats de mes de mitges i a tot altra auxili del dret a aquestes coses obviant.

Jo el dit Joan Torrent Adquiridor predit Accepto el present Establiment, amb la obligació i pacte sobre dits a que expressament consento i de grat i espontània voluntat meva prometo els dits sis diners Lliures de Barcelona, de cens per raó del predit Establiment al dit Il·lustre Capítol de Monjos tots els anys pagament pel dia o festa de Nadal donar pagar i aportar respecte així i conforme sobre lo que està expressat, i Prometo així mateix, en la sobre dita terra o illa fer i construir casa i un molló, fins i efectes en el pacte sobre inserit llargament referits i previnguts i fer i Complir tot el demés que en virtut del present Establiment sigui i Incumbeixi al meu Càrrec i obligació.

Tot el que prometo complir sens cap dilació ni excusa, i amb restitució i esmena de totes missions i despeses; Pel què me obligo amb tots els meus bens i drets mobles e Immobles

presents i esdevenidors haguts i per haver generalment i en especial me obliga la Cosa sobre el meu nom Establerta i en Emfiteusi donada i concedida, com tot el dret emfitèutic que en ella em competeixi, Renunciant però a les Lleis d'hipoteca i a altre qualsevol Llei i dret que em sigui favorable.
Mes avant nosaltres dites parts convenim i prometem l'una a l'altra recíprocament i amb el millor mode jurem, és a saber el dit *Estabiliens supra pectus more Sacerdotio en Anima*[5] de dit Il·lustre Capítol mon superior i el dit Adquiridor sobre de una senyal de Creu en forma de Tres, amb respecte en presencia del Notari baix escrit, Las sobre dites coses en quant a cadascuna de dites parts toca, i expecta,[6] tenir sempre per fermat i validat i no contravenir-los per cap causa, o raó, i volem també que del present text s'hagin de fer dues copies autentiques, això és una per part, a despesa del dit Adquiridor.
I jo el Notari baix escrit he advertit **ζ7***als dits contraents* que el present **ζ8** *text* dins el termini d'un mes pròxim vinent hagi de legitimar-la en L'Ofici de Hipoteques corresponent en compliment de la Reial Pragmàtica,[7] expedida sobre del (uyj?? ??gdo)[8]
Dit Frare Manuel de Regás com a procurador predit confesso reconec al dit Joan **ζ9** Torrent Negociant del dit Port de la Selva, Adquiridor que *me ha donat i pagat en el mode i forma sobre dits els dits quinze sous* Bag i son per a l'entrada del present Establiment;
Pel què renunciant a la excepció de la "non numerata pecunia"[9] i a la general del dret faig i firmo en dit nom la present apoderament de paga.

Fou feta la present Acta en la Vila de Llança als sis dies del mes de desembre del any mil set-cents setanta set.
Essent presents per testimonis Maurici Ferrer i Llach i Josep Ferrer i Llach pare i fill els dos fusters de la mateixa vila: I els dits contraents al quals jo el Notari a baix escrit faig fe de conèixer que han firmat axis com per diferents Reials sentencies proferides en els tribunals Superiors del present Principat.
ζ1 *amb molta facilitat*
ζ2 *i treball que els sobrevingui*
ζ3 *Capítol mon superior en las presents coses.*
ζ4 *El mar*
ζ5 *obligació*
ζ6 *quinze sous Lliures de Barcelona*
ζ7 *als dits contraents*
ζ8 *tex*
ζ9 *Joan Torrent Negociant del dit Port de la Selva*
Així ho aprovo Jo el Notari a baix escrit de ma pròpia.
Dit Frare Manuel de Regàs en dit nom: Joan Torrent
Ha passat davant de mi Joan Morales Notari
Resguardo en el Oficio de hipotecas de Figueres. al fol. 505. del libro nono, a los veinte y uno de los susodichos mes, y año.

Resumint

Atès que en Joan Torrent havia demanat que li fessin donació de l'illa a canvi de fer-hi un moll de protecció i una casa, decideixen fer-li una emfiteusi. Una espècie d'usdefruit, però, no només mentre visqui, sinó traspassable als seus hereus o a qui vulgui, amb la condició que el monestir sempre serà l'amo de la nua propietat. I també d'haver de pagar anualment un cens de sis sous lliures de Barcelona, per la festa de Nadal, que els haurà de portar al monestir i dins l'habitació del procurador, assumint el risc que el robin pel camí, i si no compleix les tres condicions –casa, moll i cens– cada any, s'hi juga tot el que tingui i pugui tenir en el futur.

Aquesta escriptura ens demostra que el clergat sempre té les de guanyar en qualsevol operació, transacció, tracte, o cosa que se sembli, el poder de l'Església és absolut.

A partir d'aquí Joan Torrent comença una nova fase dels seus negocis, edifica el que serà en un futur la casa pairal i la casa del masover que tindrà cura de les seves propietats i negocis com a administrador dels seus béns. Així mateix també edifica uns magatzems per manipular i guardar les mercaderies pròpies o adquirides en espera de poder ser embarcades en vaixells i venudes al millor postor en qualsevol lloc que puguin arribar els vaixells que atraquin o fondegin als seus molls.

Construeix també el molló perquè les embarcacions de més tonatge que per més calat no pugin atracar als molls puguin fondejar a resguard dels mateixos molls i a amarrar amb seguretat al molló i facilitar així la càrrega i descàrrega de mercaderies amb bots o llaüts preparats per a aquestes funcions.

Per tant Joan Torrent, com a negociant que és, munta una de les empreses més fortes i més pròsperes al Port de la Selva, que es dedicarà al comerç amb la resta del món, sobretot amb Itàlia i França, que són les nacions més properes.

El Port de la Selva va assolir la independència municipal l'any 1787. Aquest fet es va produir arran de la concessió per part del rei Carles III de la cèdula reial per la qual el Port de la Selva es va convertir en vila reial.

Aquests anhels d'independència sorgiren com a conseqüència del creixement econòmic i demogràfic que va experimentar el Port de la Selva al llarg del segle XVIII.

Fins aleshores, tan sols era un petit nucli d'algunes barraques que utilitzaven, principalment, els pescadors de la Selva de Mar. Aquest augment de la població va venir motivat, bàsicament, per l'expansió dels sectors de la pesca i del comerç marítim.

A partir del segle XVIII, la vila coneix una etapa de prosperitat, fruit de l'expansió dels sectors abans esmentats, junt amb la importància que assoleixen durant aquests temps el conreu de la vinya, que ocupava una gran extensió de terreny, i l'olivera. La importància d'aquests conreus es posa de manifest amb el fet de l'exportació de vi i oli a França i Itàlia des del Port de la Selva. Aquí veritablement comença l'activitat comercial i d'importància

de l'illa del Castellar. Joan Torrent agafa les regnes del comerç de l'època i com a bon comerciant és el que podrà pagar els millors preus als productes de la terra i el mar.

La importància del sector pesquer va significar el punt d'arrencada del creixement econòmic del Port de la Selva que va produir unes etapes de prosperitat del municipi i es va convertir en una activitat amb una llarga tradició històrica, que ha tingut una important incidència en l'evolució econòmica i social del Port de la Selva.

L'activitat pesquera fou el motiu principal sobre l'origen del Port de la Selva com a poble. El creixement econòmic i demogràfic com a conseqüència de l'expansió del sector pesquer, combinat amb el conreu de la vinya i l'olivera, i la importància del comerç marítim, varen produir que el 1787, any de la seva independència municipal, el Port de la Selva superés en nombre d'habitants el municipi veí de la Selva de Mar.

En la tradició històrica de la pesca al Port de la Selva cal destacar la utilització d'arts estrictament locals: les arts de port de reig i l'art gros.

La pràctica d'aquestes arts va representar una organització comunitària de l'activitat pesquera, permetia que tots els pescadors gaudissin de les mateixes oportunitats, en agrupar-se en companyies, que utilitzaven la cala per ordre de llista i els torns es fixaven per sorteig. Aquest règim comunitari d'explotació, que també es donava en la pesca a l'encesa, molt característic a la zona del cap de Creus, estava contraposat a l'organització més capitalista d'altres ports.

En el "Reglamento de Navegación y Pesca del año 1773 de la provincia de Mataró", Manuel de Zalvide diu textualment que els arts emprats per a la pesca a Catalunya són vuit: "Los matriculados de esta Provincia usan al presente solamente de Palangre, Javega, Boliche, Sardinal, Traiña, Solta, Batuda y Fitora."

El Port de la Selva en l'època estava avantatjat del conjunt de Catalunya, posseïa l'art gros per a la pesca de la tonyina, fet pels monjos de Sant Pere de Rodes. Era una de les peces de pesca més grans mai conegudes, les seves proporcions eren enormes i les captures espectaculars. Amb això els habitants del poble tenien un constant proveïment de mercaderia inesgotable que els reportava molts beneficis al llarg del any.

Amb les arts de port de reig i les companyies que els treballaven disposaven de peix blau, que conservaven en sal i així n'allargaven la vida útil per el consum, per la qual cosa el podien transportar sense problemes a altres països per la seva comercialització. La gent gran del poble, quan jo era una criatura, m'havia explicat que sota les voltes de la casa de Joan Torrent, existien uns grans magatzems de sal que portaven d'Itàlia els mateixos vaixells que venien a buscar mercaderies. Amb això tenien assegurat que tota la pesca es podria conservar en espera de les futures vendes, el que en deien *la sardina en frecs*, eren unes caixetes de fusta que contenien una dotzena de sardines conservades en sal; a més produïen cascos d'arengades premsades en sal i conservades per al consum amb una

llarga durada, també conservaven l'anxova amb sal i pebre en cascos fets expressament per poder-los transportar còmodament. La vida útil d'aquesta conserva per al consum era de més d'un any i això també en garantia el comerç i el transport a països llunyans de les nostres costes.

L'illa del Castellar, la mare, el cor i l'ànima del Port de la Selva
Oda a l'Illa del Castellar

Des de principis del temps ella ja existia i era allí, enmig de la badia del Port de la Selva, quieta muda i vigilant, bategant a poc a poc com si fos el cor d'una realitat que estava a punt de succeir, esperant lentament el pas del temps, erosionant amb el mar que l'envoltava, sabia el futur que l'esperava, ésser la mare d'una civilització venidora i per tant la guia, i la cuidadora de la seva prosperitat, el seu paper en el temps estava escrit, esdevindria en els segles venidors el centre de tota activitat de la futura Vila que es construiria al seu entorn, sabia des d'un principi que seria el centre de la seva activitat, social, econòmica i humana d'un conglomerat de gent que l'envoltaria, i que tenia que donar-ho tot i vigilar que no es trunqués la bonança d'aquells que confiarien en Ella.

El temps li ha donat la raó, segueix al centre de la població, ha estat i és la vigilant de quasi totes les activitats i la vida del poble, abans de la seva fundació com a tal. Ella ja aixoplugava transaccions comercials de països veïns, ja que per fer les seves construccions molts materials serien portats de la veïna Itàlia, i feren cases, magatzems i molls, més endavant ja s'hi construí una sala particular que el propietari la cedia a una organització cultural de les primeres del poble La Flor de Maig, que evolucionant en el temps ha estat i és en l'actualitat, el centre de les majors activitats del poble, en ella s'hi han fet mítings polítics, balls de saló, casaments, cinema, teatre, reunions de caràcter transcendent per la continuïtat de la Vila, homenatges, votacions, i un sens fi d'activitats que avui en dia encara s'hi fan.

De la casa pairal que es construí en els principis ha estat i continua estant hotel, botigues, bancs, bars, i dels seus magatzems d'origen, les activitats econòmiques que han marcat la vida del poble han estat variades, en un principi eren salaons d'anxova i sardina, assecadors de carn salada, dipòsits de sal i gra, trulls d'oli i magatzems de vi, i hi ha confluït tota l'activitat pesquera de la Vila, magatzem de gel, dipòsits de combustible, molls de càrrega i descàrrega, importacions i exportacions de tota classe de mercaderies, comunes públiques, centre de trobada i recull de la gent al Moll d'en Balleu a races de Tramuntana i al de La Timba, a la fresca matinal els dies de Bonansa, i també deixalleria del poble en els seus principis.

Ha estat bombardejada i tocada de mort en les seves edificacions en guerres cruels i sanguinàries, però també ha estat protegida des del baluard de la Lloia amb canons vigilants.

La pintaren de blanc lluminós per que ressaltés sobre els altres dominis del poble, com un homenatge a la seva perseverança, i d'ocre el color de la terra, fosc i brut durant la guerra per protegir-la com a la resta de la població, dels atacs exteriors de personatges obscurs que venien en so de guerra.

Homes que han marcat un camí en la història de la nostra nació que han esdevingut il·lustres dintre de les seves generacions, han estat oradors en els seus dominis i homenatjats per la gent en el seu entorn, homes que amb els estudis bàsics d'una escola de poble, han escalat els graons més alts en el món de la cultura, l'economia, la medicina, la política i els negocis, sobre aquesta Illa del Castellar, els seus conciutadans els han homenatjat.
Poden homenatjar-la com la Mare de la nostra Vila, i estimar-la per als segles dels segles, ja que per temps que passi és i serà essent el centre neuràlgic del nostre poble.

Notes

1- Encarregat d'una deixa.

2- [1696; del ll. *emphyteusis*, i aquest, del gr. *emphýteusis*, íd., der. de *emphyteúō* 'empeltar', i aquest, de *phytón* 'vegetal', der. de *phýō* 'néixer' (cf. físic)]. Contracte pel qual un senyor dona a una altra persona (emfiteuta) el domini útil d'una cosa immoble, tot retenint-ne el domini directe, a canvi de rebre un cànon de l'emfiteuta o senyor útil.

3- Juan Torrent assumia el pagament del delme imposat per l'abat i es feia responsable del trasllat dels diners arriscant-se a ser robat durant el transport, i el deute no es donava per cancel·lat o pagat fins que el recaptador de l'abat tenia el total dins de la caixa forta, al mateix Monestir.

4- [1575; del ll. *evictio*, -ōnis,íd, der. d'evincĕre ‹vèncer totalment, triomfar›, der. de *vincĕre*].

1 Privació forçosa, total o parcial, de la cosa comprada que sofreix el comprador en virtut de sentència ferma i com a conseqüència de l'existència d'un dret anterior al contracte d'adquisició.

A/ clàusula d'evicció. Estipulació que hom fa figurar en el contracte de compravenda segons la qual el venedor s'obliga a respondre de la possible reclamació d'un tercer sobre la cosa venuda.

5- Fórmules llatines de jurament i transacció dinerària.

6- [1803; del ll. *exspectare* 'esperar'] Esperar alguna cosa que hom creu a prop d'esdevenir-se.

7- Pragmàtica sanció (o simplement pragmàtica) HIST DR 1 Ordinació o decret del sobirà sobre matèria de dret públic, amb força obligatòria semblant a la de la llei, però que té origen en l'exclusiva voluntat del monarca sense compartir el seu poder amb les corts.

A/ En dret català, des del segle XIII, disposició de caràcter general atorgada pel rei o el seu lloctinent sense intervenció de la cort general del Principat de Catalunya.

8- Il·legible.

9- Fórmules llatines de jurament i transacció dinerària.

LA PROTECCIÓ DEL TERRITORI PIRINENC 20es Trobades Culturals Pirinenques: 165-168 (2024)
Societat Andorrana de Ciències, Andorra
DOI: 102436/15.8060.34.13 ISBN: 978-99920-61-73-2

Hi ha dos segles. A Sant Pere de Rodes el 1823

Jean-Louis Blanchon,
doctor en Història

La meva xerrada recorda un moment de la fi del trienni liberal. L'he triat perquè l'entorn de Sant Pere de Rodes n'era el teatre. Després dels anys napoleònics, el 1814, Espanya rep Ferran VII amb entusiasme. Està ràpidament desanimada. L'1 de gener de 1820, Rafael de Riego proclama la constitució de 1812. Comencen aleshores tres anys de guerra civil entre reialistes i constitucionals. El rei Ferran VII es diu víctima mentre que els constitucionals sempre han respectat la personalitat reial. Només Espanya vol una monarquia constitucional com pertot arreu a Europa, ja que l'absolutisme ha passat de moda. A la Cerdanya, és el que m'interessa, aquest moment és importantíssim, ja que és la primera vegada que les dues Cerdanyes van viure en medis envoltants totalment diferents.

Plaza de la Constitución
18 + 21

Un dels únics records que hem guardat a la Cerdanya d'aquests anys a la plaça de Riu de Cerdanya

El rei de França Lluís XVIII és inquiet. Una part important del seu país té molt interès pels constitucionals que el rei veu com a revolucionaris. L'exèrcit francès, poc més o menys amb poques excepcions el mateix que el de Napoleó, no té cap simpatia pel seu rei, que diuen vingut en els furgons de l'estranger. A les casernes hi ha molts duels mortals entre els vells oficials de l'imperi napoleònic i els nouvinguts de l'emigració reialista, sovint partidaris de l'absolutisme espanyol. Lluís XVIII, sota pretext de la febre groga de Barcelona, vol aïllar el seu reialme del contagi revolucionari i posa un cordó dit sanitari de molts regiments a la frontera pirinenca. És la primera vegada que la frontera de Cerdanya és una línia. És la primera vegada que veiem a la Cerdanya un exèrcit que paga el que menja i que castiga els soldats que fan qualsevol falta. És la primera vegada que un exèrcit ens protegeix en lloc d'agredir-nos.

El general Curial mana l'exèrcit francès de la Cerdanya

Sota pretext de la febre groga, l'exèrcit francès prohibeix el pas de la frontera. Tota persona que arriba de la península ha d'esperar uns dies en un llatzeret. Tot el que n'arriba ha de ser immediatament cremat. Mal temps per als contrabandistes! El maig de 1822, les partides reialistes apareixen a tot Catalunya dirigides per Romagosa, Badals, Chambó, el Trapense, Miralles, Plandolit, Misses, Mossèn Anton, Bossoms, Vilella, Montaner i tants altres. La guerra arriba a excessos insuportables, a una guerra d'exterminació. Afusellen els presoners. A la vora de Camprodon, durant un combat entre "misses" i constitucionals, un capità de les milícies cau d'una roca i es fractura la cuixa. Els soldats de misses l'assassinen de seguida i s'emporten en senyal de triomf el seu vestit i els seus galons.[1] L'Església ha triat el seu camp. Els milicians diuen que els capellans fan contra ells les mateixes pregàries que les que feien contra les llagostes.[2] Puigcerdà i la baixa Cerdanya viuen moments terribles. Han de donar diners, armes, farratge, provisions, camises. Malevilla i *els fidels servidors del tron i de l'altar* exigeixen de Puigcerdà amb armes 2.000 lliures catalanes, 300 camises, 800 pantalons, 100 parells de calçats.[3] El 4 de juliol, Romagosa vol mil fusells amb les baionetes. Prescriu als *fabricantes de carros y carretas* de venir a casa seva sota pena de 200 pesos.[4] A Puigcerdà, vista com a liberal, els caps reialistes es mostren encara més cruels i exigents. Entre aquests caps trobem Miralles, el menys dolent, però també *el Trapense Antonio Marañón* i el que ens interessa avui, Tomás Costa conegut com *a Misas* o *Misses*. Guerriller contra els francesos de Napoleó, cap de banda de 1815 a 1819, mana una de les *partides* reialistes durant el trienni liberal. Ha deixat a la Cerdanya un record horrorós, que evoca Adolphe Thiers: "*Misas* només és un malnom que li van donar a causa de les contribucions que llevava per la *missa*. Sempre té a la vora seva un dimoni inspirador, un monjo molt instruït que parla molts idiomes. Va sempre al seu costat i li serveix d'intèrpret. A tota la Cerdanya es coneix molt aquesta parella barrejada d'intel·ligència i de ferocitat."[5] Misses parla malament dels francesos i amenaça de pillardejar i de cremar Puigcerdà. Amb els seus regiments importants, el comandament francès pot reaccionar. Prudentment Misses s'excusa i diu que només volia facilitar la recaptació de les contribucions.[6] Per

Antonio Marañón, *el Trapense*, amb la seva partida de l'Espluga de Francolí, donava l'assalt armat d'una creu i d'un fuet. Els seus soldats hi veien un miracle

tant embriac amb els seus homes pillateja cases de Puigcerdà abans de marxar provisionalment.

El juliol de 1822, durant l'ocupació reialista de Puigcerdà, l'exèrcit francès és encara més present i vigilant. Misses arriba al pont del Reür a l'entrada de Bourg-madame vestit negligentment, el seu xacó enrere, el vestit desbotonat, un mocador nuat al coll. S'ha posat una flor a la botonera i una altra a la boca. Demana a la sentinella un oficial. Quan arriba li va adreçar la paraula sense cap cortesia:

Litografia constitucional contra Ferran VII

- Sabeu el castellà ?
- El sé però només parlo francès.

El monjo tradueix la resposta.

- Doncs, diu Misses, cal que'm torneu els fusells que els francesos van prendre i cremar als espanyols de la fe i que'm doneu els cartutxos i les municions que són a Bourg-Madame.
- Els fusells, contesta l'oficial, van ser cremats perquè és l'ordre que hem rebut. Quan no serien cremats, el general Misas no els tindria. Quant als cartutxos i a les municions no els tindria més.

El monjo expressa aquesta resposta donada en un to rigorós. Aleshores Misses, ja una mica embriac, s'escrida:

- Què ? Francès ? Dius que no tindré les municions. Et tindré tu i els teus granaders per la causa sagrada que defenso !

Uns granaders havien acudit.

- Heu sentit, els diu l'oficial. El general Misas diu que us haurà.
- Espereu capità, van dir-li els soldats.

I l'anaven a engaltar quan el capità li ho ha impedit. Misses ha marxat proferint mil injúries. Els reialistes sempre donen la imatge d'un desordre total. Per exemple, l'11 d'agost de 1822, un capità contesta a l'*Excelentísima Junta Provisional Superior de Cataluña con residencia en la ciudad de Urgel* "diciendo que se cagaba en la junta".[7] Aquesta manera de viure és inacceptable fins a les files reialistes. Misses es plany dels insults i vexacions soferts per les seves tropes a la partença de la Seu d'Urgell.[8]

Tot s'acaba bé pels constitucionals que foragiten els reialistes de la Regència d'Urgell a Bourg-madame el 29 de novembre de 1822.[9] Chateaubriand no pot acceptar-ho. Vol una victòria francesa amb la bandera blanca després de les de la tricolor de Napoleó. No agrada a les monarquies europees que França tingui un paper internacional menys de deu anys després de Waterloo. Per tant, no poden acceptar una victòria constitucional. Permeten finalment a França restablir Ferran VII en el seu tron absolutista. Els *Cent mille fils de saint Louis* envaeixen la península l'abril de 1823. Aquesta vegada, l'Església és al camp dels

invasors i l'acció no té res a veure amb els anys 1808-1814. Mentrestant, el febrer de 1823, Misses havia dispersat el seu cos cap a altres unitats reialistes.[10]

A tota la península fins a la presa del Trocadero de Cadis és una passejada militar. Serà una mica més difícil a Catalunya, amb la resistència d'Espoz i Mina però no gaire, tot i que el juny de 1823 ha penetrat la Cerdanya francesa.[11] La repressió anticonstitucional serà terrible amb assassinats, incendis, vexacions múltiples fins al punt que l'exèrcit francès té més simpatia pels constitucionals que pels reialistes que fan la guerra al seu costat. Ferran VII, encantat de la seva victòria, distribueix els avantatges. No oblida Misses, que gaudeix del favor del governador de la fortalesa de Roses. Els francesos estan escandalitzats. Misses, obsessionat per la idea que els liberals volen atemptar contra la seva vida, deixava cada nit la fortalesa amb un trabuc acompanyat de quatre homes armats i passava la nit a la muntanya cap a Sant Salvador o Sant Pere de Rodes[12] a la vora de l'espai on ens trobem avui.

Un dominic introdueix l'exèrcit francès

Notes

1- Service historique de l'armée de terre, SHAT, Vincennes, DI 2/6 lletra escrita a Perpinyà el 17 de maig de 1822.
2- SHAT DI 2/6 Lletra escrita a Tolosa de Llenguadoc el 15 de maig de 1822.
3- ACCE Secció Administració General 1.7 Correspondència, 1822.
4- ACCE. Op cit.
5- Adolphe Thiers *Les Pyrénées et le Midi de la France pendant les mois de novembre et décembre 1822* Paris. Ponthieu. 1823. 175 pages. Pages 134-135.
6- SHAT. D1 3. 42.
7- ACCE Secció Administració General 1.7 Enquesta del comandant Mariano Vilella del 19 d'octubre de 1822.
8- ACCE Op cit.
9- "La batalla de Bourg-Madame". *Revista de Girona*. Maig-Juny 2002.
10- SHAT D1 4/5 Lletra del 19 de febrer de 1823.
11- "El combat del bosc de Palau (14 de juny de 1823)". *Revista de Girona*. Maig-Juny 2006.
12- Pierre Vilar *Història de Catalunya*. Tome V.

LA PROTECCIÓ DEL TERRITORI PIRINENC 20es Trobades Culturals Pirinenques: 169-178 (2024)
Societat Andorrana de Ciències, Andorra
DOI: 102436/15.8060.34.14 ISBN: 978-99920-61-73-2

Darrera intervenció de conservació a l'església de Sant Joan de Caselles a la parròquia de Canillo en el marc dels treballs d'adequació i d'il·luminació interior i exterior

Cinta Pujal i Carabantes. Cap de l'Àrea de Patrimoni Cultural. Govern d'Andorra

Amb aquesta presentació volem compartir la darrera intervenció de conservació, restauració i millora que el Departament de Patrimoni Cultural ha fet a l'església de Sant Joan de Caselles i explicar com la conservació preventiva, la restauració, la recerca i la difusió són accions claus per a la protecció del patrimoni cultural.

El lema de les Jornades Culturals Pirinenques d'enguany, *La protecció del territori pirinenc*, suggereix un espectre ben ampli de disciplines i continguts. Aquí ens centrarem a parlar de la necessària preservació del patrimoni cultural com a acció per conservar una part significativa de la memòria material d'aquest territori.

Una de les manifestacions arquitectòniques que s'identifica de manera clara amb els Pirineus és el romànic. Aquest estil testimonia l'impuls i el desig de renovació que ostentaven fa un mil·lenni els comtats i incipients regnes cristians al nord de la península Ibèrica fins a esdevenir una icona medieval marcada de manera molt evident per la proliferació d'esglésies i capelles.

Depenent de la posició en què ens trobem dins del marc geogràfic de la serralada pirinenca, les construccions són més o menys grans, els elements pictòrics i l'artesania entre els segles X i XIII presenten particularitats locals i també elements comuns que han ajudat a definir l'estil arquitectònic del romànic fins al punt que els especialistes parlen del Pirineu romànic com d'una regió artística.

Aquest fenomen artístic és la materialització cultural d'una societat feudal cristiana que s'expressa de forma austera i sòbria i que s'estableix en molt poc temps en nuclis habitats, petits o grans, llocs de pas per allunyats que estiguin, per esdevenir un símbol d'identitat per a les poblacions que se l'apropien com a espais comunitaris més enllà de la pràctica del culte religiós.

A Andorra han perdurat fins als nostres dies més de 30 esglésies d'època romànica, algunes de les quals tenen el seu origen en època preromànica. Totes elles són reconegudes i protegides al màxim nivell per la Llei 9/2003 del patrimoni cultural, declarades

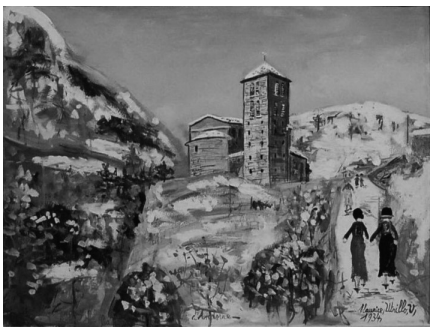
bé d'interès cultural en la categoria de monument. És un compromís de les administracions i la ciutadania en general la protecció d'aquest patrimoni, potenciant la seva conservació, coneixement i difusió.

> *Article 1.1 de la Llei 9/2003 del Patrimoni Cultural d'Andorra. Objecte*
> *S'entén per conservació totes les operacions destinades a la comprensió d'una obra a conèixer-ne la història i el seu significat, a assegurar-ne la salvaguarda material i, eventualment, la restauració i la valorització.*
> *S'entén per restauració el conjunt d'operacions tècniques i científiques destinades a garantir, en el marc d'una metodologia crítica i estètica, la continuïtat d'una obra d'art.*
> *S'entén per conservació integrada el conjunt de mesures que tenen com a finalitat assegurar la perennitat del patrimoni cultural immoble i vetllar pel seu manteniment en un entorn adequat, ja sigui construït, ja sigui natural i per l'adaptació respectuosa amb els seus valors fonamentals a les necessitats de la societat.*

Aquesta informació de context l'hem volgut precisar i explicitar perquè en tots els treballs de conservació i restauració hi ha una voluntat manifesta de protegir i una reflexió, recerca i metodologia, que va estretament relacionada amb els valors culturals dels elements que es tracten.

La darrera intervenció de conservació i restauració que des del Departament de Patrimoni Cultural s'ha fet a l'església de Sant Joan de Caselles aplica la metodologia en pro de la protecció del patrimoni cultural en sentit ampli, és a dir, també en la de donar valor, revisar el relat històric i difondre el patrimoni cultural, en aquest cas d'Andorra.

Sant Joan de Caselles és una església d'origen romànic, datada als segles X-XI,[1] construïda damunt d'un turonet a la sortida del poble de Canillo en direcció cap a França. Tant si es va direcció a França com si s'entra a Andorra pel Pas de la Casa, no passa desapercebuda per les seves equilibrades proporcions, tant del campanar com de la nau, està estratègicament emplaçada i la seva arquitectura s'integra amb el paisatge. I és per aquest motiu que és molt fotografiada i dibuixada pels excursionistes i turistes que han vingut i venen a Andorra.

Vista de Sant Joan de Caselles, 1934. Maurice Utrillo. Fons: APC

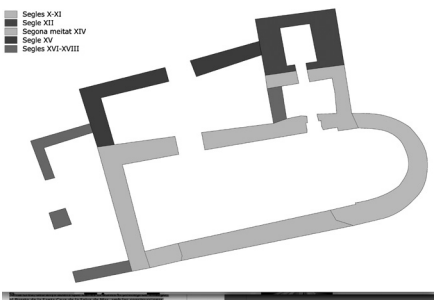
Sant Joan de Caselles, 1902-1904. Autor: Guillem de Plandolit. Fons: ANA_FGP_448

Tot i les seves reduïdes dimensions, és un dels exemples més coneguts i rellevants del romànic andorrà. La primera documentació coneguda que esmenta de manera expressa l'església de Sant Joan és del 1312 en la visita arquebisbal d'aquell any, com a església subjecta al rector de Sant Serni de Canillo, relació que es confirma els anys 1461 i 1513.[2] Tot i això a les concòrdies dels anys 1162 i 1176 hi figuren pobladors del nucli de Caselles i també al segle XVIII, en el *Politar andorrà*[3] escrit pel prevere Antoni Puig fa esment a un nucli reduït anomenat Mas de Caselles. Sobre aquest nucli de població els investigadors Domènec Bascompte, Meritxell Mateu i Albert Pujal han aportat més dades i referències documentals.

La nau i el campanar van ser construïts entre els segles X i XII. Els porxos que cobreixen l'entrada principal i la façana de ponent són posteriors, probablement dels segles XV i XVI-XVIII.

La planta és trapezoïdal, amb un únic absis al nord, que des de l'exterior abraça la totalitat de l'amplada de la nau amb una petita finestra de mig punt que a l'interior és cobert per una volta de quart d'esfera i separat de la nau per una reixa.

El campanar és segurament la part més característica de l'edifici: és de planta quadrada i estil llombard i es troba separat de la nau. La part inferior és cega i més amunt hi ha tres pisos de finestres: el primer amb tres obertures de mig punt, una a cada façana. El segon nivell és format per quatre obertures, una a cada façana, tres d'elles geminades; el tercer nivell és similar al segon i la coberta és quatre aigües.

Planta de l'església de Sant Joan de Caselles. Fons: APC

A l'interior de l'església hi ha elements importants del romànic com és un Crist Majestat fet en estuc i policromat, que va ser descobert sota el soler de l'altar durant una campanya de restauració que l'any 1963 va impulsar el Consell General amb els pintors i historiadors de l'art Rafel Benet i Manuel Humbert.[4] Arran d'aquesta intervenció, es va localitzar la seva ubicació originària, una creu en baix relleu que hi havia en un dels murs de la nau, i es va poder destapar la decoració mural romànica que l'envolta actualment. Una pintura realitzada al fresc amb la representació del sol i la lluna a la part superior, i els personatges de Stefanon i Longinos a la part inferior. Aquestes pintures descriuen el passatge evangèlic del

Campanar de Sant Joan de Caselles. Fons APC

calvari: Stefanon, que dóna beure a Jesús; el centurió Longinos, que li clava la llança al costat; la lluna i el sol mig tapat, que recorden que la terra es cobrí de tenebres en expirar Jesús.

A l'absis, el retaule major datat del 1537, de gran qualitat artística, amb influències del renaixement italià i germànic i atribuït a Miquel Ramells i Guiu de Borgonyó,[5] té cinc carrers, el central ocupat per una imatge de Sant Joan Evangelista i els quatre laterals amb escenes de la vida de sant. A la predel·la es veuen escenes de la Passió.

Separant l'altar de la nau hi ha una reixa de ferro forjat probablement del segle XVIII, protegeix l'altar i l'absis. Al sostre, les bigues de fusta de la coberta s'encaixen entre elles com un trencaclosques i els llistons decorats li acaben de donar una discreta originalitat.

Crist en estuc. Fons APC

Per tots els elements propis i posats en context, Sant Joan de Caselles forma part de la candidatura multinacional a patrimoni mundial de la Unesco anomenada *Els testimonis materials de la construcció de l'estat dels Pirineus: el Coprincipat d'Andorra*, juntament amb el castell de Foix, Sant Romà de les Bons, Sant Martí de la Cortinada, Sant Climent de Pal, Santa Coloma, el jaciment de la Roureda de la Margineda, el jaciment del Roc d'Enclar, la Casa de la Vall, Sant Serni de Nagol, Sant Miquel d'Engolasters i el conjunt catedralici de la Seu d'Urgell.

Metodologia per a la intervenció a Sant Joan de Caselles en motiu dels treballs d'adequació i il·luminació

L'equip del Departament de Patrimoni Cultural tenia clar que amb una nova il·luminació la mirada sobre el monument canviaria. Per tant, calia planificar una intervenció de conservació i restauració amb una visió de conjunt, integrada i alhora sostenible. Per començar s'havia de disposar de la documentació històrica i conèixer les anteriors intervencions realitzades. Fer especial atenció als elements a destacar de l'interior, com l'altar major, el retaule del segle XVI, el Crist en estuc, el mobiliari, les bigues de fusta i els llistons policromats del sostre i també a l'exterior, la il·luminació posaria de relleu els elements arquitectònics més singulars i significatius.

Amb la diagnosi feta i sota el principi que totes les intervencions han de ser realitzades per professionals del patrimoni cultural, calia redactar un projecte i implicar a tot l'equip que hi intervindria. Convenia que tots els professionals entenguessin la necessitat de respectar els principis ètics i les bones pràctiques de conservació per garantir que la intervenció no afectés negativament la integritat històrica i estètica del monument.

El projecte d'il·luminació de Sant Joan de Caselles es convertia en un projecte de restauració i millora del monument prou important com per organitzar un equip de treball multidisciplinari format per tècnics del Departament de Patrimoni Cultural, un assessor extern i les empreses professionals externes necessàries per cada fase de la intervenció. El Comú de Canillo i FEDA van formar part del finançament del projecte i del seguiment de la intervenció. El mossèn de Canillo va acceptar amb molta paciència l'aturada de totes les activitats a l'església fins a la finalització de la intervenció. Val a dir que l'església de Sant Joan de Caselles és molt popular entre els ciutadans andorrans i té un elevat valor simbòlic per moltes famílies de Canillo, amb la qual cosa és d'agrair el fet d'haver pogut treballar sense pressió de calendari.

Documentació i anteriors intervencions

L'església havia ja experimentat diverses restauracions al llarg dels anys per tal de preservar la seva estructura i llegat.

Està documentat que els anys 1933 i 1934, els Amics de l'Art Vell de Barcelona, sota la direcció de l'arquitecte Cèsar Martinell, van fer diferents actuacions a l'església amb l'objectiu de conservar i fer valer el romànic d'Andorra. En aquesta intervenció es van recuperar algunes de les obertures de la nau i del campanar que havien estat tapiades, es van refer parts de la coberta, es va arranjar l'absis, restaurar els mainells i consolidar la nau i el campanar.

Més endavant, entre els anys 1962 i 1963, es va fer una segona restauració promoguda pel Consell General, sota la direcció de Rafael Benet i Manel Humbert, que va consistir en la restauració del retaule major, l'interior de la nau i el Crist romànic fet en estuc que va ser localitzat enterrat als peus de l'altar en enretirar una tarima.

Entre els anys 1987 i 1990 els arquitectes Víctor Naudi i Jordi Sala van executar el projecte d'enjardinament i arranjament del camí perimetral de l'església. Adequant una zona de jardí i instal·lant una barana amb tubs horitzontals subjectada per uns pilars de formigó revestits amb pedra i instal·lant diferents paviments i esgraons d'accés a l'església, així com diversos punts de llum a l'exterior. Aquest projecte va motivar la programació de l'excavació arqueològica de la necròpoli.

L'any 1988 l'equip responsable del Patrimoni Cultural va programar l'excavació arqueològica de la necròpoli de Sant Joan de Caselles en col·laboració amb la Universitat de Barcelona, i durant la qual es van exhumar 240 individus datats entre els segles X i XIV. L'estudi i resultats formen part de la tesi doctoral de Maria Rosa Aran Martínez: La necròpolis de Sant Joan de Caselles (Canillo, Andorra). Estudi arqueològic i antropològic, publicat l'any 2021 https://www.tesisenred.net/handle/10803/673569#page=1

L'arqueologia ens permet fer una lectura històrica i detallada del monument. A partir d'analítiques de restes orgàniques es pot aproximar la datació, i mitjançant l'excavació i l'estudi s'obté informació que d'una altra manera no disposaríem. Aquesta és la necròpoli coneguda en la què s'han trobat més individus, per tant, no és gens agosarat pensar que el nucli de l'entorn de Caselles tingués com a centre de culte l'església de Sant Joan. Això feia i fa que tot l'espai perimetral no excavat segueixi sent espai de presumpció arqueològica.

Des d'aleshores fins a l'any 2022 s'havien anat fent actuacions puntuals de conservació preventiva per garantir la seguretat estructural i fer-la accessible als visitants.

Detall de les bigues i encavallades. Fons: APC

Intervenció 2022-2023

La intervenció va ser motivada per la voluntat de posar en valor el monument a través de millorar la il·luminació (interior i exterior) de manera delicada, sensible i integrada a partir d'un projecte dissenyat per l'arquitecte especialitzat en il·luminació monumental Yon Anton Olano. La realització i direcció del projecte va ser adjudicada al despatx d'arquitectura de Miquel Mercè, l'obra a construccions Purroy que va subcontractar l'empresa PIME, SA per als treballs d'electricitat i il·luminació; la restauració dels béns mobles i la fusteria de les encavallades, llistons del sostre i terra, a l'empresa de restauració de Vell a Bell, i l'arrebossat i pintura a la calç de l'interior a Pintura lo Antic. La recerca, la restauració, la intervenció arqueològica, la direcció general i la coordinació del projecte es va fer des del Departament de Patrimoni Cultural amb l'assessorament del conservador Eudald Guillamet.

El projecte preveia, al mateix temps que il·luminar el monument, millorar l'entorn immediat de l'església retornant en la mesura del possible la lleugeresa i la sobrietat de la imatge de les fotografies de principis del segle XX en les quals la capella s'erigia damunt del turó amb tot el seu protagonisme. Això suposava eliminar els pilars de formigó revestits amb pedra i les baranes horitzontals que l'envoltaven des de l'any 1987 substituint-les per unes més segures i lleugeres. La millora de la qualitat i l'acabat del paviment del camí del voltant del monument també va formar part d'aquesta intervenció que es va solucionar amb la col·locació d'un paviment fet amb calç i terra batuda del lloc, obtenint així un paviment més continu, regular i més integrat.

També calia revisar i millorar elements estructurals de l'església i de seguretat de les instal·lacions. Rejuntar algunes esquerdes, impermeabilitzar una part dels murs, restaurar parts del soler de fusta que s'havien malmès a conseqüència de la humitat així com actualitzar tota la instal·lació elèctrica i el sistema d'alarma, millorant la seguretat en el seu conjunt.

Durant els treballs d'excavació per soterrar la instal·lació elèctrica i en diferents llocs al voltant de l'església es van localitzar deu tombes que s'afegeixen a les 240 ja conegudes. Aquestes van ser excavades i exhumades. La més singular destacable, és una que es trobava al peu de l'actual escala de la porta principal, fora del porxo. L'individu inhumat duia un anell de bronze i una clau de ferro que actualment estan en procés de restauració. L'aixovar en els enterraments a Andorra és poc freqüent per tant, una troballa d'aquest

tipus és excepcional i s'intueix que es deuria tractar de l'enterrament d'una persona rellevant.

D'altra banda, mentre es feien els treballs d'impermeabilització del terreny de la zona del mur sud de l'església i on s'havien localitzat i exhumat dos tombes, es va trobar una petita cavitat de formació geològica d'uns 4 m^3 que va ser analitzada i reconeguda pels geòlegs com a formació natural que podria ser de fa uns 15.000 anys, és a dir, del moment de la desaparició de la glacera quaternària en aquesta zona. El més probable és que durant la construcció de l'església, entre els segles X i XII, no es detectés ni es tinguessin sospites d'aquesta cavitat. Davant la troballa es va aprofitar per a assegurar el terreny i es va prosseguir amb els treballs d'impermeabilització.

La il·luminació exterior per a les parts elevades es va fer amb la instal·lació de màstils i focus al terra per crear una il·luminació difusa sobre els murs, també es van instal·lar valises per harmonitzar la il·luminació de la voravia de davant del monument i integrar tota la instal·lació a la pròpia arquitectura del monument per ser-hi present sense ser vista.

A l'interior de l'església es va fer una intervenció global, començant per la neteja i tractament de les encavallades. Durant aquest procés es va poder observar i documentar que no hi ha cap element afegit que subjecti les bigues, aquestes estan marcades en els punts d'encaix i s'acoblen les unes amb les altres de manera precisa i inequívoca com un trencaclosques. Es van revisar i netejar totes, així com també es van netejar i tractar els tegells policromats, que amb la il·luminació actual prenen un discret protagonisme.

En el projecte de tractament de l'arc triomfal, es va valorar recuperar la policromia[6] dels carreus que estava sota dos

Sant Joan de Caselles. Enterrament. Fons: APC
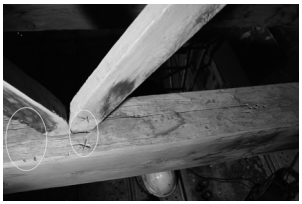

Clau i anell exhumats. Fons: APC

Treballs arqueològics. Fons: APC

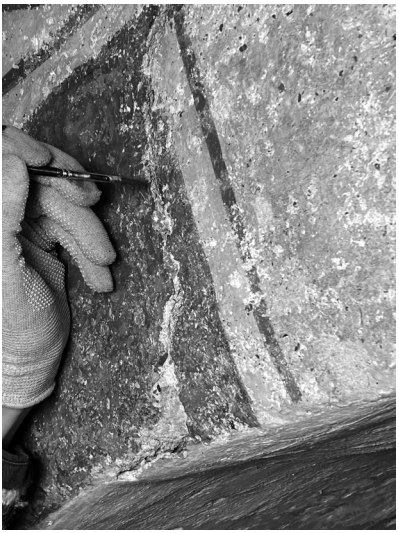
Encavallades i marques d'encaix. Fons: APC

Encavallades i marques d'encaix. Fons: APC

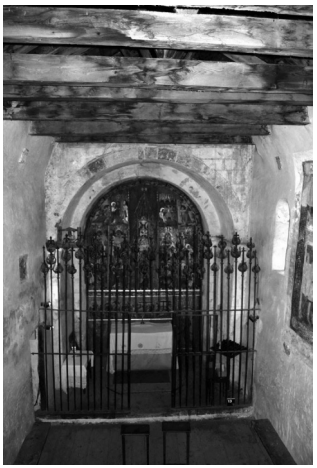
capes de pintura a la calç no afins a la naturalesa dels originals. Amb l'objectiu que tot el conjunt quedés visualment integrat es va optar, en aquesta part, per fer un retoc final amb pintura especial per a la restauració de pintura mural, d'aspecte mat i reversible a l'aigua.

La intervenció al Crist romànic fet en estuc i situat al mur sud, envoltat per les pintures d'Estefanon i Longinos, el sol i la lluna, va ser mínima atès que serà motiu d'una restauració futura i una oportunitat per aprofundir en la comprensió de la seva història i la seva importància en el context religiós i artístic de l'església.

Retoc de la policromia de l'arc triomfal. Fons: APC

Al mur sud també penjat a la paret, hi havia un frontal d'altar dedicat a Sant Joan Evangelista, que en algun moment, segons fotografies havia format part de l'altar major. Calia restaurar-lo i retornar-lo al lloc original. La resta de mobiliari de l'església es va netejar i restaurar, com per exemple: els bancs, les caixes, les escales que van cap al cor, les baranes de l'escala, les portes i porticons, les bigues i la reixa que separa la nau de l'altar.

Interior abans de la intervenció. Fons: APC

Interior després de la intervenció. Fons: APC

Cal dir que en els processos de restauració i conservació hi ha una part important d'execució i de coordinació i direcció. Una mirada integral inclou: l'avaluació inicial per part de professionals en conservació-restauració, la recerca històrica, el coneixement de l'arquitectura i del patrimoni cultural; la redacció del projecte, la planificació, l'elaboració del calendari i la previsió pressupostària. En la part de coordinació i direcció cal preveure incidències i imprevistos, i cal posar de manifest que en aquest cas tant el calendari com el pressupost no es va desviar per sobre de l'esperat. Un cop acabada la intervenció i no menys important en patrimoni cultural és la redacció de les memòries finals que també formen part del projecte.

Visites al públic en general i estudiants. Fons: APC

Finalment per donar a conèixer els treballs realitzats es va fer una inauguració amb les autoritats comunals, eclesiàstiques, col·laboradores i les persones implicades directament amb el projecte. Durant tot un mes es van programar visites guiades on els tècnics explicaven el projecte, es van fer activitats en dates assenyales com la celebració de les Jornades Europees del Patrimoni i es van publicar articles a la premsa, revistes i a les xarxes socials.

Amb aquesta intervenció es va millorar l'estat de conservació del monument, així com la seva integració al paisatge que l'envolta. Es tracta d'una acció que contribueix a donar valor al monument amb l'execució d'accions de conservació, la implementació de mesures d'eficiència energètica i reducció de la contaminació lumínica i contribuint a la protecció del monument tot mantenint els valors històrics, artístics i la seva espiritualitat.

Informació tècnica

Projecte d'adequació i d'il·luminació interior i exterior de Sant Joan de Caselles a la parròquia de Canillo.
Projecte d'il·luminació: Yon Anton Olano
Projecte i direcció d'obra: Miquel Mercè
Obra: construccions Purroy
Il·luminació: PIME SA
Diagnosi estructural: BBG estructures, recerca i rehabilitació
Tractament i restauració de fusteria: De Vell a Bell
Pintura i estucat de les parets: Pintura art i decoració lo Antic
Arqueologia: Patrimoni Cultural
Restauració: Patrimoni Cultural
Assessorament: Eudald Guillamet
Direcció general i coordinació: Patrimoni Cultural
Col·laboració: Comú de Canillo. FEDA,
Execució: novembre del 2022-juny del 2023.
Pressupost total: 205.438 €

Notes

1- Datació extreta a partir del resultat d'analítiques de diversos materials i restes exhumades.
2- *Andorra Romànica*, Govern d'Andorra, 1992.
3- El *Politar andorrà* és una compilació dels costums d'Andorra realitzada pel sacerdot Antoni Puig l'any 1763, amb el títol complet *Politar andorrà. De la antiquitat, govern i religió, dels privilegis, usos, preheminències, consuetuds i prerrogatives de la Vall d'Andorra.*
4- Informe sobre la excavació i restauració de l'interior de Sant Joan de Caselles, 1963. Fons PCA i també a: "Importante hallazgo en Canillo (Andorra)", publicat al *Diario de Barcelona* l'1 d'octubre del 1963.
5- *L'art de l'època moderna a Andorra. Segles XVI-XVIII*. Govern d'Andorra, 2017.
6- La policromia de l'absis havia estat lleugerament recuperada en la restauració dels anys 60 de Manel Humbert i Rafel Benet.

LA PROTECCIÓ DEL TERRITORI PIRINENC 20es Trobades Culturals Pirinenques: 179-185 (2024)
Societat Andorrana de Ciències, Andorra
DOI: 102436/15.8060.34.15 ISBN: 978-99920-61-73-2

L'excavació i la conservació del jaciment del poble de Santa Creu de Rodes

Anna M. Puig i Griessenberger, arqueòloga i presidenta de l'Institut d'Estudis Empordanesos

David Mallorquí i Garcia, conservador-restaurador (Signinum Restaura SL)

El jaciment de Santa Creu de Rodes és un poble medieval, les runes del qual es varen començar a excavar l'any 2006. Els treballs d'aquesta primera fase d'intervencions, que va durar fins al 2017, es varen emmarcar dins la línia de recerca *Hàbitat fortificat i altres formes d'assentament a la Catalunya medieval* de la Universitat de Barcelona, programada pel Departament d'Història Medieval, Paleografia i Diplomàtica. Els diferents projectes arqueològics, encapçalats per Montserrat Mataró, Imma Ollich i Anna Maria Puig, varen comptar amb el suport del Museu d'Història de Catalunya, gràcies als successius convenis signats, i, a partir de l'any 2013, amb el de l'Agència Catalana del Patrimoni Cultural del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, amb la col·laboració anual del l'Ajuntament del Port de la Selva. És dins aquest terme, precisament, on s'ubica el conjunt monumental de Sant Pere de Rodes que, a més del poble de Santa Creu, inclou el monestir benedictí de Sant Pere i el castell roquer de Sant Salvador.

Les primeres campanyes es varen fer amb la participació d'estudiants de diferents universitats catalanes, que venien al jaciment a realitzar les seves pràctiques de carrera. Aquí s'han format arqueòlegs que avui estan exercint la professió en altres jaciments del país. Les excavacions d'aquests anys es varen centrar en la zona oest i sud del poble, la immediata a la plaça que s'estén per davant de la façana de l'església. Els resultats d'aquests treballs, que es troben publicats en diverses revistes especialitzades, varen permetre conèixer la seqüència cronològica de la ocupació del poble i la seva evolució urbana entre la segona meitat del segle XII i el final del segle XV. Així mateix, es va fer evident que al voltant de l'església, en bona part de l'espai que després varen ocupar les cases, hi havia hagut una àmplia necròpolis que es va datar, gràcies a les anàlisi de ^{14}C practicades, entre els darrers anys del segle VIII o IX i fins a principi del segle XI.

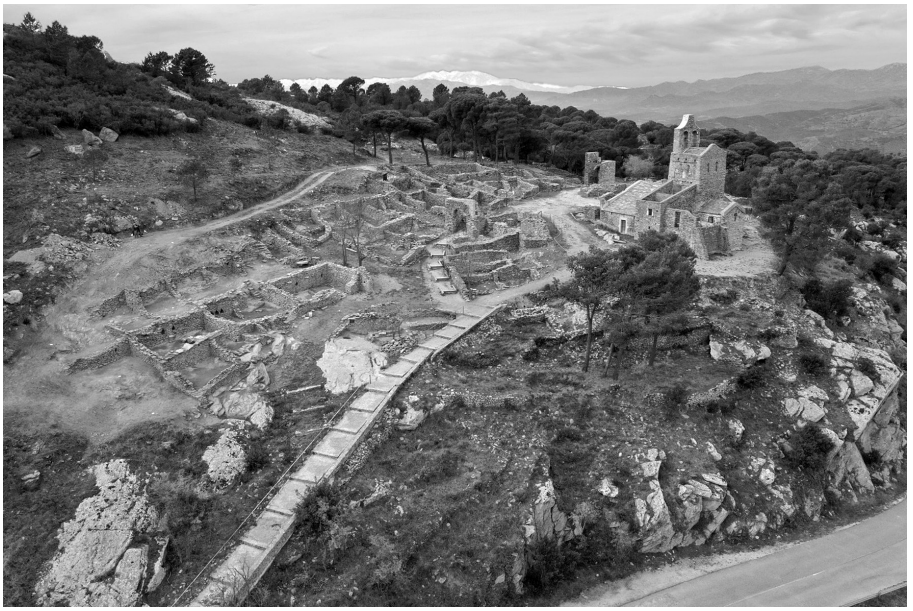
A partir de l'any 2019, i prenent com a base els estudis anteriors, es va optar per seguir descobrint altres zones del jaciment, amb

l'objectiu principal de conèixer major superfície del poble i acabar d'analitzar el seu urbanisme, i amb la intenció d'obtenir informació de cares al projecte d'adequació i museïtzació de les ruïnes, que en aquest moments es troba en fase de preparació. Les campanyes d'aquests darrers 5 anys han rebut el tractament d'excavacions preventives i han estat íntegrament finançades per l'Agència Catalana del Patrimoni Cultural. Al llarg d'aquest temps s'ha intervingut a la zona sud del poble i al barri extramurs d'aquesta part, que s'estén cap el sud-oest al llarg del camí que menava cap al monestir de Sant Pere, i també en tota la zona nord, on s'ha fet evident una nova illa de cases formada al costat del temple.

Fins a dia d'avui, s'ha descobert una superfície de poc més de 5.500 m^2, i s'han definit els límits est, oest i sud del poble. Queda, encara per excavar, tota una zona de cases que es desenvolupa extramurs, al nord, on, ara per ara, no està previst d'intervenir. La prioritat, com s'ha dit, és la d'ordenar aquests espais, per tal que el visitant pugui gaudir de la contemplació de les restes del poble i sortir-ne degudament informat. Al mateix temps, és important invertir en presentar adequadament els espais descoberts, per tal de garantir que les runes siguin comprensibles, alhora que s'actua en la seva consolidació definitiva. Cal dir que, preventivament, cada campanya ha comptat amb un equip de professionals, que ha fet possible que aquelles parts més sensibles fossin degudament restaurades, tal com comentarem en la segona part d'aquesta publicació.

És impossible presentar aquí els resultats d'aquests quasi 20 anys de recerques, entre els quals també comptem els que es varen fer entre el 1989 i el 1991 dins l'església, fase que es va incloure en el *Pla Director de Sant Pere de Rodes* i que va permetre conèixer les successives fases arquitectòniques de l'edifici, de l'*ecclesiam Sanctae Crucis* que apareix documentada per primer cop l'any 974 com a possessió del monestir de Sant Pere. Està prevista la publicació d'una monografia completa en què no només es detallarà la informació dels treballs arqueològics, sinó també els resultats dels diversos estudis fet pels especialistes que han participat en l'anàlisi dels materials que s'han recuperat durant les excavacions.

Intentarem, no obstant això, fer una síntesis del que coneixem fins a dia d'avui, que correspon a les restes d'unes 30 cases, si tenim en compte la superfície que tenien tal com es varen abandonar a final del segle XV. En primer terme, si ens referim a l'urbanisme, comentar que aquestes cases es trobaven distribuïdes al voltant de la plaça i al llarg del carrer principal que travessava el poble de nord a sud, carrer que a cada extrem desembocava en un portal. Al portal nord hi arribava la via que comunicava Santa Creu amb les poblacions del territori immediat, mentre que del portal sud sortia el camí que es dirigia cap el monestir de Sant Pere. Des de la plaça partien diversos carrerons que permetien l'accés a les diferents illes de cases construïdes al voltant de l'església, en tant que edifici principal i aglutinador de la població. El primer element a destacar d'aquesta urbanització és la seva adaptació al terreny, que, a part de rocós, fa un acusat pendent de baixada cap a l'est i cap al sud. Mentre la població inicial es va ajustar al petit replà on hi havia l'església, superfície que ben segur també es va arranjar a l'època, a partir del moment en què el poble va créixer demogràficament, es va veure obligat a expandir-se

Vista general, des de migdia, de les restes excavades fins a dia d'avui (foto Pau Castillo)

cap a aquests espais perimetrals i desnivellats, superfícies que es van haver de retallar i rebaixar per tal de poder fonamentar degudament les noves cases. La solució va passar per aterrassar les construccions i establir *plataformes* a diferents nivells.

Quant a la planta de les cases, dir que tal com ens han arribat podria semblar una mica caòtica quant a la distribució interior, atès que en les darreres fases es varen anar modificant amb l'afegit d'unes parts i l'anul·lació d'unes altres, tot canviant els accessos de lloc. En aquesta fase final les cases tenien una superfície entre 60 i 100/120 m^2, *grosso modo*. En origen, però, en la fase de formació i ordenació de l'urbanisme del poble, que hem de situar entorn de la segona meitat del segle XIII, es va partir d'un mòdul constructiu regular, d'àmbits rectangulars llargs i estrets. Les cases de major entitat podien estar formades per 2 o 3 d'aquests mòduls, mentre que altres eren més modestes, ja sigui per la seva funció o per la capacitat dels seus ocupants. Aquestes construccions, fetes enterament amb pedra de la zona disposada en sec, constaven de planta baixa i pis, mentre que la coberta era de teula. S'han identificat alguns espais a cel obert que correspondrien a patis.

El mobiliari arqueològic que s'han recuperat a l'interior dels edificis ens ha permès identificar quin tipus d'ocupació es feia a les diferents parts de la casa i, en alguns casos, quina era l'activitat dels seus habitants. A part de la vaixella de taula, així com de cuina i rebost, i altres utensilis domèstics, s'han recuperat eines de treball o funcionals. Didals,

agulles i tisores, falços, aixades i podalls, encluses i pedres per esmolar les eines, ferradures, llums d'oli, panys i claus, golfos i xarneres, molls, clemàstecs i atiadors, entre d'altres, en són un exemple. La qualitat d'aquest mobiliari, que va quedar colgat sota la runa dels edificis, denota el poder econòmic dels seus ocupants i els seus gustos, en cadascuna de les fases d'ocupació del lloc.

Si ens referim a l'evolució cronològica del jaciment, a part de la fase prèvia que correspon al cementiri que s'estén al voltant de la primitiva església, al que ja ens hem referit, s'han descobert indicis de les primeres cases que es varen construir al voltant de la parròquia, construccions que s'han datat a partir de la segona meitat del segle XII. Hem de dir que la funció de parròquia no s'assoleix fins l'any 1123, data d'una suposada consagració en temps del bisbe Berenguer de Girona. No obstant això, el temple abans ja degué fer les funcions preparroquials del terme immediat, una població dispersa que habitava els masos de la zona. La construcció de cases damunt del cementiri va fer que moltes de les tombes es malmetessin, segurament les més recents i, sobretot, les que hi havia allà on fou necessari retallar roca per a fonamentar les cases. Sabem que en aquesta fase l'església es va fer més gran i el cementiri es va traslladar i agrupar al costat sud d'aquesta.

A partir de la segona meitat del segle XIII hem de parlar d'una autèntica fase d'expansió i creixement. Segurament és ara quan el poble supera els límits del clos de les torres portal, i s'estén tant cap al nord com cap al sud, i forma els ravals en els marges dels camins de sortida i arribada al lloc. Les construccions anteriors s'amortitzen o s'aprofiten per a fonamentar noves cases al damunt, alhora que els habitants del lloc incrementen la seva activitat i la relació amb el monestir de Sant Pere, del qual sempre dependran, així com amb les poblacions de l'entorn.

A la fase de creixement en seguirà una de davallada, que comença patir les conseqüències de la situació socioeconòmica de l'època a partir de mitjan segle XIV. La inseguretat per la proximitat a la costa, la pesta i les males anyades en són uns dels factors determinants. L'estudi d'un capbreu de la celleria del monestir, que data de l'any 1420, estudiat per Sònia Masmartí i Arnald Plujà, posa de manifest l'existència d'algunes cases abandonades i en ruïnes ja en aquesta època. No obstant això, es va seguir vivint en el lloc. Les cases que es varen mantenir en ús eren grans i d'una certa riquesa. Alhora, l'església es va seguir ampliant i reformant amb la construcció d'una sagristia i, anys més tard, amb unes naus laterals i una galilea.

L'abandonament definitiu de Santa Creu va tenir lloc a final del segle XV. El context històric és determinant: la guerra civil catalana i el conflicte remença varen donar el cop final als seus habitants, que vivien del mas i les terres que tenien en el territori. També hi va jugar un paper important la pròpia decadència del monestir, també en hores baixes, tal com fa palès l'absentisme del seus abats i una comunitat afectada per la situació. Aquesta cronologia és fa evident en tots els nivells d'enderrocs de les cases que excavades, construccions que acaben caient, sobretot, a partir del moment en què se'ls sostreuen les teules de la coberta per a ser reaprofitades. L'abandonament del lloc l'hem detectat a partir del moment en què les portes foranes es tapien des de l'exterior, per tal que no hi entri ni gent ni bestiar, tot i que l'interior no s'acaba de buidar, no fos que haguessin de tornar.

Planta de la totalitat de les restes descobertes entre els anys 2006 i 2023

Sigui com sigui, l'església segueix donant serveis religiosos, tot i que passa a dependre de la parròquia de Sant Esteve de Mata, de la Selva de Mar, el 1563. A partir d'aquest any, l'administració de l'església de Santa Helena, advocació que substitueix a la de Santa Creu a partir de principi del segle XVI, es fa des de la rectoria d'aquesta altra parròquia. Al llarg del segle XVII el bisbat de Girona es preocuparà de reclamar que es repari l'església, mentre que els abats del monestir també faran valer els seus drets, en tant que propietaris d'aquesta, tot demanant que els habitants de l'antiga parròquia compleixin amb els sagraments i s'enterrin en el seu fossar, al mateix temps que qüestionaran les visites pastorals del bisbat, motiu de llargues disputes i conflictes d'interessos. El temple acabarà vigilat per un ermità, que en principi viurà modestament dins l'església, però que, finalment, ocuparà una casa construïda al costat i damunt mateix de la sagristia. Santa Helena seguirà com a ermita fins a final del segle XIX.

Les intervencions de conservació-restauració

Les campanyes d'excavació arqueològiques realitzades, que s'acaben de descriure, han anat sempre acompanyades d'intervencions de conservació-restauració de les restes aparegudes. L'objectiu principal d'aquestes feines ha estat el d'assegurar la conservació de totes les estructures i els elements apareguts, d'acord amb uns criteris generals

d'intervenció que es basen, a grans trets, en el respecte màxim a l'obra original, tant en els seus materials constitutius com en els seus sistemes constructius. Es pot dir, doncs, que l'objectiu final de les intervencions és doble: per una banda, assegurar la conservació de les restes descobertes, i d'una altra, proporcionar una lectura fidel a l'obra original. Al llarg d'aquests anys s'ha procedit de manera similar, atesa la naturalesa del jaciment. Desglossem tot seguit les intervencions realitzades.

Un cop finalitzats els treballs arqueològics, s'inicia el procés de neteja i sanejament de les estructures descobertes. Coneixem que aquestes foren construïdes, en la seva pràctica totalitat, amb pedra de la zona (granit, esquists), lligada amb terra. Aquest sistema constructiu, en sec, comporta que sigui altament necessari assegurar els coronaments i les àrees més exposades de totes les estructures per tal de garantir la seva perdurabilitat davant de les inclemències meteorològiques. Es procedeix, primerament, a eliminar i retirar tota la terra present en els coronaments de cada estructura, de manera ordenada i exhaustiva. S'extreu tota la terra existent en cada forat, junta o cavitat, i es neteja l'àrea afectada, aixecant, quan convé, alguna de les pedres i tornant-les a col·locar. Aquest procediment permet també l'extracció i l'eliminació de les plantes fins a les seves arrels, les quals són també responsables de bona part de les alteracions de les restes que ens han arribat.

A partir de l'actuació de neteja descrita, es fan visibles altres alteracions, com ara la manca d'estabilitat dels coronaments, la pèrdua de verticalitat, bombaments, esllavissades, despreniments, etc., que afecten la conservació de les estructures. Per a la consolidació de les parts més afectades s'utilitza un morter de calç hidràulica, elaborat a l'obra, amb aspecte similar, quant a color i granulometria, al material lligant original. Les pedres originals es va col·locant de forma ordenada en el seu lloc corresponent i, alhora, se'n afegeixen de noves allà on s'havien perdut, tot deixant ben lligats els coronaments i els paraments, i retornant l'estabilitat a les estructures originals. Les pedres emprades són, sempre, de recuperació del propi jaciment, que han estat aplegades durant els treballs de desenrunament realitzats durant les excavacions, pedres que se seleccionen d'acord amb les dimensions i les formes de la pedra de la fàbrica original.

En bona part de les estructures consolidades també cal realitzar actuacions de reintegració/reconstrucció parcials de les àrees perdudes dels seus coronaments i paraments. Aquestes actuacions serveixen, sobretot, per a proporcionar solidesa i protecció a les estructures, però també per atorgar una continuïtat visual i constructiva als murs, i completar millor la seva lectura.

En les actuacions de reconstrucció de les estructures, s'empra també pedra de recuperació procedent del propi jaciment, de dimensions i característiques similars a les parts originals conservades. Es manté l'aparell constructiu i es reprodueix tot mantenint el mateix tipus de pedra, proporcions, disposició, filades, etc., de manera que quedi ben integrada la reconstrucció a l'obra original. En aquest tipus d'actuacions sempre es col·loca un element distintiu que permet diferenciar la part reconstruïda de l'original. En aquests casos se sol emprar una malla de fibra de vidre, com a element separador, i s'evita que interfereixi visualment en l'observació del conjunt.

Treballs de conservació-restauració realitzats posteriorment als d'excavació (foto David Mallorquí)

Finalment, una altra de les actuacions importants és la de consolidació de les fonamentacions sobre les quals se sostenen les estructures. Aquest tipus d'intervencions són vitals, ja que l'existència d'alteracions en la fonamentació pot comportar la pèrdua completa de les construccions originals si no es realitza una intervenció a temps. Els treballs s'inicien sanejant les àrees afectades, i es retiren la terra i les restes diverses fins arribar a trobar la roca del subsòl. Tot seguit, es construeix un encofrat i s'hi aboca un formigó de calç hidràulica mesclat amb pedres de petites i mitjanes dimensions, fins a omplir l'espai delimitat per l'encofrat. Aleshores, un cop endurit el formigó, es desencofra i es repica la seva superfície per atorgar-li una aparença més basta. Finalment, s'aplica una capa final d'una mescla en sec de terra i calç, per tal de proporcionar un aspecte similar a un retall de terra, que fa que s'integri millor la nova fonamentació al seu entorn.

En resum, les intervencions de conservació-restauració tenen com a objectiu no només la consolidació i l'estabilització de les estructures o elements arqueològics, sinó també la restauració de la seva lectura original. Per a obtenir bons resultats, però, és necessari haver interpretar degudament cada estructura o element, tasca en què la figura de l'arqueòleg esdevé indispensable, ja que permet als conservadors-restauradors assolir els objectius esmentats i arribar a fer visibles les particularitats constructives, les diverses fases i sistemes constructius, la tipologia dels materials, etc. Aquesta interdisciplinarietat és la que ha permès, fins a dia d'avui, recuperar el conjunt de l'antic poble de Santa Creu de Rodes i poder oferir al públic visitant una lectura didàctica de les seves restes arqueològiques.

LA PROTECCIÓ DEL TERRITORI PIRINENC 20es Trobades Culturals Pirinenques: 187-199 (2024)
Societat Andorrana de Ciències, Andorra
DOI: 102436/15.8060.34.16 ISBN: 978-99920-61-73-2

Un castell medieval als inicis de l'edat moderna: Montferrer (l'Urgellet) al segle XVI

Lluís Obiols i Perearnau, historiador i arxiver, president de l'IECAU

Introducció

La historiografia referent a l'Urgellet s'ha centrat especialment en l'estudi de l'edat mitjana: a la ingent tasca de publicació de documents endegada i mantinguda per la Societat Cultural Urgel·litana, especialment a la revista *Urgellia*, s'hi han sumat recentment algunes tesis doctorals centrades en el període medieval.[1] Els primers segles de l'època moderna, però, han restat força al marge dels estudis històrics i, amb algunes notables però inusuals excepcions,[2] continuen mancant molts treballs que aportin informació sobre aquest període. Aquesta mancança encara és més acusada en els estudis sobre arquitectura militar, centrats novament en l'edat mitjana[3] o en el cas singular de la fortificació abaluartada de Castellciutat, construïda a partir de 1692.[4]

El castell de Montferrer, un poble situat al mig de la ribera de la Seu d'Urgell, havia esdevingut durant l'època medieval una fortalesa amb algunes particularitats. Documentat des de l'any 1087 (tot i que l'any 1050 ja se cita una torre en aquest indret), quan el castell va ser cedit al capítol de canonges de la catedral de la Seu d'Urgell, aquesta fortalesa hauria tingut un paper important en el control militar i fiscal de les valls d'Andorra.[5] Posteriorment, com en el cas veí d'Arfa, el castell va ser una de les principals presons del Capítol d'Urgell. Tot i que en desconeixem l'aspecte físic i l'estructura, sabem que era, lògicament, al cap del poble, sembla que tenia una capella dedicada a Santa Maria (de la qual nosaltres no hem trobat cap referència),[6] i estava format per diversos recintes emmurallats, el més ampli dels quals deuria tancar al seu interior les cases de la localitat.[7]

Montferrer des del riu Segre, al primer terç del segle XX. Arxiu Comarcal de l'Alt Urgell, fons de cal Courer de la Seu d'Urgell (fotografia: Guillem de Plandolit)

L'estructura urbana de Montferrer

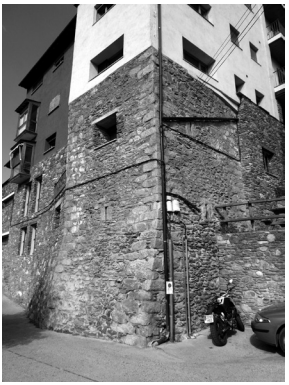
L'espai agrari del terme de Montferrer ha estat estudiat gràcies a l'existència d'un capbreu de l'any 1497.[8] No ha sigut així amb l'estructura urbana del nucli, de la qual només s'ha indicat que els habitatges estaven separats de les construccions agroramaderes, especialment les eres, que s'agrupaven fora de les muralles.[9] Aquesta distribució, amb les eres fora de les muralles, deuria ser habitual. Si més no, també a Alàs sabem que es produïa una situació similar a les darreries del segle XVI.[10]

L'existència de diferents capbreus de Montferrer escrits entre els anys 1497 i 1710 fa possible una certa reconstrucció de les característiques urbanístiques del nucli.[11] A grans trets, i sense entrar en detalls menors, sabem que el castell es trobava, de forma previsible, al cap del poble, en el punt més fàcilment defensable i on es podia exercir un control visual major. En l'època de la qual estem parlant, el castell afrontava amb cal Berenguer i cal Bernat. El 1497, la casa de Berenguer Cerqueda (cal Berenguer, posteriorment, i fins avui, conegut com cal Bringué) afrontava "cum vallo dicti castri"[12] i el 1665 s'especificava que confrontava a l'oest i al nord "ab lo pati del castell";[13] el 1697 s'especificava que la casa se situava "prop lo castell".[14] Per altra banda, Arnau Guillem Cerqueda tenia una casa el 1497 que afrontava "cum castro" i "cum vallo dicti castri",[15] la mateixa casa que el 1515 es deia que "ara té en Bernat Cerqueda", de qui deuria prendre el nom (cal Bernat):[16] el 1596 el seu propietari s'identifica com a "Jaume Bernat",[17] i el 1665 el seu propietari, "àlies Bernat" declarava que la casa afrontava a l'oest "ab la remota del castell" i al nord "ab lo pati del castell",[18] de la mateixa forma que ho declarava Pere Bernat el 1710.[19]

Actualment, el punt més elevat del turó, on sembla que queden algunes restes del castell integrades en un habitatge,[20] està profundament transformat i difícilment hi és reconeixible la trama urbana antiga. Tot i això, el cap del poble deu mantenir en part la distribució d'aquest moment, amb els carrerons estrets i sinuosos com el Capcarrer i el carrer de l'Avet, que suposem que s'han mantingut fossilitzats aproximadament segons la seva configuració antiga. Aquest nucli estava emmurallat: al tancament nordest del recinte, a tocar de l'actual església, es conserven algunes restes físiques d'aquesta muralla. Bàsicament es tracta d'una torre cantonera, amb base atalussada i algunes espitlleres, que actualment es troba integrada en un edifici d'habitatges. També, el trencador edifici "Torreó", un bloc d'habitatges de construcció recent i coronat per una torre circular coberta amb teulada cònica de pissarra, sembla que es fonamenta sobre una antiga estructura de torre circular, actualment irreconeixible.[21]

Fora d'aquest àmbit tancat, i a manera de raval estès cap al nordest, s'hi trobaven, ja a finals del segle XV, un conjunt d'edificacions que configuraven un nucli conegut com el "Barri". El 1497, en aquest indret hi trobem, bàsicament, estables i corrals, però també hi figuren unes poques cases. Allí mateix trobem documentats la plaça, el cementiri[22] i l'església parroquial de Sant Vicenç,[23] i la casa on es trobava el forn comunal de la vila. A poc a poc, aquest espai es va anar ocupant amb noves cases: el 1596 cal Xanxo declara una casa a l'interior del poble, i també "altra casa al Barri, que ans ere establa".[24] El topònim "Barri" apareix encara al capbreu de 1596, però ja no al de 1665. Deduïm que aquest espai arribava aproximadament fins a l'actual plaça, i que configuraria un nou recinte tancat,

amb un portal.[25] Encara més enllà, trobem la partida de la collada, al voltant de l'actual plaça major. Allí, i també resseguint el camí que puja cap a la Serra, s'hi trobaven bàsicament eres i corrals. Com en el cas anterior, algunes eres que hi havia en aquest espai es van anar reconvertint en cases: el 1697, per exemple, Ermengol Hereter tenia una casa vella, i "altra casa, dita la casa nova, situada en la collada del mateix lloch".[26]

Torre amb base atalussada i espitlleres, que formava part d'un dels recintes emmurallats de Montferrer. Fotografia: Lluís Obiols i Perearnau

No sabem exactament com va canviar la configuració urbana de la població en construir-hi la nova església de Sant Vicenç, datada el 1771, tal com es veu a la data esculpida damunt de la porta. La capitulació per a construir-la especificava que el nou temple s'hauria d'edificar a la plaça de la població, i que els constructors rebrien els materials de l'església de Sant Miquel, i els del campanar i la portalada de l'església parroquial vella. Sabem que l'església de Sant Miquel, que el 1758 es qualifica com "oratorio o capilla" i que estava en bon estat,[27] es trobava a tocar de la plaça.[28] Tot i que, sense un treball més aprofundit, no podem precisar la ubicació exacta de l'antiga església parroquial, de la qual sabem que "per sa situació" no era possible engrandir-la,[29] les diverses afrontacions que la mencionen ens fan pensar que es deuria trobar en un punt ben proper on s'acabaria construïnt el temple actual.

El castell al segle XVI

Durant la guerra civil catalana del segle XV, el castell va ser utilitzat per les tropes de la Diputació del General,[30] i també com a lloc segur on els canonges de la catedral guardaven elements valuosos, com una bíblia gran i altres llibres de l'arxiu que hi van tenir preservats els anys 1469 i 1470.[31] Pocs anys més tard, continuava en ple funcionament, ja que disposem dels capítols on s'estipulava de quina forma s'hi havia de fer guarda, els anys 1477 i 1480, que transcrivim íntegrament pel seu interès (annexos números 1 i 2). Anotem que, durant aquests anys, es van fer obres i es van regular les guardes en diferents castells del Capítol: entre 1468 i 1480 trobem capitulacions sobre aquestes qüestions referents als castells de Montellà, Aristot, Alàs, Torres, Montferrer i Alòs.[32]

Arribat el segle XVI disposem d'un conjunt notable de dades que ens informen sobre el castell de Montferrer, la seva estructura i el seu contingut, i que creiem que val la pena difondre pel seu propi interès a nivell local, però també com exemple i estudi de cas d'una fortalesa d'origen medieval en el pas cap a l'edat moderna i els nous sistemes de construcció poliorcètica derivats de la progressiva generalització de les armes de foc i de l'artilleria.

Un primer document, de l'any 1517, ens mostra l'abandonament de l'edifici i de la seva gestió. Es tracta de la carta enviada per Joan Martí[33] als canonges de la catedral, en la qual

descriu l'estat del castell i el descuit dels seus responsables, una situació magníficament resumida en la primera frase de la carta: "aquex vostre castel de Monfarer està molt roÿnós y mal gordat". Pel que fa a l'estructura del castell, Joan Martí informa de l'existència de sostres amb bigues de fusta podrides, d'una coberta que tenia goteres, i també de la presència d'una cisterna –que perdia l'aigua– i d'una porta que donava al vall, sense baluart que la protegís. També ens aporta informació sobre aspectes defensius, com l'existència d'armes de foc (artilleria, arcabusseria i pólvora) i la manca de mantellets davant de les finestres, o sobre el funcionament diari del castell, amb la presència de porcs, gallines i un gos. Pel seu interès, tant lingüístic com pròpiament pel seu contingut específic, transcrivim el document íntegrament (annex número 3). També sabem que l'any 1538 es va comprar un mascle d'artilleria pel castell, al mateix moment en què, ja utilitzat com a presó del Capítol, s'hi van ajusticiar unes dones acusades de ser bruixes, tormentades amb un torn i penjades a la forca.[34]

Arribat el desembre de l'any 1574, disposem d'un document de gran rellevància per entendre com era el castell de Montferrer. Es tracta de l'inventari dels béns que contenia, quan el procurador del Capítol, Onofre d'Esquerrer, el va prendre en comanda[35] (vegeu-lo transcrit íntegrament a l'annex número 4). Aquest inventari ens permet veure en part quina era l'estructura de l'edifici en aquell moment. Sabem que l'entrada a la fortalesa estava protegida per una barbacana, i que tenia un pati amb una cisterna. Al seu voltant s'hi deurien ubicar les diferents dependències: una pallissa, un forn, dues presons (una a prop de la porta del castell i una altra sota una escala), una sala, la cuina, una cambra de les armes i un "cap del castell", que segurament podem identificar amb una torre principal, ja que també trobem documentat "lo caragol del cap del castell", per fer referència a l'escala que hi pujava.

Pel que fa al contingut moble, bastant escàs, hi trobem elements quotidians, com una galleda amb poal, dos armaris, una colga, dos capfoguers i un caixabanc, objectes utilitzats per a la custòdia dels presos (grillons de ferro i cadenes), elements sonors, com una campana i un cargol de mar,[36] i un conjunt d'armes molt diverses, en alguns casos de tradició medieval i probablement obsoletes (fins i tot, explícitament, s'especifica que alguns elements són "fets a la antigor") i en altres casos més moderns, especialment les armes de foc. En tot cas, a nivell numèric, l'equipament armamentístic del castell sembla força discret en aquell moment.[37]

Un parell d'anys més tard de fer aquest inventari, segurament a casa de l'ambient conflictiu derivat del bandolerisme i de les guerres de religió a l'altre costat de la frontera francesa,[38] els canonges van acordar, "per quant los castells y fortaleses dels lochs y vassalls del reverent Capítol, alguns de aquells estan enderrocats y altres van en gran ruhina per hont tenen gran necessitat de refer-los, que·s refassen y se posen obres en ells, segons serà mester (...) donant-los commissió particular per al dit effecte, so és, per al castell y torre de Alàs al senyor degà, al castell de Montallà al senyor canonge Quintana, al castell de Monfarrer y a la torre de Arfa al senyor canonge Queralt, al castell de Fórnols y de Tuxent al senyor micer Joseph Boquet, al castell de Lordà al senyor canonge Bestús, sense dietes".[39]

En l'estat actual de la recerca no coneixem l'abast de l'actuació al castell de Montferrer, (el 1583 s'hi portaven pedres),[40] però diposem d'algunes noves informacions sobre l'edifici i la seva estructura l'any 1591. En aquell moment, Montferrer va patir un assalt de bandolers, que van entrar al castell per alliberar uns presos que hi havia tancats. Els assaltants, de nit, van escalar la muralla de la població entre les cases del batlle Joan Cerqueda i d'en Berenguer, "que deu tenir dita muralla vint palms de altària". Un cop dins del lloc, alguns bandolers van pujar al campanar de l'església per evitar que la població pugués tocar les campanes per avisar els veïns. Fem notar que aquestes dues cases es trobaven al Barri, on també hi havia l'església (la casa de Joan Cerqueda afrontava amb el cementiri),[41] per la qual cosa l'accés al campanar va ser immediat quan van haver entrat a la població. La resta de bandolers, amb una segona escala, van escalar el baluart del castell, que "a la part de dins del lloch és de altària de vuyt o nou palms (...) y a la part del baluart és de altària de dotse palms". A dins del baluart, van fer esclatar la porta del castell amb pólvora; aquesta porta estava defensada per una garita, des de la qual es van tirar "canteres" als assaltants. El document encara ens informa de l'existència de "la presó més baixa" i de "la presó sobirana, prop de la sisterna" i, de retruc, sense relació directa amb el castell, també cita "los enllosats o terrats qu·estan a l'endret de la porta del dit castell".[42]
No sabem en quin moment el castell es deuria desmantellar, un aspecte que supera l'abast d'aquest article. En tot cas, durant el segle XVII ben sovint es documenten despeses de manteniment de la fortalesa.[43] Encara el 1683 es va intervenir al castell, quan els cònsols de Tost hi havien portat 62 cargues de calç "per la obra se ha feta en aquell",[44] i l'any següent s'hi trobava empresonat el doctor Josep Artigalàs, de la Seu d'Urgell.[45] Possiblement la construcció de la fortalesa de Castellciutat, a partir de 1692, deuria motivar un canvi en la concepció de la defensa a tota la Ribera de la Seu, que suposem que deuria afectar d'alguna manera el castell de Montferrer. En tot cas, encara el 1727 se citen les despeses per "dos destacamens de les bigues del castell".[46] Tot i que no ho podem assegurar, suposem que, més enllà de la seva funció primigènia defensiva, el castell va continuar servint de presó del Capítol fins a la desaparició de les senyories jurisdiccionals, el 1811.[47]

Conclusions

Al llarg del text, hem intentat fer una primera aproximació, per força incompleta i amb alguns aspectes poc concrets, a les característiques del castell de Montferrer durant el segle XVI.[48] Sens dubte, una recerca més aprofundida permetria precisar i ampliar els resultats exposats i entendre com era la localitat i els edificis que la integraven durant els segles moderns.

Pel que fa al castell, les dades de què disposem ens permeten intuir de quina forma una fortalesa medieval s'aniria adaptant per a la guerra moderna, en un moment en què les construccions militars i l'armament evolucionaven ràpidament. En tot cas, sembla que el castell presentava durant aquesta època les característiques pròpies d'una fortificació de l'edat mitjana, i només les petites millores i reformes que s'hi anaven fent deurien introduir nous criteris constructius que, temps més tard, serien els utilitzats en la gran ampliació de la

fortalesa veïna de Castellciutat, abaluartada i pensada per a resistir les ofensives de l'artilleria moderna.

Avui, uns pocs topònims, com el carrer del Portalet i el carrer de Plana Castell, mantenen el record de les antigues fortificacions, de les quals deuen procedir les pedres ben escairades i repicades reutilitzades en algunes cantonades i parets dels edificis actuals. Des d'un punt de vista molt més vistós, l'edifici "Torreó", construït damunt de les restes de l'antiga muralla cap a 1970 (tot i que va restar abandonat i a mig fer durant una colla d'anys), s'ha convertit en una imatge emblemàtica del poble de Montferrer que, ben lluny de l'aspecte que deuria tenir la fortificació originària, potser és l'element més determinant perquè l'imaginari col·lectiu recordi que en aquell turó s'hi havia aixecat, fa segles, un antic castell.

Edifici "torreó", construït sobre l'antiga muralla, i campanar de l'actual església parroquial de Sant Vicenç de Montferrer. Fotografia: Lluís Obiols i Perearnau

Annex documental[49]

1

Capítols per a la guarda del castell de Montferrer, acordats entre el Capítol d'Urgell i Antoni Collpiquer, l'any 1477.

ACU, capsa 34, contractes, castell de Montferrer.

Capítols fets e fermats entre lo honorable Capítol d'Urgell d'una part e mossèn Antoni Collpiquer, vicari de Adrayll de la part altre, sobre la guarda del castell de Montferrer, que dit Capítol li acomana.

E primerament, és stat concordat entre les parts que lo dit mossèn Antoni Collpiquer prestarà sagrament e homenatge all honorable Capítol que bé e lealment, ab tota diligència, gordarà lo dit castell, e an aquell no lexarà entrar home dell món que no sian les persones dels canonges e particulars de aquells, residens en la Seu o trameses per lo dit honorable Capítol, çò és, que sien reputats residens o que sien vassalls naturalls de dit Capítoll que visquen reposats en lur domini, no pas de aquells que seguexen la guerra.

Ítem, és stat concordat que ell guardarà aquell castell ab si terç, çò és, en dos vassals nostres de Montferrer o d'altra part, e que hara seràn los vassals en Guiu e son genre, qui prometran e jureran de dia tostemps star l'a hu d'ells ab dit mossèn Antoni, e de nit tots dos, e faran la guaita, la qual no puga mancar may, que cascuna nit no y haia almenys huna guaita, partint-les per nits o de miganit a miganit segons se concorderan ab voluntat de dit mossèn Antoni. E com dit mossèn Antoni hirà a la sua vicaria de Adraill per cantar o fer alí lo servey acustumat, prometran star los dits vassals ells abduits si mester serà o l'a hu fins dit mossèn Antoni sia tornat, a conexensa sua, de dit mossèn Antoni, en dit castell, e com hauran a fer lo servey de la vila en guaites e altres coses, hi logueran o en lur loch daran al castell home sufficient dell loch qui faça lo concordat demunt.

Ítem, per semblant juraran e prometran dits vassals que en presència ni absència de dit mossèn Antoni no aculliran nengú en dit castell si no fos alí canonge present e dels residents en la Seu, ni ells, sens dit Antoni, no y aculliran altre nengú, encara que sia vassall dell dit Capítol.

Ítem, és stat pactat que dit mossèn Antoni no's puga absentar de dit castell sinó per lo servey de la dita sua vicaria, e si per alguna cosa de molta necessitat havia a venir ací en la Seu o anar a n'altre loch propinque, no puga restar per res que totes nits no dorme en dit castell, si ia donchs per qualque cas incuidat no havia licència del dit honorable Capítol obtenguda, tota via lexant lo castell en l'orde sobredit, çò és, de dia dos bons e sufficients hòmens e de nit tres vassals propis de dit Capítol, segons és dit.

Ítem, és stat pactat e jurat que per los salaris haian, çò és, lo dit mossèn Antoni setza sous e los dos vassals quatorze entre abduis cascun any, sens nengunes altres avaries ne vitualles, car de aquells cascuns d'ells se han a dar recapte, çò és, mossèn Antoni en les que ell se despenrà e los vassals en les lus, e cascú qui volrà fer foch, a ses despeses se haia haver lenyes.

E sia en arbitre de dit mossèn Antoni si, per lo servey dell castell o necessitats de aquell, de dar licència als dits vassals isquen a fer alguna cosa, restant ell però personalment en dit castell.

Ítem, si per algun cas de guerra los habitants de Montferrer o altres portaven alí alguna utilitat dels enemichs e se'n pogués haver quint, que fos dell dit mossèn Antoni fins en V florins corrents, e si més avant pugaven dits quints, la meitat dell que se n'hauria se haguessen a convertir per artellaria a obs de dit castell.

Ítem, que dit mossèn Antoni no puga anar per cantatges sinó en sa vicaria e dins lo loch de Montferrer. E que haia a tenir dins lo dit castell, per provisió, deu sestés de qualsevol blats e d'equí amunt tants com volrà, mas no menys, e si de si matex no podia, procurarà ab sos amichs de tenir-los-hi contínuament en blat o en farina.

Ítem, que qualssevol obres o artelleries de guerra o altres necessitats dell castell, axí com són cavals, garites, mantellets, cordes, etcètera, que se haian a fer a despesa dell dit honorable Capítol, ajudant-hi ells de lur poder, etcètera.

Ítem, que si per avant hi havia alsquns dubtes que per los presents capítols no fossen declarats, que tota via s'i puga afegir de voluntat de les parts o, si no's concordaven, que cascuna hi haia a metre hun home, e çò que aquelles concordaran se haia a servar e tenir.

2

Capítols per a la guarda del castell de Montferrer, acordats entre el Capítol d'Urgell i Miquel Figuerós, l'any 1480.

ACU, capsa 33, contractes, castell de Montferrer.

Capítols fets e concordats entre lo honorable Capítol d'Urgell e mossèn Miquell Figuerós, canonge, sobre la guarda del castell de Montferrer, de lla quall ell pren càrrech a beneplàcit dell dit honorable Capítol.

E primerament és estat pactat e promés que lo honorable Capítol sobredit és content acomenar lo dit castell de Montferrer al sobredit mossèn Miquell Figuerós, a beneplàcit lur, ço és, que tota hora a ells vinga bé comenar-lo a altri ho puguen fer, e de salari per la dita guarda li donen a rehó de any vint-e-sinch lliures, les quals li prometen bé pagar de quatre en quatre mesos, tant estant longament com a dit honorable Capítol plaurà, etcètera.

Ítem, és stat pactat, promés e jurat que lo dit mossèn Miquell tendrà dit castell a totall petició e ordenança de dit honorable Capítol, a costum d'Espanya,[50] farà la diligència li serà possible circa la bona guarda de dit castell, tenrà ab si hun home de faiçó per a tall mester, a voluntat de dit honorable Capítol, lo quall, per semblant, ans que hi entre, venrà jurar en mans de dit Capítol que serà faell e tenrà axí matex dit castell en absència de dit mossèn Miquell a tota ordinació de dit honorable Capítol, e a dits ús e costum d'Espanya, e aquell no darà a altra persona dell món sinó a dit Capítol o a qui ells volran, ni lexarà entrar en dit castell sinó los canonges e vassals naturals dell dit honorable Capítol, e que enchara que li portàssen devant la força dit mossèn Miquell per fer-li promesa de dar-la que si'l sabien matar, nunque consentrà [sic] dita força vinga en altra mà etcètera, largament e bastant a tota utilitat e honor dell dit honorable Capítol e de la Sglésia d'Urgell.

Ítem, és stat pactat e offert que cascuna nit almenys seran dos en dit castell, e que faran la guaita acustumada, e si ell se havia a partir d'elí per qualsevol necessitat, lexarà en dit castell hun altre home de fet ab lo qui tenrà ordinari, per manera lo castell nunque stiga de nit menys de dos hòmens, bastants e disposts per fer armes, e lo que hi lexarà en loch seu sia vassall de dit Capítol o tal que no's puga haver sospició de la sua fidelitat etcètera, e si lo dit mossèn Miquell havia ha fer de necessitat absència de més de quatre dies, tremetrà a demanar licència al dit Capítol, intimant-los les persones lexa en dit castell.

Les altres coses qui s'i porien aplicar, totes se entenen sien a profit e honor dell dit honorable Capítol e de la dita Sglésia. Laus Deo.

3

Carta de Joan Martí on informa del mal estat del castell de Montferrer i dels incompliments del castlà en la seva guarda, l'any 1517.

ACU, correspondència, any 1517.

Reverendus dominus.

Serà la present per avís com aquex vostre castel de Monfarer està molt roÿnós y mal gordat. Lo *tectum*[51] se plou en moltes parts, a-y moltes bigues podrides y trencades, los sostres desrocats, la sisterne que no té l'aygua, és d'esquerda, auria necessari fer-la de nou de bons cantals, ab bon batum tinrà per a sempre. A les finestres no y a mantalets, a la porta del val auria menester baluart, I antemural, e adobar los vals, la artilaria y balestaria. La pólvora està en I baril y a mal recapte, deuria estar *sub fideli custodia clavium*.

Lo castelà no y està de dia ni algú dels seus de nit, sopat an se van colgar, no y fan gorda alguna, axí es porchs y galines estan per gorda al castel. Diu dit castelà que los altres n'i tenien, sols no u escombren, per çò és tot ple de pusses. Lo ca no té sinó lo pèl y la ossa, per poc de menyar li dónen, y és (?) gaytes. Si vostres providències no provehexen lo dit castel [serà?] perdut si guerra avien, sò que Déu no vulla, les (?) judicis evidents són més de guerra que de pau. (?) tot mirar y provehir com se pertany, *non obstante valeant* (?).

Del vostre castel de Monfarer, a XI de juliol MDXVII.

Yo volia anar I poc y só avisat los camins són perilosos.

Ad totum paratissimus, Ioannes Martini.

4

Inventari del castell de Montferrer, en el moment que Onofre d'Esquerrer el rep en comanda per part del Capítol de canonges de la catedral d'Urgell, el 1574.

ACU, capsa 52 (inventaris), Carpeta "Mn. Pere" (llig 1.070).

Inventarium receptum de rebus repertus intus castrum de Montferrer, comendatis domino Onofrio de Esquerrer, procuratori reverendi Capituli urgellensi. 22 decembris 1574.

Die XXIII [sic] *decembris 1574, in castro de Montferrer.*

De mandato illustris et admodum reverendi Capituli urgellensi fuit receptum inventarium de rebus repertis intus castrum predictum, presente pro dicto Capitulo reverendo ac magnifico domino Joanne Besturs, canonico Sedis Urgellensi ac (?) et testibus infrascriptis, in modum sequentem.

Primo, en la porta de la barbacana fonch trobada ab sa tancadura y clau, bona.
Ítem, altra porta que his [sic] als carrers del loch de Montferrer, ab tancadura y forrellat dedins y defora; no y ha clau sinó a part defora.

Ítem, l'altra porta del castell ab sa tancadura dins y defora, és ver que a part de dins no y és la clau.
Ítem, la porta de la presó más [sic] prop de la del castell, a l'entrant a man dreta, la qual és ab sa tancadura y clau, bona.
Ítem, la porta de la presó dejós la escala, ab sa tancadura y clau, bona.
Ítem, la porta de la palissa, sens clavadura.

En lo pati de la cisterna.
Primo, una galleda ab un pual.
Ítem, en la istància prop de la cisterna, la porta ab sa clavadura y clau.
Ítem, una colga de dins, dolenta, que està en dita istància.
Ítem, la porta qui és mijera, prop del forn, ab sa tancadura, sens clau.

En la sala del castell.
Primo, dos armaris, buyts.
Ítem, dos ferros grillons.
Ítem, altres dos ferros grillons, los quals tenen los presos.
Ítem, dues cadenes de gordar presos, la una grossa y l'altra petita.

En la cuyna.
Primo, una porta mijera ab son pany he forrellat, sens clau.
Ítem, l'altra porta de la cuyna, que hix a la sala ab son pany he forrellat, sens clau.
Ítem, dos capfoguers bons y ben grossos.
Ítem, un caxabanch ab sa taula, sens frontisses.
Ítem, en lo caragol del cap del castell, una porta ab sa clavadura, sens clau.

En lo cap del castell.
Primo, sis falconets de ferre ab sos bancs.
Ítem, quatre espingardes ab sos bancs.
Ítem, un passavolant de bronso, curt.
Ítem, un mosquet de bronso curt ab son mànech de fust.
Ítem, una campana.

En la cambra de les armes.
Primo, la porta ab sa clavadura y clau.
Ítem, deu ballestes ab ses gaffes he corda, salvo una que no y ha corda.
Ítem, una alabarda, ja dolenta.
Ítem, dos alcabussos [sic] grossos.
Ítem, un canó de escopeta.
Ítem, vuyt petos desguarnits.
Ítem, dos descarregadors ho tribes de ferre per les pesses de foch.
Ítem, un carregador ho verga de ferre per carregar les pesses.
Ítem, una corriola.
Ítem, unes poliges.
Ítem, dos ferres de les canals, la de rexat, puntiagudes.
Ítem, un tros de malla, dolent.
Ítem, un collar de ferre.
Ítem, dos ferres per les canals.
Ítem, altres dos ferres de canals.
Ítem, tres cuyrasses.
Ítem, quatre mascles de pesses.
Ítem, lo tros del passavolant de bronso.
Ítem, devuyt ferres de tretes, fets a la antigor, qu'es diuhen "grans de ordi".
Ítem, un pavés, ja vell.

Ítem, una cervellera.
Ítem, dos flascos.
Ítem, dos trossos de plom, que n'i ha de aquí a mig quintar.
Ítem, una flota de tretes, unes sens ferre, altres sens ferre [sic].
Ítem, barril [sic] dolent ab una poca de pólvora.
Ítem, dos furgues de carregar los falconets.
Ítem, una rodella, dolenta.
Ítem, una cambreta prop la cambra de les armes ab sa porta y pany, sens clau.
Ítem, un caragol de mar.

Testes Joannes Puyol, textor lane Civitatis Urgellensis, et Arnaldus Pons de Sanct Solana, bisbat de Lombes, regni Francie.

Que omnia et singula in presenti inventario contenta fuerunt comendata per dictum dominum canonicum magnifico domino Onofrio de Esquerrer, domicello, procuratori generali dicti Capituli, qui acceptavit et promissit dare bonum et legale compotum, etcetera; pro quibus obliga omnia sua bona, etcetera; (jurabit?), etcetera.
Testes predicti.

Die XIIII septembris 1575
Dictus dominus procuratore restituhit inventarium predictum in manu et posse reverendi ac magnifici domini Joannis Besturs, canonici urgellensi, nomine illustris et admodum reverendi Capituli, illud recipiendi, et fuerunt omnia inventa prout sibi fuerunt comendata.

Testes Antonius Caminal de Montferrer et Antonius Serret de Montellà.

Ítem, foren fets de nou dos banchs.
Ítem, un llit de pots y bancs.

Notes

1- És el cas de les tesis doctorals de Carles Gascón Chopo (*La disidencia cátara y sus bases sociales en la Cataluña de los siglos xii-xiv*, Universidad Nacional de Educación a Distancia, 2016), Oliver Vergés Pons (*Urgell mil anys enrere. Història política, social i econòmica d'un comtat i de la seva classe dirigent (870-1066)*, Universitat Autònoma de Barcelona, 2017) o Climent Miró i Tuset (*Territori i economia als monestirs del comtat d'Urgell (800-1100)*, Universitat de Barcelona, 2023).

2- Cal destacar de forma molt especial els treballs de mossèn Pere Pujol i Tubau, els de mossèn Enric Moliné i Coll i els de Carmen Xam-mar Alonso, que va centrar la seva tesi doctoral en aquesta època (*La conflictividad y las formas de control social en el Alt Urgell, siglo xvii*, Universidad de Cantabria, 2016).

3- Vegeu-ho per exemple a l'obra enciclopèdica *Catalunya romànica*. Altres publicacions es refereixen a castells medievals, però sense aprofundir en les seves característiques físiques. Vegeu-ho, per exemple, a Bech Duró, Enric: *Els castells de la vall de la Vansa i Tuixent. Transformacions socials a l'alta edat mitjana*. La Seu d'Urgell; Salòria, 2018.

4- Villaró, Albert: *El Castell de Ciutat*. Inèdit, sense data [exemplar dipositat a l'Arxiu Comarcal de l'Alt Urgell]. Vegeu-ho també a Virgili Belda, Concha: "La labor de los ingenieros militares en el siglo xviii en Seo de Urgel", dins Segovia, Francisco; Nóvoa, Manuel (coord.): *El arte abaluartado en Cataluña. Estrategia de defensa en el siglo xviii*. Madrid: Ministerio de Defensa, 2013, p. 365-397.

5- Gascón Chopo, Carles: "«Incastellamento» a la conca alta del Segre (segles ix-xi). Apunts previs per a un estudi", *Interpontes,* III (2014), p. 33-38.

6- Gavín, Josep Maria: *Inventari d'esglésies. Alt Urgell-Andorra. Volum 18*. [Valldoreix]: Arxiu Gavín, sense data, p. 28.

7- Així ho documenta un procés judicial de l'any 1591 conservat a l'Arxiu Capitular d'Urgell, que citarem més endavant. Vegeu-lo transcrit a Obiols Perearnau, Lluís: "Un procés judicial contra bandolers de l'any 1591", *Interpontes* VIII (2024), en premsa.

8- Villaró, Albert: "Dos models d'espai agrari pirinenc a finals del s. xv: Montferrer i Bescaran segons el Capbreu del capítol d'Urgell de 1497", *La vida medieval als dos vessants del Pirineu. Actes del 3r curs d'arqueologia d'Andorra, del 30 de setembre al 4 d'octubre de 1991*. Andorra, Ministeri d'Afers Socials i Cultura del Govern d'Andora, 1995, p. 104-109.

9- Villaró, Albert: "Dos models..., p. 105-106.

10- El gener de 1585, en un context de bandolerisme, quan la quadrilla de Galceran Cadell va passar per Alàs, en trobar el portal tancat "posa foch a unes heres que son fora del loch y sen cremaren dues". Pujol i Tubau, Pere: "Sant Josep de Calassanç, oficial del Capítol d'Urgell", dins *Obra completa*. Valls d'Andorra: editorial Andorra, 1984 [edició a cura de Joan Riera i Simó], p. 324.

11- Els capbreus es conserven a l'Arxiu Capitular d'Urgell (en endavant, ACU), a les unitats d'instal·lació 1.043 (Capbreu Major de diferents llocs del Capítol, de l'any 1497), 1.016 (capbreus de Montferrer dels anys 1515, 1596, 1665 i 1697/1710) i 252 (poblacions del Capítol. Esborrany incomplet de capbreu de Montferrer de l'any 1669). Desgraciadament, a l'Arxiu Històric de Lleida no es conserva el cadastre de Patiño corresponent a Montferrer, que seria una eina d'una gran utilitat per completar i contrastar les informacions extretes dels capbreus de la localitat.

12- ACU, Capbreu Major, fol. 23.

13- ACU, capbreu de Montferrer de 1665, fol. 102.

14- ACU, capbreu de Montferrer de 1697-1710, fol. 10.

15- ACU, Capbreu Major, fol. 21v.

16- ACU, capbreu de Montferrer de 1515, fol. 28v.

17- ACU, capbreu de Montferrer de 1596, fol. 54v.

18- ACU, capbreu de Montferrer de 1665, fol. 108v. Suposem que el terme "remota", que no hem trobat enlloc més, procedeix de la paraula "mota". Ja el 1596 Jaume Bernat especificava que la seva casa afrontaba "ab la ramota del castell". ACU, capbreu de Montferrer de 1596, fol. 54v. El capbreu de 1697-1710, tot i que encara manté el terme "remota" en alguna ocasió, utilitza sovint la paraula "mota", i fins i tot, en uns pocs casos, cita com equivalents "lo vall o remota del castell". ACU, capbreu de Montferrer de 1697-1710, fol. 15.

19- ACU, capbreu de Montferrer de 1697-1710, fol. 40v.

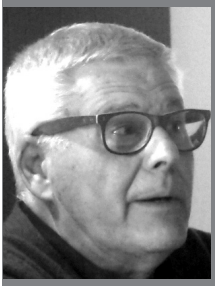
20- La *Catalunya romànica* va documentar un mur d'uns 4 metres de llarg per 2 d'alt amb unes filades "formades amb *opus spicatum* molt regular, fet amb carreus d'esquist d'uns 30 cm de llarg per deu d'alçada". Villaró i Boix, Albert: "Castell de Montferrer", *Catalunya romànica,* vol. VI (Alt Urgell i Andorra). Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1992, p. 227.

21- Així ho especifica la *Catalunya romànica*, en indicar que es conservaven "restes del recinte emmurallat, amb el basament d'una torre rodona i un llenç de muralla atalussat i amb espitlleres, segurament baix-medievals". Villaró i Boix, Albert: "Castell de Montferrer...", p. 227.
22- El 1758 tenim notícia que "el cimenterio está cito delante la misma iglesia parroquial, está murado y cerrado con puerta". Arxiu Diocesà d'Urgell, visita pastoral de 1758, fol. 72v.
23- Vegeu-ne unes poques cites documentals a Cases i Loscos, Maria Lluïsa: "Sant Vicenç de Montferrer de Segre", *Catalunya romànica*, vol. VI (Alt Urgell i Andorra). Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1992, p. 62. El procés de visita de 1575-1576 no ens aporta més informació sobre les característiques arquitectòniques del temple. Gascón Chopo, Carles; Xam-mar Alonso, Carmen (eds.): *Les parròquies d'Andorra i l'Alt Urgell al segle xvi. La visita episcopal del 1575-1576 al bisbat d'Urgell*. Montellà-Encamp: Anem, 2022, p. 105, 188.
24- ACU, capbreu de Montferrer de 1596, fol. 73v.
25- La casa d'Elisabet Batllevell, situada en aquest indret, afrontava el 1665 "ab lo portal". ACU, capbreu de Montferrer de 1665, fol. 135v. Deu ser el "portal de la plassa" amb el que afrontava la casa de Vicenç Huguet, veí de cal Batllevell. ACU, capbreu de Montferrer de 1665, fol. 114; capbreu de Montferrer de 1697-1710, fol. 30.
26- ACU, capbreu de Montferrer de 1697-1710, fol. 20v.
27- Arxiu Diocesà d'Urgell, visita pastoral de 1758, fol. 74.
28- El 1697 Lluís Cerqueda tenia una era, situada a la plaça, que afrontava "ab la capella dita d'en Miquel [sic] mitjensant lo camí". ACU, capbreu de Montferrer de 1697-1710, fol. 14.
29- Agraïm aquestes dades inèdites a la generositat de Carmen Xam-mar. Vegeu aquest assumpte tractat àmpliament a l'article d'aquesta autora, en preparació, a *Interpontes* VIII (2024).
30- Villaró i Boix, Albert: "Castell de Montferrer...", p. 226. Vegeu-ho també a Català Roca, Pere: *Els castells catalans*, vol VI (2a part). Barcelona: Rafael Dalmau, 1979, p. 1.238.
31- Pujol i Tubau, Pere: "El manuscrit de la Vulgata de la catedral d'Urgell". *Obra completa*. Valls d'Andorra: Editorial Andorra, 1984 [edició a cura de Joan Riera i Simó], p. 196.
32- Vegeu-ho a ACU, contractes, capsa 33.
33- Molt probablement es tracta del canonge d'Urgell i bisbe auxiliar Joan Martí, que havia estat escollit com un dels "visores operum domorum et aliorum prediorum" del Capítol en els capítols pasquals celebrats el 27 d'abril d'aquell any 1517. ACU, conclusions capitulars de 1493 a 1569, fol. 36. Sobre la seva actuació com a bisbe auxiliar, vegeu Baraut, Cebrià; Castells, Jesús; Marquès, Benigne; Moliné, Enric: "Episcopologi de l'Església d'Urgell, segles vi-xxi", *Urgellia*, 14 (1998-2001), p. 129.
34- ACU, calaix Capítol i Ciutat, capsa 240.
35- Deduïm que es tracta d'Onofre Esquerrer, donzell domiciliat a Son entre 1599 i 1603, quan arrendava pastures a Lleida per a portar-hi bestiar transhumant, o d'un parent proper seu. Onofre d'Esquerrer estava vinculat amb Francesc Esquerrer, senyor de l'Argentera, a la coma de Meià. Abella Pons, Jordi; Abella Escuer, Joan; Ros Fontana, Ignasi; Simó Espinosa, Cristina: "El territori de Son. Un entorn humanitzat", dins Germain i Otzet, Josep: *Els sistemes naturals de les Planes de Son i la Mata de València*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, Institució Catalana d'Història Natural, 2010, p. 797. Per altra banda, sabem que un Francesc Esquerrer (fill de Miquel Esquerrer, senyor de l'Argentera) estava casat amb Elisabet, filla de Grau de Castellarnau, senyor de la Bastida d'en Donat (l'actual Farga de Moles). ACU, escrivania de Sant Ot, capítols matrimonials, capsa 38 (any 1538). Sobre els Castellarnau (on es documenten quatre fills de Grau de Castellarnau l'any 1540, però no aquesta filla anomenada Elisabet documentada dos anys abans), vegeu Obiols Perearnau, Lluís: "Violència i bandolerisme al segle xvi: els assassinats dels Castellarnau d'Enveig a mans dels querolans". *Era, revista cerdana de recerca*, núm. 1 (2015), p. 173-195.
36- L'ús de cargols de mar com a referència sonora en l'àmbit militar encara era habitual a començament del segle xviii. En el context del final de la Guerra de Successió, uns mesos després de la capitulació de la fortalesa de Castellciutat, sabem que "en el día 23 de enero de 1714 una partida de sediciosos que infestavan el pahíz con el nombre de voluntarios entró muy de mañana en la ciudad de la Seo de Urgel al son de caracoles". Arxiu de la Corona d'Aragó, Batllia General del Reial Patrimoni (Batllia Moderna), processos, 1718, núm. 1 M (procés del fiscal contra Rafael Cruïlles).
37- És interessant comparar l'armament del castell de Montferrer amb el que tenien els castells de Puigcerdà, Querol i la Torre Cerdana el 1564. Cal tenir en compte, però, que tot i la proximitat entre les dues dates, aquestes tres darreres fortaleses eren de titularitat reial, controlaven un dels passos fronterers estratègics per travessar el Pirineu, i disposaven d'una guarnició militar estable, tres aspectes que les diferencien notablement del cas de

Montferrer. Vegeu-ho a Simon Lleixà, Erola; Obiols Perearnau, Lluís: "El castell de Puigcerdà: alguns aspectes durant el segle xvi". *Ker, revista del Grup de Recerca de Cerdanya,* núm. 6 (2013), p. 31-38.
38- Vegeu-ho, per exemple, a Obiols Perearnau, Lluís: "1568-1569. Hugonots a l'Arieja". *Era, revista cerdana de recerca*, 4 (2021), p. 69-87.
39- ACU, conclusions capitulars de 1570 a 1608, fol. 51.
40- El 1583 hi va haver un conflicte a Arfa, amb les persones que no participaven a la manobra del castell de Montferrer traginant pedres des de la pedrera. ACU, processos judicials, capsa 259.
41- ACU, capbreu de Montferrer de 1596, fol. 66v.
42- ACU, processos judicials, lligall "bandolers", ui 279, any 1591. Vegeu el procés transcrit íntegrament a Obiols Perearnau, Lluís: "Un procés judicial... Sobre les cobertes d'edificis en forma de terrat vegeu Violant i Simorra, Ramon: "Casas antiguas agroganaderas cubiertas con terrado en el Pallars", inèdit, 1949; i Ainaud de Lasarte, Joan: "Casas con terrado en el Pirineo", *Pirineos,* VII (1952), p. 535-544; ambdòs reproduïts a Violant i Simorra, Ramon: *La casa i la llar pallaresa (1946).* Edició a càrrec d'Ignasi Ros i Fontana. Tremp: Garsineu, 2020, p. 235-265. El forn comunal de Montferrer també estava cobert amb terrat, tal com figura en diverses afrontacions dels capbreus de 1665 i 1697-1710.
43- En diferents ocasions, durant els primers anys del segle xvii es van fer pagaments menors "per obras del castell de Montfarrer", per un poal, per "dues claus y alguns adops al castell", o, el 1615, "a un manyà, per adobar lo collar de una cadena del castell de Monfarrer". ACU, obra 1601-1635 (ui 1.265), fol. 47, 66, 67 i 227v. Un seguiment exhaustiu d'aquesta sèrie documental potser podria aportar informacions d'interès sobre l'evolució de la fortalesa durant aquests anys.
44- ACU, poblacions del Capítol, Montferrer, capsa 252.
45- Arxiu Comarcal de l'Alt Urgell, Ajuntament de la Seu d'Urgell, Llibre de consells de 1661 a 1707, fol. 320.
46- ACU, poblacions del Capítol, Montferrer, capsa 252.
47- Burgueño, Jesús; Gras, M. Mercè: *Atles de la Catalunya senyorial. Els ens locals en el canvi de règim (1800-1860).* Barcelona: Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya i Rafael Dalmau, 2014, p. 24.
48- Resulta imprescindible agrair a mn. Benigne Marquès i a Josep Rábade les facilitats per a la consulta de documentació de l'Arxiu Capitular d'Urgell, a Montserrat Moli (†) algunes informacions concretes facilitades fa una colla d'anys, a Carmen Xam-mar la generositat en compartir dades encara no publicades, a Josep Porredon els intercanvis d'opinió sobre dubtes paleogràfics, i a Elisabet Martín i Maria Rodríguez les indicacions sobre alguns aspectes actuals de Montferrer.
49- En les transcripcions s'ha regularitzat l'ús de majúscules i minúscules, la separació de paraules, l'accentuació i l'ús d'apòstrofs segons la normativa actual. També s'ha regularitzat la puntuació del text i s'han desenvolupat les abreviatures.
50- Sobre l'anomenat "règim d'Espanya", vegeu Casals Martínez, Àngel: "Estructura defensiva de Catalunya a la primera meitat del segle XVI: els comtats de Rosselló i Cerdanya". *El poder real en la Corona de Aragón (siglos XIV-XVI),* vol. II, 1996, p. 87-88. Casals, Àngel: "Instituciones catalanas y presencia militar". *Carlos V. Europeísmo y universalidad,* vol. III, 2001, p. 126-127.
51- *Tectum*: 'teulada', en llatí.

LA PROTECCIÓ DEL TERRITORI PIRINENC 20es Trobades Culturals Pirinenques: 201-204 (2024)
Societat Andorrana de Ciències, Andorra
DOI: 102436/15.8060.34.17 ISBN: 978-99920-61-73-2

Els espais naturals al Pirineu: estratègies i evolució, basades en l'experiència catalana

Àlex de Juan i Monzón, biòleg i responsable d'espais naturals i fauna de la Generalitat fins a l'any 2000

1. L'evolució dels espais naturals a Catalunya i de gestió del territori

Des de la promulgació de la Llei d'espais naturals pel Parlament de Catalunya, el 1985, han variat un munt de coses. En aquests pràcticament 40 anys han sorgit tota una sèrie d'aspectes nous, tant pel que fa a conceptes –la sostenibilitat, el canvi climàtic, l'estalvi energètic, el comerç de proximitat, l'economia circular, la custòdia del territori– com a normativa –les directives europees, la xarxa Natura 2000, etc.–, que fan que calgui realitzar un plantejament nou quant a la política i concepció dels *espais naturals*.

Ja no es tracta de conservar àmbits concrets dispersos al llarg del territori, a través de figures basades bàsicament en la conservació dels recursos naturals renovables i/o ecosistemes d'interès natural, sinó que va més enllà. De fet, en l'actualitat existeixen a Catalunya més *espais naturals* amb *denominacions* que no recull la Llei d'espais naturals del 1985 que els creats per aquesta llei. I amb un ampli ventall de fórmules de gestió basades en el món local, car la immensa majoria d'aquests han estat creats a iniciativa del territori, mentre que els espais naturals creats a través de figures que preveu la Llei del 1985, ho han estat a iniciativa de la Generalitat de Catalunya. En el lèxic actual diríem que el territori "s'ha buscat la vida". I s'ha buscat la vida a través de l'establiment de fórmules de gestió més àmplies i globals i amb figures i estructures per gestionar el territori, i que van més enllà de la conservació de la biodiversitat, que no figuren en la Llei d'espais naturals del 1985, sinó a d'altres legislacions, com la legislació en matèria urbanística o agrària. Amb denominacions i figures no reconegudes normativament, on el protagonisme el prenen mesures com l'ordenació o la cohesió territorial.

En definitiva, el territori entén que cal buscar fórmules/figures que s'ajustin al que buscaven. En general,

1- Conservar-lo, tot i que en alguns casos no presenti un gran valor natural, però que és el territori que *existeix* en un estat més o menys natural i que pretenen que es mantingui així, tot millorant-lo en la mesura del possible.

2- Mantenir i millorar l'activitat humana lligada al sector primari, i

3- Ordenar el sector terciari, afavorint l'afluència de visitants sota criteris de sostenibilitat i que, a més, representi una font d'ingressos pel territori.

Es tracta d'establir un model de gestió d'aquest territori i adaptat a la seva realitat natural i socioeconòmica, que és el que impera actualment en el conjunt d'Europa i que busca la gestió d'un territori en el seu conjunt, que abasta fins i tot zones habitades, a través d'una gestió global del mateix territori mitjançant l'aplicació dels conceptes de conservació, sostenibilitat i desenvolupament rural, per dur a terme aquesta gestió d'una manera integrada.

I que, a més, respongui d'una manera ràpida en el temps i àgil i efectiva administrativament, per donar cobertura a les demandes i inquietuds del territori, fugint d'estructures complexes i de tramitacions molt llargues i feixugues, que poden arribar a desvirtuar les necessitats del territori en aquell moment, i les finalitats que busca l'establiment de l'espai natural.

2. La situació actual a Catalunya

Així, ara ens trobem amb 5 models de gestió del territori a Catalunya.

1- Els declarats a través de la Llei 12/1985, d'espais naturals, establerts a llocs amb importants valors naturals i paisatgístics, amb una finalitat fonamentalment de protecció, promoguts i gestionats directament per la Generalitat, que en nomena els òrgans rectors. La tramitació de la seva declaració és molt llarga (lleis o decrets) i, en dependre dels pressupostos de la Generalitat, cal esperar que disposi dels recursos oportuns.

2- Els *parcs* existents dins la província de Barcelona, en comarques d'alta densitat humana i en territoris amb un important desenvolupament industrial i residencial. Promoguts pel territori i dependents de la Diputació de Barcelona, els òrgans gestors els formen els consistoris on s'estableixen d'acord amb la Diputació, que n'assumeix tota la gestió a través de personal i pressupost propis. Tenen diferents denominacions, normalment *parcs*, i n'hi ha 12 i, excepte el Parc de Sant Llorenç del Munt i l'Obac, no estan homologats per la Llei 12/85. Es creen a través de plans especials urbanístics.

3- Els parcs rurals, creats bàsicament amb la finalitat del desenvolupament rural, cerquen la *conservació* dels espais rurals existents i el desenvolupament de produccions pròpies del territori (agropecuàries i turístiques) sostenibles, sense deixar de banda la conservació dels valors naturals existents. Han cercat fórmules de declaració àgils i ràpides i la governança és exercida a través de figures que integren els municipis on es troben. Un aspecte important en aquests espais és la integració de la propietat privada, atesa la característica que les activitats es desenvolupen íntegrament en territori privat.

El personal i la gestió depenen de l'òrgan rector (entitats locals), i la Diputació de Barcelona assumeix part o la totalitat del finançament per al seu funcionament.

4- Els consorcis, o figures similars, que han sorgit arreu del territori. Integrats i promoguts per ens locals, entre les seves finalitats hi ha la gestió dels espais naturals (normalment formats per espais del PEIN), dels recursos naturals i de la gestió del turisme de la zona. Aquesta gestió no comporta cap mena de declaració d'espais naturals.

5- Els espais de la Xarxa de Conservació de la Natura (antiga Xarxa de Custòdia del Territori), que integra terrenys privats. No comporten la declaració de cap mena de figura d'espais naturals.

Gestionen un territori, amb la finalitat exclusiva de conservació, al marge de la importància dels seus valors naturals. Es creen a iniciativa d'entitats de conservació de la natura integrades a la Xarxa de Conservació de la Natura (XCN), que subscriuen un acord de custòdia del territori amb la propietat. El finançament corre a càrrec de l'entitat de la XCN i la propietat.

3. El cas del Pirineu

Al Pirineu català i al de tot l'Estat exclusivament existeixen espais naturals del model **1. Els declarats a través de la Llei 12/1985, d'espais naturals**, estan establerts en llocs amb importants valors naturals i paisatgístics, amb una finalitat fonamentalment de protecció, i són promoguts i gestionats directament per la Generalitat de Catalunya, a diferència de França, on son bàsicament espais naturals que cerquen la "gestió integral d'un territori (regió)" alhora que afavoreixen el desenvolupament rural; per això s'anomenen parcs naturals regionals. Pel que fa a Andorra, els tres parcs naturals existents seguirien el model de Catalunya.

En els darreres dècades el Pirineu a Catalunya i per extensió a tot l'Estat espanyol i Andorra, ha passat de tenir una economia basada en el sector primari a una de basada en el sector terciari, i en moltes comarques al desenvolupament dels esports d'hivern amb la creació de nombroses estacions d'esquí. Però entenem que el canvi climàtic fa replantejar seriosament aquesta estratègia territorial i que aquesta situació fa replantejar el model de gestió del Pirineu i també, i especialment, el d'espais naturals.

4. El canvi climàtic als Pirineus

El recent estudi *El canvi climàtic als Pirineus: impactes, vulnerabilitats i adaptació*, de la Comunitat de Treball dels Pirineus cofinançat pel Feder, assenyala que "Per a tota la zona pirinenca a l'horitzó 2030, l'augment del valor mitjà anual de les temperatures màximes respecte al període de referència (1961-1990) podria estar de mitjana i, entre 1° C i 2.7° C. Per a l'horitzó 2050, l'escalfament seria una mica més gran: per a la temperatura màxima, les forquetes anirien de 2.0° C a 4.0° C i oscil·laria entre 1.4° C a 3.3° C mentre que per a la temperatura mínima serien de 1.7° C a 3.3° C i oscil·laria entre 1.2° C a 2.8° C. Per a finals de segle, els rangs de valors es amplien encara més, així com la magnitud dels canvis: per a la temperatura màxima l'augment anual estaria entre 4.3° C i 7.1° C, i oscil·laria entre 1.9° C, i 4.2° C. Per a la temperatura mínima, els intervals corresponents se situarien entre 3.6° C i 6.0 ° C, i l'oscil·lació entre 1.6° C i 3.5° C."

Pel que fa als gruixos de neu, apunten a un descens significatiu del gruix de neu malgrat la forta variabilitat interanual. Així, al Pirineu Central i a 1.800 m d'altura, el gruix mitjà de la neu podria disminuir a la meitat l'any 2050 segons la referència actual, mentre que el període de permanència de la neu al terra podria reduir-se en més d'un mes.

5. Una fórmula turística per al canvi climàtic

La Càtedra de Turisme d'Interior i de Muntanya de la Universitat de Lleida i el Patronat de Turisme de la Diputació de Lleida han elaborat un informe que, amb el títol *Canvi climàtic, paisatge i turisme. Impactes i reptes a la demarcació de Lleida*, posa les bases per

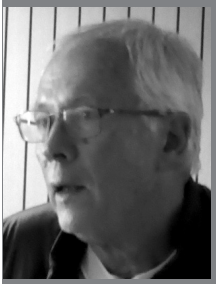
a l'adaptació de la indústria turística al nou clima. El treball ha estat elaborat per la Càtedra de Turisme d'Interior i de Muntanya de la Universitat de Lleida en el marc del conveni de col·laboració amb el Patronat de Turisme de la Diputació de Lleida. L'autora és la geògrafa Maria Sans, amb la coordinació del sotsdirector de la càtedra, Daniel Paül.
L'informe "pretén il·lustrar quins són els principals impactes del canvi climàtic als quals es pot enfrontar l'activitat turística arreu de les terres lleidatanes, i per extensió a tot el Pirineu, tot tenint en compte, essencialment, les afectacions d'aquesta crisi sobre el paisatge. Alhora, partint d'una anàlisi acotada a les diferents realitats territorials, busca donar eines per a l'articulació d'una resposta del sector turístic que, d'una banda, el doti d'una major capacitat de resiliència i, de l'altra, contribueixi a reduir els impactes negatius derivats de la mateixa activitat".
Davant d'aquesta situació, l'informe apunta la necessitat d'encarar els reptes del canvi climàtic: "La crisi climàtica, tot i tenir clares repercussions negatives, obre la porta a una oportunitat necessària de transformació i diversificació de les activitats del sector turístic. En aquest sentit, i seguint la línia de les estratègies a escala global i nacional, afrontar els reptes ambientals passa per l'adopció de mesures que, d'una banda, disminueixin els impactes derivats de la mateixa activitat, de mitigació, i, de l'altra, puguin adaptar les activitats als escenaris climàtics del futur, d'adaptació", segons han apuntat els responsables de l'estudi. En aquest àmbit, han remarcat que "la mitigació és tota intervenció antropogènica que té per objectiu reduir les emissions de gasos amb efecte d'hivernacle o millorar la capacitat d'embornal dels sistemes".

Alternativa a la neu

Tant és així que la recepta passa per dos paquets de mesures, unes d'adaptació i unes altres de mitigació. Pel que fa a les d'adaptació, l'informe proposa: la desestacionalització de l'activitat; habilitar refugis climàtics; planificació dels riscos; gestió d'ecosistemes i paisatges; potenciació de segments turístics alternatius; i informació i recol·lecció de dades climàtiques per fer-ne el seguiment.
En l'apartat de potenciació de segments alternatius, apunta la necessitat de deslligar-los del factor climàtic, com ara la neu o l'aigua: "Fomentar la consolidació d'activitats turístiques que no depenguin exclusivament d'unes condicions ambientals i/o climàtiques determinades, propiciant la consolidació d'activitats alternatives a les més establertes a l'actualitat i distribuïdes arreu del territori."
I aquí el paper dels espais naturals esdevé fonamental si prenen el paper d'elements integradors de polítiques territorials àmplees i que abastin el conjunt d'activitats existents al territori sota els conceptes de la sostenibilitat, l'estalvi energètic, el comerç de proximitat, l'economia circular, la custòdia del territori, l'ús eficient de l'aigua; l'impuls del transport públic o col·lectiu, i establir mesures compensatòries que ponderin els impactes derivats de l'activitat turística sobre el paisatge i els diversos ecosistemes.
És absolutament necessari que no sigui tan sols el sector turístic el que s'impliqui en l'aplicació de les mesures sinó el conjunt d'activitats existents i potencials. I aquest model d'espai natural integrador pot ser una excel·lent eina.

LA PROTECCIÓ DEL TERRITORI PIRINENC 20es Trobades Culturals Pirinenques: 205-218 (2024)
Societat Andorrana de Ciències, Andorra
DOI: 102436/15.8060.34.18 ISBN: 978-99920-61-73-2

L'énergie hydraulique, le train jaune et le désenclavement de la Cerdagne en 1900 ou comment une évolution technique peut bouleverser une région et encore répondre à ses besoins

Alain Cava,
professeur retraité de mathématiques

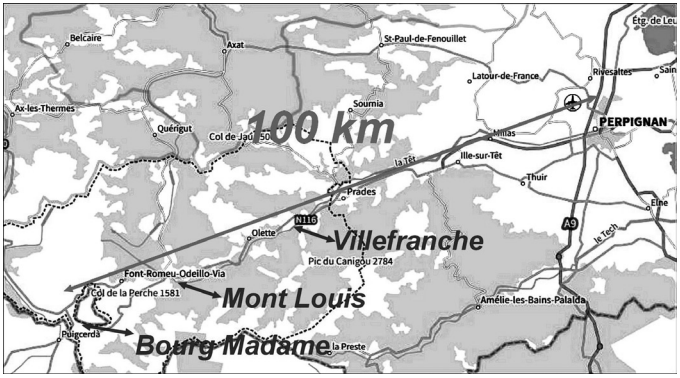
1. Une situation géographique particulière

A la fin du XIXème siècle, il est plus facile pour les cerdans de commercer avec l'Espagne par la route qui suit la haute vallée du Sègre (Seu d'Urgell). Les cols du Puymorens à 1920m (vers Foix-Toulouse), et de la collada de Tosses à 1800m (vers Ripoll) ne sont pas toujours praticables et l'accès vers Perpignan présente des difficultés entre Mont Louis et Villefranche du Conflent, car le voyageur doit emprunter les gorges de la Têt, après avoir franchi le col de La Perche à 1581m.

Evoquons la route nationale 116 de Perpignan à Bourg Madame avant 1900.

En 1819, « *les voitures ne peuvent la fréquenter que jusqu'à Olette. La partie qui est au-delà, n'est viable que pour les piétons et les bêtes de somme* » (réf. 2 J 35/1).

En 1851, la route carrossable (?) atteint Mont Louis, en 1875 le Col Rigat situé avant Saillagouse et en 1886 Bourg Madame.

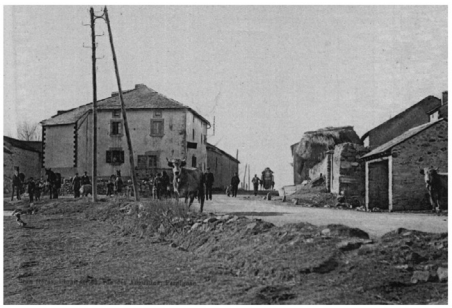
2. Rendons-nous sur cette route nationale 116 dite carrossable en 1886

Quelles que soient les époques, la Cerdagne n'a jamais été isolée, cependant la création de la N 116 va faciliter les trajets sans correspondre aux nécessités d'une région qui doit rentrer dans le XXème siècle. Cette route de montagne constituée d'un revêtement de roches concassées est empruntée en hiver comme en été par de nombreux utilisateurs. Elle est l'axe principal de liaison entre les villages mais aussi un moyen de communication privilégié pour les voyageurs et les commerçants: une ouverture vers Perpignan, Marseille et Lyon. Quels sont ses utilisateurs?

À l'époque des transhumances, des troupeaux vont occuper toute la route pour se rendre aux pacages ou les quitter (été-automne). En hiver, certains éleveurs pratiqueront une transhumance vers un climat plus doux de la côte méditerranéenne. Ces troupeaux seront originaires de Cerdagne, d'Andorre, du Roussillon ou de Catalogne. Ils mettront plus d'une semaine pour effectuer leur trajet.

Le moyen universel de déplacement reste pédestre en espadrilles ou avec des sabots.

Les colporteurs entretiennent l'ouverture de la Cerdagne vers les régions voisines et plus loin, comme les vendeurs de bas ou les bonnetiers (2 ou 3 par village) qui n'hésitent pas à se rendre à Barcelone, à Toulouse ou à Lyon pour écouler la production de leur commune (environ 100 tricoteuses par communauté). N'oublions pas les enfants des casas grossas de Cerdagne qui ont fait des études et sont liés au commerce et à la finance.

En Cerdagne, le moyen de traction le plus utilisé est l'attelage de bœufs.

Dans les gorges de la Têt on assiste à une rencontre improbable d'un cycliste et d'un camelot. Ce dernier laisse son attelage récupérer de l'effort en plein milieu. Le secteur des « Graus de Thués » est réputé pour ses chutes de pierres, ses éboulements et le verglas. Encore de nos jours, il arrive que la Nationale 116 soit fermée.
Les chevaux de selle, plus rapides, sont réservés à une élite.

3. La problématique en 1886: de Perpignan à Bourg Madame le trajet reste une aventure

Perpignan: départ à 9h du matin. Villefranche: arrivée à 11h30. Départ à 12h. Mont Louis: arrivée à 15h30. Bourg Madame: arrivée à 19h. **Soit 10h dans des conditions normales!** La diligence transporte une dizaine de passagers au moins, souvent tassés dans la cabine ou sous la bâche de l'impériale, des bagages et le courrier. En 1902, Perpignan-Villefranche se fait en train, puis en diligence. Villefranche: départ à 12h. Bourg Madame: arrivée à 19h, soit 7h.

La diligence est très lourde, la montée est très lente. Des voyageurs qui en ont assez d'être cloitré dans l'Impériale terminent à pied. La boue, le dégel ou la nervosité de l'attelage rendent la descente périlleuse, et les freins, des sabots en bois, peuvent lâcher. On roule à gauche pour s'éloigner du vide et ne pas verser dans le ravin: attelage et voiture comprise. La hantise des voyageurs, est de passer la nuit dans la diligence suite à une rupture d'essieu, un éboulement ou des congères. Certains utilisent le terme de «barbarie » pour qualifier le voyage.

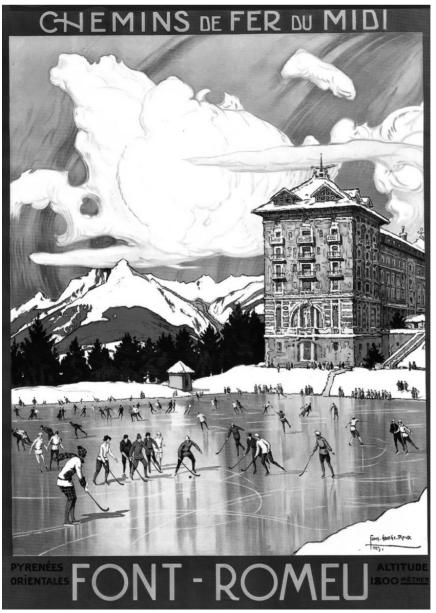

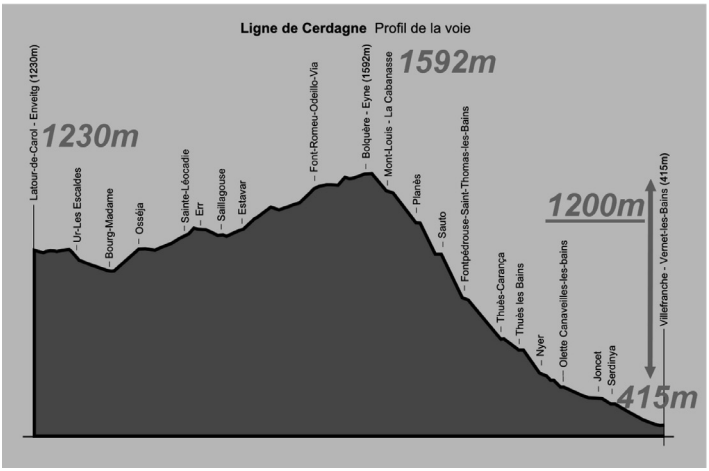
Le col de la Perche (1581m) doit son nom aux nombreuses perches qui permettaient aux voyageurs de se guider en hiver au milieu de la tempête et du vent tourbillonnant qui menaçaient de les engloutir dans des congères de neige.
Les passagers attendaient soit à Mont Louis ou à Saillagouse que la route soit dégagée à la pelle par des habitants des communes voisines que l'on avait embauché.

4. En 1900, pour répondre à ces difficultés de circulation, des travaux « gigantesques » vont débuter qui seront autant de chefs d'œuvres architecturaux pour construire la ligne ferroviaire de la Cerdagne

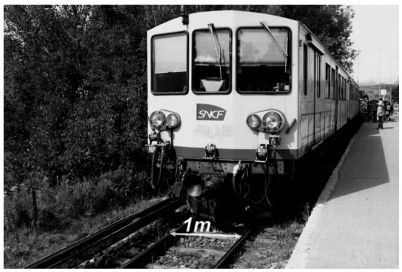

Un homme peut être considéré comme le père de la ligne: Emmanuel Brousse, élu conseiller général en 1898, et issu de la famille qui détient le journal Perpignanais « L'Indépendant ».
L'histoire est liée à l'action d'un autre homme: Jules Lax, ingénieur des Ponts et Chaussées et directeur du service de contrôle à la compagnie du Midi.
Ce projet, considéré comme irréalisable à cette époque commencera à germer dans les esprits en 1880.
La ligne sera classée d'intérêt général dans le cadre des futures liaisons ferroviaires: Paris-Toulouse –Latour de Carol-Barcelone. Pour cette raison les travaux seront pris en charge par l'état.
En 1901, la population de Cerdagne est de 6 892 habitants auxquels il faut ajouter leurs voisins de Mont Louis, soit au total 8 911. Il aura fallu de la ténacité et des compétences hors du commun pour que le miracle s'accomplisse: politique, financier et les prouesses techniques réalisées par les ouvriers.
Remarque: évidemment, le mérite de la construction de la ligne ne revient pas qu'à E.Brousse, alors qu'avant lui, le «dossier» avait été amorcé par des gens comme Jean Bourrat notamment. Mais effectivement c'est bien E.Brousse qui animera vigoureusement la concrétisation du projet de la ligne de Cerdagne jusqu'à son terme avec l'aide indéfectible de Jules Lax

(qui imposera le projet expérimental du pont suspendu conçu par A.Gisclard, pour au moins un franchissement de la Têt), le tout, dans un contexte national favorable à ce genre d'entreprises à la suite du plan Freycinet, qui réorganise les transports ferroviaires et autres en 1878. (P. Cazenove)

Brousse et Lax vont imposer un premier choix technique fondamental à la construction de la ligne: la voie métrique. Avant 1900, les américains disposaient de 26 000km de voies ferrées à 1m, et en France un seul tronçon existait.

En 1901 l'état, fera un choix déterminant. Ce sera une voie unique étroite (1000mm) et par simple adhérence (pas de crémaillère). Il s'agit de restreindre les coûts et de réduire les rayons de courbure.

J.D. Kehr. "Quand naissait le train Jaune"

A la gare internationale d'Enveigt-Latour de Carol, c'est-à-dire au terminus, on rencontre trois écartements, dont la voie espagnole de 1668mm et la française de 1435mm, ce qui n'est pas sans poser des problèmes de transbordement.

Un travail titanesque sera réalisé, compte tenu des zones de montagne et des moyens de l'époque. La construction de cette voie a nécessité l'édification de 650 ouvrages d'art.

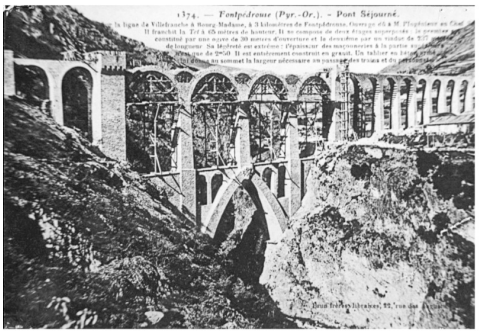
Plus de 2000 ouvriers: des autochtones, d'autres français, des Andorrans, des Espagnols et des Italiens. Certains de ces manœuvres, après l'achèvement de ces travaux, feront souche dans les hauts cantons (J. L. Blanchon).
Relatons parmi les nombreux accidents deux faits:
En 1906, près du mas Rondole à Saillagouse au cours du percement d'un tunnel, suite à un éboulement, l'ouvrier Antoine Marty était resté enterré une nuit et aura la mâchoire fracturée.
On compte par dizaines ceux qui ont un doigt écrasé au cours de la pose d'un rail, des fractures dues à la chute de pierres ou d'un échafaudage.

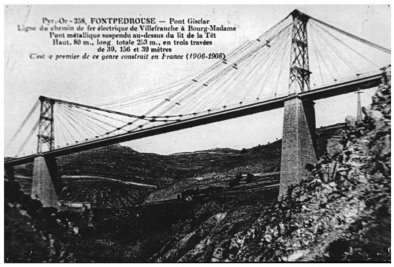
Viaduc de Saint Thomas

Des murs de soutènement pour parer sur des dizaines de kilomètres aux éboulements et aux glissements de terrain. 24 ponts ou viaducs, et d'autres ouvrages plus modestes, soit en tout 40.
Deux ponts exceptionnels classés Monuments Historiques du fait de leurs qualités architecturales et techniques.

Pont Séjourné

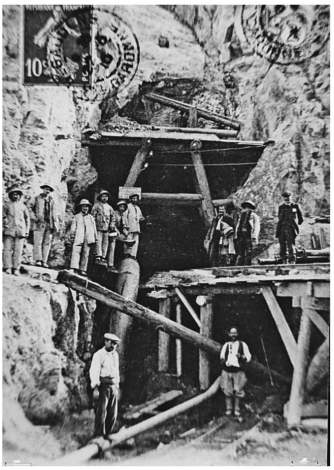
1906-1908. Le pont Séjourné, viaduc en maçonnerie d'une longueur de 237m, suspendu à 65m au-dessus de la rivière Têt. Œuvre de l'ingénieur Paul Séjourné, il s'agit d'une œuvre originale avec deux étages et une étonnante ogive centrale.

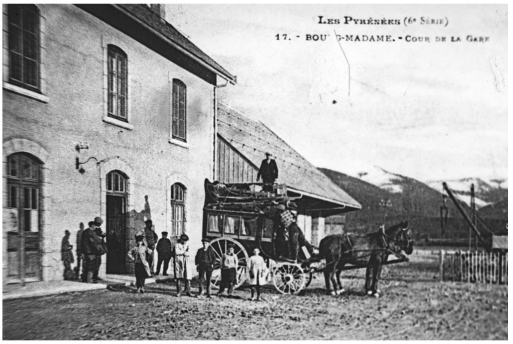

Pont Gisclard

Le pont Gisclard, est le dernier pont suspendu ferroviaire de France, situé sur une ligne exploitée. De longueur 253m, il surplombe la Têt de 80m. Le pont Gisclard est long de 234 m avec une pente de 6%. Il franchit la Têt à 80m de hauteur. Le tablier passe au-dessus des piles maçonnées sans y prendre appui ! Ce prodige est dû aux haubans et aux câbles de suspension qui le soutiennent à partir des pylônes métalliques et le stabilisent. Les câbles de suspension sont fixés dans des chambres d'ancrage creusées dans la roche.
L'ingénieur Gisclard est mort à Sauto le 31 octobre 1909 au cours d'essais en charge où le train lourdement chargé partira en marche arrière dans une course folle et déraillera: 9 blessés et 6 morts. (« *Les carnets du train jaune* » six tomes. Édition: Talaia)

19 tunnels

22 gares, dont la gare la plus haute de France (1592m). Actuellement 8 gares dont 5 avec guichet ont un arrêt obligatoire.
Pour achever le trajet il ne fallait pas manquer la diligence.
Il y a aussi 65 passages à niveau, dont certains gardés avec leur « maisonnette » dans laquelle vivait un employé du train et son épouse qui était garde barrière. De nos jours la plupart ont été automatisées, les maisonnettes et certaines gares ont été vendues.
L'édification de la ligne avec ses 650 œuvres d'arts est à proprement parler incroyable.
La section Villefranche de Conflent-Mont Louis sera inaugurée le 18 juillet 1910.
La section Mont Louis– Bourg Madame sera inaugurée le 28 juin 1911.
La ligne de Cerdagne sera prolongée de Bourg Madame à Latour de Carol—Enveigt en 1927.
Les travaux ayant commencé prudemment en 1900/1911, il n'aura fallu que dix ans pour que le train jaune arrive en gare de Bourg Madame.

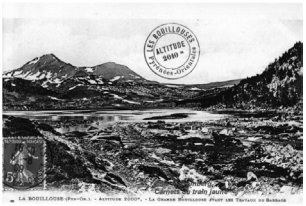
5. En 1901, le choix par l'Etat de la traction électrique va s'avérer judicieux: le train jaune va devenir un train écologique avant l'heure!

Les locomotives électriques sont bien plus légères que les motrices à vapeur. Elles franchissent des pentes à 6% contre 3,5% (sans crémaillère), et les rayons de courbures sont plus réduits (80m). En écartant les locomotives à vapeur ou les caténaires électriques, les tunnels seront plus petits. La transmission se fera par un troisième rail à courant continu de 850 volts.

Le barrage des Bouillouses est construit en priorité pour produire de l'électricité pour le train, mais l'Etat se réserve le droit de disposer de l'eau pour irriguer les terres du Roussillon et pour réguler le débit de la Têt. Au cours de l'été 2023 ce droit a été évoqué pour pallier à la sécheresse du département. Pour réguler l'eau il est actuellement couplé avec le barrage de Vinça (1976) situé à proximité de Perpignan, qui sert aussi d'écrêteur de crue.

Carnets du train jaune

Les travaux de création de la route des Bouillouses débutent en 1903. Avant les ouvriers étaient ravitaillés par des mules. Actuellement son accès est réglementé. Un service de navettes (autocars) accompagne les touristes sur le site.

La Grande Bouillouse est une zone de mouillères, elle figure sur les cartes comme un marais.

La rive droite a une drôle d'histoire.

Voici un bref résumé de son histoire et des conflits qui en ont résulté pour s'approprier les forêts, les lacs et les zones de pacages:

• 1198: Puigcerdá achète la montagne au Monastère de Santes Creus.

• 1659-60: Traité de Pyrénées et 1713 Puigcerdá est occupée par les français.

• 1713: Puigcerdá vend la montagne au viguier Sicart de Ste. Léocadie.

• Une période de conflits et de procès avec les communes ayant droit de pacage s'instaure.

• 1789: Révolution française et perte d'influence de la famille Sicart.

• 1853: Ramonatxo (Latour de Carol), Vilalte (Villeneuve) et Palau (Bourg Madame) rachètent le domaine.

• Les conflits et les procès repartent de plus belle.

• 1879 –1900: Le tribunal annule la vente et c'est le Conseil Général des Pyrénées Orientales qui l'acquiert.

• Il faudra tout ce temps pour que, en fonction des droits d'usage, et de la solvabilité des communes, celles –ci puissent se porter acquéreuses en fonction de leur solvabilité.

• Il y aura des contestations et des experts mandatés, mais en 1900 le partage est définitif. La montagne du Carlit sera sur le communal d'Angoustrine, mais l'état et d'autres communes acquièrent des pacages dont Llivia.

Llivia échangera avec l'Etat 200 hectares situés sur ses pacages pour la construction du barrage.

Les travaux débutent mai 1904: la digue retient entre 16 et 19 millions de mètres cubes pour une surface de 150 hectares et le barrage sera achevé en août 1909. La centrale de La Cassagne située à 14km du barrage produira du 850 volts continu ou du 650 volts à 25Hertz.
En hiver les travaux étaient suspendus. Le site naturel des Bouillouses-Carlit est un site classé depuis le 24 juillet 1976. Il est implanté dans le Parc Naturel Régional des Pyrénées Catalanes (2004). Il est devenu l'un des fleuron du Pays, au même titre que le port de Collioure ou le sommet du Canigou.

6. La nouvelle vie du train jaune

6.1 Site des Bouillouses

Sur la rive droite, à l'extrémité du barrage on distingue l'hôtel-restaurant des Bones Hores construit en 1968. Mr Chamayou, promoteur avait conclu un projet plus que démesuré ou démentiel sur la propriété de Llivia (commune d'Angoustrine). Il a été édifié avant la loi Montagne qui a été votée en 1985. Heureusement, de ce projet, il ne reste que l'hôtel.

Sur la rive gauche (commune des Angles), au fond, on aperçoit des bâtiments rénovés qui correspondent aux anciennes bâtisses, maison du conducteur des travaux, cantine, boucherie, écuries, baraques des ouvriers, garages et ateliers, édifiées pendant la construction du barrage.

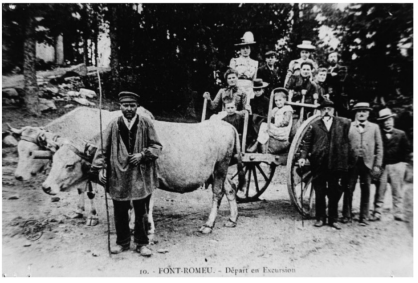
6.2. Le train jaune et le tourisme

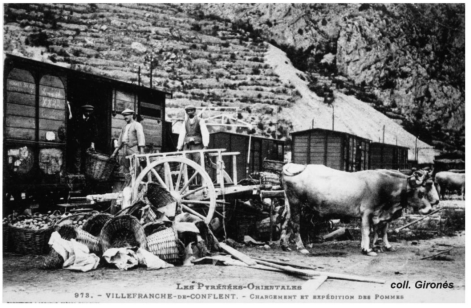

Le site du Carlit (2921m) et ses 30 lacs sont un lieu remarquable pour les excursionnistes. « Ens han arribat pel tren groc » dit une pub.
1910-1913. Construction du Grand Hôtel aux « chalets d'Odeillo » (c'est ainsi que l'on désigne Font Romeu qui n'existe pas encore). Le tourisme d'hiver et d'été est lancé.

C'est l'époque glorieuse du train jaune : des passagers heureux d'éviter les diligences et des wagons de marchandises que l'on remplit ou décharge.

6.3 Le désenclavement de la Cerdagne étant assuré depuis 1911, la société cerdane a évolué. le train jaune, après des turbulences dues à une baisse de la clientèle et à son évolution, a dû s'adapter pour survivre. Il bénéficie actuellement du soutien du département et de la région Occitanie

La station de ski de Font-Romeu-Pyrénées 2000 utilise l'eau des Bouillouses, soit un volume de 540 000 mètres cubes, pour alimenter ses 500 canons.
Une voie unique dans la haute vallée de la Têt avec ses 650 ouvrages d'arts et un voyage très prisé par les touristes de par ses ponts, ses tunnels et une vallée abrupte encore sauvage.

Conclusion

1911-2023, le train a 112 ans: un âge respectable.

Né de la volonté de deux hommes, Brousse et Lax, de mettre une technique au service du désenclavement de La Cerdagne il est évident qu'il doit se réinventer pour répondre aux enjeux du XXIème siècle.

Dans la première moitié du XXème siècle il a gagné le combat contre les diligences et le mauvais état de la nationale 116.

Dans la seconde moitié du XXème il a perdu la lutte contre les voitures, les autobus et les camions.

Un troisième combat se profile dans cette première moitié du XXIème siècle. L'avenir semble privilégier les transports en commun et les énergies propres.

Le train jaune est autonome et fonctionne avec une énergie verte. C'est un moyen de transport collectif et il amène ses voyageurs aux portes des villes.

Dans l'immédiat la priorité c'est l'entretien des 63km de rail et des 650 ouvrages d'arts de sa ligne.

LA PROTECCIÓ DEL TERRITORI PIRINENC 20es Trobades Culturals Pirinenques: 219-224 (2024)
Societat Andorrana de Ciències, Andorra
DOI: 102436/15.8060.34.19 ISBN: 978-99920-61-73-2

Preservació del patrimoni històric i cultural: Contes de comtes i la posada en valor del territori

Montse Subirana i Malaret, doctora en psicologia i escriptora

Introducció

Hi havia una vegada
un país ple de muntanyes, un mar i prats generosos i molts rius cabalosos
comtes, bisbes, nobles i cavallers el volien poblar, fent viles i ciutats sense parar
construïren esglésies, castells i monestirs, amb cases, carrers, ponts i jardins
horts i bestiar no n'hi havia de faltar, cordons quin tip de pencar!
mercaders, camperols, pescadors i artesans, homes i dones, petits o grans,
molt i molt es van escarrassar, fins que Catalunya es va fundar.

Catalunya l'any 1000

L'entrada a l'any 1000 va provocar una por a Europa que esfereïa els seus habitants, ja que es creia en l'arribada de la fi del món que havia d'esdevenir abans de la fi del primer mil·leni segons vaticinava l'Apocalipsi. Afortunadament, el dia del judici final no va arribar sinó que es va inaugurar un nou segle i un nou mil·leni, alhora que s'iniciava l'edat mitjana central o plena edat mitjana. Així, finalitzava l'alta edat mitjana (segles V-X) i s'encetava la baixa edat mitjana, que se sol dividir entre edat mitjana central (segles XI-XIV) i edat mitjana tardana (segles XIV-XV).

En comptes de patir l'Apocalipsi, entre els anys 985 i el 1010 Catalunya[1] s'independitza del reialme dels francs, trenca el seu vassallatge amb Guifré el Pilós com a últim dels comtes designat directament pel rei i fundador de la dinastia comtal catalana.

És doncs a les acaballes de l'alta edat mitjana i en plena edat mitjana central, entre els segles IX i XII, que es comencen a definir

els orígens de Catalunya i els seus trets identitaris, impregnats de l'herència del món romà i visigòtic i amb els antics comtats com a escenari clau de la seva configuració. Segons Josep Maria Salrach,[2] a la fi del primer mil·leni la societat catalana era solvent i els segles XI-XII es van caracteritzar per canvis profunds en la formació del poder, de les estructures de govern i l'organització de la societat, de les activitats productives i mercantils, així com de l'establiment de l'Església i del seu teixit connectiu amb els uns i els altres. Tot i així, a l'alta edat mitjana ja hi havia una organització de l'Església i es troba ben documentada l'existència dels bisbats i l'exercici de la seva jurisdicció.

L'art romànic a Catalunya

Si bé l'edat mitjana se'ns ha presentat sovint com una època de barbàrie i inestabilitat, va viure també moments d'esplendor i expansió demogràfica. Els nuclis de poblament es van afermar amb la construcció arquitectònica d'espais de culte com les ermites, esglésies o monestirs,[3] amb un caràcter propi que va acabar representant un trencament amb les fórmules precedents, tot i la seva impregnació d'influències externes.

Val la pena ressaltar que els comtats catalans van ser partíceps actius en la generació de noves fórmules de l'escenari edilici europeu i no només receptors de les seves influències.[4] Així doncs, els comtats van originar la creació de nous models constructius que van culminar en un nou arquetip dinàmic i heterogeni,[4] característic d'un romànic català fornit de particularitats i singularitats locals que el fan encara més ric i interessant.

Edificacions de caràcter religiós, i també castells, ponts, cases i palaus comtals i altres construccions civils van forjar i han forjat sense dubte un paisatge distintiu, que es troba estretament lligat a la història del naixement de Catalunya. Aquests orígens medievals són encara molt presents a les actuals comarques que a dia d'avui es situen al vessant sud dels Pirineus i Prepirineu, bressol dels comtats catalans, motiu que n'explica la densitat i proliferació extraordinària en aquest territori.

D'altra banda i en un sentit més ampli de l'art romànic, al costat de l'esmentada arquitectura romànica s'han de destacar també altres manifestacions artístiques, algunes de les quals han esdevingut peces úniques o exemplars, en els àmbits de la pintura, l'escultura, l'orfebreria, la joieria, la numismàtica, el tèxtil, la poesia, la música, etc.

Contes de comtes

És una col·lecció de contes inspirada en el context i escenaris dels primers comtats catalans, que vol donar a conèixer la història medieval, i en particular la que tingué lloc pels volts de l'any 1000, a través del seu territori i els seus personatges.

Com ja he esmentat anteriorment, castells, cases comtals, monestirs, esglésies i altres edificacions de l'època van esdevenir i segueixen sent grans construccions medievals, que van dibuixar i marcar profundament aquest territori, en el qual els seus propietaris o administradors, fossin comtes, vescomtes, cavallers, senyors, bisbes, abats... o comtesses o abadeses!, estigueren constantment involucrats en lluites, trifulgues i aventures. Són aquests escenaris, aquests protagonistes i la seva història els que donen veu a la col·lecció.

L'any 1000, segons Salrach i Aventin,[5] les cases comtals eren Pallars, Urgell, Cerdanya,

Besalú, Empúries, Rosselló i Barcelona (amb Girona i Osona). És per aquest motiu que la col·lecció està formada per sis contes ambientats en aquestes cases comtals. Cert és que aquesta divisió va ser efímera i que la forma i evolució dels comtats va estar en permanent transformació, però va ser aquest el criteri que vaig escollir per establir una delimitació, si més no inicial, de l'abast de la col·lecció. Si el lector ha comptat set i no sis cases comtals no ho ha llegit pas malament, val a dir que són sis contes i no set, ja que Empúries i Rosselló comparteixen espai i protagonista en el mateix conte. D'altra banda, s'ha publicat també una preqüela de la col·lecció i un àlbum musical titulat *Música de deesses per contes de comtes*, produït per l'artista Manelet.
Així doncs, cada un dels contes té com a protagonista un personatge que va existir al voltant de l'any 1000 i que va ser rellevant en la seva època. Les trames són històries de ficció inspirades en fets reals.

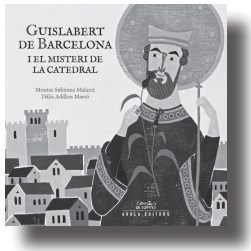
Reptes que proposa la col·lecció
Cada conte és una invitació a conèixer el territori. A primera instància a través de la seva història, per descomptat, ja que n'és el fil conductor en el sentit més ampli, però és també el pretext per conèixer els escenaris on succeix la trama, tenint en compte tot allò que els fa característics i idiosincràtics. És a dir, que s'incorpora la mirada de la geografia, del paisatge, de la natura, i un seguit d'elements i particularitats que diferencien un territori d'un altre i que els fan, al capdavall, a tots i cada un d'ells especials.
A més, es posa també en valor el seu patrimoni cultural, històric i natural actual, des d'una perspectiva respectuosa amb el medi i del foment d'un turisme responsable, que té com a teló de fons la literatura. Aquesta consideració és important ja que a través dels contes es plantegen diferents reptes per a ser treballats tant des d'un àmbit local com d'un més global, a partir de temàtiques i qüestions que poden ser d'interès múltiple per a diversos col·lectius (escoles, casals, associacions, biblioteques, organitzacions culturals, lúdiques, etc.).

Els contes de la col·lecció
Tots els contes han estat editats per Arola Editors. Han estat escrits per qui signa aquest article, que és alhora escriptora i directora de la col·lecció. Ja que cada conte és un àlbum il·lustrat, cadascun ha estat il·lustrat, doncs, per un il·lustrador o il·lustradora.
Tot seguit es presenten els sis contes, amb el nom de l'il·lustrador o il·lustradora i les sinopsis corresponents.

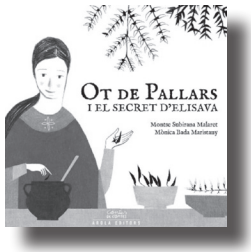
1. *Arnau Mir de Tost i els estels màgics* (2015). Il·lustrat per Susanna Campillo.
Sinopsi
L'intrèpid Arnau Mir emprèn un viatge ple d'aventures fins als inhòspits paratges del Montsec. Un cop arriba allà descobreix un món ple de sorpreses i vol complir el seu somni de construir molts castells... Ho aconseguirà amb l'ajut dels seus estels màgics?

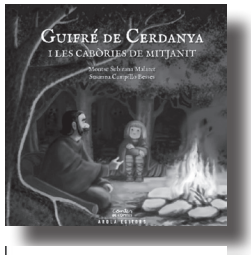
2. *Guislabert de Barcelona i el misteri de la catedral* (2015). Il·lustrat per Dàlia Adillon.
Sinopsi
Guislabert de Barcelona prepara una gran festa per celebrar la consagració de la catedral de Barcelona. Tothom està tan emocionat amb els preparatius que desapareix una peça clau i no se sap on ha anat a parar... La trobaran abans que comenci la festa?

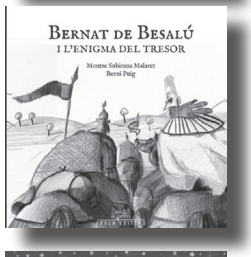
3. *Ot de Pallars i el secret d'Elisava* (2015). Il·lustrat per Mònica Bada.
Sinopsi
La malabonança al Pirineu fa que els habitants dels comtats pensin a abandonar les muntanyes. Ot de Pallars està decidit a trobar una solució perquè això no passi i, mentre barrina com poder fer-ho, desapareixen totes les seves calces llargues! Aconseguirà trobar una solució i resoldre el misteri?

4. *Guifré de Cerdanya i les cabòries de mitjanit* (2015). Il·lustrat per Susanna Campillo.
Sinopsi
En Guifré té tantes cabòries al cap que no el deixen dormir ni descansar. Elles fan gresca cada mitjanit però ell està tan cansat que, de dia, fins i tot s'adorm damunt del cavall! Com s'ho farà en Guifré per posar ordre?

5. *Bernat de Besalú i l'enigma del tresor* (2016). Il·lustrat per Berni Puig.
Sinopsi
Bernat de Besalú viatja a Roma amb la intenció de fer uns pactes molt ambiciosos. Vol engrandir i enriquir el seu comtat perquè sigui el més fort i poderós dels comtats, encara que hagi de pagar un preu molt alt. Se'n sortirà amb la seva comesa?

6. *Hug d'Empúries i l'ombra de la lluna plena* (2022). Il·lustrat per Dàlia Adillon.
Sinopsi
Al petit Hug li agrada tant jugar amb el vent i la lluna als seus castells de Quermançó, Querroig i Verdera que quan s'assabenta que no podrà jugar més al castell de Verdera s'enfada moltíssim. Quan creix i es converteix en el comte Hug d'Empúries decideix

que ha arribat el moment de recuperar allò que era seu. Aconseguirà el castell de Verdera i tornar a ser feliços ell i la lluna?

Preqüela. *L'espasa d'Huguet de Mataplana* (2012). Il·lustrat per Valentí Gubianas
Sinopsi
Una espasa molt especial roman enterrada fa segles en algun indret del llinatge feudal de Mataplana, a la serra del Catllaràs. Hi ha un misteri desconegut al voltant de l'espasa que fa impossible desenterrar-la. Quin és aquest misteri que aureola l'espasa? Hi haurà algú capaç de trobar-la?

El logotip de la col·lecció és una creació de Valentí Gubianas

Contes DE COMTES

Com bé va sintetitzar el periodista i escriptor Miquel Espà, en un article sobre la col·lecció publicat l'any 2018 al diari *Regió 7*,[6] els set contes permeten al lector, que si bé són principalment els nens i nenes a partir de sis o set anys també ho poden ser els joves i adults, acostar-se a la història del seu territori i entendre algunes claus de l'actualitat. Per això cada llibre inclou l'apartat "Vols saber més coses", en què el lector pot descobrir els principals trets distintius de la zona on transcorre la història. D'altra banda, no volia parlar de guerres ni enfrontaments, que n'hi havia per totes bandes, jo volia parlar del vessant humà dels personatges. Volia humanitzar aquella gent que feia coses que encara fem nosaltres i fer-los igualitaris. Per la seva part, l'escriptor Quirze Guifré en va recollir bé el rerefons del procés d'elaboració en un reportatge publicat a l'*Erol* [7] l'any 2022: "sempre faig un treball de camp força intens, una revisió bibliogràfica per ser rigorosa amb tots els elements que tenen a veure amb la trama, siguin els personatges, fets històrics, aspectes geogràfics, de flora, fauna, etc, i consulto a experts quan cal. Per exemple, per la col·lecció *Contes de comtes*, tinc la sort de comptar amb l'assessorament de la Dolors Santandreu, doctora en Història Medieval".

Música de Deesses per contes de comtes

Per acabar, tancaré aquest article fent referència a la banda sonora de la col·lecció *Contes de comtes*, *Música de Deesses per Contes de comtes*.
Amb aquest àlbum musical, Manelet aconsegueix lligar mil anys d'història a través d'un còctel sonor que fusiona melodies medievals i ritmes de la música electrònica moderna.
En les composicions vocals del cançoner montserratí, dedicades a la mare de Déu de Montserrat i destinades als seus pelegrins, Manelet basteix la base d'aquest repte musical, amb l'ús d'instruments propis de l'època medieval i d'altres més

moderns. Crea així una atmosfera cavalleresca que aconsegueix alhora ambientar l'any mil i el nostre mil·leni.
Il·lustració de Susanna Campillo

Agraïments
Aquesta col·lecció ha estat publicada per Arola Editors, gràcies a la confiança de l'Alfred i el Fèlix, amb qui comparteixo, sens dubte, la importància de "creure en la proximitat, perquè és la única forma de combatre la globalització".
A la Dolors Santandreu, qui, a més de ser la meva professora d'Història de l'Art quan encara existia el COU i una de les millors professores que vaig tenir en aquella època, ha estat la meva assessora històrica de referència i he tingut el privilegi que m'acompanyés pràcticament a totes les presentacions i *saraus* que hem muntat de la col·lecció. M'agrada recordar-la amb l'alegria de totes aquestes trobades viscudes i compartides i com a abadessa del monestir de Sant Llorenç prop Bagà, títol que indiscutiblement li escauria d'allò més bé, com tants d'altres relacionats amb la seva ingent trajectòria i dedicació a l'estudi de l'art i la història medieval.
A l'Eulàlia Arderiu, assessora lingüística de la col·lecció i, sobretot, amiga. He tingut la sort que, a més dels bons consells lingüístics, m'hagi acompanyat a diversos treballs de camp pels antics comtats catalans i en l'aventura de descobrir la història d'uns quants dels seus antics castells medievals, alguns vestigis dels quals són només accessibles per camins costeruts. Paga la pena pujar-hi.
A les il·lustradores i il·lustradors de la col·lecció. Gràcies per la confiança, pels consells, per ensenyar-me un nou llenguatge i per donar vida, forma i colors als personatges i els escenaris. La representació gràfica i creació visual que han elaborat és extraordinària.
Al Manelet per haver creat la Música de Deesses per Contes de comtes.
Als meus pares, germanes, nebots, neboda i tota la família, amigues i amics que m'heu acompanyat d'una manera o una altra pel ja llarg camí dels contes de comtes. Gràcies pel vostre inestimable suport i escalf.
A les institucions, organitzacions, associacions, museus, biblioteques, escoles, etc. que us heu interessat per la nostra història. Moltes gràcies pel vostre suport i per donar veu als contes de comtes.

Notes

1- Calpena i Ollé, Enric "L'any 1000: la por a l'Anticrist I el naixement de Catalunya." Conferència, 2018. Vilafranca del Penedès.

2- Salrach, Josep M "Catalunya a la fi del primer mil·leni". *Col·lecció Biblioteca d'Història de* Catalunya, 2005, núm.4. Barcelona.

3- Mestre i Godes, Jesús; Adell i Gisbert, Joan-Albert *El Prepirineu*. "Viatge al romànic català". RACC-62, 1999. Barcelona.

4- Duran-Porta, Joan; Camps, Jordi; Castiñeiras, Manuel "Panorama de la arquitectura romànica a Cataluya". *Enciclopèdia del romànic a Catalunya*, 2014, p 85-116.

5- Salrach, Josep Maria; Aventín, Mercè "Els orígens històrics". *Dopesa 2*, 1977. Barcelona.

6- Spa, Miquel "Entrevista. Montse Subirana." *Regió 7*, 2018, 7 d'abril, p. 6-7 i portada.

7- Grifell, Quirze "Entrevista. Montse Subirana". *L'Erol, revista cultural del Berguedà*, 2022, núm. 151, p. 58-59, https://raco.cat/index.php/Erol/article/view/405151

LA PROTECCIÓ DEL TERRITORI PIRINENC 20es Trobades Culturals Pirinenques: 225-230 (2024)
Societat Andorrana de Ciències, Andorra
DOI: 102436/15.8060.34.20 ISBN: 978-99920-61-73-2

Divisió territorial de Sant Pere de Rodes al segle xv

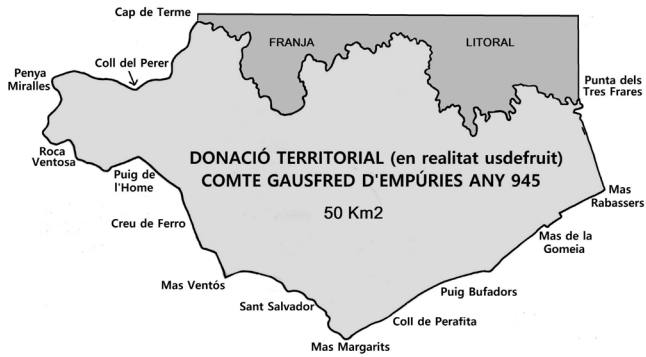

Arnald Plujà i Canals,
mestre i historiador
(Llançà)

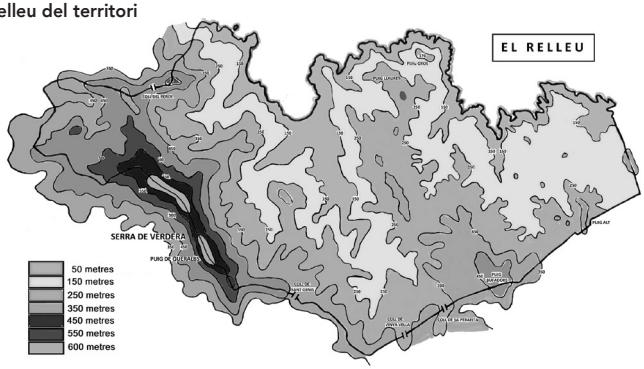
El present article s'emmarca amb l'estudi del capbreu de la Cellereria de Sant Pere de Rodes i en la donació feta l'any 974 pel comte Gausfred d'Empúries a l'abat, aleshores una muntanya encara dominada per la boscúria i l'escassa població. Un instrument que ens permet endinsar-nos en una època poc coneguda i poc documentada, en què tothom es trobava sotmès al poder monàstic. Geogràficament, ocupava el nord-est del comtat, a la pràctica la totalitat de l'extrem septentrional del cap de Creus i la seva projecció marítima, corresponent al tram més oriental dels Pirineus axials. En total una extensió superficial equivalent a cinquanta quilòmetres quadrats, envoltats per cinquanta de perímetre i divuit de façana litoral.

L'elevat volum d'informació desplegat pel capbreu resultarà molt útil a qui vulgui investigar-ne temàtiques com la geografia, l'economia, la història, la toponímia o la genealogia. En aquesta ocasió, centrarem en els aspectes humans i organitzatius de Sant Pere de Rodes a mitjan del segle xv, quan el cenobi encara no s'havia recuperat dels estralls de la pesta negra de l'any 1348, com evidencia un període de decadència, avaluable pel gran nombre

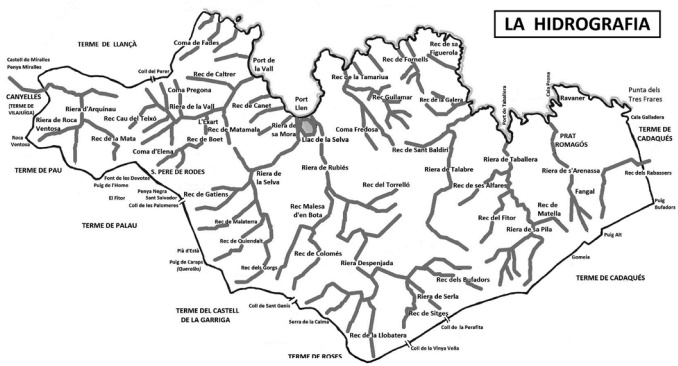
Donació del comte Gausfred a l'abat

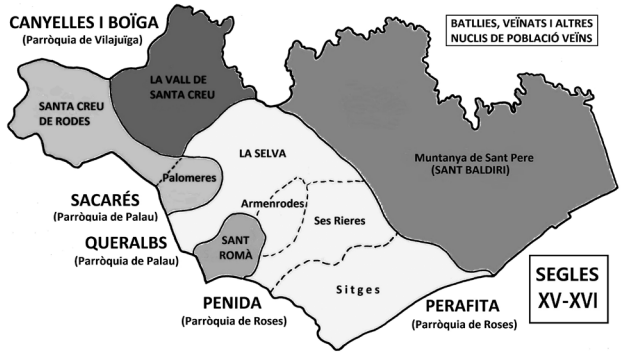
Relleu del territori

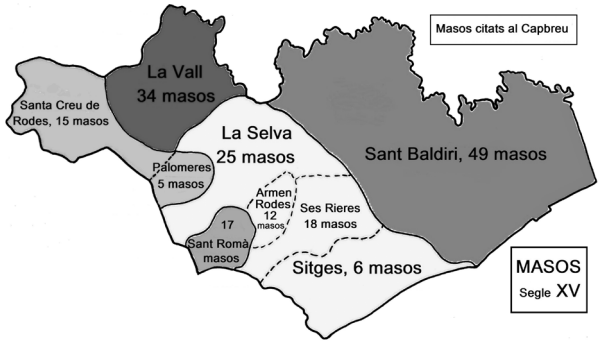
La xarxa hidrogràfica

Batllies i veinats de la demarcació

Distribució dels masos

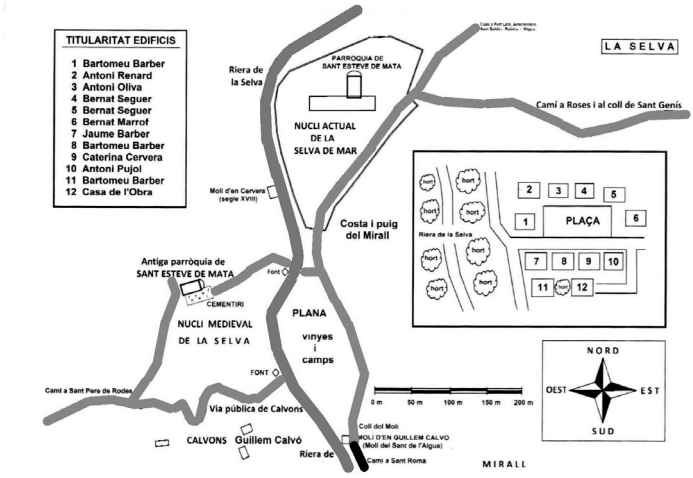
de masos abandonats, terres ermes que abans eren vinyes, cases derruïdes i més de vint joves emigrats. En definitiva es tracta d'una etapa de transició entre l'esplendor del monestir fins a la primera meitat del segle XIV, l'acabament d'un cicle i el començament d'un de nou més simplicat.

El capbreu de la Celleria de Sant Pere de Rodes fou redactat entre el 16 de març de 1420 i el 2 d'abril de 1429 pel notari Guillem Ferrer, que exercia sota l'autoritat de l'abat Esteve d'Agramunt. La còpia, traduïda i transcrita per la medievalista Sònia Masmartí i Recasens, ens ha permès avaluar, interpretar i finalment publicar el contingut de l'excepcional *radiografia* que comprèn 136 folis i que es troba en molt bon estat de conservació. L'escriptura, amb el títol de *Capbreu dels drets i rendes de la celleria del monestir de Sant Pere de Rodes, de l'orde de Sant Benet*, després de diversos trasllats, està dipositada a l'Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), a la secció de Monacals-Hisenda i amb el número de volum 1011.

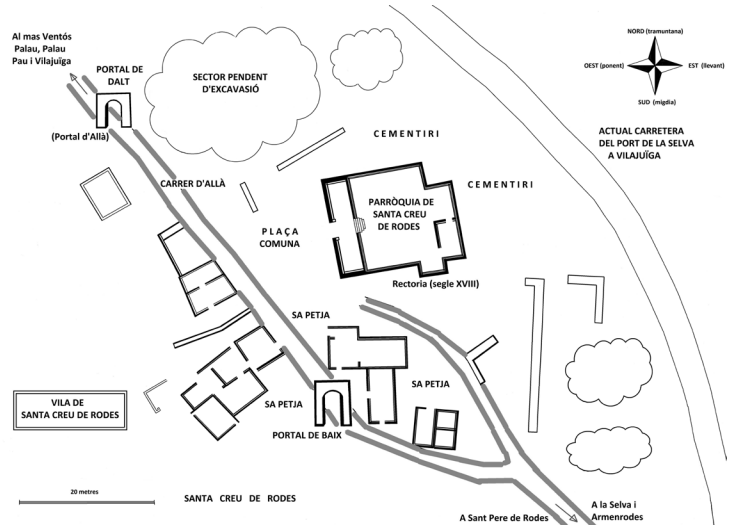
Al segle XV, la població disseminada de Sant Pere de Rodes superava la urbana. El capbreu cita 359 capbrevants (uns 1.500 habitants) i vuitanta-un masos. Per distribució geogràfica, 12 corresponien a Armenrodes, 25 a la Selva, 34 a la Vall, 5 a les Palomeres, 18 a ses Rieres, 49 a Sant Baldiri, 17 a Sant Romà, 15 a Santa Creu de Rodes i 5 a Sitges. Per entendre tan elevada densitat, cal considerar l'accidentat relleu, un reguitzell de minúscules valls que feien duplicar la gleva de terra i la densa xarxa hidrogràfica de recs i rieres que drenaven el territori, sense obviar l'edafologia, una espessa coberta vegetal de suros, roures i alzines que, una vegada desbrossats eren de gran fertilitat i d'una pluviometria més elevada que l'actual. En general, eren masos molt propers uns als altres, i a menys d'un quilòmetre de distància del mar.

La part religiosa constava de dues parròquies: Sant Esteve de Mata i Santa Creu de Rodes, i de tres esglésies o capelles adscrites: Sant Fruitós de la Vall, Sant Baldiri de Taballera i Sant Salvador de Verdera. Políticament estava dividit amb tres batllies: La Vall de Santa Creu, la Selva de Mar i Sant Romà; cinc veïnats: Sant Baldiri, Armenrodes, Ses Rieres, Palomeres i Sitges, mentre que Santa Creu de Rodes, antiga capital i centre neuràlgic, amb universitat, batlle, síndic, 4 eclesiàstics, notari i cavallers, ja estava en ple

El nucli urbà de la Selva al segle xv

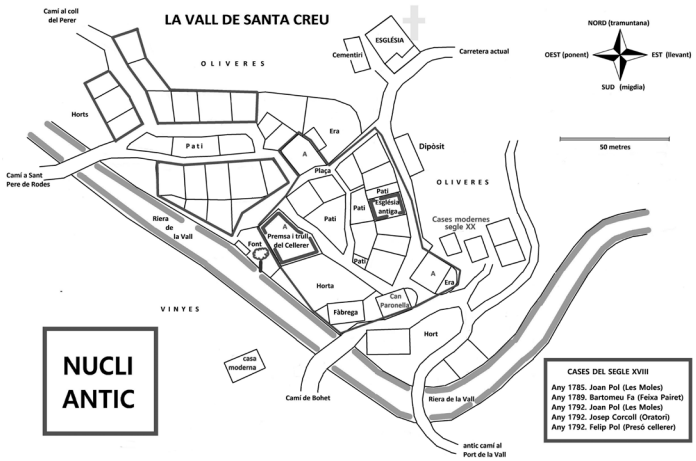

El nucli urbà de Santa Creu al segle xv

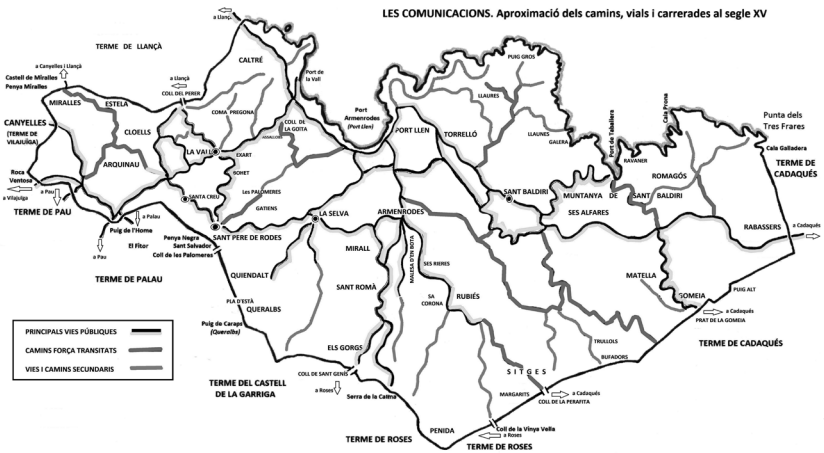

decaïment, en menys d'un segle perd la condició de parròquia i desapareixen els veïnats d'Armenrodes, Rubiés, Palomeres i Sitges, fins a quedar el districte reduït a les batllies de la Selva de Mar, la Vall de Santa Creu i la muntanya de Sant Baldiri, totes unides i representades a la Selva per un cònsol.

El nucli urbà de la Vall al segle xv

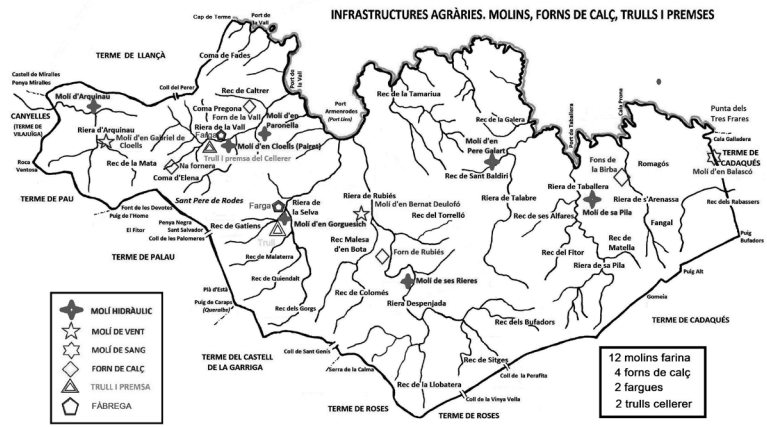

Les comunicacions

La demografia del segle xv adoptava diferents modalitats; Santa Creu era un poblat format per vuit homes, dues dones casades, quatre vídues i dues filles; al veïnat de les Palomeres perduraven els masos de les pubilles Margarida i Clara; a la vall de Sant Romà, set propietaris es repartien deu masos: Calvó, Surià, Barceló, Suriana, Colls, Casaldalt i

Les infraestructures

Julià; la Selva de Mar cita quaranta capbrevants i vint-i-nou cases al nucli urbà; la vall de Rubiés tenia els masos Rubiés, Sunyer, Bosch, Ros, Sastre, Gorin i Deulofó; Esteve Dalmau era l'únic resident de Sitges; a Sant Baldiri quedaven dempeus la meitat dels cinquanta masos existents; al vilar d'Armenrodes tres: Morres o Montroses, Albarich, Bota i Duguert: a la Vall de Santa Creu hi havia vint-i-tres capbevants i vint-i-sis cases entorn de la capella de Sant Fruitós i quinze masos, part d'ells derruïts (1).

Pel que fa a les infraestructures, comptabilitzen dotzen molins fariners de tres tipologies diferents: els hidràulics que funcionaven amb resclosa i bassa, amb una variant on la força motriu era exercida per la pressió d'un pou, els eòlics amb el vent, i els de sang amb la força animal. De forns de calç, una contrucció destinada a obtenir la calç viva, que una vegada barrejada amb aigua i sorra, esdevenia un morter de gran duresa, coneixem els forns de na Fornera a Santa Creu, el forn de Rubiés, el forn de Sant Baldiri i el de la Vall. Malgrat l'aïllament i l'escarpada orografia, la demarcació estava ben comunicada. El capbreu descriu mig centenar de camins públics, d'on s'esbrancaven milers de corriols per accedir a les 1.718 finques declarades pels emfiteutes. També se citen premses, trulls d'oli, cellers i dues ferreries per esmolar les eines.

(1) Cal recordar que una cosa són els capbrevants de cada demarcació: 97 a la Vall, 57 a Sant Baldiri, 73 a Santa Creu de Rodes, 5 a les Palomeres, 16 a Sant Romà, 20 a Ses Rieres, 5 a Sitges, 16 a Armenrodes i 60 a la Selva de Mar, i de l'altra els residents al lloc d'origen, evidentment molts menys. Un cas semblant passa amb els 81 masos inventariats al capbreu, que inclouen els habitats, els desahabitats, els rònecs i els derruïts.

LA PROTECCIÓ DEL TERRITORI PIRINENC 20es Trobades Culturals Pirinenques: 231-242 (2024)
Societat Andorrana de Ciències, Andorra
DOI: 102436/15.8060.34.21 ISBN: 978-99920-61-73-2

Una cançó de festeig no correspost del patrimoni folklòric andorrà (1843-1844). El recorregut que ha fet un text

Pep Vila i Medinyà, filòleg i historiador de la literatura, Institut d'Estudis Gironins

Resum

Presento el comentari i l'edició de la *Cançó nova / de la Roseta Tallaví dita / la Flo del Pesol, de la / sua garvositat y festetx, / com se veurá curiosament / lo any 1844. Es propietat de Jaume Vernau* (*Manresa, Imprenta de Pau Roca).* Fou publicada a Manresa potser perquè a Andorra era difícil de trobar editor i/o impressor. La cançó té continuïtat, una segona part, la resposta que fa la noia que funciona com una rèplica. Fou escrita pel mateix autor, també editada a Manresa. Serà motiu d'estudi i edició en una altra avinentesa. Es tracta de *Contestació molt noble de la Flo del Pesol, en / la que fa veurer que estos fadrins no la pogueren enganyar*. És propietat de Jaume Vernau, Manresa, Pau Roca, sense any d'edició [1844].

Descripcions

Des de fa anys que conec aquest text. Confesso que em va agradar la primera vegada que el vaig llegir. No està mancat de gràcia. No es tracta d'una composició humorística con alguns han assenyalat. És la narració d'un festeig,[1] dels preliminars d'un casament desfet per una desgràcia fortuïta que li ocorre al festejador. En el fons hi nia un esperit de tragèdia. La noia abandona el promès, amb el qual havia iniciat un venturós festeig que prometia, perquè no vol compartir la resta de la seva vida amb un home que ha sofert un accident, que ha quedat esguerrat, camacurt. El protagonista, encerclat per altres pretendents, fadrins envejosos, alguns armats, que també pretenien la noia, s'escapa de la seva vigilància. És en saltar d'un mur molt alt quan es trenca la cama.[2] Llavors els esdeveniments agafen un altre rumb. Quin futur li esperava a una futura mestressa de casa, quan s'adona que el seu espòs, traginer de can Batista de la Plana, de Canillo, que mentre anava amunt i avall es va enamorar d'aquest pèsol graciós? En la seva situació de persona disminuïda ja no podrà menar la terra, ni el bestiar, fer tragines, ocupacions bàsiques d'una casa de pagès que tenia molt de ram a Canillo. Els fets succeïren a la serra de Masvell,[3] a prop d'Agramunt.

27 16)

CANSO NOVA

de la Roseta Tallaví dita
la FLO DEL PESOL, de la
sua garvosi- tat y festetx,
com se veurá curiosament
lo any 1843.

En lo any cuaranta tres
una Cansó se ha dictada
de una noya quei ha
à Tallaví es creada;
es al sima del Masvell
y del bosch de la Siscara:
A Deu Roseta galan
Flo del Pesol graciada.

Confronta à Calases,
y à Timó de part ubaga,
es una casa de camp
que te molta anomenada,
es al cami de la Seu
allí á un tiro de bala, &c.

Quina gracia als ha fet Deu
à son pare y sa mare
de haberne pogut crear
una planta agraciada:
cuan pasan los traginers
fan ronda per encontrarla &c.

Y si la sentan canta
com fa veu de una Calandria
respon luego al traginé,
dins del cor te tinch posada,
á mi me haben garrotat
y no ab cadenas de plata, &c.

Son cadenas de altre fil
que me baixan per la cara,
y surtirán dels meus ulls
fins que vos hauré alcansada,
y si no me donen amor
la vida no la tinch llarga &c.

Jo lo amor vos donaré
pero ho vuil dir al meu pare
perque se informe de vos
si sou home de bon tracte,
perque com jo nous conech
podeu dir un y ser altre, &c.

Jous diré la veritat
lo mateix quem confessase,
de Andorra jo so fill
y à Canilló la avitada,
es una casa de camp
Can-Batista de la Plana, &c.

Es casa de alguns cabals
de molt bestiá de llana
y una borda de mulats
y tambe una cugassada,
cuaranta jornals de prat
alli boltant de la casa, &c.

Lo demes tot es per blat
per lo gasto de la casa,
sinch matxos que meno jo
aquestos tots van de carga;
portem oli per amun
hasta la vora de França, &c.

A la casa hi trobarás
lo meu pare y la mare,
y dos jermans que tinch
que estudian per Notaris,
los demes tots son llogats
tots serveixen ab soldada &c.

Aixo tot es veritat
sens firmarne jo cap acte
y si nom' voleu creure à mi
informause ab un altre:
lo divendres estas rahons,
lo dissapte estas altres, &c.

Lo diumenge al demati
ja vetx que snaba mudada,
non anam à Missa à Masvell,
jo tot lo cami ploraba
de veurer com feya anar
lo sarrellet del anagua, &c.

Y la sabata ab taló
ella mol be repicaba,
ab la gen del rodadó
à tots feya la rialla;
dient Roseta com ba,
que feu à la vostra casa, &c.

Luego la varen volta
fadrins de la encontornada,
jo vatx quedá tot parat
y à tots daba la giralla;
à la Iglesia nos estrám
à chir la Missa Santa, &c.

La Missa no baixx ohi
nil Sacerdot jo goytaba,
sino los ulls inclinats
dret alli ahont ella estaba,
los fadrins del encontorn
jam van coneixe la maula &c.

Alegrement vam surti,
nos anarem dret la casa,
cuant som sota del Masvell
ja ni ha sis de parada,
que anaven enmascarats,
y los dos portaven arma, &c.

Cuant baixx veurer l'acció
salto una paret mol alta,
y al fer lo primer salt
ja se men trenca una cama,
jo que men poco à cridá,
valgam la Verge del Carme &.

Cuant ells van sentir aixó
ja van dar tots à la escapa,
la Roseta alli plorant
ja feu lo que pertocaba
de fer venir molta gen
ab una llitera llarga, &c.

A casa seva m' va du,
¡ó que regalat estaba!
la Roseta, aquell amor
quant ella men gobernaba,
aquell llit agraciat
que allo sol s mi'm curaba &c.

Providencia van donar
per lo que necesitaba,
un Selurgiá mol bo
que Raucich se anomenaba,
lo dia sis de Febrer
embio una carta à casa, &c.

Cuan varen sentil' meu nom
y van llegir la substancia
la mare va reparar
que lo meu pare ploraba,
ay fill! que ha estat de tú?
fins tingut una desgracia? &c.

Un oncle meu fan veni
que sabia be esta casa,
y los dos mon hem de aná,
quel meu fill te una desgracia,
ja li varen conta l' fet
y en cami sen posaren, &c.

Ja van veni promptament,
la Roseta als esperaba,
y ella los va consolá,
lo pare agrahit quedaba
de veurer la humilitat
ab que la Rosa m' tractaba &c.

Li deixaren molts diners
per lo que necesitaba,
Roseta aquí tens lo fill,
jesu com has fet fins ara,
despres que será curat
tú ja serás ben pagada, &c.

Aixo nou podem pagá
ab argents de or y plata,
ó pagarem ab los fruyts
y bens de la nostra casa,
tot te quedará per tu
acomodanante ab lo Jaume &c.

Sen ven tornar alegrament
à demes de la desgracia
y vas curá promptament
y que jo no mo pensaba,
y tot va ser per lo amor
que la Roseta m' tractaba &c.

Vam tractar del casament
ella va mudar la garba,
perque à mi m' va quedar
un poquet torta la cama,
vatx quedá molt desmayat
de alló que jo confaba, &c.

Ara me haben atrapat
de donarme carbassa,
que la amaniré ab llart dols
y faré un pegamastre,
pera posar al meu cor
del espant que tinch jo ara &c.

En aixó vida molts anys
que jo men torno à casa,
y de noyes non faltarán
à cualsevol part que vagia,
aqui tens tres onzas de or
per los treballs de la casa &c.

He fet dictar la Cansó
per donar experiencia,
als fadrins del encontorn
que nos fien may mes della,
y que si per cas ne fien
ne farán carbassa y seva.
A Deu Roseta galan,
Flo del Pesol graciada.

Aquesta qui la dictada
es un Home de catxassa,
ell mateix la cantará
pera ferl la ganancia,
ell à de voltar pel mon
per no tenir res à casa.
A Deu Roseta galan
Flo del Pesol graciada.

Es propietat de Jaume Vernau. = *Manresa*: Imprenta de Pau Roca.

S. G. Rou-Reg-nº 84 (a)

CONTESTACIO MOLT NOBLE DE LA FLO DEL PESOL, EN *la que fa veurer que estos fadrins no la pogueren enganyar.*

Me diuen la Flo del Pesol
es un nom sobre posat,
dels que à mi me han festejada
vos vull dir la veritat,
de fadrins ni ha de locos
sino jau puch explicá:
A Deu fadrinet de rumbo,
no me has pogut enganyá.

Ni há que porten torpesa,
aixo jo prou ho puch dí,
vull explicar moltas cosas
del que me ha pasat à mi,
si jo men poso à explicarme
será molt llarch lo contá, &c.

O noyas que anen de rumbo
totas las que festejau
de aixó jan podeu respondre
de la manera que cau,
jo explicaré un ó altre
que dará bo lo escoltá, &c.

Comensarém pel d'Andorra
que ha fet dictá la Cansó,
de aquell no diré gran cosa
que prou es bon minyó,
no hagues estat la desgracia
de quedá tan esgarrat, &c.

Es una cosa molt mala
lo pendrer l' home tarat,
may so vist cap camp de rases
que si hage fet bon blat:
ay noyes aneu alerta
qui nou creu ó pagará, &c.

Set setmanas va se à casa
per la cura del seu mal,
vatx fer lo quem pertocabe
pero agrahit va quedar,
tres onzas de or me regala
seus lo demes que gastá, &c.

Ara parlarém dels altres
de tots los demes que hi ha
de regalos y altres cosas
cada hu en particulá,
los primers van ser dos Sastres
dos ximplets podeu contá &c.

Aquells tots me regalaben
pedassos de tots colors,
de tot modo de indiana
y bellut de totes flors,
que será per fer gorretas,
casats nou caldrá comprá &c.

Lo Pagés cop de formatges
dels que à casa seva fan,
altres moltes llengonisses
y carretells de vi blanch;
aixo quiu paga? los pares,
y jo men vas regalá, &c.

Lo Farre moltes brenilles
pera posam als gipons,
lo Fusté caixons de cedro
per retirá los repons,
lo Manyá fa las frontisses
y lo pany pera tancá, &c.

Lo Drogué moltes dulsures
y pastillas de valor,
Argenter algunas soguillas
y anells de plata y or,
lo Sabaté las xinerlas
que prou las fas repicá, &c.

Las espardenyas que porto
no me costan cap diné,
y també son regaladas
de un fadri Espardanyé,
las mitges dels Estamayres
que no men caldrá comprá &c.

Los Marxans moltas agulles
y també alguns mocadors,
estisoras y la beina,
lo didal y passadors,
de aquest no cal admirarse
que à voltas lo fas xiulá, &c.

Lo Barbé y Apotecari
son una gen mol truán,
sempre donan medicina
al que no está malal,
à mi també m' buscaban
pero los vas encastá.
A Deu Fadrinet de rumbo,
no me has pogut enganyá.

Lo Teixidó de bri y canem
alli me ha anat pobrament,
aquell no m' ha dat gran cosa
no m' ha dat'sino torment,
sempre que venia à casa
no feya sino plorá, &c.

Ell ha passat purgatori
del sentiment que ha tingut,
ell ha estat aguanta la capa
del quels altres han volgut,
ell sempre ha estát sin queda
los punys s'ha de rosegá &c.

Ara ne sitaré un altre
que es fill de un Menescal,
aquest es un breviari
y home de poch cabal,
ab las rahons que gastave
prou se pensave alcansá, &c.

Me ha promes moltas cosas
sim volia casá ab ell,
que faria gran conducta
comensant en lo Masvell,
en seguida altres pobles
que not pots afigurá, &c.

Agramunt será la estada,
que regalats estarém!
y tota conveniencia
alli se troba ab argent,
si habem menester moneda
al encontre prou ni há, &c.

Es vila de molts regalos
y molta gent de comers,
hi ha gent de tota oficis
y pagesos mes que res,
transitan moltas galeras,
crech no'l podré abastá, &c.

Hi há molta Senyoralla
los que van de dos en dos
dret al Pon de la Riera
y al Bedat de la Socós,
alli hi há gran arboleda
ditxós qui si pot está.
A Deu Fadrinet de rumbo,
no me has pogut enganyá.

En ser fora de la vila
se posen ha refrescá,
hi há una Aygua mol fresca
y à proposit que está,
alli trobareu un home
que rodant la fa pujá, &c.

Ara me he determinada
de estarme en aquest estat,
perque veitx que las casades
se fan vellas sense edat,
quim fa à mi teni quimera
per quim' demanará pá, &c.

Ellas cuan están en cinta
moltes pateixen del cor,
altres trencament de cames
y ab ningú gasten humor,
los homens fan mala cara
al sentirles gemegá, &c.

Cuant ells venen de fora
y lo sopá no esta apun,
à que tingan paciencia
à penas trobareu un,
ells no volen ferse carrech
de la manera que está, &c.

Ellas ja no tenen ánimo
de fer cap dia de llit,
ni poder matar cap pusa,
sempre están ab lo geran crit,
aixo no pot aguantarse
ule pot dir lo que será, &c.

Aixis vosaltres donzelles
agafeu lo que pugueu,
y preneu alló queus donian,
per aixó nous enfadeu,
y farémos bona cara
que no sen puguen burlá, &c.

Qui ha dictat esta historia
ja sap del modo que cau,
segons la carta conteste
está aixo siu reparáu,
no à volgut mes allargárla
per haberi un tip de cantá.
A Deu Fadrinet de rumbo,
no me has pogut enganyá.

Es propietat de Jaume Vernau. = *Manresa*: Per Pau Roca, Estamper.

344

Joan Amades va publicar el full com a il·lustració facsímil en el seu llibre *Els goigs* (Barcelona, Orbis, 1946-1948, vol, 1, figura 17, pàg. 100). Afegeix que pertanyia a la seva col·lecció particular. Més endavant, el seu fons va passar a la Generalitat de Catalunya. Considerava que era una cançó de capta, és a dir que es recitava o es venia a canvi de diners, com era el cas d'*El pobre alegre, la mala dona*. Al peu de la imatge hi deia: *Romanç vuitcentista de la cançó de La flor del pèsol, tallada amb la mètrica típica dels goigs*. Estrofa de sis versos amb dos de rescobla. Creia que els versos eren octosíl·labs, però són heptasíl·labs en assonant. Aquest és el metre habitual de la poesia narrativa. Encara fa uns anys havíem sentit dir aquesta dita: "Més eixerit (o més trempat o més fresc) que un pèsol." Es deia d'una persona o animal que mostra molta vivesa, molt deixondit (DCVB).

El full volander. L'edició impresa al segle XIX

1. *Centre de Documentació de Cultura Popular*. Barcelona Romanço imprès a full sencer. Gravat xilogràfic a la capçalera emmarcat dins d'una vinyeta ornamentada. Text a quatre columnes separades per corondell. Estat de conservació bo, si bé té múltiples taques d'acidesa. Paper verjurat. Xilografia blanc i negre. Una altra edició al ROM-310. https://calaix.gencat.cat/handle/10687/258663. (Centre de Documentació de Cultura Popular, [1844]) Cançó humorística sobre el festeig. Pau Roca (1845?). Col·lecció Joan Amades. Generalitat de Catalunya. https://calaix.gencat.cat/handle/10687/292568

2. *Arxiu Històric de Barcelona*. Roms – 085. Títol: *Cansó nova de la Roseta Tallaví dita la flo del pesol, de la sua garvositat y festetx,com se veurá curiosament lo any 1843*. Manresa. Impremta de Pau Roca. 1 díptic: il.; 30,5 x 21 cm. Text a quatre col. i cor. Xil. Inicial. Primera estrofa: "En lo any cuaranta tres/ una Cansó se ha dictada...". Procedència: Col·lecció Junta de Museus. Ingressat a l'arxiu amb anterioritat al 1990. Núm. de registre: Rom. Reg. 844. Signatura: Roms.Vol. 10/844.

Com veiem, l'edició conservada a l'Arxiu Històric de Barcelona (1843) és un any anterior al del Centre de Documentació de Cultura Popular (1844). També conserven un exemplar de la segona part. Totes dues foren impreses a Manresa per Pau Roca. De la primera n'hi ha un altre exemplar a la col·lecció Pau Vila Dinarés a la Fundació Bosch i Cardellach de Sabadell. D'ambdues a la Biblioteca de Catalunya de Barcelona.

L'establiment Roca de Manresa va obrir les seves portes el 1824, quan l'impressor Pau Roca i Pujol va començar a vendre els llibres que ell mateix confeccionava. Aquesta llibreria, potser la més antiga de Catalunya, encara és oberta al carrer de Sant Miquel, 19 de la capital del Bages.

Estudis

Isabel de la Parte Cano, tècnica antropòloga en el Ministeri de Cultura d'Andorra, va publicar un estudi sobre les dues parts d'aquesta cançó narrativa, en definitiva, una història d'amor no correspost. *«Canso Nova de la Roseta de Tallaví...» La cançó popular com a expressió social d'una època. Exlibris Casa Bauró. Biblioteca Nacional Andorrana, Les golfes*, 3, (número 7, 2004, pàgs. 3-8). Aquesta estudiosa comenta la primera i la segona part d'aquest full narratiu en el context de les estratègies de la vida matrimonial, el matrimoni

i la societat pagesa de llavors. Moltes vegades les aliances matrimonials tenien com a rerefons interessos i conveniències materials, l'amor ja vindria després. En el segon full, Roseta de Tallaví qualifica al primer pretendent, l'hereu de Canillo, d'home tarat, adverteix a les altres dones sobre altres homes que la pretenen i que li han ofert regals, de la duresa de la vida a pagès, de la vida matrimonial. En definitiva, que no es deixin entabanar per falses promeses.

Altres transcripcions

Conec aquestes edicions parcials o totals del text, conservades en diversos cançoners. Ben segur que n'hi ha més. Més endavant, caldria potser fer-ne una edició crítica amb tots testimonis conservats. El primer text editat a Manresa conté també moltes imperfeccions i mancances. No sé si abans de l'edició impresa, la contalla ja tenia un registre oral.

A) En el *Cançoner del Ripollès*, a cura de Maria Antònia Juan i Nebot i Jordi Mascarella (Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès, 1998, pàgs. 377-379) trobem transcrita aquesta cançó qualificada d'amorosa, sense títol. Els curadors hi van afegir aquest entre claudàtors [*Un fadrí i una donzella*]. Fou recollida a Gombrèn, l'any 1915. N'hem aprofitat alguns detalls en la transcripció de l'imprès.
Comença:
En lo any quaranta-quatre
una cançó s'ha dictada,
d'una noia que hi ha
a Tallaví s'es criada.

D'altra banda, en aquest mateix cançoner hi ha diverses cançons (363.a., 363.b, 363. C, 363.d, pàgs. 381-384) conegudes com *La flor del pèsol*, que exploten el refrany: *Li diuen la flor del pèsol / de tan hermosa que n'és*.

B) El text de *La flor del pèsol* conegut aquí com a *Casament desfet per una desgràcia* fou recollit l'any 1923, oralment, per una missió de l'*Obra del Cançoner Popular de Catalunya*. (Obra del Cançoner Popular de Catalunya. vol. II, Materials. Barcelona, 1938, núm. 33, p. 124-126. Missió Barberà-Bohigas, 1923). Aquí els primitius versos heptasíl·labs es transformen en alexandrins (7+7). "La cantaire fou Josepa Aguilar, de 60 anys. Ivorra. Mercè Riart, d'uns 35 anys (Ivorra), facilità la lletra. La cançó fou dictada pel Coix d'Ossó, al qual han conegut només alguns vells d'Ivorra" (p.126).

Casament desfet per una desgràcia. [En donem un fragment]
[Amb tres ratlles de solfa]
Quina gràcia els ha fet Déu — a son pare i a sa mare.
Adéu, Roseta galan, — flor del pèsol agraciada,
d'haver pogut tenir — una planta tan agraciada.
Ja en respon lo traginer: — "Dins del cor la'n tinc posada

amb cadenes d'altres fins[4]— que te bàixon per la cara;
que si vós no em deu l'amor, — la vida no la'n tinc llarga.
—Jo l'amor ja us donaré, — però ho vui dir al meu pare,
que se n'informi de vós — si sou jove de bon tracte.

C) Cançó publicada al volum XIV de *l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya*. Número 55. Fou recollida l'any 1931 per la Missió de recerca Palmira Jaquetti i Maria Carbó, al Pallars Jussà. El seu protagonista és de Canillo però es canta des d'Osona. Es tracta d'una versió parcial del text (Barcelona, PAM, 2004, pàg. 239-240). La cantaire: Dolors Agullana Orcau. La Bastida de Bellera. El primer vers fa: "Mil vuit.cents quaranta-sis".
[Fragment]

El traginer de Canillo

Mil vuit-cents quaranta-sis
cançó nova s'és dictada,
d'una minyona galant
que allà Tallavic n'és criada.
Si voleu saber el nom,
Roseta s'anomenava.
Si la'n sentíeu cantar,
fa un cant com una calàndria.

Un traginer ho ha sentit,
dins del cor ne tinc posada.
—Jove, si no em dau l'amor,
la mia vida no és llarga.
—L'amor bé vo la daré
però ho vui dir als meus pares,
que prenguin informes de vós,
si sou home de bons tractes.

D) Joan Serra i Vilaró, *El Cançoner del Calic*, pàgs. 89-90. Aquí s'anomena *Hostal Urbí*. A continuació Joan Serra transcriu una altra cançó *Bellcaire* (pàgs. 90-91). Afegeix: la tonada és com la de *La Flor del pèsol*. Vegeu nota número 3.

E) Joan Amades, *Folklore de Catalunya. Cançoner*, Barcelona, Selecta, 1979, pàg. 441-442. Cantada pel Teixidor, de Vallcebre (1922). Número de cançó 2355. L'acció passa a l'Hostal Urbí.

El fet de dictar cançons

Desconec si la història del pretendent de Canillo tenia un punt de veritat o bé es tractava d'una ficció, si els fets foren reals o imaginaris. Jaume Vernau en fou l'autor, el propietari material de l'obra? El dictador? No sempre però els dictadors eren capaços d'escriure el text. Primer el dictaven i després el passaven a net o se'l feien passar per un escrivent professional o el portaven a imprimir. Eren atents redactors de novetats. Sovint s'apropiaven de melodies prou conegudes perquè els seus textos tinguessin més ressonància. El fet que la *Cansó nova de la Roseta* tingués dues edicions (1843 i 1844) en l'espai d'un any, dona fe que va tenir un cert èxit de públic, que va arrelar en la tradició a la Catalunya profunda, a Andorra. A Catalunya hi ha un bon nombre de cançons editades que comencen amb aquesta fórmula:
- En lo any cuaranta y tres / una cançó se ha dictada.

- En lo any de dos cuatres [1844] una cansó se ha dictada.
Llegim què en diu Joan Amades al seu *Cançoner*: «Un bell exemple de cançons encarregades a poetes de secà, venedors de romanços, ens l'ofereix un fadrí andorrà que tractava de casar-se amb una minyona que no el va voler, i, corferit, feu dictar una cançó que fou estampada i venuda com a romanço per places i carrers. La minyona la hi contestà amb una altre que degué encarregar al mateix romançaire que havia dictat la que la criticava; probablement devia vendre-les plegades, puix que tenen tot el mateix tirat de text i la mateixa fesomia tipogràfica. La del galant degué agradar més, puix que l'hem trobada diverses vegades en les nostres recerques, mentre que, la de la fadrina, només la coneixem a través de l'imprès» (*op.* cit., p. 78). A continuació en transcriu un fragment.
L'estudiós Jaume Ayats en el seu treball "Notícia dels dictadors de cançons" dins *Miscel·lània Segimon Serrallonga*, (Vic, Eumo Editorial, Universitat de Vic, 2001, pàg. 33-47) excel·lent treball que m'ha servit per entendre l'estat de la qüestió, explica en aquestes pàgines qui eren els dictadors de cançons, com funcionaven les cançons dictades, gairebé sempre cantades per homes. Jaume Vernau potser era un d'aquests poetes orals, amb una certa formació, que es guanyava la vida escrivint i divulgant cançons dels altres o que ell s'inventava. Els dictadors de cançons, d'ambient rural o de poble, treballaven sobre fets històrics locals o familiars. Gairebé sempre eren textos narratius prou extensos a diferència dels corrandistes i dels redactors de textos de cançons de fil i canya, que escrivien altres tipus de composicions amb una mètrica distinta. Tampoc es poden confondre amb els cantadors, sovint cecs, que pregonaven per carrers i mercats els famosos *romanços de cec*. Pertanyen a ambients i autors diferents. Totes les cançons dictades tenien una conclusió moralitzant, un entorn geogràfic precís, una geografia molt acotada. Les conclusions sempre mostren bel·ligerància clara a favor o en contra d'algun dels protagonistes. El missatge de l'obra seria que no cal fiar-se d'una dona interessada, del gènere femení en general. En la segona part de l'obra, la noia defensa que no es pot deixar enganyar per pretendents poc fiables, insolvents.
Segons Ayats: "Aquests homes reputats com a bons cantadors també ens han mostrat com cantàvem, amb una certa facilitat, balades a veus paral·leles, i molt sovint ho feien en ambients de sociabilitat masculina molt ben determinat: als treballs de la sega, a la taverna, o en reunions de caps de casa, com és el cas dels andorrans de la Consòrcia de Casats." Aquests cantadors no eren professionals, no vivien d'això. Eren gent de la terra (pagesos, pastors, bosquerols) reputats en compondre cançons en zones de muntanya. Per això se'ls llogava perquè dictessin un fet memorable de la comunitat. Llavors cobraven en diners o en espècies.
En el cas d'en Jaume Vernau, ell mateix ens diu: "Aquesta qui la dictada / és un home de catxassa, / ell mateix la cantarà / per a fer-i la ganància, ell ha de voltar pel món." Més endavant, la cançó, més o menys deturpada, va passar al folklore andorrà (vegeu apèndix). Encara avui podeu sentir la cançó per Youtube, arranjada i tocada per diversos grups musicals. Josep Sindreu en el seu llibre *Gósol* (Diputació de Lleida. Ajuntament de Gósol, 1988, p. 210) transcriu la cançó: *Els tonedors d'Andorra*. Aquí s'hi explicava els cas d'uns tonedors que es queixaven perquè els donaven mal menjar. En una ocasió, com que passaven gana,

van degollar una ovella, fent veure que el collar els havia fet nosa. En aquesta avinentesa aquests tonedors potser analfabets van fer dictar una cançó al Zot de Gósol, de la qual en Calic, Joan Prat Molins, nascut al mas de la Costa (1837-1918) de Bagà, cantava cançons que aprenia i en sabia aquest fragment (pàg. 210).[5]

"Flor de pèsol", en el context del folklore andorrà

En tractar un tema del cançoner andorrà, allunyat dels meus interessos i coneixements, del qual en desconec la bibliografia bàsica, em vaig posar en contacte amb Àngels Mach de la Societat Andorrana de Ciències. Heus aquí la seva amable i documentada resposta:

1. Aquest romanço em recorda la cançó *El traginer de Canillo* que vàrem editar en un CD interpretat per l'Artur Blasco. Te n'adjunto la lletra.[6] Els protagonistes anaven a missa al Mas Verd, però la noia vivia a Vic. No recordo ningú de Canillo que es digués Vernau, hi ha persones de cognom Vergés. Sí que hi ha un Can Batista però és de l'Aldosa. Tallaví ho he trobat en un article del *Periòdic d'Andorra*, com un ball de l'Esbart d'Andorra la Vella. Però he trobat bosc de la Tallada a la Massana vora Monmantell, camí de la Tallada a Perafita entre Andorra la Vella i Sant Julià de Lòria, i la comarca de les Tallades a Ordino vora el Serrat, cap cosa similar a Canillo. A Canillo hi ha una comarca el Siscaró, amb un riu, les basses i les pletes del Siscaró, la tossa del Cap del Siscaró i un refugi del Siscaró. Unes costes i les basses del Siscar. Però no hi ha bosc, només molleres, prats alpins, roquissar i estanys.

L'Àngels, amb la seva amabilitat, em va posar amb contacte amb l'arxiver del Comú de Canillo, Domènec Bascompte, que va fer la lectura pertinent de la cançó. Heus aquí la seva resposta:

2. Al meu entendre l'autor de la cançó té coneixements d'alguns aspectes poblacionals, situacions i tradicions d'Andorra però els barreja. És com si en sentís a parlar per algú d'Andorra però ell de fet no hi hagués estat mai ni conegués sobre el terreny dels llocs on es parla. És una mica com passa a l'òpera *La Val d'Andorre* de Halèvy. Andorra és vista com un lloc llunyà i bucòlic […] un lloc imaginari del que se'n parlava però poca gent coneixia. Anava bé per no definir un àmbit geogràfic que fos conegut, proper a l'autor o a la gent que l'escoltava, i així voler-li donar certa credibilitat. No deixa de ser una cançó ambientada però sense cap voluntat de ser ben documentada. És una ficció.

Casualment us puc dir que estic treballant el fons documental de la Casa Batista de l'Aldosa, que sí que es troba prop dels Plans, però no és a la Plana… Casa Batista a l'època era una casa pobra i humil amb moltes dificultats per tirar endavant. L'oli és un producte que se'n fa molt al Bages, i ho sé perquè els meus pares són de Fonollosa, prop de Manresa. A Andorra no és produïa oli, per tant difícilment el podien exportar prop de França, al Pas de la Casa? Importaven oli de Catalunya per vendre'l als francesos al Pas de la Casa? Tot podria ser però no en tinc cap informació ni constància documental. Els cognoms no corresponen amb casa Batista que al 1844 són Mortés-Cabanes. A més diu que tot és veritat… No és més que un romanço i sabem que vol dir un romanço…

Text de la cançó, segons l'edició manresana de Pau Roca (1844?)

En la transcripció hem adaptat el text, en la mesura del possible, al català actual. S'han normalitzat els accents, la puntuació, l'ús de majúscules i minúscules. Fem notar aquets

En lo any de dos quatres[7]
una cançó se ha dictada,
de una noia que hi ha
a Tallaví és creada;[8]
és al cima[9] de Masvell,[10]
i del bosc de la Siscara.
Adéu, Roseta galant,
flor de pèsol graciada.

Confronta a Calasés,
i a Timó de part obaga.[11]
És una casa de camp
que té molta anomenada;
és al camí de la Seu,
allí a un tiro de bala.
Adéu, Roseta galant,
flor de pèsol graciada.

Quina gràcia els ha fet Déu
a son pare i sa mare,
d'haver-ne pogut crear[12]
una planta agraciada!
Quan passen los traginers
fan ronda[13] per encontrar-la.
Adéu, Roseta galant,
flor de pèsol graciada.

I si la senten cantar
com fa veu d'una calàndria[14]
respon luego el traginer:
—Dins del cor te tinc posada,
a mi me haveu garrotat[15]
i no amb cadena de plata.
Adéu, Roseta galant,
flor de pèsol graciada.

Són cadenes d'altre fil
que me baixen per la cara,
i sortiran dels meus ulls
fins que vós hauré alcançada.
I si no me doneu amor,
la vida, no la tinc llarga.
Adéu, Roseta galant,
flor de pèsol graciada.
—Jo lo amor vos donaré
però ho vull dir al meu pare;
perquè se informe de vós
si sou home de bon tracte,
perquè com jo no us conec
podeu dir un i ser altre.
Adéu, Roseta galant,
flor de pèsol graciada.
—Jo us diré la veritat
lo mateix que em confesa[s]se:
d'Andorra jo só fill
i a Canilló l'habitada.
És una casa de camp
Can Batista de la Plana.
Adéu, Roseta galant,
flor de pèsol graciada.

És casa de alguns cabals
de molt bestiar de llana,
i una borda[16] de mulats
i també una eugassada;
quaranta jornals de prat
allí voltant de la casa.
Adéu, Roseta galant,
flor de pèsol graciada.

Lo demés tot és per blat,
per lo gasto de la casa;
cinc matxos que meno jo
aquestos tots van de carga;
portem oli[17] per amunt
hasta la vora de França.
Adéu, Roseta galant,
flor de pèsol graciada.

A la casa hi trobaràs
lo meu pare i la mare,
i dos germans que tinc
que estudien per notaris,
los demés tots són llogats,
tots serveixen amb soldada.[18]
Adéu, Roseta galant,
flor de pèsol graciada.

Això tot és veritat
sens firmar-ne jo cap acte,
i si no em voleu creure a mi
informau-se amb un altre—.
Los divendres estes raons,
lo dissabte estes altres.
Adéu, Roseta galant,
flor de pèsol graciada.

Lo diumenge, al dematí
ja veig que anava mudada.
No n'anam a missa a Masvell,
jo tot lo camí plorava
de véurer com feia anar
lo serrellet de l'enagua.
Adéu, Roseta galant,
flor de pèsol graciada.

I la sabata amb taló
ella molt bé repicava,
amb la gent del rodador[19]
a tots feia la rialla.
Dient: —Roseta, com va?
què feu a la vostra casa.—
Adéu, Roseta galant,
flor de pèsol graciada.

Luego la varen voltar
fadrins de l'encontornada.[20]
Jo vaig quedar tot parat
i a tots dava la girada;
a la església nos entram[21]
a oir la missa santa.
Adéu, Roseta galant,
flor de pèsol graciada.

La missa no vaig oir
ni al sacerdot jo goitava,
sinó los ulls inclinats
dret allí on ella estava.
Los fadrins de l'encontorn
ja em van conèixer la maula.[22]
Adéu, Roseta galant,
flor de pèsol graciada.

Alegrement vam sortir,
nos anàrem dret la casa.
Quan som sota del Masvell
ja n'hi ha sis de parada[23]
que anaven emmascarats,
i los dos portaven arma.
Adéu, Roseta galant,
flor de pèsol graciada.

Quan vaig veure l'acció
salto d'una paret molt alta,
i al fer lo primer salt
ja se me'n trenca una cama.
Jo que me'n poso a cridar:
—Valga'm la Verge del Carme!—
Adéu, Roseta galant,
flor de pèsol graciada.

Quan ells van sentir això
ja van dar tots a l'escapa,[24]
la Roseta allí plorant
ja feu lo que pertocava
de fer venir molta gent
amb una llitera llarga.
Adéu, Roseta galant,
flor de pèsol graciada.

A casa seva em va dur
o! que regalat estava:
la Roseta, aquell amor
quan ella me'n governava,
aquell llit agraciat
que allò sol a mi em curava.
Adéu, Roseta galant,
flor de pèsol graciada.

Providència van donar
per lo que necessitava,
un selurgià[25] molt bo
que Raudich s'anomenava.
Lo dia sis de febrer
envio una carta a casa.
Adéu, Roseta galant,
flor de pèsol graciada.

Quan varen sentir el meu nom
i van llegir la substància[26]
la mare va reparar
que lo meu pare plorava.
—Ai, fill! què ha estat de tu,
has tingut una desgràcia?—
Adéu, Roseta galant,
flor de pèsol graciada.

Un oncle em fan venir
que sabia bé esta casa,
i los dos mo n'hem[27] d'anar
que el meu fill té una desgràcia,
ja li varen contar el fet
i en camí se'n posaren.
Adéu, Roseta galant,
flor de pèsol graciada.

Ja van venir promptament,
la Roseta els esperava,
i ella los va consolar,
lo pare agraït quedava
de veure la humilitat
amb què Rosa me tractava.
Adéu Roseta galant,
flor de pèsol graciada.

L'hi deixaren molts diners
per lo que necessitava:
—Roseta, aquí tens lo fill;
fes-ho com has fet fins ara.
Després que serà curat
tu ja seràs ben pagada.
Adéu, Roseta galant,
flor de pèsol graciada.

Això no ho podem pagar
amb argents[28] d'or i plata,
ho pagarem amb los fruits
i béns de la nostra casa.
Tot té quedarà per tu
acomodant-te amb lo Jaume[29]—.
Adéu, Roseta galant,
flor de pèsol graciada.

Se'n van tornar alegrement
a demés[30] de la desgràcia.
I vas curar promptament,
i! que jo no m'ho pensava.
I tot va ser per lo amor
que la Roseta em tractava.
Adéu, Roseta galant,
flor de pèsol graciada.

Vam tractar del casament,
ella va mudar la garba,[31]
perquè a mi me va quedar
un poquet torta la cama;
vaig quedar molt desmaiat
d'allò que jo confiava.
Adéu, Roseta galant,
flor de pèsol graciada.

—Ara me haveu atrapat
de donar-me carabassa,[32]
que l'amaniré amb llard dolç[33]
i faré un pegamastre,[34]
per a posar al meu cor
de l'espant que tinc jo ara.
Adéu, Roseta galant,
flor de pèsol graciada.

En això... vida molts anys,
que jo me'n torno a casa,
i de noies no en faltaran
a qualsevol part que vàgia.
Aquí tens tres unces de or
per los treballs de la casa—.
Adéu, Roseta galant,
flor de pèsol graciada.

He fet dictar la cançó
per donar experiència
als fadrins de l'encontorn[35]
que no es fien mai més d'ella.
I que si per cas ne fien
ne faran carbassa[36] i ceba.[37]
Adéu, Roseta galant,
flor de pèsol graciada.

Aquesta qui la dictada
és un home de catxassa,[38]
ell mateix la cantarà
per a fer-hi la ganància:[39]
ell a de voltar pel món
per no tenir res a casa.
Adéu, Roseta galant,
flor de pèsol graciada.

castellanismes: hasta, enagua; luego; tiro.

Apèndixs

I

La flor del pèsol és coneguda en el folklore andorrà com *El traginer de Canillo*. La versió és més reduïda. L'acció passa a Vic. Amb algunes variants, hem vist que el text és el que recull la Missió de recerca de Palmira Jaquetti i Maria Carbó, l'any 1931. Vegeu vol. XIV de *l'Obra del Cançoner Popular*, abans esmentat (Vegeu apartat C). Notícia facilitada per

Àngels Mach.
Mil vuit-cents quaranta-sis
cançó nova s'és dictada
d'una minyona galant
que allà a Vic n'es criada.

II

La flor del pèsol (xotis cantat). Informació i lletra de la cançó *La flor del pèsol* de l'àlbum *Balls i cançons del Pirineu* (1997) de El Pont d'Arcalís a Viasona (2008). Recollida per Ramon Prat, de Bagà (Berguedà). Durada 04:29. Podeu sentir la cançó a *You Tube*.

Vegeu també *La Flor del Pèsol* de Fet amb Folk de Llenya, de Lauzeta (2014). *La flor del pèsol*. Cançó tradicional catalana. Versió i interpretació a càrrec del cantant Toni Giménez (2021). Cançó La flor del pèsol (xotis cantat). Àlbum Balls i cançons del Pirineu de l'any1997. **La flor del pèsol** (xotis cantat). El Pont d'Arcalís

Derivació de la primitiva cançó: *La flor del pèsol*. El text, però, no diu res de l'impediment físic del pretendent andorrà. Els pares de la noia, que ja té divuit anys, la volen casar amb un hereu ric i pagès. El xicot que la vol festejar no compleix amb els requisits demanats. La situació geogràfica on se situa l'acció també és distinta. El marc geogràfic també és distint.

Cobles noves són dictades
per don Marc, el tres d'abril;
tretes són per una noia
de divuit anys, molt gentil,
que n'és filla de La Selva,
de la vall de Santa Agnès.

Li diuen la flor del pèsol
de tan bonica que n'és.

Les belleses de la noia
jo us les aniré explicant:
no és alta ni és baixa
i té un caminar elegant;
un front ample, ple de gràcia,
llueix sens posar-hi res.

Li diuen la flor del pèsol
de tan bonica que n'és.

Té la cara blanca i fina,
lluïda com el marfil;
i una rosa a cada galta
collides del mes d'abril;
un clotet té a la barba
que li afavoreix molt més.

Li diuen la flor del pèsol
de tan bonica que n'és.

Ella en té una cabellera,
qui la veu n'hi queda estrany;
no és rossa ni és negra,
sinó en té un color castany;
la dent blanca i menideta[40]
i aquell mirar tan entès.

Li diuen la flor del pèsol
de tan bonica que n'és.

Els pares d'aquesta noia
n'han tingut molts pretendents,
i ara diu que volen casar-la
perquè no li passi el temps;
diuen que la volen casada
amb hereu ric i pagès.

Li diuen la flor del pèsol
de tan bonica que n'és.

Allà al Pont d'Armentera,
s'ha trobat amb un xicot;
el fadrí l'ha demanada
i li ha donat pebrot;
diu que no es vol casar encara
perquè en pensa trobar més.

Li diuen la flor del pèsol
de tan bonica que n'és.

El fadrí que la festeja
fins ha arribat a dir
que si no es pot casar amb ella
vol matar-la i fugir;
ha fet molt passos per ella
i no li n'ha quedat res.

Li diuen la flor del pèsol
de tan bonica que n'és.

Notes

1- Valeri Serra i Boldú, "Els amors rurals a través de la cançó popular catalana", *Arxiu de Tradicions Populars*, I, pàgs. 302-306 ; 365-369.
2- Abans es deia que un coix garrellejava, era garrell.
3- Mas Vell?
4- Hauria de ser "fils".
5- Vegeu Joan Serra Vilaró *El Cançoner del Calic*, reproducció de l'Ajuntament de la vila de Bagà, 1989, pàg. 111. En aquest recull Prat Molins, àlies *Calic*, hi va recollir una altra cançó andorrana: *L'Andorrana* (incompleta), pàg. 83-84. A la segona estrofa un vers diu: "Flor de lliri, clavell, violeta".
6- Vegeu apèndix I
7- 1844.
8- El Cançoner de Ripoll (des d'ara CR), consigna "s'és criada".
9- A la part més alta.
10- Mas Vell?
11- Al text: 'ubaga'
12- Criar?
13- Reunió de fadrins.
14- Locució: "Cantar com una calàndria": cantar molt i amb entonació agradable.
15- Estrènyer fort amb una corda mitjançant un garrotador.
16- Casa de camp separada de la masia, que serveix per tenir-hi herba i eines de conreu i per habitar-hi els treballadors d'aquell camp.
17- Des d'Andorra era difícil portar oli cap a França.
18- Salari.
19- Voltant, contorn.
20- Contorn; porció de terreny que enrevolta un lloc determinat.
21- A l'original "estram", corregim.
22- Artifici amb què es pretén enganyar algú.
23- Estar esperant, a l'aguait.
24- Tot fugint.
25- Variant de cirurgià. Vulgarisme.
26- La part essencial o més important d'un raonament, discurs, escrit.
27- «Mon hem», a l'original.
28- Diners en general.
29- Nom del protagonista. En Jaume Vernau?
30- Encara; a més d'això.
31- Girar-se la garba (o les garbes) a algú: girar-se-li la sort, deixar d'esser sortat i caure en la desgràcia (DCVB).
32- Contestació negativa a una petició, especialment a una demanda de relacions amoroses (DCVB). Si et donaven a menjar carbassa el dia de la trobada de les dues famílies per arranjar el matrimoni, deien que era senyal que les coses no havien anat prou bé, que no hi havia acord possible. A la cançó número 391 del *Romancerillo Catalán* de Milà i Fontanals hi llegim: «Carabassa m'han donada, / carabassa menjaré». El tema del "galant carabassejat" es pot llegir en dues composicions que figuren en *l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya*, vol. II. 1928/ 2013, núm. 61 i 51(segona part), Abadia de Montserrat, 2013.
33- Llard dolç: el greix que fan de la cansalada. CR, "llardons".
34- Que serveix per aplicar-se com a medicament espiritual davant el canvi de la noia. CR, "fregamastre",
35- Contorn.
36- CR, "carabassada".
37- De la carabassa i la ceba en feien truitada.
38- Home calmós, lent. El DCVB recull, el mot sense documentació: "Fer catxassa: tenir bona presència, fer goig de mirar".
39- El cantador reconeix que és un professional que es guanya la vida cantant i divulgant la cançó.
40- Menudeta

LA PROTECCIÓ DEL TERRITORI PIRINENC 20es Trobades Culturals Pirinenques: 243-250 (2024)
Societat Andorrana de Ciències, Andorra
DOI: 102436/15.8060.34.22 ISBN: 978-99920-61-73-2

Esteve Albert i la seva obra cultural lligada al patrimoni de l'Empordà

Jordi Pasques i Canut,
escriptor

En el marc de les 20es Trobades Culturals Pirinenques que celebrem a Sant Pere de Roda, m'ha semblat oportú oferir un tast, necessàriament breu, tant pel temps que tenim per exposar-ho com per la ingent tasca cultural que Esteve Albert i Corp (Dosrius, 1914-Escaldes-Engordany, 1995) va desenvolupar a l'Empordà.

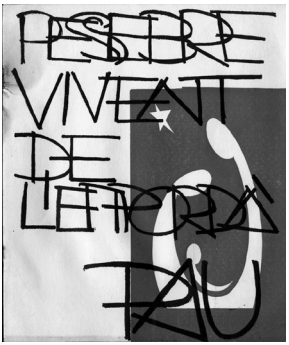
Aquí hi trobaria gent i escenaris apropiats per recrear episodis de la història, fossin dels temps antics de l'època dels grecs i dels romans, o fossin gestes medievals, per les quals ell tenia una predilecció especial. Però empès per aquell caràcter actiu que l'acompanyaria tota la vida i sobretot per una voluntat de fer participar la gent de l'indret en els muntatges, també hi faria representacions del Pessebre Vivent, una manifestació cultural nadalenca inventada, en la forma i en l'esperit, per ell mateix a Engordany, al Principat d'Andorra, l'any 1955, quan arribà a les Valls d'Andorra. Aquell primigeni Pessebre Vivent va ser la llavor de tants com es representen avui en dia. Doncs a l'Empordà, també el va voler fer, concretament a Pals, a Pau i a Sant Pere de Roda. Per això avui aquí, en aquest monestir de tanta rellevància històrica, tocava parlar de l'obra cultural de l'Esteve Albert lligada al patrimoni de l'Empordà.

L'Albert recalava a l'Empordà a final dels anys seixanta. Era, de fet, un saltar l'Albera des del Rosselló, per continuar amb la seva tasca animadora i de reivindicació cultural, de fer memòria de fets històrics, de personatges que van fer país, de valorar el patrimoni artístic i també natural. Ho havia iniciat al seu Maresme natal els anys cinquanta, per continuar fent-ho a Andorra i passar després al

Propaganda del Pessebre Vivent de l'Empordà a Empuriabrava

Rosselló, al Conflent i al Vallespir, amb el Pessebre Vivent a Elna, la creació del Grup Pyrene, la flama del Canigó, els Jocs Florals a Perpinyà, entre altres. A l'Empordà, serien els espectacles: *Sibil·la de Fortià* (dedicat a la quarta esposa de Pere el Cerimoniós) representat a Castelló d'Empúries; *El Senyor de Pals*, a Pals, evocant l'expedició catalana a Mallorca de Jaume I; *Bandera de Catalunya*, recreant la fi del Comtat d'Empúries, representat a Bellcaire d'Empordà encara en l'actualitat; *Palamós, port reial*, a Palamós, per commemorar el VII Centenari de la fundació de Palamós. A banda d'aquests espectacles de caire medieval, faria els pessebres vivents de Pals, de Pau, de Sant Pere de Roda i el Pessebre Vivent del Mar a Empuriabrava i a Cadaqués. A Cadaqués, a part de xics i grans del poble, també hi va fer participar alguns dels integrants de la colònia hippy que feien vida naturista a la banda des Caials i la costa del Real, on els musclos de roca els eren un veritable mannà del déus. Això succeïa l'any 1972, justament en plena època hippy, moviment que tenia a Cadaqués una de les colònies més consolidades.

Propaganda del Pessebre Vivent de l'Empordà a Pau

Propaganda del Pessebre Vivent del Mar a Cadaqués

Una de les intencions de l'Albert quan portava a terme espectacles, era fer visibles les particularitats culturals dels indrets on aterrava proposant aquella o altra iniciativa. És el cas ben evident del Pessebre Vivent de Cadaqués. En efecte, tal com podem veure a les fotografies que formen part del llegat d'Esteve Albert, dipositades a l'Arxiu Comarcal del Pallars Sobirà, en el Pessebre Vivent de Cadaqués l'Albert va fer sortir elements del patrimoni etnogràfic local, com els dolls i els coves del peix, que llueixen al cap de les joves cadaquesenques. Incorporant aquests elements que foren quotidians en la vida diària de Cadaqués i que en aquella època, la dels anys setanta,

Noies de Cadaqués assajant la Dansa dels Dolls

Noies de Cadaqués assajant la Dansa dels Coves

ja eren gairebé relíquia del passat, l'Albert pretenia sensibilitzar les noves generacions envers la cultura ancestral que era pròpia del seu poble, de la seva vila.

Escenaris històrics

Però si una característica podem dir que va ser singular en l'obra cultural de l'Albert, allò que definia el tarannà podem dir-ne *albertià*, va ser incorporar el patrimoni arquitectònic als seus espectacles. És a dir, els escenaris eren els indrets on havien viscut i protagonitzat les seves peripècies els personatges als quals dedicava l'espectacle. Amb això aconseguia donar molta més solidesa al relat i a la vegada podia seduir l'atenció de l'espectador amb les velles pedres dels indrets, tot explicant-los la història amb aquell text en vers que tant li agradava de confegir. Des del primer espectacle a l'aire lliure, el Pessebre Vivent a Engordany (1955), que no fou el primer muntatge escènic, perquè abans havia fet obres de teatre en sales de teatre convencionals, l'Albert dedicà el seu talent a bastir relats històrics en indrets que en el seu dia ho foren plenament. A Engordany va fer seves les paraules del fotògraf Valentí Claverol, qui l'estiu de 1955, acompanyant l'Albert per les valls d'Andorra, juntament amb Bartomeu Rebés, va dir a l'Albert en mirar Engordany: "No veieu que sembla un pessebre!". La resposta de l'Albert, amb aquella veu entusiasmada va ser: "I tant si ho veig, i si voleu l'hi farem". Per posar un exemple prou rellevant de conjunció, d'enjovar l'indret i el relat, per crear un ambient singular amb l'ús de so i de llum, hem de citar el Retaule de Sant Ermengol (1957), que va voler representar on encara es representa cada estiu, al claustre romànic de la Catedral de Santa Maria de la Seu d'Urgell.

Canalla de Cadaqués assajant una escena del Pessebre Vivent del Mar

UN MONESTIR I UN INDRET CARREGATS D'HISTÒRIA

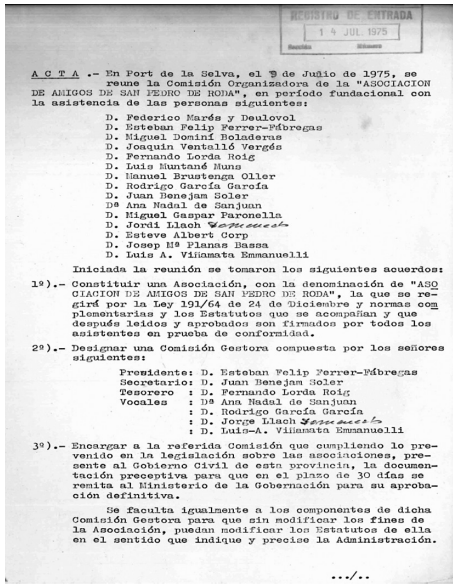
CAL SALVAR SANT PERE DE RODA

ES IMPORTANT D'AJUNTAR ELS ESFORÇOS PERQUE ES DONI LA DESTINACIO MES OPORTUNA I ESCAIENT A AQUESTA JOIA DEL ROMANIC CATALÀ

Article de premsa de 1974 signat per Esteve Albert: "Cal salvar Sant Pere de Roda"

Vista de Sant Pere de Roda, 1975

REGISTRO DE ENTRADA
14 JUL. 1975

A C T A .- En Port de la Selva, el 9 de Julio de 1975, se reune la Comisión Organizadora de la "ASOCIACION DE AMIGOS DE SAN PEDRO DE RODA", en período fundacional con la asistencia de las personas siguientes:

D. Federico Marés y Deulovol
D. Esteban Felip Ferrer-Fábregas
D. Miguel Domiñ Boladeras
D. Joaquin Ventalló Vergés
D. Fernando Lorda Roig
D. Luis Muntané Huns
D. Manuel Brusteaga Oller
D. Rodrigo García García
D. Juan Benejam Soler
Dª Ana Nadal de Sanjuan
D. Miguel Gaspar Paronella
D. Jordi Llach
D. Esteve Albert Corp
D. Josep Mª Planas Bassa
D. Luis A. Villamata Emmanuelli

Iniciada la reunión se tomaron los siguientes acuerdos:

1º).- Constituir una Asociación, con la denominación de "ASOCIACION DE AMIGOS DE SAN PEDRO DE RODA", la que se regirá por la Ley 191/64 de 24 de Diciembre y normas complementarias y los Estatutos que se acompañan y que después leidos y aprobados son firmados por todos los asistentes en prueba de conformidad.

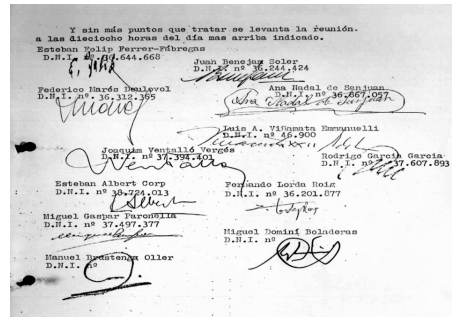
2º).- Designar una Comisión Gestora compuesta por los señores siguientes:

Presidente: D. Esteban Felip Ferrer-Fábregas
Secretario: D. Juan Benejam Soler
Tesorero : D. Fernando Lorda Roig
Vocales : Dª Ana Nadal de Sanjuan
: D. Rodrigo García García
: D. Jorge Llach
: D. Luis-A. Villamata Emmanuelli

3º).- Encargar a la referida Comisión que cumpliendo lo prevenido en la legislación sobre las asociaciones, presente al Gobierno Civil de esta provincia, la documentación preceptiva para que en el plazo de 30 días se remita al Ministerio de la Gobernación para su aprobación definitiva.

Se faculta igualmente a los componentes de dicha Comisión Gestora para que sin modificar los fines de la Asociación, puedan modificar los Estatutos de ella en el sentido que indique y precise la Administración.

.../..

Y sin más puntos que tratar se levanta la reunión, a las dieciocho horas del día mas arriba indicado.

Esteban Felip Ferrer-Fábregas
D.N.I. nº 40.644.668

Juan Benejam Soler
D.N.I. nº 36.211.424

Federico Marés Deulovol
D.N.I. nº. 36.312.365

Ana Nadal de Sanjuan
D.N.I. nº 36.667.097

Luis A. Villamata Emmanuelli
D.N.I. nº 36.900

Joaquin Ventalló Vergés
D.N.I. nº 37.394.401

Rodrigo García García
D.N.I. nº 37.607.893

Esteban Albert Corp
D.N.I. nº 39.724.013

Fernando Lorda Roiz
D.N.I. nº 36.201.077

Miguel Gaspar Paronella
D.N.I. nº 37.497.377

Miguel Domiñ Boladeras
D.N.I. nº

Manuel Brusteaga Oller
D.N.I. nº

Darrer full de l'acta fundacional de l'Asociación de Amigos de Sant Pedro de Roda

Primer full de l'acta fundacional de l'Asociación de Amigos de San Pedro de Roda

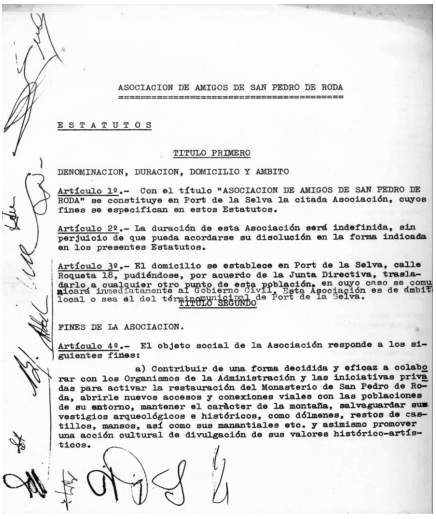
A l'Empordà, igualment com succeí en altres indrets, com al Rosselló, hi va trobar belles mostres arquitectòniques que li van servir per fer viure-hi en forma de muntatge escènic moments de la història passada, la preferida per l'Albert, la medieval. I si a Bagà (Berguedà) representava a la plaça porticada la figura mítica del comte Arnau, a Castelló d'Empúries, a la plaça de l'Església, tal com hem referit anteriorment, donava vida, amb l'espectacle *Sibil·la de Fortià* (1974), a la que va ser la quarta esposa del rei Pere el Cerimoniós. Però va ser a Bellcaire d'Empordà, on l'Albert arribava l'any 1979 amb la intenció de recrear també les gestes medievals de l'indret, on els fets relatats casarien amb més força amb el lloc. A Bellcaire va ser el castell palau dels comtes d'Empúries l'escenari natural on des d'aquell 1979 i fins a l'actualitat -encara representada en versió reduïda-, oneja cada Divendres Sant l'espectacle *Bandera de Catalunya*, la fi del Comtat d'Empúries, potser l'obra més reeixida i espectacular, en l'estricte sentit de la paraula, sorgida del magí de l'Esteve Albert. El centenar llarg d'actors que hi surten, gent de Bellcaire, certifica la seva capacitat seductora i de motivació a l'hora de girar la vista enrere, segles i segles, per entendre el passat comú i així poder estimar el present col·lectiu.

Amics de Sant Pere de Roda

No podíem venir a Sant Pere de Roda aplegats en les 20es Trobades Culturals Pirinenques sense escoltar la veu del record i de l'estimació sentida per nosaltres cap a l'Esteve Albert, la qual ens fa recordar i tal volta informar a qui no en tenia notícia, de l'estreta vinculació de l'Albert amb el monestir. Aquí dalt, hi va muntar també un pessebre vivent dels seus,

Esteve Albert, amb barret, a l'aparcament, amb Santa Helena al fons

ASOCIACION DE AMIGOS DE SAN PEDRO DE RODA

ESTATUTOS

TITULO PRIMERO

DENOMINACION, DURACION, DOMICILIO Y AMBITO

Artículo 1º.- Con el título "ASOCIACION DE AMIGOS DE SAN PEDRO DE RODA" se constituye en Port de la Selva la citada Asociación, cuyos fines se especifican en estos Estatutos.

Artículo 2º.- La duración de esta Asociación será indefinida, sin perjuicio de que pueda acordarse su disolución en la forma indicada en los presentes Estatutos.

Artículo 3º.- El domicilio se establece en Port de la Selva, calle Roqueta 18, pudiéndose, por acuerdo de la Junta Directiva, trasladarlo a cualquier otro punto de esta población, en cuyo caso se comunicará inmediatamente al Gobierno Civil. Esta Asociación es de ámbito local o sea el del término municipal de Port de la Selva.

TITULO SEGUNDO

FINES DE LA ASOCIACION.

Artículo 4º.- El objeto social de la Asociación responde a los siguientes fines:

a) Contribuir de una forma decidida y eficaz a colaborar con los Organismos de la Administración y las iniciativas privadas para activar la restauración del Monasterio de San Pedro de Roda, abrirle nuevos accesos y conexiones viales con las poblaciones de su entorno, mantener el carácter de la montaña, salvaguardar sus vestigios arqueológicos e históricos, como dólmenes, restos de castillos, mansos, así como sus manantiales etc. y asimismo promover una acción cultural de divulgación de sus valores histórico-artísticos.

Primer full dels estatuts de l'Asociación de Amigos de San Pedro de Roda

el Pessebre Vivent de Sant Pere de Roda, l'any 1975. En aquella època, a meitat dels anys setanta, el monestir era encara un conjunt monumental amb els signes d'aperduament ben visibles, perquè les tasques de restauració no començarien fins l'any 1979. I qui va encendre la flama per tornar a il·luminar, en tots els sentits de la paraula, aquelles venerables restes medievals, fou l'Esteve Albert, agullonat per la seva decidida manera de fer, i alhora animat per -entre altres personalitats de la cultura catalana- els seus amics Josep Vicenç Foix i Tomàs Garcés, durant les tertúlies que tenien vora mar al Port de la Selva, on estiuejaven tots dos poetes.

El Pessebre de Sant Pere de Roda va començar aquell desembre de 1975, de nit i nevant!, cosa que no va impedir que arribés el ramat d'ovelles fins al monestir i entressin a la nau de l'església, com a element imprescindible -pastors i ramat- del seus pessebres. Però el Pessebre Vivent a Sant Pere de Roda no tenia la finalitat de ser un pessebre més dels de l'Albert. Allò va ser un crit d'atenció envers la societat per començar la recuperació de la memòria, del sentiment cap a Sant Pere de Roda i, mogut el sentiment, ja poder anar a trucar portes -i l'Albert en va trucar moltes de portes d'administracions públiques, tant durant el franquisme com ja en democràcia- i mirar de lligar compromisos i accions

ASSOCIACIÓ D'AMICS DE SANT PERE DE RODA
Domicili social: Roqueta, 18
PORT DE LA SELVA (Girona)

L'Associació d'Amics de Sant Pere de Roda reneix a Port de la Selva amb personalitat jurídica, aquesta tardor de 1975, amb l'afany de promoure i col·laborar en les iniciatives de tota índole que puguin contribuir a restaurar i preservar els valors històrico-artístics i paisatgístics del Monestir i tota la muntanya, greument amenaçats per les noves formes del vandalisme.

Ara bé, com que no volem partir de criteris tancats, invitem a tots els amants del Monestir i la muntanya a participar en la nostra empresa; i, perquè ningú que hi tingui interès pugui restar al marge, s'ha fixat una quota mínima de 100 pts. anuals, que donarà dret a rebre el programa anual bàsic editat, a part dels habituals a totes les Associacions.

Començarem per editar aquests Estatuts i pregarem als socis que s'hi atenguin, a l'hora de fer-nos proposicions i suggerències, ja que d'arreu ens en plouen de les que cauen fora de tot el què és legal i realment viable.

En principi, ens proposem de col·laborar en la immediata obertura de carreteres forestals; d'acord, naturalment, amb ICONA i demés Organismes Oficials que tenen al seu càrrec la defensa d'aquest Patrimoni, particularment la Direcció General corresponent i la Diputació de Girona .

Els incendis d'aquest darrer estiu fan urgentíssima aquesta construcció de carreteres des de tots els pobles del voltant, i els Ajuntaments i els propietaris ho han comprès perfectament.

Ara bé, no poden ésser fetes ni totes alhora ni amb amplitud ni consideració de carretera pavimentada i definitiva; que tampoc cal, perquè no es tracta de convertir la muntanya en un horripilant estadi de carreres de motos i d'automòbils que destruiria la placidesa que és el millor encant de la muntanya.

Sant Pere de Roda és una joia única i un paisatge tant singular que reclama tractaments fora del que és comú i, sobretot, una vigilància extrema per què l'afluència, sortosament creixent de visitants, resti prèviament orientada i condicionada pel gran respecte que tots devem als valors que aquí ens proposem de gaudir, servir i defensar, com diem textualment en els Estatuts.

Fogar d'espiritualitat i de cultura hem de procurar que ho torni a ésser, en els termes en que avui i ací això sigui possible.

En col·loquis i conferències, així com en notes a la premsa, posarem als socis i al públic en general al corrent de les iniciatives i projectes a mida que vagin concretant-se, a fi que el recobrament d'aquest patrimoni sigui una legítima i autèntica obra col·lectiva.

Les inscripcions de soci es poden fer a l'Ajuntament de Port de la Selva i al mateix Monestir.

Agraïrem que al moment de signar la sol·licitud ens feu un donatiu de l'ordre que us vagi millor, del qual se us lliurarà al mateix moment un rebut.

Port de la Selva, 30 d'octubre de 1975

Esteve Felip-Ferrer, President; Ferran Lorda, Tresorer; Joan Benejam, Secretari.
Vocals: Esteve Albert, Manuel Brustenga, Roderic Garcia, Jordi Llach, Frederic Marés, Sebastià Mención, Lluis Montané, Anna Nadal de Sanjuan, Josep M. Planas, Joaquim Ventalló, Lluis A. Vinyamata Comte d'Alba de Liste.

Full de propaganda, en català, de l'Associació d'Amics de Sant Pere de Roda, octubre 1975

Dansaires vora el pou del monestir, 1975

a favor del conjunt romànic de Sant Pere de Roda i la seva recuperació. Perquè si el Pessebre va ser el desembre de 1975, el mes de juliol d'aquell mateix any, el dia 9, es constituïa al Port de la Selva l'Asociación de Amigos de Sant Pere de Roda, i n'aprovava els estatuts, redactats en castellà, com tocava en aquells temps. La finalitat de l'associació queda ben clara en l'article 4: "El objeto social de la Asociación responde a los siguientes fines: Contribuir de una forma decidida y eficaz a colaborar con los Organismos de la Administración y las iniciativas privadas para activar la restauración del Monasterio de San Pedro de Roda, abrirle nuevos accesos y conexiones viales con las poblaciones de su entorno, mantener el carácter de la montaña, salvaguardar sus vestigios arqueológicos e históricos, como dólmenes, restos de castillos, mansos, así como sus manantiales, etc., y asimismo promover una acción cultural de divulgación de sus valores histórico-artísticos". L'acta fundacional la signen les següents persones (respectem el noms tal com consten a l'acta): Federico Marés y Deulovol, Esteban Felip Ferrer-Fábregas, Miguel Dominí Boladeras, Joaquin Ventalló Vergés, Fernando Lorda Roig, Luis Muntané Muns, Manuel Brustenga Oller, Rodrigo García García, Juan Benejam Soler, Ana Nadal de Sanjuan, Miguel Gaspar Paronella, Jordi Llach Domenech, Esteve Albert Corp, Josep Maria Planas Bassa i Luis A. Viñamata Emmanuelli.

A banda dels documents oficials redactats en castellà, es va publicar i distribuir un full en català, redactat per l'Esteve Albert, per donar a conèixer la creació de l'Associació

d'Amics de Sant Pere de Roda, amb encapçalament de tres logotips, referents a: les quatre barres, el Grup Pyrene (fundat per l'Albert al Rosselló el 1959) i el colom de la pau amb el símbol femení (clara picada d'ullet de l'Albert a l'Any Internacional de la Dona, durant el qual va publicar el llibre *Les Cinc Branques, Poesia Femenina Catalana*, un recull de 200 veus de dones catalanes poetesses, les quals també va fer visibles, amb rostre i nom, en l'edició d'un pòster gegant d'1x2 metres que va tenir una gran acollida. A més, va posar majòliques a diferents indrets del país, amb reproduccions de poemes de poetesses del rodal. Aquí mateix a Sant Pere de Roda, en el tram de camí a peu que ve des de l'aparcament, a mà dreta, encara podem veure i recitar la dedicada a Mercè Rubiés i Monjonell (1884-1971), del Port de la Selva, inaugurada el dilluns de Pasqua Granada de 1975, titulada "La costa del Port: El poblet de la vall, mig amagat/ s'arrapa a la muntanya/ semblant vetllar el trist enrunament/ de l'altiu monestir que el dominava./ I riallera la Selva de Dalt,/ tota esquerpa, com si amagués la cara,/ entre oliveres grises i lluents/ i vinyes conreuades."// El mosaic verd dels canyissers dels horts/ alegra la mirada. Si hom l'estén sobre el pla/ de la ribera tota en sorralada,/ i al devant, la muntanya de Verdera/ negreja dintre l'aigua./ El camí de la costa del Port,/ solc pujar-lo tard quan cau la tarda/ quan el sol ja s'ajoca cansat/ darrera la muntanya".

El document de propaganda de l'Associació d'Amics de Sant Pere de Roda, posat al carrer el trenta d'octubre de 1975, conté els propòsits dels estatuts, l'anar cap a la restauració i promoció, però l'Albert també hi estampa el seu estil engrescador i de valor envers el patrimoni arquitectònic i també la natura. En reproduïm uns extractes: "Sant Pere de Roda és una joia única i un paisatge tant singular que reclama tractaments fora del que és comú i, sobretot, una vigilància extrema perquè l'afluència, sortosament creixent de visitants, resti prèviament orientada i condicionada pel gran interès que tots devem als valors que aquí ens proposem de gaudir, servir i defensar, com diem textualment en els Estatuts." "Fogar d'espiritualitat i de cultura, hem de procurar que ho torni a ésser, en els termes que avui i ací això sigui possible." "En col·loquis i conferències, així com en notes a la premsa, posarem als socis i al públic en general al corrent de les iniciatives i projectes a mida que vagin concretant-se, a fi

Representació de les Danses Hel·lèniques a la nau de l'església del monestir, 1975

Maria Dolors Masferrer dansant al monestir, 1975

Esteve Albert en un assaig del Pessebre Vivent de Sant Pere de Roda, 1975

Banda nord del monestir, 1975

Maria Dolors Masferrer a l'interior del monestir, 1975

Inauguració de la majòlica al camí del monestir, dedicada a la poetessa Mercè Rubiés i Monjonell, 1975

Majòlica amb el poema el Camí del Port, de Mercè Rubiés i Monjonell

Sant Pere de Roda i el Castell de Verdera des del camí del monestir, 1975

Crèdits de totes les fotos:
ACPS (Arxiu Comarcal del Pallars Sobirà), fons Esteve Albert

que el recobrament d'aquest patrimoni sigui una legítima i autèntica obra col·lectiva".
Estic segur que avui, aquí a Sant Pere de Roda, l'Esteve Albert estaria molt content de veure com i de quina manera el recobrament del que parlava l'any 1975 és una realitat. En les fotos d'aquell any, ben guardades a l'Arxiu Comarcal del Pallars Sobirà, on hi el seu fons, hi trobem, a part d'algunes del pessebre, altres amb la Conxita Egea i la Maria Dolors Masferrer interpretant a la nau de l'església unes danses hel·lèniques que l'Albert va voler fer com a activitat cultural. En les fotografies, a color, s'hi aprecia la llum antiga i encara viva d'aquestes estances medievals, ara sense monjos, però rondant en l'aire els seus cants i les seves pregàries. N'hi ha una del pou, tal com era abans de la restauració, que emana una intensa poesia visual humana lligada a les velles pedres, tal com l'Esteve Albert es delia de fer i d'explicar.
Que per molts anys ens puguem retrobar en aquestes ben anomenades Trobades Culturals Pirinenques i ens abelleixi retenir-ne les bones sensacions, paraules i coneixences.

LA PROTECCIÓ DEL TERRITORI PIRINENC 20es Trobades Culturals Pirinenques: 251-254 (2024)
Societat Andorrana de Ciències, Andorra
DOI: 102436/15.8060.34.23 ISBN: 978-99920-61-73-2

Acció de les associacions cíviques en la protecció del territori de la Catalunya del Nord: aspectes patrimonials i mediambientals

Andreu Balent, historiador i president de l'APPMQ/APPMC

A l'Estat francès, així com a altres països, amb eficiències molt variables, la legislació inclou cada vegada més disposicions que contribueixen, almenys formalment, a la protecció del patrimoni i del medi ambient. Però les lleis no s'apliquen ja que els que haurien de fer-ho, com els prefectes dels departaments, no ho fan, sovint per no molestar els consells elegits de les col·lectivitats territorials (regions, departaments, comunitats de municipis, municipis). Un exemple: el prefecte dels Pirineus Orientals no va contestar la creació de la zona comercial d'Ur (amb el supermercat Carrefour) contrària a la llei Muntanya. Les associacions es van avisar massa tard d'aquesta malifeta. Molt sovint, per tal de fer aplicar les lleis i altres normatives, els ciutadans, sols, o agrupats al si d'una associació, han d'actuar amb mitjans diversos: peticions, manifestacions, campanyes de premsa, anar al tribunal (administratiu, i, a cops, penal). Feines feixugues, benèvoles i no sempre assegurades d'una sortida favorable.

A la Catalunya del Nord, com també a la resta de l'estat, la creació d'associacions va ser molt sovint conjuntural. Un monument o un conjunt arquitectural notable pot ser amenaçat de destrucció o d'alteració per projectes immobiliaris. Un paratge natural amb alt valor paisatgístic i/o una rica biodiversitat pot desaparèixer si es concreten projectes immobiliaris o d'infraestructures. Cal reaccionar i argumentar, sobretot quan les lleis s'han deixat de banda. Cal ser vigilant per a detectar les mancances oficials o els projectes destructors.

La més antiga, i sempre molt activa associació d'aquest tipus a la Catalunya del Nord és l'**Associació Charles-Flahault**, fundada el 1944 quan la guerra encara no havia acabat. Porta el nom d'un especialista (1852-1935) de les ciències de la vida i de la terra que va contribuir a l'edificació de l'ecologia científica i va actuar

bastant a la Catalunya del Nord, on va formar deixebles a la Universitat de Montpeller. Al principi, es va comprometre molt en favor de l'economia agropastoral de muntanya, als boscos i la repoblació forestal. Ben aviat, nogensmenys, es va interessar per la micologia. Però els anys 1970 va ampliar el seu compromís mediambiental i va ser la promotora de gairebé totes les reserves naturals de la Catalunya del Nord. Arreplegant defensors del medi ambient, entre els quals eminents especialistes d'unes disciplines arrelades a l'estudi de la natura, Charles-Flahault participa en l'elaboració d'estudis que donen a conèixer en profunditat el medi ambient nord català. També participa, amb altres associacions, a manifestacions per la protecció de tal o tal lloc o espai naturals amenaçats. S'afegeix, a cops, a accions judicials, com per exemple, prop de la justícia administrativa en contra del PLUI (Pla local d'urbanisme intercomunal) de la comunitat de municipis de Pirineus-Cerdanya.

Les associacions cíviques es van desenvolupar a partir dels anys 1960, quan es va constatar que el patrimoni era tot sovint malmès. Per aquest motiu, el malaguanyat Pere Ponsich (1912-1999) va ser a l'origen de l'ASPAHR, l'**Associació per la protecció del patrimoni artístic i històric del Rosselló**: s'ha d'entendre que la seva competència territorial estatutària abastava — i abasta sempre — el conjunt del territori dels Pirineus Orientals (als anys 1960, però, s'utilitzava *Rosselló* per tal de designant el conjunt de les comarques de la Catalunya del Nord). La feina de protecció i concientització de l'ASPAHR fins als anys 1990 va ser considerable. L'associació, per cert, va caure en una vida letàrgica fins a desaparèixer de fet del panorama associatiu nord-català. Va conèixer una revifalla a partir dels anys 2015-2016 amb les actuacions destructores del patrimoni del Perpinyà antic, decidides per la municipalitat del *maire* Jean-Marc Pujol. Van començar amb l'enderroc, el desembre de 2015, del presbiteri (final del XIX, però valuós d'un punt de vista arquitectònic) del convent de la catedral de Sant Joan, continuant amb el, parcial, del convent Sant Salvador (segle XIII) de les canongesses augustinianes (2016-2017). L'enderroc de cases, sovint medievals, de l'antic barri Sant Jaume va ampliar la mobilització ciutadana. Per aquest motiu es va decidir tornar donar vida a l'ASPHAR. El 2017, una assemblea general va votar nous estatuts i elegí una nova cúpula directora. D'ençà aquesta data, l'ASPAHR actua per la preservació de llocs patrimonials de la Catalunya del Nord, la llista de la qual seria massa llarga. Va adquirir la major part de la capella romànica de Sant Martí i Santa Creu del conjunt medieval de Tatzó d'Avall (municipi d'Argelers). És també propietària de la taula romànica de l'altar major de Sant Miquel de Cuixà (municipi de Codalet) i del conjunt fortificat (segona meitat del segle XIX) d'Engràcia (municipis d'Arles i dels Banys d'Arles, Vallespir). Als seus estatuts, l'ASPAHR va afegir la protecció dels patrimonis immaterial i natural que no eren presents en la versió inicial dels seus estatuts. L'ASPAHR, participa també manifestacions de protesta o de sensibilització amb temàtiques patrimonials o mediambientals. Afegim que rep, a la vegada, adhesions individuals i d'associacions patrimonials d'abast local.
L'associacionisme que es va desenvolupar a la Catalunya del Nord, a partir dels anys 1980, seguint l'exemple d'aquestes dues precursores, ho va fer segons dues modalitats:

- Associacions en el marc de la llei de 1901 que defineix el concepte mateix d'*associació*, i preveu que poden tenir personalitat jurídica si tenen estatuts amb dipòsits d'aquests a prefectures departamentals o, a cops, a sots prefectures (als Pirineus Orientals a la prefectura de Perpinyà, a l'excepció del districte de Prada, que ho fa a la sots-prefectura d'aquesta vila.
- Associacions *de fet*, sovint autodesignades com a *col·lectius*, que no tenen estatuts dipositats i sense capacitat, per accions prop de tribunals.

Les de la primera categoria solen ser d'abast comunal o a cops pluricomunals (és el cas de l'**Associació per la protecció del patrimoni i de la memòria col·lectiva de la vall de Querol**, que té competència per tres municipis: la Tor de Querol, Porta i Portè). No farem aquí la llista de totes les que actuen en el territori nord català. Assenyalem, per exemple, el cas del municipi d'Argelers de la Marenda, on quatre associacions o col·lectius proven conjuntament impedir projectes turístics o d'urbanitzacions en un municipi víctima, des de fa molts anys, d'un creixement urbà fort, destructor del medi ambient i, a cops, del patrimoni.

També aquestes associacions poden ser d'abast departamental. És el cas de les ja esmentades ASPAHR i Charles-Flahault. S'hi ha d'afegir també la **Frene 66 (Fédération pour les espaces naturels et l'environnement des Pyrénées-Orientales)**, fundada el 1997, molt activa i eficaç en l'àmbit jurídic (va obtenint molt sovint èxits contundents) però present també a manifestacions o mobilitzacions convocades conjuntament amb altres associacions de tota mena (a cops s'afegeixen sindicats o partits polítics). És afiliada a la **FNE** (vegeu més baix) i recull adhesions individuals i d'associacions locals. Esmentarem també **Bien vivre en Pyrénées catalanes** (BVPC), fundada el 2018, que té per marc geogràfic d'actuació el territori del parc natural regional dels Pirineus catalans, és a dir 62 municipis de la Cerdanya francesa, del Capcir i de bon tros del Conflent (tota la seva part occidental), amb pics emblemàtics com el Carlit, Campquerdós, Peric, Madres, Puigmal, Gegant (Bastiments) i Canigó. Va participar a diverses mobilitzacions i també va actuar judicialment amb una victòria contundent ocurreguda després de la diada de Sant Pere de Rodes: la cort administrativa d'apel·lació de Tolosa va anul·lar parcialment (25 d'abril de 2024) el PLUI (*Plan local d'urbanisme pluricommunal*) de la comunitat de municipis de Pirineus Cerdanya, que arreplega 19 municipis. S'han així invalidat les UTN (*unité touristique nouvelle* de Porta (Pas de la Casa, cantó francès i d'Er (Puigmal). Es pot afegir **Bien vivre en Vallespir,** sorgida el 2019, quan es va plantejar de construir una variant amb un viaducte gegantí sobre el Tec prop de Ceret, projecte que ignorava riques terres agrícoles i les ripisilves del riu teòricament protegides com a medi natural remarcable. També s'havia d'enderrocar un mas històric: així es conjuminava, a la vegada, els dos aspectes, el patrimonial i el mediambiental.

Les de la segona categoria solen ser comitès o col·lectius que es creen per fer cara a una problemàtica nova que necessita una mobilització per tal de desenvolupar accions concretes. A les lluites tot sovint s'afegeixen associacions declarades en el marc de la llei de 1901. A Codalet (Conflent) el *col·lectiu* **Codal'Terre** es va crear el 2020 en contra d'un projecte d'urbanització iniciat pel municipi al detriment d'unes terres agrícoles d'un gran

valor agronòmic. La seva actuació va coagular altres iniciatives associatives conflentines i va ser a l'origen de manifestacions importants, a partir de 2021.

Esmentarem aquí breument les organitzacions locals d'associacions regionals o estatals (com, per exemple, la poderosa **France nature environnement** -FNE- a la qual, però, s'adhereixen, com a persones morals, associacions nord-catalanes locals o departamentals, d'altra banda perfectament autònomes; o encara la delegació departamental de **Mountain Wilderness France,** que participa en lluites d'àmbit nord-català i que manté relacions estretes amb **Mountain Wilderness Catalunya,** amb qui organitza accions comunes.

Des dels anys 1970, el conjunt de les lluites patrimonials o mediambientals seria massa llarg per presentar la llista i la cronologia en el marc d'aquesta breu síntesi. D'ençà la segona meitat dels anys 2010, hi ha una crescuda de les mobilitzacions ciutadanes en contra de projectes destructors del patrimoni i/o del mediambient. En aquest procés de conscienciació, les associacions, el nombre de les quals va créixer considerablement, juguen un paper cabdal. Els partits polítics i la gran majoria dels consistoris municipals o pluricomunals (les relativament noves comunitats de municipis) han de tenir en compte les seves propostes, encara que, tot sovint, els deneguen qualsevol competència, ja que, diuen, no són legitimades pel sufragi universal. Dels procediments judicials que inicien, les associacions treuen, a vegades, molta satisfacció, ja que els magistrats reconeixen la pertinència de llurs arguments. Però tot i això, cal ser molt vigilant per fer respectar les decisions dels jutges administratius o penals. Les manifestacions que convoquen en contra de projectes concrets tenen cada vegada més èxit i arrepleguen cada cop més gent. Això és un motiu d'esperança, encara que el moviment associatiu ha de ser cada cop més vigilant si, en aquests temps del rescalfament climàtic, volen imposar el canvi de tarannà de la majoria de les assemblees d'unes col·lectivitats territorials que desenvolupen projectes del *món d'ahir*.

LA PROTECCIÓ DEL TERRITORI PIRINENC 20es Trobades Culturals Pirinenques: 255-263 (2024)
Societat Andorrana de Ciències, Andorra
DOI: 102436/15.8060.34.24 ISBN: 978-99920-61-73-2

L'Albera: gran propietat i Paratge natural d'interès. Una mirada històrica

Lluís Serrano Jiménez, doctor en història, (CRHR – IRH) Universitat de Girona
ORCID núm. 0000-0001-9018-5720

Un dels aspectes fonamentals de la gestió de la custòdia del territori és la propietat de la terra, resultat d'unes determinades pràctiques, com els tancaments de terres a través de diversos usos socials de la informació. La propietat, una construcció històrica i una realitat social, només havia estat estudiada sobre la base de la legislació i la jurisprudència. Més enllà de les lleis, les pràctiques de propietat van tenir un paper determinant. En estudiar el procés de formació de la propietat, com ha posat de manifest Rosa Congost, veiem el seu caràcter mutant i que aquesta no és eterna ni estàtica. A l'Albera, com en altres indrets de la Catalunya dels masos, detectem finques de diversa grandària que són el resultat d'una dialèctica social de la llarga durada històrica.

La fragmentació o la concentració d'aquesta respon a uns interessos i desigualtats de classe i s'explica perquè unes pràctiques de propietat s'imposaren, amb diferents mètodes, a d'altres formes d'entendre-la com l'exercici d'usos i aprofitaments comunitaris. Històricament ens apareixen terres comunals o amb aquests usos, unes finques que van ser parcel·lades, repartides o privatitzades en diferents moments sobre la base legal o, amb diferent metodologia, a través de vies de fet. Per exemple, sabem d'un passat de comunals i usos col·lectius a la Jonquera, Cantallops, Requesens, Sant Climent i Espolla. Entre l'entramat de la propietat també ens apareixen camins públics i camins ramaders no sempre coneguts i amenaçats de privatització, un patrimoni imprescriptible i inembargable, avui, sovint descuidat i oblidat per la desídia de les diferents administracions.

L'estudi dels masos també ens ajuda a comprendre la formació i la fragmentació d'aquests patrimonis com, per exemple: l'engrandiment en detriment del comunal; i l'atomització, establiment o venda de parcel·les per assegurar unes rendes o a causa de diverses necessitats o interessos. Entre els instruments institucionals i figures jurídiques que van fer possible aquesta

transformació social podem citar l'emfiteusi i la modalitat del contracte de rabassa morta, molt importants per explicar l'accés a la terra i l'expansió agrícola del segle XVIII. Els canvis agraris s'estenen per diferents factors i demandes del mercat o, entre altres, per fets traumàtics com la reculada del cultiu de la vinya per l'arribada de la fil·loxera.
A la província de Girona la concentració de la propietat, en general de forma dispersa, és un fet històric i un fet notori. A l'Albera també existeix aquesta *gran propietat* i de forma –certament– agrupada, de gran extensió. Entre aquesta hem de citar les muntanyes de Requesens, Baussitges i Sant Quirze de Colera, unes finques, de més de vint quilòmetres quadrats cadascuna, en els termes de la Jonquera, Espolla i Rabós d'Empordà. Aquestes terres, bàsicament forestals, l'any 1986 varen ser protegides, total o parcialment, com a Paratge Natural d'Interès Nacional. Les tres representen un bon exemple històric de la societat rural de la Catalunya dels masos i la relació d'aquestes àrees amb les grans famílies terratinents de la província. Entre aquestes, en el segle XIX, podem distingir el marquès de Camps, el comte de Peralada i la família Nouvilas, el primer, quart i tretzè de la llista de grans contribuents de la província de Girona l'any 1875.
Així doncs, han estat diferents processos històrics i interessos socials els que expliquen l'evolució de la propietat, els tancaments de terres i l'exclusió d'altres usos i aprofitaments a tercers. El resultat d'aquest 'individualisme agrari' va ser que, actualment, la gran majoria de la superfície boscosa es troba en mans privades. La història de la propietat és viva, dinàmica i canviant. Vegem-ne –de forma breu– alguns aspectes de la seva evolució amb la mirada fixada en aquestes tres grans propietats.

Requesens

La superfície supera les 2.200 hectàrees i es tracta d'uns espais forestals de fort caràcter. Amb un nucli de població principal amb la presència d'un dels santuaris marians més coneguts i concorreguts, especialment entre els segles XVII i XIX, es distingeix pel poblament dispers de masos amb un fort component pecuari. Històricament, es registren diversos exemples de relacions de propietat i de conflictes amb els limítrofs pels aprofitaments forestals i ramaders. Enric Bassegoda, sobre la base de documents de l'Arxiu Municipal d'Espolla, explicava algunes tensions entre les autoritats d'Espolla i les de Requesens. Una denúncia de 29 d'octubre de 1798, derivada d'un aprofitament forestal, proporciona una delimitació entre els dos llocs en onze punts. L'interessant de la qüestió és que el 1619 havia sorgit un problema similar. Per tant, ens trobem davant d'un conflicte larvat i latent que es mantenia 179 anys després. En aquest document del segle XVII, publicat per Fidel Fita i Joan Vilanova (1890), hi consten el detall dels límits –els mateixos que apareixen el 1798– entre Espolla i les possessions del comte de Peralada.
A causa d'unes discussions per l'aprofitament del suro, ressorgia un antic conflicte amb Sant Climent. L'enfrontament, que es va conèixer com «les qüestions dels de Sant Climent», abans de 1747 disputaven unes porcions forestals del comte de Peralada. Finalment, el 1777, signaven concòrdia que establia els límits entre dos termes que coincidien amb els llindars de les jurisdiccions senyorials de dos aristòcrates de gran pes específic: del comte de Peralada i el duc de Medinaceli (comte d'Empúries). Les multes a pastors per l'entrada

de ramats no eren estranyes. Tomás Bataller procurador del comte de Peralada, el 20 de desembre de 1791, rebia de Narcís Moré de Cantallops l'import de la multa per haver pasturat cabres a Requesens, prop d'Espolla.
El 1814 els comtes de Peralada aconseguien un ban penal de la Reial Audiència. En el rerefons apareixen les tensions pels aprofitaments col·lectius dels boscos de Requesens, amb els pobles limítrofs i, especialment, amb Cantallops. D'aquesta forma es prohibia l'accés i els aprofitaments com la tala d'arbres. La qüestió es resolia amb una concòrdia entre les parts, el 1817, que buscava tornar a controlar un dret comunal concedit el 1616 amb un privilegi del comte Jofre de Rocabertí.
A principi de 1927 Isabel Falguera, la muller del duc de l'Infantado, comprava la muntanya i al novembre, apel·lant la llei de caça, prohibien l'entrada a la finca, ho anunciaven al butlletí oficial de la província. Per contra, la protecció de l'Albera ja es va plantejar, com a parcs i boscos reservats, en el *Pla regional de distribució en zones del territori català*, un pla territorial encarregat per la Generalitat republicana i elaborat pels germans Nicolau i Santiago Rubió Tudurí. Durant la Guerra Civil, el 1936, l'Ajuntament de la Jonquera va comissar la propietat.

Baussitges
Coneguda, històricament, com a muntanya d'Avinyó (el cognom d'uns destacats terratinents empordanesos), comprenia la Garriga d'en Mateu, Baussitges i Sant Genís Desprac, aquesta enorme propietat l'heretà el marquès de Camps. En aquesta muntanya, amb diferents masos pecuaris i forestals, tenim constància de conflictes de llarga durada en relació als aprofitaments i usos col·lectius. L'any 1780, a Espolla i Vilabertran, es publicava un ban penal, concedit per la Reial Audiència de Barcelona, i es feia un pregó a instància de Mariana d'Avinyó, resident de Peralada. S'havia presentat un memorial a l'alt tribunal. Les queixes eren per diverses afectacions en dues heretats, una a Vilabertran i l'altra a Vilatenim, on individus entraven amb ramats a les closes i s'emportaven fems. Però feia esment, especialment, als "graves perjuicios" a la gran partida de muntanya i boscos de Sant Genís Desprac, els Cantons i Baussitges. Els veïns d'Espolla hi anaven a pasturar, buscar aglans i llenya.
Sembla clar que, en aquest cas, estaríem davant d'unes terres de tradició d'aprofitaments comunals, atès que més de cent anys després, la *problemàtica*, o la força del costum, continuava. A partir de 1851 la pràctica d'anunciar la prohibició d'accés a les terres dels masos al Butlletí Oficial de la Província va ser una experiència comuna entre els propietaris catalans i substituïa, en certa forma, a la pràctica de sol·licitar un ban penal a la Reial Audiència. Per aquesta raó, el marquès de Camps el 1892 publicava un anunci en el BOP de Girona. Hi prohibia l'accés a la finca de Baussitges i el mas Girarols, i hi denunciava, entre altres, la "caza, pastoreo abusivo y corta de leñas". A Espolla, Carlos de Camps i de Olzinellas tenia el 47,27% del total de la propietat rústica i urbana del municipi. Més endavant, com ha explicat Marciano Cárdaba, l'any 1936 el comitè local va comissar i col·lectivitzar aquestes terres.

Sant Quirc de Colera

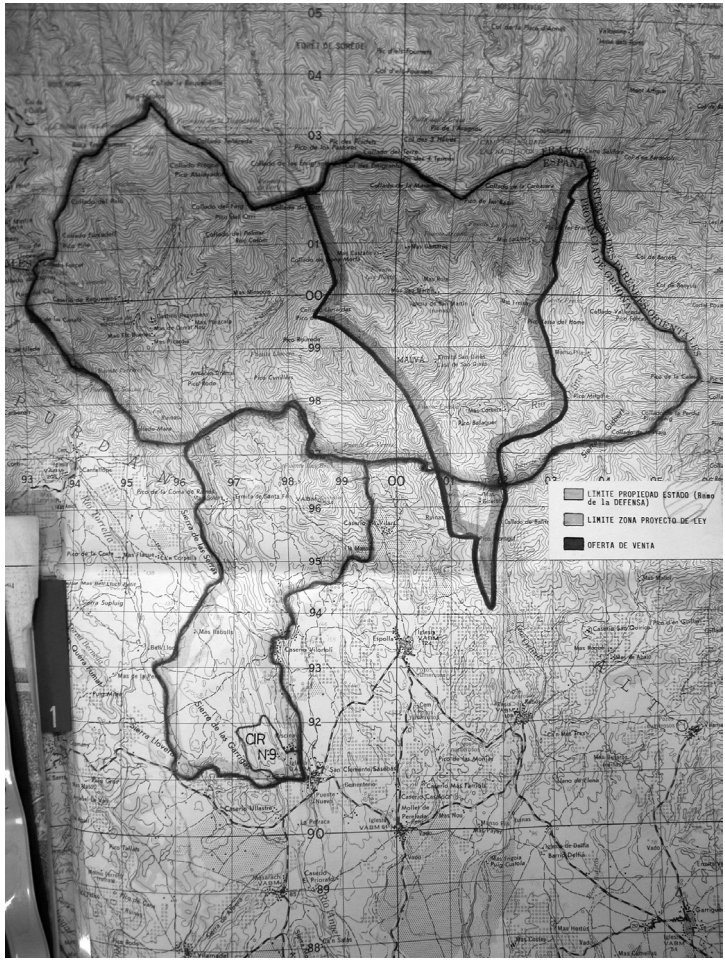
A Rabós trobem més exemples de tancaments, una de les eines per la construcció social de la propietat. Els artífexs van ser membres de la família Nouvilas, una de les nissagues interessants de propietaris que ajuden a explicar els canvis històrics. Tenien els masos Nouvilas, Mallol, del Convent i dels Pils, resultat de diferents establiments emfitèutics i polítiques matrimonials. La construcció de l'església parroquial de Sant Quirc i Santa Julita, de grans proporcions i a tocar de la casa del mas Nouvilas, tenia la intencionalitat de fundar una nova població. L'hereu Josep-Anton de Nouvilas i de Quintana (1783-1858), va ser l'autor d'un relat sobre els orígens de la família, els processos de colonització dels espais forestals, de transformació agrària i de domesticació de la natura. Es tracta d'un text originalment escrit en castellà que, els autors del capítol de llibre, van decidir traduir-lo al català. Amb un destacat caire romàntic es tracta d'una història de la propietat de lloança d'un descendent cap als seus avantpassats. Recrea atmosferes emotives i imatges de gran plasticitat. L'engrandiment del patrimoni des del segle XV al XIX, l'esforç per la producció agrària i pecuària de terres de poc rendiment, els incendis per tenir pastures, la consolidació de la propietat és presentada com una gesta. Havien acumulat 2.136 hectàrees. L'esforç va comportar rendiments, ascens i preeminència social: títols de noblesa. També apareix la preocupació pels camins i el control dels accessos. Sobre els usos col·lectius trobem la instauració de vigilància i la contractació d'un guarda particular jurat, un dels èxits del propietaris catalans després de sol·licitar-ho al govern d'Isabel II. La repetició de la publicació d'anuncis era la mostra que persistien els aprofitaments col·lectius. Florencio de Nouvilas, el novembre de 1858, privava l'accés als masos de Castelló d'Empúries, Vilanova de la Muga i a la gran finca de Sant Quirc de Colera. Posteriorment, l'any 1899, el seu fill Ramon de Nouvilas Feliu reiterava l'operació i publicava un anunci per prohibir l'accés a les mateixes finques de Rabós. L'any 1936 s'iniciava una col·lectivització de les terres.

A Rabós la família ha tingut continuïtat fins a l'actualitat. Requesens va passar per diferents propietaris i avui pertany a dues famílies titulars de la societat limitada Inversions Forestals i Ramaderes. Baussitges, a Espolla, ho va comprar la família Carola que, amb l'intent de venda de la muntanya a l'exèrcit, va engendrar el revulsiu per la protecció de l'Albera. El Ministeri de Defensa, avui, es manté com el quart propietari de l'Albera.

Sant Climent i el terreny militar

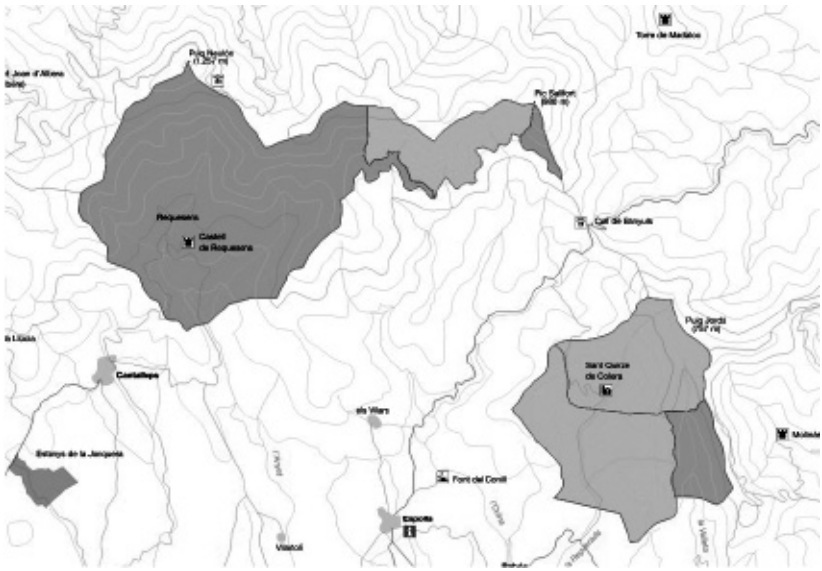
La propietat del Ministeri de Defensa, situada als termes municipals de Sant Climent i Espolla, amb 1.567 hectàrees, és el resultat de diferents processos històrics que expliquen el segle XX, la presència militar a tocar la frontera amb França, les pràctiques de tir –abans i després de la Guerra Civil–, i el ritual de traspàs que representava per milers de joves el servei militar obligatori. Van tenir lloc diverses expropiacions. Primer, per les instal·lacions pròpiament dites i, més tard, quan es convertia en Centre d'Instrucció de Reclutes (CIR) núm. 9, la necessitat d'un ampli camp de maniobres. Era 1978 quan es va decidir una expropiació que va ser acceptada i, alhora, rebutjada per diferents sectors. A Espolla es va viure amb especial indignació.

Més enllà de la propaganda governamental que justificava destinar aquestes àrees a diferents exèrcits, sembla força clar que, aquests espais, s'han preservat de l'especulació urbanística. Els terrenys forestals del camp de tir o d'entrenament –que limiten amb Requesens–, més enllà d'incendis forestals provocats històricament per les pràctiques d'artilleria, esdevenen, avui dia i de facto, una reserva natural. Altres exemples són punta Falconera a Roses i les Planasses a l'Escala.

Plànol militar, elaborat per l'exèrcit, amb la comparativa entre l'oferta i l'àrea a protegir, *circa* 1985. Archivo Intermedio Militar Pirenaico. Expedient sobre la proposta per adquirir Baussitges

Els descendents del marquès de Camps es van vendre Baussitges al senyor Carola qui, l'any 1980 –segons informació de veïns d'Espolla–, aconseguia desviar el GR-11. El resultat és una gran marrada que passa pel veïnat dels Vilars. La proposta d'ampliació del camp militar va tenir lloc l'any 1982, quan el nou propietari oferia la finca a l'exèrcit. El Ministeri de Defensa de Narcís Serra va mostrar interès perquè fos un espai d'entrenament de les Companyies d'Operacions Especials (COE). A partir d'aquí, el rumor de l'operació va acabar generant un important moviment social d'oposició capitalitzat per la Iaeden (Institució Alt Empordanesa de Defensa de la Natura) que es va traslladar al Parlament de Catalunya. Aquesta mobilització ciutadana, coordinada per la CDA (Coordinadora per a la Defensa de l'Albera), i la campanya *Salvem l'Albera* van ser el motor, la palanca de canvi, que va provocar i aconseguir la protecció de bona part de la serralada.

PNIN Albera (1986). Comprèn Requesens, Baussitges i Sant Quirze de Colera. En gris més clar, les reserves naturals parcials (1987). Base original: mapa topogràfic 1:100.000. Espais naturals protegits. Font: Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya. Web: icc.es/vissir3/ [consulta 25.10.2023]

El Paratge Natural d'Interès Nacional de l'Albera va ser creat per la Llei 3/1986, de 10 de març, del Parlament de Catalunya. Gairebé un any després, dos decrets desplegaven la llei protectora. El Decret 101/1987, de 20 de febrer, establia la creació de dues reserves naturals parcials: la reserva natural parcial de la capçalera de l'Orlina, de 395 hectàrees, i la reserva natural parcial de la vall de Sant Quirze, de 580 hectàrees. El Decret 123/1987, de 12 de març, sobre declaració de reserves naturals per a la protecció d'espècies en perill d'extinció, per la tortuga mediterrània, creava la reserva natural parcial de Sant Quirze.[1]

La postprotecció

Després del procés tortuós de Baussitges i de la venda fallida (en part per una franja intermèdia de petits propietaris que no volien vendre), la protesta cívica, antimilitarista, nacionalista i ecologista, i del procés final de declaració del Paratge Natural, entre els propietaris va quedar certa ressaca. S'havia viscut un xoc de sensibilitats i interessos. Els defensors de la protecció havien denunciat als propietaris: "és del tot demagògic manifestar que la llei presentada al Parlament suposa la col·lectivització de la terra". La protecció d'espais naturals era un símptoma d'una sèrie de canvis estructurals en diversos àmbits. S'havia produït un canvi de rasant, un gir cultural: el conservacionisme, la societat industrial necessitava espais de redempció i el paisatge forestal havia passat a ser valorat, d'una forma molt més important, per les seves funcions socials, ambientals i estètiques. Enrere quedava el valor econòmic tradicional del bosc i el carbó vegetal com a combustible per a cuinar. Des d'inicis de 1960 el gas butà l'havia substituït, d'una forma bastant dràstica, com el petroli i l'electricitat la llenya per calefacció. S'enfonsava la demanda i molts boscos, especialment alzinars, es deixaven d'explotar. En paral·lel, el boom del turisme, el pla d'estabilització de 1959 i l'inici de l'abandonament dels masos muntanyencs de marcat sentit forestal i pecuari. Començava el camí cap a la terciarització de l'economia. Vist en perspectiva, l'any 1986 va ser una fita important. Es culminava un procés i s'accelerava la cursa cap a la integració als mercats globals. Espanya entrava a la Comunitat Econòmica Europea. El capitalisme neoliberal feia camí.

Els grans propietaris de l'Albera, amb aquesta lògica de baixada de demanda i preus de productes agraris i forestals, havien vist uns rendiments cada vegada més exigus. Una sortida, com hem vist, per rendibilitzar les inversions podia ser vendre Baussitges al Ministeri de Defensa. Però la protecció i la declaració del PNIN, en general i –especialment– en els primers anys, no va ser ben rebuda pels propietaris. La digestió va ser pesada, difícil. Es va viure com una restricció, un constrenyiment i una limitació al seus drets de propietat (per exemple, l'article 32 de la Llei 12/1985 d'espais naturals reconeix el dret de tempteig i retracte). I no només per ells, sinó per tota la població rural. Els locals, diferents usuaris del bosc, també ho veien com un factor limitant, amb pors de prohibicions i controls governamentals. Havien canviat moltes coses. Hi havia dubtes sobre la protecció i la salvaguarda. I se'n prenia consciència. Miquel Esteba, un dels socis de la muntanya de Requesens, ho expressava en el pròleg d'un llibre de Ferran del Campo sobre el castell. Era l'any 1993 i ho indicava d'aquesta forma:

> "L'incòmode camí forestal, amb els seus inevitables guals, les barralles i les cadenes, han estat i són una veritable salvaguarda pels boscos i el castell? És suficient la protecció que va fer el Parlament de Catalunya al declarar-lo Paratge Natural d'Interès Nacional? Què cal fer de cares al futur? Són motius de reflexió que interessen a tothom, des de les institucions, als ciutadans i als mateixos propietaris."

A Rabós, pocs anys després de la protecció de l'espai natural, es produïa un fet significatiu. Mentre Sant Pere de Rodes era un focus atraient, ja l'any 1930 es convertia en monument històric nacional espanyol, el monestir de Sant Quirze de Colera, anomenat *el convent*

pels rabosencs, quedava apartat, lluny, però no fora dels focus de les crítiques del seu abandonament i les campanyes per conservar-lo. A final de la dècada de 1970 i principi de la de 1980 era conegut, en molts cercles de la comarca, com *la vergonya de l'Empordà*. Tot això explica, en bona part, que l'any 1994 la família descendent dels Nouvilas, davant la impossibilitat de realitzar-hi inversions, donessin el monestir a l'Ajuntament de Rabós. Ho feien al municipi, honoríficament, a canvi de la simbòlica xifra de mil pessetes. Eliseu Puig, exalcalde, ho explicava satisfet. El Departament de Cultura, la Generalitat, va quedar fora de les travesses. L'any 1995 es va crear un patronat que, amb el temps, ha anat perdent ímpetu.

Conclusions

Aquestes dialèctiques, en uns processos de llarga durada, permeten veure les relacions de propietat i part del seu procés de construcció social. Els episodis sobre la discussió dels límits entre parròquies, l'intent de controlar o protegir les terres per evitar aprofitaments col·lectius, a través de bans de la Reial Audiència o amb anuncis als butlletins, són reflex d'una societat rural dinàmica i complexa, i exemple de les tensions a l'entorn de l'aprofitament i el control dels recursos naturals. Ho hem vist de forma succinta. Els comtes de Peralada, els marquesos de Camps o la família Nouvilas van defensar uns drets de propietat que, al llarg de generacions, van ser posats constantment en qüestió.

A mitjan dècada de 1980 es modula cap a la protecció d'uns espais boscosos emblemàtics. Els propietaris van haver d'acceptar la nova situació. El context era un altre. I, per mantenir les finques, podien arribar ajudes públiques. Des de llavors, des d'aquesta entrada en escena de l'interès general, s'ha produït una certa patrimonialització pública. Les dinàmiques i les relacions de propietat en aquesta part de Pirineu empordanès són les d'uns propietaris que es mouen entre la idea de propietat privada, la declinació cap al turisme rural, les subvencions, els diferents graus de qualitat ambiental i realitats diverses que, més enllà de les limitacions d'entrada al medi natural, s'articulen des d'accessos oberts a situacions de tancament de terres i camins.

Bibliografia

Badia-Homs, Joan i Fina Figueras, Ramon (2006) "Els masos de Sant Quirc de Colera (segles xvi-xix) segons un escrit inèdit de Josep-Anton de Nouvilas i de Quintana", dins Martine Camiade (dir.) *L'Albera. Terra de pas, de memòries i d'identitats*, Perpinyà: Presses universitaires de Perpignan, Institut Franco-catalan Transfrontalier, p. 97-108.

Bassegoda, Enric (1999) "La delimitació de Requesens i Espolla en dos documents de l'Arxiu Municipal". *La Verna, Revista d'Espolla*, núm. 13 (20 gener), p. 11.

Bernils Vozmediano, Josep Maria (1985) "Els ecologistes empordanesos, contra propietaris de l'Albera". *Los Sitios, Diari de Girona*, 8 novembre, p. 13.

Cárdaba, Marciano (2002) *Col·lectivitats agràries a les comarques de Girona, 1936-1939. Pagesos i revolució a Catalunya*. Girona: Associació Història Rural i Centre de Recerca d'Història Rural (UdG).

Cárdaba, Marciano (2003) "La secció de treball col·lectiu d'Espolla, 1936-1939". *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, núm. 36, p.163-176.

Casado de Otaola, Santos (2010) *Naturaleza patria. Ciencia y sentimiento de la naturaleza en la España del regeneracionismo*, Madrid: Marcial Pons.

Congost Colomer, Rosa (1981) "Notes sobre la propietat de la terra a les comarques gironines durant la segona meitat del segle dinou". *Estudi General*, núm. 1, p. 211-221.
Congost Colomer, Rosa (1983) "Las listas de los mayores contribuyentes de 1875". *Agricultura y sociedad*, núm. 27, Abril-Junio, p. 289-375.
Congost Colomer, Rosa (1990) *Els propietaris i els altres*, Vic: Eumo.
Congost Colomer, Rosa (1998) "Presentació. El pairalisme. Reflexions sobre una paraula, un concepte i dues conjuntures". *Estudis d'història agrària*, núm. 12, p. 7-16.
Congost Colomer, Rosa (2007) *Tierras, leyes, historia. Estudios sobre "la gran obra de la propiedad"*, Barcelona: Crítica.
Comissió d'incendis de la IAEDEN (1986) "Els incendis de l'Albera". *Revista de Girona*, 1986, núm. 117, p. 50-56.
Coordinadora per a la Defensa de l'Albera (1986) "Salvar l'Albera". *Revista de Girona*, 1986, núm. 117, p. 21-23.
Coordinadora per a la Defensa de l'Albera (1986) "Cal protegir l'Albera". *Revista de Girona*, 1986, núm. 117, p. 24.
Esteve Caireta, Miquel (1993) "Pròleg" dins del Campo Jordà, Ferran, *El castell de Requesens*, Figueres: Brau Edicions.
Fita, Fidel i Vilanova, Juan (1890) "Espolla y Colera. Antigüedades protohistóricas e históricas de aquella región pirenaica en la provincia de Gerona". *Boletín de la Real Academia de la Historia*. Tomo 17, Alicante: Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes, 2005.
Federació d'entitats excursionistes de Catalunya (1989) *Senders de Gran Recorregut, GR 11. Fascicle 3r: Molló-Albanya-La Jonquera-Cap de Creus*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
Saguer Hom, Enric (coord.) (2011) *Forçats a foc i llum. Una història oral dels últims masovers de la regió de Girona*, Barcelona: Departament de Cultura. Generalitat de Catalunya.
Serrano Jimenez, Lluís (2015) *Els tancaments de terres a la Catalunya del segle xix*, Tesi doctoral. Girona: Universitat de Girona.
Serrano Jimenez, Lluís (2017) "Caza y cerramientos de tierras en la Cataluña del siglo xix», dins Daniel Marino, María Fernanda Barcos i María Sol Lanteri (coords.), *Tierra, agua y monte. Estudios sobre derechos de propiedad en América, Europa y África (siglos xix y xx)*. Buenos Aires: Teseo, p. 161-193.
Serrano Jimenez, Lluís (2018) "L'exèrcit a l'Albera: del canvi de paisatge al tancament de terres", dins Cristina Masanés, Imma Parada, Jordi Puig, Miquel Sánchez (coords.), *Escola de radicals: quaranta anys defensant el territori de l'Empordà*, Figueres: Brau, p. 175-186.
Viñas, Enric (1985) "Fitotaxonomia de la Serra de l'Albera". *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, núm. 18, p.13-29.

Nota

1- L'any 1992, amb la informació naturalista que es tenia fins aquell moment, es va definir el Pla d'espais d'interès natural (PEIN), que va afectar molts més propietaris. A l'Albera es va aconseguir protegir unes 9.000 hectàrees. Dècades més tard, la Unió Europea va advertir que la protecció era insuficient i l'any 2006 es va ampliar l'àrea amb la figura de Xarxa Natura 2000 (ZEPA, zona d'especial protecció per les aus, i LIC, lloc d'interès comunitari) i, amb un total de 16.000 hectàrees protegides.

LA PROTECCIÓ DEL TERRITORI PIRINENC 20es Trobades Culturals Pirinenques: 265-273 (2024)
Societat Andorrana de Ciències, Andorra
DOI: 102436/15.8060.34.25 ISBN: 978-99920-61-73-2

Raons en defensa de la denominació Sant Pere de Rodes*

Jesús Alturo i Perucho, catedràtic de Paleografia, Codicologia i Diplomàtica de la UAB

Tània Alaix i Gimbert, doctora en Ciències de l'Antiguitat i de l'Edat Mitjana de la UAB

L'admirat i estimat amic Narcís Garolera, tenaç sostenidor de la forma *Sant Pere de Roda* en comptes de *Sant Pere de Rodes*, insisteix en el seu criteri coincident amb el dictamen del gran Joan Coromines.[1] Però els qui som afeccionats a l'entretinguda recerca sobre l'autenticitat en les renyides qüestions acadèmiques, tenim l'obligació de manifestar el nostre parer, ni que sigui discrepant, si creiem disposar d'arguments científics que ens porten al desacord. En compliment d'aquest deure sagrat per als qui, al capdavall, no som altra cosa que humils obrers de la veritat, voldríem reiterar, també nosaltres, la idea, ja manifestada i argumentada amb anterioritat, que la forma més correcta i tradicional és Sant Pere de Rodes.[2]

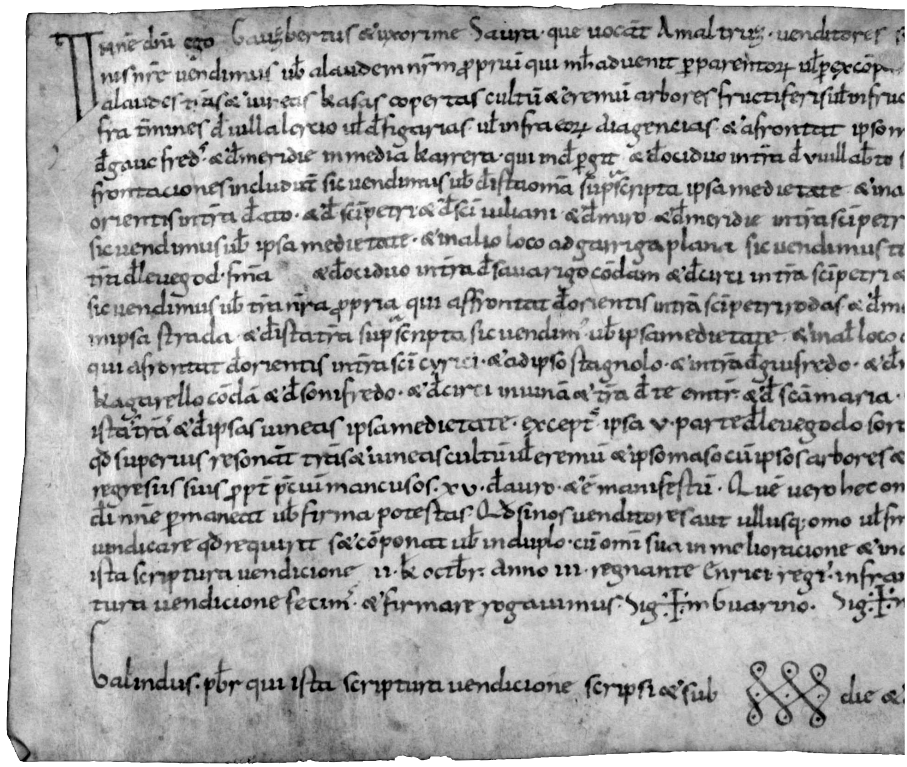
Per molt savi i entès que sigui un especialista, l'autoritat del seu prestigi no es pot argüir com a raó última per defensar una hipòtesi si els fets ens indueixen a una altra interpretació. En ciència les nostres preferències no poden ésser personals i arbitràries. S'han de basar sols en arguments sòlids i ben fonamentats. Perquè *contra facta non ualent argumenta* i perquè *amicus Plato, sed magis amica Veritas*, com ens ensenya la saviesa antiga.

I aquesta constatació és especialment certa en el cas de l'etimologia. Certament que, en l'actualitat, ja estem molt lluny de poder donar la raó a Voltaire quan afirmava *cum mica salis* que aquella era una ciència en la qual les vocals no comptaven i les consonants comptaven poc. Ara l'etimologia és una disciplina rigorosa, madura i molt desenvolupada, que ha aconseguit grans progressos i general reconeixement. Però també ha arribat manta vegada a proposar solucions ben discutibles. I més si es tracta de donar l'origen lingüístic d'un topònim. D'aquí el valor enorme d'una obra verament gegantina com l'*Onomasticon Cataloniae* de Joan Coromines,[3] possiblement el més gran dels lingüistes dels darrers temps i autor d'obres fonamentals, per a sempre més, de tota la Romanística.[4] Els seus estudis són, sense excepció, essencials i

punt de partença obligat. Però d'aquí també la necessària prudència a l'hora d'acceptar totes les seves interpretacions com a inqüestionables. En el mentat recull monumental, hi ha moltíssim de bo. Moltíssim. Però també *aliquando bonus dormitat… Coromines*! Car, si s'adormí algun cop el diví Homer, després del qual la història de la literatura és la història d'una decadència, com no hem de caure en errors els simples mortals!

I Coromines, que sabia que, sense ell, els seguidors no ho tindrien fàcil, havia de treballar de pressa i, d'aquí que, de vegades, resolgués alguna qüestió a corre-cuita. Caldrà recordar la seva esllavissada amb xiruca?

L'èxit de vendes d'una obra com l'*Onomasticon Cataloniae*, d'altra banda, de tan bon llegir, per mèrit sols del seu autor, la fa present, malgrat el seu caràcter tècnic, en moltes llars catalanes. Circumstància que no sols certifica un notabilíssim nivell cultural al nostre país, sinó que demostra el gran amor que hom professa a la llengua que, única en els seus diversos accents, agermana els seus habitants.

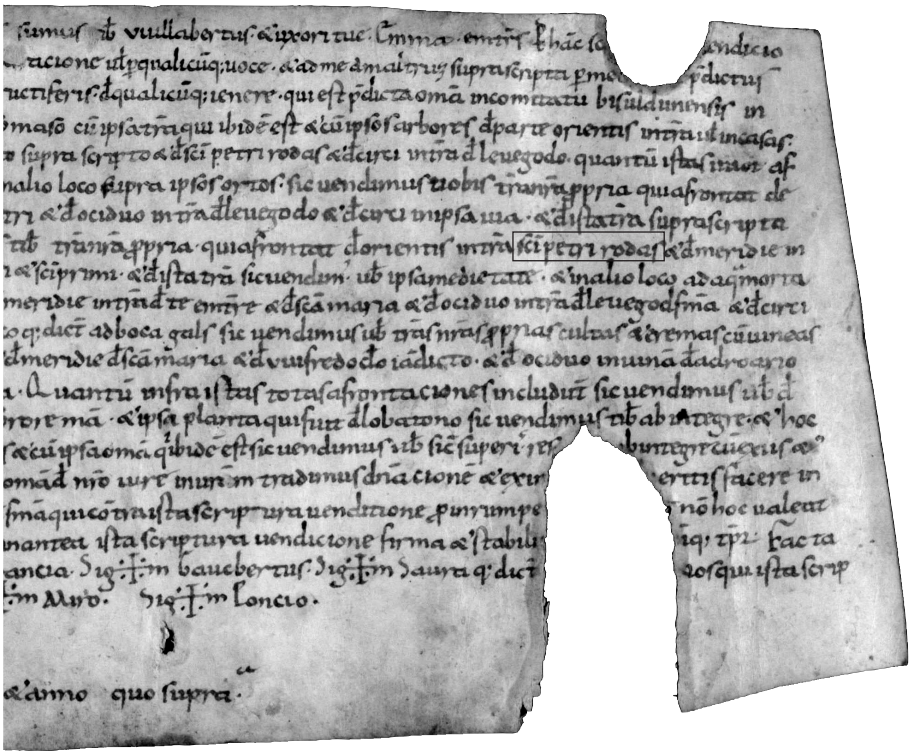

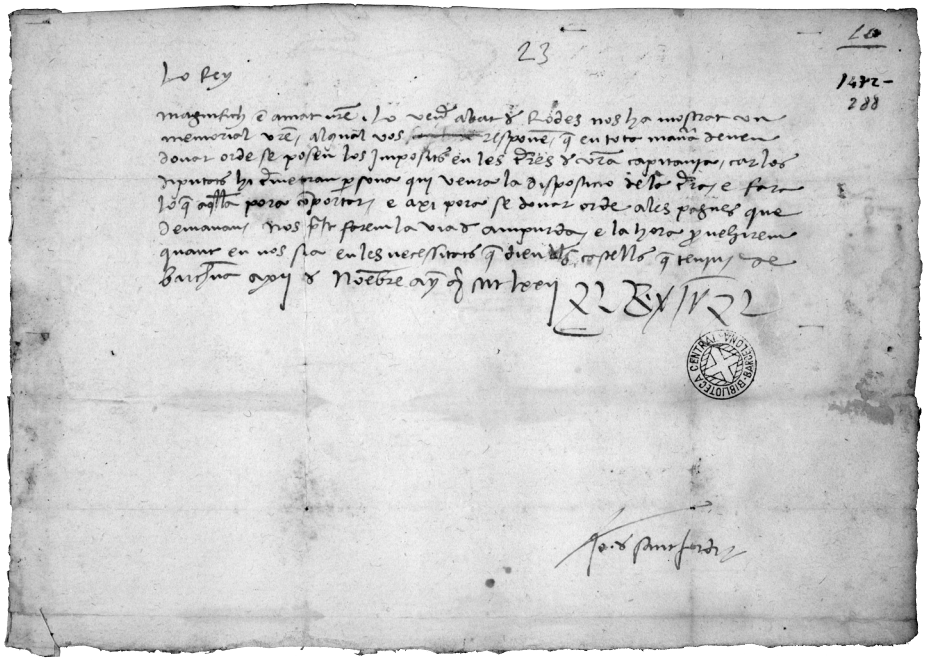
«*Sancti Petri Rodas*» en el diploma en què Jobert i Amaldruç venen un alou que tenen al comtat de Besalú per 15 mancusos d'or, 30 de setembre de 1033. Barcelona, Biblioteca de Catalunya, reg. 5492, perg. 57. © Biblioteca de Catalunya

Tanmateix, no són pocs encara els antropònims i els topònims de significat incert i, de retop, de grafia insegura. I àdhuc, massa sovint, el que sembla irrefutable només aconsegueix aquesta fermesa per la rutina d'una resignada acceptació, freqüentment cega i massa confiada.

Cal rebre, doncs, amb goig les noves propostes que pretenen de retornar els nostres noms a la neta, precisa i genuïna originalitat. I a fe que fóra bo, segurament, de recuperar la legimitat d'un *Cadaquers* o d'una *Terraça*. Però discernir entre altres variants ja pot resultar més controvertit. Per aquest motiu, en el cas que ara ens ocupa, segurament la prudència convida a no proposar canvis que substitueixin una denominació autènticament antiga i tradicional, per una altra de moderna i incerta.

Amb tot, diríem que hem de celebrar molt i molt que Narcís Garolera, de lloable constància, hagi reavivat la polèmica sobre si cal optar per *Sant Pere de Rodes* o per *Sant Pere de Roda*, que, com hem dit i és ben sabut, és l'opció per ell triada. En un dens article

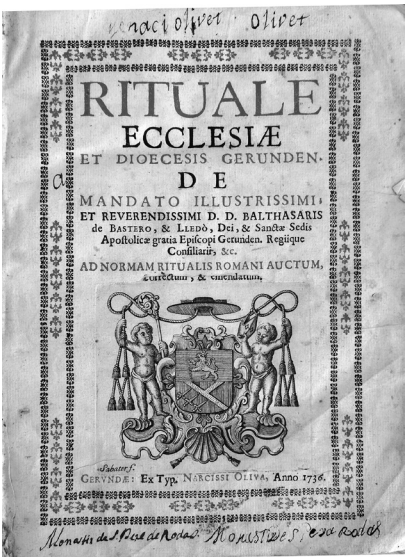
«abat de Rodes» en la carta del rei Joan II de Catalunya-Aragó a Pere Desbac i de Rocabruna, 12 de novembre de 1472. Barcelona, Biblioteca de Catalunya, reg. 6163, top. Caixa XI/46. © Biblioteca de Catalunya

aparegut a la revista *Els Marges*, es mostra contrari al nom de Sant Pere de Rodes, i insta les autoritats acadèmiques i administratives de Catalunya a restituir el "nom tradicional" de Sant Pere de Roda, "viu a l'Empordà durant centúries, consignat als primers mapes del país, atestat per la majoria d'historiadors, defensat categòricament per Joan Coromines, i usat pels escriptors catalans al llarg de quatre segles".[5]

Però el mateix Garolera recull una llarga cadena d'exemples que testimonien la forma plural per al monestir i la serra de Sant Pere en tota l'època altmedieval; ja des de l'any 976.[6] I, segons el seu mateix aplec documental, només comença a tenir alguna menuda i insignificant presència l'ús de la variant singular a partir del segle XIX i, un xic més abundant, al XX. Els exemples anteriors a aquestes centúries són molt pocs i acostumen a conviure, en minoria, amb el plural. Aquesta constatació no ens sembla, certament, un detall a menystenir, i gosaríem dir que fan veure ben clarament el contrari del que l'amic Garolera pretén demostrar.

És veritat, però, que, com hem reconegut, l'eminent lingüista Joan Coromines defensa a

peu i a cavall la forma Roda. I, impacient, ja ho fa, abans de tractar la veu Roda, en parlar del nom del llogaret Bresca, entrada on diu:
"De passada insisteixo a negar que el nom (certament cèltic) del vetust i antiquíssim cenobi vingui del grec *Rodas* > *Roses* : enganyats per la forma pl. *Rodas*/*Rotas* que els notaris d'aquell temps donen més d'un cop (potser ja obeint a la pseudo-etimologia)".[7]
Ja veurem que els escrivants més antics no donen la forma plural "més d'un cop", sinó sempre, cosa ben diferent.
I després, en l'entrada específica per a Roda, continua:
"En la forta tradició viva empordanesa i catalana actual, no ha existit ací cap altra forma que RODA. Cap empordanès ni cap savi gironès no ha admès mai altra cosa."
I prossegueix: "La forma *Rodes* sembla ser fruit d'alguns pedants de Bna., o de Madrid, que, volent lluir barats coneixements pseudo-etimològics i històrics, havien trobat la forma *Rodas* o *Rodis* en alguns docs. en llatí macarrònic (mai en català)."[8]

«Monastir de S. Pere de Rodas» escrit per la mà d'Ignasi Olivet en la portada d'un exemplar imprès el 1737 a Girona del ***Rituale ecclesiae et dioecesis gerundensis***. Fotografia facilitada pel bon amic Pep Vila

Aquí, de nou, hem de desmentir les paraules de Coromines. No sols perquè, com acabem de dir, la forma Rodes és present sempre en els diplomes medievals en llatí, sinó perquè la forma en català també hi està abundosament testimoniada, com de seguida veurem. Per tant, aquest "mai en català" tampoc no és cert.[9]
D'altra banda, Joan Coromines sembla que no reconegui gaire importància al testimoni de la documentació altmedieval en aquesta ocasió, en evident contraposició al que, en altres casos, sol ésser habitual en ell. Un parell d'exemples potser bastaran.
Quan, en el mateix volum, explica l'etimologia d'Ogassa, arreplega les mencions més antigues des de l'any 970, que són precisament, per la seva "gran uniformitat", les que "semblen postular com a èmimon una base *AQUACEA, derivada de AQUA 'aigua'". I, si després es decanta per un origen a partir de *EQUACEA, també hi troba força de prova en els testimonis medievals i àdhuc arriba a plànyer-se de no descobrir-ne més![10]
O, semblantment, en l'explicació etimològica de Begur, argüeix Coromines:
"Segons Pella i Forgas [que era de Begur], *Historia del Ampurdán*, ja se cita *Begur* l'a. 1019, esmentant el seu senyor. La grafia *Bagur* amb *a* és molt tardana, car encara escriu *Begur* un text català del s. XVI, citat per Pella (716), i la correcta ja fou restituïda pel comitè de l'I.E.C. el 1934. En una *Historia de Bagur* p. p. Salvador Raurich (vegeu-ne extrets en

BABL, XVII, 239-251) res d'útil filològicament, car només dóna textos i docs. traduïts o extractats, en formes modernes i en castellà."[11]

En què quedem? No sembla una actitud metodològicament prou rigorosa donar més o menys valor als documents medievals segons convingui a una o altra argumentació personal. I si la forma *Bagur* és tardana, encara ho és més la innovació *Roda*.

Però Joan Coromines també addueix en favor de la seva teoria l'ús del singular Roda en escriptors de tan de mèrit com Mn. Cinto Verdaguer o del seu apreciat i venerat progenitor Pere Coromines. Podria venir d'aquí, precisament, d'un gran i admirable afecte filial, la seva abrandada defensa del singular Roda? No ens sembla pas una hipòtesi impossible.

Essent només un de nosaltres dos de naixença barcelonina i, segons esperem, sense deixar-nos portar, ni un ni altre, per la petulància, gosem defensar la vella denominació en plural, Sant Pere de Rodes, que és la més antiga i l'única usada en diplomes de tanta importància com la donació que Tassi[12] i la seva esposa feren el 932 al monestir "*situs in pago Petralatense, in monte que dicitur Rodas.*"[13] O en un precepte de Lluís d'Ultramar de 948 destinat al monestir "*situm in loco qui dicitur Rodas*".[14] O en la dotació del comte Gausfred de 974 al cenobi "*quod dicitur Rodas.*"[15] O en la butlla del papa Benet VI del mateix any adreçada al monestir "*in monte quem dicunt Rodas.*"[16] O en l'oblació del 1063 de Pere, fill del comte Ponç, com a monjo del monestir situat "*in ipso monte qui dicitur Rodas.*"[17] O, sense adduir textos de tanta volada, en una més habitual compravenda del 1033, entre la gran i unànime documentació altmedieval que hom podria presentar.[18] També s'usa de vegades l'adjectiu *Rodensis*, que òbviament no resulta rellevant per a la qüestió que ara ens ocupa.

És cert que, en un document de 1043, publicat recentment per R. Ordeig al *Diplomatari del monestir de Sant Martí del Canigó,* s'hi llegeix: "*et afrontat supradicta terra … de secunda in terra Sancti Mikaelis uel Sancti Petri Rode, de IIIª in terra de Guila …*". Però adonem-nos que aquí el topònim *Rode* va seguit de la preposició *de*, preposició que podia haver atret a la seva grafia el final *de* de *Rode* en comptes de l'esperable *Rodes*, forma plural que, d'altra banda, apareix en les altres dues referències al nostre monestir testimoniades en aquest mateix aplec documental.[19]

És veritat també que Coromines aporta un document de vers l'any 1068 del fons d'Àger, on sembla que s'esmenta «Sant Pere de Roda». Aquest document, però, que no és original, està conservat en molt mal estat i no és gens clar. I un altre exemple que ens proporciona Coromines de 1151, tampoc original, es basa en un error de transcripció, atès que, en el manuscrit, no s'hi llegeix «Sanctus Petrus de Roda», sinó «Sanctus Petrus Rodensis», com hom pot comprovar en el document 287 de l'edició de Josep Ma. Marquès, *Cartoral, dit de Carlemany, del bisbe de Girona*, edició que un de nosaltres va revisar en el seu dia abans de la publicació.

Ja es veu, doncs, ben clarament que la documentació original més antiga de què disposem sobre la denominació del cèlebre monestir sota advocació de Sant Pere, sempre presenta la forma en plural. Per a convèncer-nos, bastaria fixar-se, simplement, en la documentació aplegada en els dos volums de la *Catalunya Carolíngia*, destinats a recopilar els diplomes dels comtats de Girona, d'Empúries i de Peralada.

És per això que diríem que, contràriament a l'opinió de Coromines i de Garolera, fou la variant Roda, i no Rodes, la introduïda per una nova etimologia, d'origen erudit o popular, que no va tenir en compte la tradició ininterrompuda dels textos més arcaics. Algú va proposar el canvi i va ser escoltat per alguns. No per tots, tampoc. I això, d'acord amb els mateixos testimonis adduïts per Garolera, succeí, sobretot en el proper segle xxè. I, en tot cas, per part d'escriptors que no van atendre al pes de les fonts primàries i de la tradició més secular i primitiva. Els més vells i els més recents ocupants del monestir de Sant Pere, i els més antics habitants del seu terme, usaren i sentiren sempre i en tot moment com a vera la denominació de Rodes, que va conviure molt esporàdicament i escassa amb la forma Roda no abans del segle xv i que ara sembla que es vol oficialitzar, adduint una antiguitat de denominació que no té. D'altra banda, si es tracta de presentar autoritats acadèmiques per donar més força de prova a les nostres opinions, cosa que ja hem dit que és de poc o nul valor científic si les afirmacions dels més entesos no vénen avalades per proves fefaents i, més encara, si aquestes les contradiuen, recordem la figura egrègia de Mn. Antoni Alcover, l'Apòstol de la Llengua Catalana, que, en referir-se al monestir empordanès, l'anomena, com correspon, Sant Pere de Rodes.[20]

A més a més, molts dels escriptors del segle xx que, aparentment, empren la variant Roda, vacil·len, perquè també fan servir la forma Rodes. I diem aparentment perquè no descartem que, almenys alguns, fossin "esmenats", per hipercorrecció, per "correctors" partidaris de Roda. Caldria veure què escriviren exactament molts d'aquells escriptors i historiadors en els manuscrits autògrafs o textos mecanografiats personalment per ells o sota la seva revisió, i no fiar-se tan cegament de les edicions impreses en temps moderns, finalment posades en circulació. Sense excloure tampoc algun cas de mer *lapsus calami*, com el que hem vist suara en la documentació canigonenca.

Per últim, atès que Coromines, arriba a asseverar, com hem vist, que *Rodas* o *Rodis* sols es troba "en alguns docs. en llatí macarrònic (*mai en català*)", vet aquí algunes referències antigues de documents escrits *en català* en les quals sempre s'empra el plural Rodes. I, naturalment, en donem només una tria, a la qual encara hom podria afegir *ad libitum* molts i molts més exemples.[21] Vet-ne ací només alguns.

Del segle xvè:

1- Contenció entre l'agutzil del comtat d'Empúries i l'abat de Sant Pere de Rodes. Any 1429. [22]

2- Carta del rei Joan II a Pere Desbac i de Rocabruna en la qual li notificava que ja havia rebut el memorial que li havia tramès a través de l'abat de Sant Pere de Rodes. 12 de novembre de 1472.[23]

De segle xvIè:

1- Venda de Joan Roig, pagès de Vallgornera de Peralada, d'una peça de terra i que li pertanyia per l'establiment del 1562 fet per l'abat de Sant Pere de Rodes, per un preu de 75 lliures barceloneses. Peralada, 3 de novembre de 1566.[24]

Del segle xvIIè:

1- Causa de Pere Joan Desgüell, abat de Sant Pere de Rodes, contra Cruell d'Empúries, de Vila-sacra i altres. Any 1605.[25]

Del segle XVIIIè:
1- *Goigs* setcentistes *en alabanza de la gloriosa emperatrís Santa Elena, venerada en la capella de la Santa Creu, situada en la muntanya de Sant Pere de Rodas, terme de la Selva de Mar, bisbat de Gerona. Impresos a Figueres, per Ignasi Porter, estamper i llibrater, al carrer de la Presó.*[26]
Del segle XIXè:
1- *Capbreu de la pabordía de Alfar y Fortià del monasterio de Sant Pere de Rodas*. 1813-1814.[27]
Del segle XXè:
1-Ressenya de Jeroni Zanné de l'obra de Francesc Montsalvatge, *Los monasterios de la diócesis gerundense* (1904), publicada al diari *Joventut: periòdich catalanista: art, ciencia, literatura: surt els dijous*, núm. 258 (19 gen. 1905), p. 52-53. Tant Montsalvatge com Zanné usen Sant Pere de Rodes.

Esmenem, doncs, Cadaquers, corregim Terraça, retornem a Vilademàier. Però no ens precipitem a un canvi que no es basa en cap fonament ni històric ni lingüístic de pes.

Notes

* Aquest estudi ha estat realitzat en el marc del projecte de recerca PID2019-105036RB-I00, concedit pel Ministerio de Economía y Competitividad.

1- N. Garolera «Sant Pere de Roda: un topònim discutit», *Llengua nacional: divulgació i defensa de la llengua catalana*, núm. 124 (2023), p. 22-25.

2- Les nostres raons, que recuperem aquí, van aparèixer publicades en forma de carta a J. Alturo i Perucho «De Sant Pere de Rodes a Sant Pere de Roda?», *Serra d'or,* núm. 710 (2019), p. 4-5.

3- J. Coromines *Onomasticon Cataloniae*, Barcelona: Curial/"la Caixa", 1989-1997, 8 vol.

4- Sobre la seva vida i obra basti citar ara l'excel·lent semblança que li dedica J. Martí i Castell, *Joan Coromines i Vigneaux: semblança biogràfica*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2020.

5- N. Garolera «En defensa de Sant Pere de Roda», *Els marges: revista de llengua i literatura*, 111 (2017), p. 78-98, https://raco.cat/index.php/Marges/article/view/338931, [Consulta: 1 juny 2023].

6- Ibídem, p. 81, amb exemples en plural del segle XIII extrets de J. M. Marquès, *El cartoral de Santa Maria de Roses, segles IX-XIII*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1986, p. 121-122. N. Garolera també addueix exemples en plural dels segles XI, ibídem, p. 83, i dels segles XV a XVIII, ibídem p. 84-85, testimoniats a J. Rius Serra, *Cartulario de "Sant Cugat" del Vallés*, Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Sección de Estudios Medievales de Barcelona, 1945-1947, 4 vol.

7- Coromines *Onomasticon Cataloniae*, vol. 3, p. 118a, s. v. *BRESCA*.

8- Coromines *Onomasticon Cataloniae*, vol. 6, p. 414-416, s. v. *RODA*.

9- En la mateixa revista *Els marges* va aparèixer, oposant-se a les teories de Narcís Garolera, un molt ben documentat article d'E. Riu-Barrera «En favor de Sant Pere de Rodes: comentaris a les cinc tesis de Narcís Garolera», *Els marges: revista de llengua i literatura*, 113 (2017), p. 76-90, https://raco.cat/index.php/Marges/article/view/349090, [Consulta: 1 juny 2023], on amb encert es propugna el manteniment de la forma Sant Pere de Rodes.

10- Coromines *Onomasticon Cataloniae*, vol. 6, p. 17, s. v. *OGASSA*.

11- Coromines *Onomasticon Cataloniae*, vol. 2, p. 392, s. v. *BEGUR*.

12- Ja que surt a col·lació aquest personatge, sigui'ns permès de citar l'edició de la cèlebre inscripció de Tassi força discrepant de les anteriorment assajades, de Jesús Alturo en l'article de J. Alturo; D. Rico, «Encara sobre la inscripció de Tassi del monestir de Sant Pere de Rodes», *Pyrenae: revista de prehistòria i antiguitat de la Mediterrània Occidental*, 46, núm. 1 (2015), p. 147-158.
13- S. Sobrequés; S. Riera; M. Rovira, (ed.) *Els comtats de Girona, Besalú, Empúries i Peralada*, vol. 5 de *Catalunya carolíngia*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2003, doc. 230.
14- R. d'Abadal i de Vinyals *Els diplomes carolíngis a Catalunya*, vol. 2 de *Catalunya carolíngia*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1926-1950, p. 230.
15- Sobrequés; Riera; Rovira, (ed.) *Els comtats de Girona, Besalú, Empúries i Peralada*, doc. 420.
16- Ibídem, doc. 421.
17- J. Vigué (dir.) *L'Empordà II*, vol. 9 de *Catalunya romànica*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1990, p. 673.
18- Barcelona, BC, reg. 5492, perg. 57. vegeu T. Alaix *La canònica de Santa Maria de Vilabertran en els seus orígens: estudi i diplomatari (969-1108)*, Barcelona: Fundació Noguera, (en premsa).
19- Vegeu el doc. 69, del 20 de març de 1018, i el doc. 70, de just tres mesos després, el 20 de juny del mateix any.
20- A. M. Alcover *Dietaris de les eixides (1900-1902)*, vol. 32-33 de *Biblioteca Marian Aguiló*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2001-2002, vol. 1, p. 95.
21- Bastarà recórrer al mateixos exemples adduïts per N. Garolera.
22- Barcelona, ACA, Generalitat, Sèrie V, 293, 3.
23- Barcelona, BC, reg. 6163, top. Caixa XI/46.
24- Aquest document, escrit en llatí, presenta la forma «*Rodensis*», però al peu del diploma hi ha una confirmació coetània en català, en la qual s'escriu 'Rodes'. Figueres, ACAE, fons de la Família Pasqual, de Lladó, ACAE110-309-T2-95.
25- Barcelona, ACA, Real Audiència, Plets civils, 5492.
26- Goig estudiat i publicat per P. Vila «Uns goigs setcentistes figuerencs dedicats a santa Helena, venerada a la capella de la Santa Creu de Sant Pere de Rodes», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 46 (2015), p. 429-446, https://doi.org/10.2436/20.8010.01.189, [Consulta: 1 juny 2024].
27- Barcelona, ACA, ORM, Monacals-Hisenda, Volums, 958.

LA PROTECCIÓ DEL TERRITORI PIRINENC 20es Trobades Culturals Pirinenques: 275-280 (2024)
Societat Andorrana de Ciències, Andorra
DOI: 102436/15.8060.34.26 ISBN: 978-99920-61-73-2

De l'obertura al tancament: una visió diacrònica del caràcter dual del territori pirinenc

Alan Ward i Koeck, doctor en Societat de la Informació i professor, membre de la junta de la SAC

La qüestió de la defensa i protecció d'un territori no es pot concebre sense una concepció clara de què és aquest territori, i què representa en termes de valors culturals de les persones que hi conviuen. La visió tradicional que els historiadors proposen de la muntanya és aquella d'una barrera, gairebé d'un destorb físic al progrés de la civilització. Aquesta apreciació no podia ser diferent en el cas dels Pirineus, situats com són entremig de dues àrees geogràfiques amb certa importància econòmica, comercial i cultural que són la conca del riu Ebre i el sud de la Gàl·lia. En aquesta breu intervenció, però, es vol qüestionar aquesta manera de considerar el nostre territori i analitzar les motivacions que van fer sorgir la concepció de *barrera* en diferents moments cronològics. Per fer-ho, es començarà per dibuixar una cronologia de la situació més o menys oberta dels Pirineus en relació amb els territoris que l'envolten al període prehistòric, es considerarà la configuració política d'aquests territoris ja entrada en el període històric, i finalment es farà esment dels elements materials d'origen estranger que han participat en la *nova* concepció dels Pirineus com una barrera.

Les primeres evidències de què disposem de la presència humana als Pirineus es remunten, en termes generals, a finals del Dryas recent, o sia fa uns 11.500 anys aproximadament. Tot i que es coneix la presència anterior en indrets propers al Prepirineu —entre 0,6 i 0,4 MA a la cova de Talteüll, per exemple—[1] el període de què disposem de més evidències materials de presència humana a l'interior del mateix territori pirinenc comença a partir del neolític i de les arribades de nous colonitzadors que provenen de l'est i del sud d'Europa durant el sisè mil·lenari ANE. A partir del moment en què sovintegen les sepultures megalítiques individuals

Font: J.A. / Fons Patrimoni Cultural d'Andorra, Govern d'Andorra
En: C. Yañez, La tomba de Segudet, una nova aportació per al neolític a Andorra, Papers de Recerca Històrica 1, Societat Andorrana de Ciències, p. 10-23

de la primera etapa (6.000 a 4.500 ANE) i les més col·lectives de la segona (4.500 a 3.500 ANE) segons la classificació de Jean Guilaine,[2] ja es coneix una presència humana estable dins els Pirineus. Ara bé, en jaciments com ara el Camp del Colomer (Juberri, Andorra) amb datacions entre 4.200 i 4.500 ANE, els elements de les ceràmiques i dels punxons lítics permeten definir la fàcies del Juberrià tot establint connexions culturals amb jaciments situats tant al nord com al sud de la serralada.[3] De la mateixa manera, l'estudi de l'aixovar del jaciment de la Tomba de Segudet (Ordino, Andorra) datat en 3.350 ± 40 ANE, ha permès als seus investigadors concloure en la presència de «relacions entre els grups» situats dins i fora dels Pirineus.[4] Amb aquestes i altres evidències, no només queda establerta la presència humana en els Pirineus a partir del neolític mitjà (neolític mitjà inicial, fàcies postcardial),[5] sinó que a més es pot destacar com a fet habitual que els grups pirinencs hagin mantingut relacions amb grups propers situats a fora de l'estricta àrea pirinenca. En aquest moment històric, els Pirineus no es podien considerar com una barrera, sinó més aviat com un territori en què vivien grups humans, que transitaven per l'espai pirinenc i mantenien relacions amb altres territoris propers i llurs habitants. D'altra banda, més enllà dels contactes culturals o d'una forma primitiva del comerç, desconeixem del tot si van existir tensions entre els diferents grups per aconseguir un control del territori envers altres grups humans.

Arribats fins a l'edat del ferro, però, les evidències ens indiquen un creixement d'aquestes tensions. Així, és ben coneguda la tendència de la cultura coneguda com a ibèrica de construir llocs fortificats situats en alçada. Més enllà de les polèmiques sobre si es tractava d'un sol poble, o bé de diversos amb llengües o provinences diferents, els poblats ibèrics dels Pirineus com ara Ullastret (Baix Empordà) o Bolvir (Cerdanya) —entre moltíssims altres— comparteixen trets característics com un recinte murallat que envolta una zona habitada situada en una alçada respecte a les terres de conreu. Podem notar que els seus emplaçaments no serien els més pràctics pel que fa a accés a l'aigua potable, ja que això requeria un desplaçament a fora del recinte i salvant els desnivells corresponents per anar-ne a buscar. Així, es pot apreciar que la seguretat física dels seus habitants devia ser un factor preponderant pel que fa a l'escollida de l'emplaçament habitat. La presència de sitges que permetien de concentrar les reserves d'aliments també podrien constituir un indici de la necessitat de protecció. Sense disposar de documentació escrita, es fa difícil precisar contra què o qui es volien defensar. En tot cas, l'inici del segle II ANE sembla haver estat un període complicat, amb canvis en l'estructura d'aquests poblats i un augment de les estructures defensives que es podrien atribuir parcialment a la Segona Guerra Púnica sense que es puguin descartar altres causes.[6] Aquesta apreciació correspondria amb la descripció que fa Polibi del pas de l'exèrcit d'Anníbal a

l'inici de la Guerra, ja que aquest autor pren cura de donar una llarga llista de noms de tribu ben diferenciats.[7] Així, malgrat que a l'època ibèrica es documenta la presència d'aquesta cultura als dos vessants del Pirineu, no es poden descartar tensions entre els diferents grups, associats potencialment amb les necessitats del control del territori. Podem notar que les característiques comunes dels *oppidums* ibèrics situats a fora del territori pirinenc —des d'Ausseruna (Ensérune, Hérault) al nord fins al Castellet de Banyoles a les terres de l'Ebre— impliquen que les necessitats de protecció no abastaven tan sols el territori pirinenc, sinó que es tractava d'una necessitat global d'aquesta cultura, independent del punt geogràfic concret. En aquesta època, doncs, sembla segura l'existència de tensions entre les diferents tribus per aconseguir o mantenir el control dels seus territoris respectius. Allò que desconeixem és si aquestes tensions sorgien entre els grups ibers, o bé entre els grups ibers i altres forces exteriors. En tot cas, la hipòtesi avançada per Nolla i Castellví, entre d'altres, és de l'absència de "barreres contundents" entre els espais controlats per cada poble.[8]

L'arribada en força dels romans durant i després de la Segona Guerra Púnica, i al llarg d'un segon segle ANE prou convuls a la península Ibèrica, ha tingut dos efectes. El primer és l'existència documentada de tensions sobre el terreny que eren *d'importació*, en el sentit que corresponien a desavinences polítiques nascudes a fora del territori pirinenc. Algunes eren degudes a lluites externes com aquella entre els cartaginesos i els romans. És interessant notar la presència de nivells de destrucció, algunes de les quals datades a l'època aproximada de la Segona Guerra Púnica com ara una datació de l'any 230 ± 30 ANE al jaciment del Tossal de Baltarga.[9] D'altres tensions corresponien al procés de colonització romana, com ara la revolta indígena sufocada per Cató l'any 195 ANE. Aquests esdeveniments possiblement haurien deixat la seva marca material, per exemple en les modificacions en el cinturó defensiu del Castellot de Bolvir.[10] Pel que fa a les tensions entre romans, l'exemple més prototípic en podria ser la Segona Guerra Civil romana (49 a 45 ANE) entre les faccions de Juli Cèsar i de Pompeu Magne, amb si més no una batalla decisiva que va tenir lloc a Ilerda l'any 49. Veiem així com esdeveniments externs havien de tenir per força un impacte sobre els Pirineus i els seus habitants així com els territoris propers. Per sort per a ells, el segon efecte de la presència romana es va fer notar sobretot a partir del període imperial i el conegut període de relativa pau en què van participar tant la Península com la Gàl·lia al llarg dels dos primers segles NE. Així, el període que engloba des del segle II ANE fins al segle II NE es pot veure com el moment en què els Pirineus i els seus habitants s'integren dins un marc polític i cultural més ampli, per mal i després per bé. Ho fan, no com una barrera, sinó com un territori més sota el control romà. Com a símbol material d'aquest control, podem esmentar la fundació (o bé refundació?) de la ciutat de Iulia Libica (Llívia, Cerdanya) en època de l'emperador August.[11]

El període final de l'imperi romà d'Occident va comportar una sèrie de modificacions profundes, per la caiguda i lenta pèrdua d'importància de les estructures del poder polític romà, les lluites entre faccions per tenir el control de parts l'imperi, i també per la presència d'onades de tribus provinents de l'exterior de l'imperi. És en aquest context que sembla que els Pirineus prenguin relleu com un obstacle natural que podia tenir un paper en l'esforç de frenar l'arribada dels nouvinguts en provinença de l'est. Alguns, com ara els visigots, van prendre les seves posicions inicials a banda i l'altra dels Pirineus, període durant el qual la zona dels conflictes entre visigots i francs se situava al nord de la Septimània, i la serralada pirinenca no tenia excessiu valor defensiu. La situació es modificava després de la batalla de Vouillé (507 NE), però, els visigots perden el seu domini de la regió tolosana i s'han de replegar cap al sud. En aquest context, els Pirineus esdevenen novament una barrera protectora natural, cosa que no està renyida amb la fortificació dels llocs d'habitació situats al sud del territori pirinenc. Allò que resulta interessant és que el fenomen de la fundació o refundació de llocs poblats en punts situats estratègicament en alçada es torna a trobar en aquest període,[12] i àdhuc en el segle anterior. Així, ens trobem amb una sèrie de llocs fortificats a partir del segle IV i sovint anomenats *clausures* o *closes*, l'exemple prototípic del qual seria la doble fortalesa de les Clausures situada sobre la Via Domitia, just al llindar entre les províncies de la Narbonensis i de la Tarraconensis. Haurien estat construïdes aprofitant materials anteriors del coll de Panissars,[13] cosa que posa en evidència el caràcter improvisat o d'aquesta onada de fortificació de punts de pas dels Pirineus. Un cas una mica particular que presenta similituds en aquest sentit seria el Roc d'Enclar (Andorra), que es presenta com a part d'una sèrie de punts de vigilància i de defensa del territori situats al llarg de la serralada dels Pirineus.[14] Aquest jaciment té unes fortificacions que dominen la vall del riu Valira, tot i que sembla haver-se construït per damunt d'un assentament preexistent dedicat sobretot a la viticultura (terrasses, molí de vi). En tot cas, és remarcable la dificultat material per accedir a aquest jaciment amb cavall o altres animals de bast, ja que se situa al cap d'un camí que travessa una tartera. Es plantegen, així, preguntes sobre quin grup va escollir aquest indret concret per fer-ne un punt fortificat i per quins motius. En tot cas, la presència d'elements visigòtics (una peça metàl·lica de cinturó) és coherent amb altres troballes, en particular la tomba del macaco a Llívia i el seu aixovar, que contenia elements metàl·lics amb connotacions germàniques i de l'entorn guerrer.[15] Així, la visió que tenim dels Pirineus a partir de finals de l'imperi d'Occident és com a frontera defensiva de la Península, frontera orientada de manera clara contra les diferents amenaces que es podien aproximar des del nord i est del continent. En primer lloc (segle IV), es projecta a correcuita contra diversos pobles *bàrbars* entre els quals es trobarien els visigots, després (segle V i VI) es torna a adaptar en mans dels mateixos visigots contra els nouvinguts francs.

L'arribada de nous invasors amb l'entrada islàmica a partir de l'any 711 des del sud i al llarg de la costa devia representar un canvi de paradigma important. Davant d'aquestes noves amenaces, les estructures de defensa del Pirineu orientades cap al nord es van mostrar del tot inoperants. El caràcter més mòbil de les forces militars a partir del segle VIII endavant així com un control menys aprofundit dels territoris ocupats per les forces islàmiques a

ambdues bandes dels Pirineus es poden proposar com a explicacions del fet que, després de la batalla de Tours l'any 732, les forces franques hagin pogut prendre tant el sud de la Gàl·lia com l'anomenada Catalunya Vella al sud de la serralada dins d'un temps relativament breu. La frontera defensiva canviava de sentit i s'orientava cap al sud. Però, aquesta vegada la frontera tampoc se situava pròpiament dins el territori pirinenc, sinó dins d'una àrea prepirinenca. En aquest sentit, s'ha pogut dir que el paper dels Pirineus com a marca superior durant el segle VIII, quan Girona, ciutat propera a la serralada, jugava "un paper polític i militar significatiu en els esdeveniments",[16] tot i que el conflicte bèl·lic s'allunyava cada vegada més del seu territori. Per aquesta raó i emprant una terminologia més moderna, el paper dels Pirineus havia passat de ser el d'un front de primera línia fins a esdevenir una "base de darrere". Potser convé notar que, en aquest període com en l'anterior, les tecnologies militars i les estratègies que plasmaven eren originaris d'altres regions: franques d'una banda, i originàries del nord africà i de l'Aràbia de l'altra. Així, eren tècniques que se sobreposaven en els costums i maneres de comprendre el territori de les poblacions existents. La confrontació entre maneres de fer sens dubte implicava un temps d'adaptació tant per part dels guerrers que les empraven com també per part de la població que havia de conviure amb aquestes noves maneres de comprendre la defensa del seu territori.

Font: Patrimoni Cultural d'Andorra, Govern d'Andorra
En: Le domaine archéologique d'Andorre, *Histoire et archéologie*, 96, juillet-août 1985

S'ha pogut constatar com els Pirineus han estat des del neolític una àrea d'inhabitació per una sèrie de pobles. Igualment, ja des dels principis, s'han pogut constatar contactes entre els pobles que habitaven la regió pirinenca i d'altres pobles situats en els territoris que l'envoltaven. Al llarg dels moments històrics considerats, però, els pirinencs s'han trobat davant d'amenaces exteriors, que provenien des de distàncies inicialment properes —seria el cas dels ibers— però que a mesura que passaven els segles provenien de regions més remotes: cartaginesos, romans, pobles germàniques i la invasió musulmana. Segons la configuració dels territoris sota el control d'aquests pobles, els Pirineus quedaven o bé com un territori més envoltat per d'altres, o bé com una barrera física susceptible de ser emprada com una frontera amb una fortificació natural suplementada per les construccions humanes. En tot cas, la consideració aplicada als Pirineus responia no a la voluntat o a les necessitats dels seus habitants, sinó a la visió de les potències externes; són aquestes que feien un ús de la serralada per a les seves pròpies necessitats, sense forçosament tenir en compte l'opinió dels habitants dels Pirineus. Això no exclou la recepció o àdhuc la integració de noves poblacions vingudes de l'exterior, tal com era el cas dels soldats d'origen germànic a l'època visigòtica. Tot i això, queda oberta la qüestió de quines haurien estat les seves aportacions culturals o àdhuc lingüístiques o

onomàstiques al territori i a les societats pirinenques, cosa que certament necessitaria un estudi més aprofundit que escapa del format de la comunicació d'avui.

Notes

1- Clottes, J. (éd.) (2010), *La France préhistorique*, Gallimard, ISBN 978-2-07-039610-8.

2- Guilaine, J. (2000), *Au temps dels dolmens*, Privat, ISBN 2 7089 5416 4.

3- Martínez, P.; Vidal, A.; Fortó, A.; Turu, V.; Augé, O.; Pujol, F.; Fíguls, A.; Maese, X.; Mercadal, O. & Guilane, J. (2017). "El Juberrià, la primera cultura pirinenca". En *III Congrés de la Història dels Pirineus*, 16-18 de juny del 2017.

4- Yañez, C.; Malgosa, A.; Burjachs, F.; Díaz, N.; García, C.; Isidro, A.; Juan, J. & Matamala, J. (2003). "El món funerari a finals del V mil·lenni a Andorra: la tomba de Segudet (Ordino)". *Cypsela: revista de prehistòria i protohistòria*, 175-194.

5- Martínez, P.; Vidal, A.; Fortó, A. & Turu, V. (2016) "El punxons de Juberri", *Comunitats agrícoles al Pirineu, l'ocupació humana a Juberri durant la segona meitat del Vè mil·lenni cal AC*, Monografies del Patrimoni Cultural d'Andorra, 6.

6- Morera, J.; Mercadal, O.; Olesti, O & Crespo, C. (2009). "El Castellot de Bolvir (Cerdanya): ocupacions ceretana, iberoromana i alt-medieval". *Tribunal d'arqueologia*, 2010, 281-315.

7- Polibi, III, 35.2.

8- Nolla, J.M. & Castellví, G. (2011). "L'Albera a l'antiguitat: la frontera permeable". *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos,* 2011, 33-51.

9- Oller Guzmán, J. ; Olesti Vila, O.; Morera Camprubí, J. & Mercadal Fernandez, O. (2018). "El Tossal de Baltarga (Bellver de Cerdanya, Lleida): un nou exemple dels processos d'iberització i romanització a l'àrea pirinenca". *Revista d'arqueologia de Ponent*, 28, 2018, 31-45.

10- Morera et al. (2009), *op cit.* pàgina 12.

11- Guàrdia Felip, J. (2018) *El fòrum romà de Iulia Libica i l'arqueologia urbana de Llívia (Cerdanya).* Tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona. p. 334: «En realitat, al nucli de Llívia les evidències arqueològiques documenten el primer establiment amb veritable caràcter urbanístic en època augustea...».

12- Godoy Fernández, C. (2019) "Arqueologia de l'est de la província Tarraconense en temps dels reis visigots", *Catalan Historical Review*, 13, 2020, 107-120. p. 114: «L'arqueologia ens està mostrant d'una manera molt clara com als segles VI i VIII la població s'aplega en llocs de defensa fàcil, en poblats a sobre dels turons o en enclavaments estratègics a la vora del riu o d'alguna via.»

13- Saènz Sala, B. (2018). *Els camins romans al nord-est del Conventus Tarraconensis,* TF Màster, Universitat de Girona. És citació de treballs previs de Nolla i Castellví.

14- Yáñez, C. & Bosch, J.M. (1998). "El Roc d'Enclar, entre la decadència de Iulia Libica i la puixança d'Urgellum. Una reflexió sobre els efectes territorials i urbanístics de l'Strata Ceretana". En *XI Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*. Puigcerdà 1998, p. 350-351.

15- Guàrdia, J.; Maragall, M.; Mercadal, O.; Olesti, O.; Galbany, J. & Nadal, J. (2007). "Enterrament d'època tardoromana d'un macaco amb «aixovar» al jaciment de les Colomines (Llívia, la Cerdanya)", *Empúries*, 55, 2007. 199-227.

16- Canal, J.; Canal, E.; Nolla, M. & Sagrera, J. (2002). "Girona entre l'Islam i Carlemany. Una ciutat de frontera (759-801)", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XLIII, 2002, 7-28.

LA PROTECCIÓ DEL TERRITORI PIRINENC 20es Trobades Culturals Pirinenques: 281-286 (2024)
Societat Andorrana de Ciències, Andorra
DOI: 102436/15.8060.34.27 ISBN: 978-99920-61-73-2

El pas de Josep Maria Gavín per l'Empordà

Josep Sansalvador i Castellet, Arxiu Gavin-Centre de Documentació de Cultura Popular i Religiosa de Catalunya

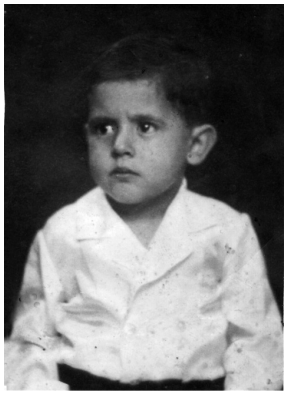

Jordi Pasques i Canut, escriptor

El dia 28 d'abril de 2023 moria a Caldes de Montbui, Josep Maria Gavín i Barceló. Havia nascut a Barcelona el 21 de juny de 1930. Durant els 92 anys de vida i des de ben petit, es va dedicar a l'estudi i col·lecció de diferents materials relacionats amb el patrimoni religiós i amb la cultura popular catalana. La seva faceta més coneguda és la que va deixar impresa en forma de llibre amb la col·lecció *Inventari d'església*s, amb un total de 29 volums que apleguen les esglésies de totes les èpoques conegudes i les que es té constància de les desaparegudes de totes les comarques de Catalunya, més el Capcir, el Vallespir, el Rosselló, la Franja de Ponent i el Principat d'Andorra. El total d'esglésies inventariades assoleix la xifra de 214.000. L'inventari el va confeccionar anant personalment poble per poble a fotografiar les esglésies, per fora i per dins. Val a dir que, en un principi, només tenia intenció de fotografiar campanars, però ben aviat va fer extensiva la seva feina també a fotografiar esglésies. El seu treball, en aquest camp concret, és tingut com a referent i serveix d'estudi i consulta per qualsevol estudi que en l'actualitat es vulgui fer sobre els edificis religiosos a Catalunya.

En el cas de l'Empordà (i en ocasió de celebrar a Sant Pere de Roda les 20es Trobades Culturals Pirinenques, dedicades a parlar de patrimoni, ens ha semblat adient recordar-lo ara que fa mig any de la seva mort) el pas de Josep Maria Gavín també va donar els seu fruits, i l'any 1983 publicava el volum 13 de *l'Inventari d'esglésies*, dedicat a l'Alt Empordà i també el volum 14, dedicat al Baix Empordà.

En la confecció dels seus inventaris, el Gavín, conegut arreu com *el Gavín de les esglésies*, va fer molts quilòmetres a cavall dels seus Citroën Dyane 6; arribà a estrenar-ne sis, un rere l'altre, que canviava quan ja els tenia ben espoltits i ja no aguantaven més el trotar per carreteres però sobretot per camins i pistes forestals. També, quan arribava a lloc, és a dir, al poble o a l'indret on hi havia

Josep Maria Gavín als 7 anys

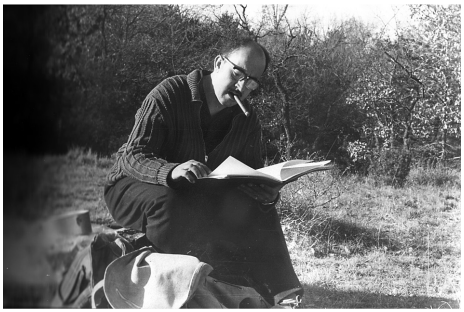
Pares i germans de Josep Maria Gavín (dreta)

Fent el servei militar a Castellciutat (1950)

l'església a tocar o enfilada en un turó o isolada i, propera o llunyana, agafava la màquina de fotografiar, la llibreta, el destraló i l'aixada i cap a l'objectiu. Destraló i aixada perquè l'estat d'aperduament i deixadesa de moltes ermites en aquells anys seixanta, setanta i vuitanta era molt més acusat que en l'actualitat. Precisament, l'inventari i la feina del Gavín, de donar a conèixer totes les esglésies, va fer que en molts pobles es renovés l'estima pel seu patrimoni i s'iniciessin restauracions i posades en valor de moltes de les esglésies que mostraven abandó. Gràcies a ell, doncs, avui en dia podem gaudir de veure com s'han preservat de la seva destrucció.

La seva tasca, iniciada l'any 1947, va ser reconeguda l'any 1984 pel Govern de la Generalitat, en fer-li la concessió de la Creu de Sant Jordi. Tenia 54 anys i treballava a la Caixa de Pensions. Aquell fet va fer que des de les més altes instàncies de l'entitat d'estalvi es tingués en compte la seva dedicació a recórrer el país de cap a cap i van determinar un fet que en molt poques ocasions, sinó l'única que es coneix, una empresa fa a favor d'un treballador. Un dilluns el van cridar des de la direcció general i es va trobar al davant de Salvador Millet, el president de La Caixa. Això era l'any 1985. Millet li va parlar de la seva tasca en l'inventari, el va felicitar per la Creu de Sant Jordi i li va dir que era coneixedor, perquè en tenia constància per part del director, que alguns dilluns arribava una mica tard i cansat, després de voltar dissabte i diumenge amunt i avall a la recerca fotogràfica d'esglésies i ermites. I quan poc després Josep Maria Gavín va escoltar de boca de Salvador Millet que no calia que tornés a treballar, es pensava que el feien fora

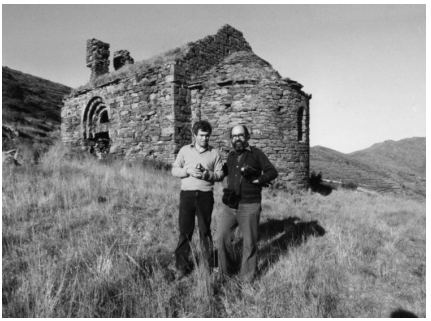
Treball de camp de l'inventari d'esglésies

Treient vegetació d'una ermita en ruïnes

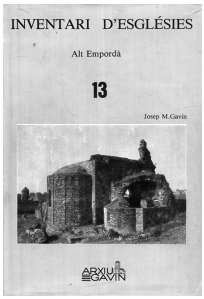

Treballant a casa seva de Valldoreix

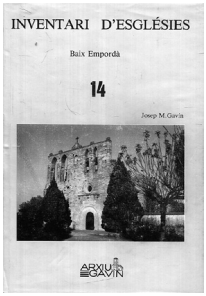

Amb Sebastià Delclós, Pitruc, a Sant Miquel de Colera, 1982

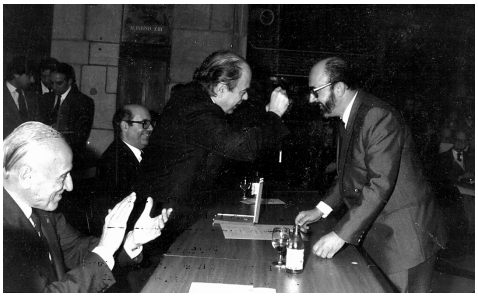
de la feina. Però el neguit va ser momentani. Donant-li la mà, el president de La Caixa li va dir: "A partir d'ara no treballareu per La Caixa, a partir d'ara treballareu per Catalunya. Us pagarem el sou nosaltres, però dediqueu-vos al vostre inventari." I així va ser com els següents deu anys, fins a la jubilació, el 1995, Josep Maria Gavín va treballar cobrant de La Caixa però sense anar a fer de caixer i "treballava per Catalunya", pel país, cada dia i bona part de la nit, perquè tancava el llum de l'estudi a les 12 de la nit i a les 5 de la matinada ja era dempeus, en voltar per fer les fotografies i la recerca, però després també a l'estudi, fent la tasca de classificació, descripció i preparació dels successius volums.
En el cas de l'Empordà, comptà amb l'ajuda, a l'hora d'anar poble a poble i per les costes i raconades, dels estudiosos locals, dels rectors de les parròquies, d'excursionistes i de persones vitals i enamorades del seu terral. Ell sempre va agrair aquells acompanyaments, esporàdics o seguits i en va deixar constància als seus llibres. En plau aquí citar les persones que van ajudar-lo en el treball de les dues comarques empordaneses.

Volum 13, Alt Empordà, de l'inventari d'esglésies,1983

Volum 14, Baix Empordà, de l'inventari d'esglésies,1983

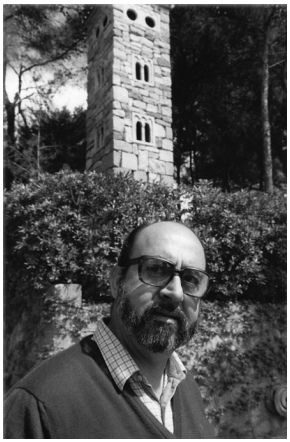

El president Jordi Pujol li entrega la Creu de Sant Jordi, 1984

A l'Alt Empordà foren: Josep Augé Carreras, de Castelló d'Empúries; l'estudiós principal del romànic empordanès, Joan Badia Homs, de Llafranc; Francesc Bonaventura Alegre, d'Avinyonet de Puigventós; Sebastià Delclós Sunyer, *Pitruc,* de Figueres; Joan Garriga Roure, de Pontós; Joaquim Geli Jordà, de Vilaür; Joan Ortensi Berta, de Roses; Pere Pallé Rossell, de Peralada; Joan Maria Pau Negre, de Llançà; Miquel Dídac Piñero Costa, de l'Escala; Gabriel Porterias Vila, d'Ordis; Esteve Ripoll Cornell, de Castelló d'Empúries; Jaume Ros Estela, d'Ordis i Joaquim Ros Piferrer, de Calabuig. Al Baix Empordà foren: Joan Badia Homs, de Llafranc; Pere Caner Estrany, de Calonge de les Gavarres; Sebastià Delclós Sunyer, *Pitruc*, de Figueres; Josep Escortell Cerqueda, de Sant Feliu de Guíxols; Mossèn Vicenç Fiol Navarro, d'Ullà; Jordi Frigola Arpa, de la Bisbal d'Empordà i Miquel Dídac Piñero Costa, de l'Escala.

La feina de Josep Maria Gavín dedicada a les esglésies, com hem dit abans, és la més coneguda, però hi ha una ingent, immensa, extraordinària feina de col·leccionista que el situa com l'arxiu privat documental més gran d'Europa. Quan era petit va començar a col·leccionar estampes de Sant Josep, que guardava en una caixeta (el seu primer arxiu) que avui en dia es guarda com un tresor a l'Arxiu Gavín de les Avellanes (Noguera), en el conjunt del monestir de Bellpuig de les Avellanes, on hi ha dipositat el seu fons des de l'any 2008, el qual és gestionat pels Germans Maristes amb la col·laboració del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, que l'integra dins dels Sistema d'Arxius de Catalunya. Abans del 2008, la documentació era a casa mateix del Josep Maria Gavín, a Valldoreix, però era tal el volum que a principi dels anys 2000 fa una crida per tal que hi hagués una entitat que se'n fes càrrec, amb l'única condició que el responsable i mantenidor fos el seu lleial col·laborador Josep Sansalvador Castellet, que és qui efectivament n'és el responsable a les Avellanes.

L'Arxiu Gavín té, en l'actualitat, 214.000 imatges de l'inventari d'esglésies; 850.000 felicitacions de Nadal; 750.000 documents relatius a advocacions marianes; 180.000 relatius al mes de Maria, lletanies i estamperia diversa; 55.000 recordatoris de primera

Davant el campanar fet per ell a casa seva de Valldoreix

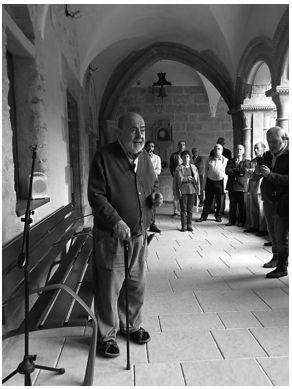

Inauguració de l'Arxiu Gavín de les Avellanes, 2008

Amb Josep Sansalvador, a Santa Cecília de Torreblanca, 2014

Crèdits de totes les fotos: Arxiu Gavín de les Avellanes

Al Monestir de les Avellanes, 2018

comunió; 54.000 estampes de Sant Josep; 52.000 recordatoris de defunció; 34.400 goigs; 14.000 santorals; 5.600 hagiografies; 5.500 elements referents als àngels; 5.500 elements referents al Sant Crist; 2.300 estampes i documents referents a Sant Jordi; 1.150.000 documents diversos sobre edificis religiosos, castells, palaus, torres, cases fortes, pous de glaç, ponts, creus de terme, dòlmens, menhirs, colomers, necròpolis, pedrons, fornícules, masies, monuments; 1.750.000 postals turístiques; 47.000 personatges catalans; 40.200 diapositives; 40.000 documents d'hemeroteca; 15.000 calendaris de butxaca; 15.000 recordatoris commemoratius; 8.500 monografies locals; 8.350 cromos o àlbums de cromos; 8.300 documents referents a l'església com a símbol d'un poble: embolcalls, catàlegs de festa major, propagandes, etc. on hi ha la fotografia o el dibuix de l'església del poble; 6.200 acudits de diversos temes; 3.500 pòsters i 850 llibres on surt per algun motiu el nom de l'Arxiu Gavín o bé de Josep Maria Gavín.

El total de documents en data 31 de setembre de 2023 és de 5.314.500, una xifra que s'incrementa cada dia, ja que regularment arriben donacions, com ja arribaven en vida de

Josep Maria Gavín, les quals són revisades, catalogades i incorporades a l'Arxiu Gavín de les Avellanes per Josep Sansalvador i Castellet, qui també manté l'inventari d'esglésies actualitzat, voltant país i tornant a fer en color i en format digital les esglésies fotografiades en blanc i negre al seu dia per Gavín a més d'incorporar-hi noves troballes i actuacions. Que el pas de l'admirat i ara ja enyorat Josep Maria Gavín per l'Empordà, tot parlant de patrimoni aquí a les antigues dependències monacals benedictines de Sant Pere de Roda, ens sigui estímul i alè per mantenir viva la seva flama.

LA PROTECCIÓ DEL TERRITORI PIRINENC 20es Trobades Culturals Pirinenques: 287-293 (2024)
Societat Andorrana de Ciències, Andorra
DOI: 102436/15.8060.34.28 ISBN: 978-99920-61-73-2

Vinculacions dels Pirineus amb la comarca de la Selva: pastors i carboners

Josep Formiga i Bosch, Centre d'Estudis Selvatans i Associació d'Història Rural

Durant molts de segles va existir una forta vinculació entre els Pirineus i la comarca de la Selva, derivats d'unes activitats de caire estacionals. Una era la ramaderia transhumant i l'ofici de pastor; i l'altra l'obtenció de carbó vegetal que realitzaven els carboners. Són oficis molt vinculats al territori i que han servit per protegir-lo. En el cas de la transhumància i els camins ramaders es mantenien nets molts espais i s'evitaven focs al bosc. I en el cas dels carboners era una activitat que es desenvolupa en les estacions amb menys risc de foc i esponjava la massa forestal.

Els pastors

La transhumància és el pastoreig estacional en el desplaçament de ramats de bestiar d'un indret a un altra a la recerca de pastures hivern i d'estiu. Aquests desplaçaments poden ser curts dins una mateixa vall realitzant moviments altitudinals, o més importants entre comarques o països. En el nostre cas tractem els ramats que pasturen a la primavera i estiu als Pirineus, i a la tardor i hivern a la Selva. Per poder-se desplaçar el bestiar existeix al Principat una xarxa de vies pecuàries que s'estima podria arribar als 20.000 quilòmetres lineals, amb uns camins principals relligats per altres secundaris, que acaben en petites carredades, fins a cada poble i cada casa on hi ha o hi havia ramat. A partir de finals dels anys 60 del segle XX la major part de la transhumància es fa transportant els ramats en vehicles, i és molt residual la que es fa a peu.

Hi ha diversos actors que intervenen en aquesta activitat, els ramaders propietaris dels ramats, els pastors assalariats que solen tenir algun cap de bestiar en propietat, la xarxa de vies pecuàries i el territori on es desenvolupa. La ramaderia transhumant va tenir molta importància entre els segles XVI i començament del XIX, per la producció de llana i carn. La seva davallada fou deguda a l'augment de la població de l'àrea de Barcelona, que necessitava més aliments i es conrearen terres abans destinades al pasturatge, els quals també

s'han vist reduïts en el cas de les comarques lleidatanes pels canals que han fet augmentar les terres conreades, i la construcció d'infraestructures a tot el territori, xarxa de carreteres i ferroviaris, i de diversos tipus. Per compensar aquesta pèrdua de pastures i amb els avenços tecnològics, la major part del bestiar està estabulat i alimentat amb pinsos i farratges.

Actualment quasi no queden ramats que facin la transhumància a la Selva. Majoritàriament era bestiar oví amb el qual també es barrejava algun cap de cabrum. Els tractes entre els propietaris dels ramats i els pastors solien ser verbals, davant aquest fet les fonts per trobar noms de pastors són les orals, documentació de masos on esmenti els pastors o empadronaments municipals.

Alguns dels casos de pastors documentats són en Jaume Teixidor, natural de Tuixent (Alt Urgell), que almenys entre el 1960 i el 1980 va fer la transhumància dels Pirineus a l'Esparra, poble que pertany al municipi de Riudarenes. Els primers anys en Jaume feia la transhumància a peu amb en Lluís, un pastor més gran i originari d'un poble proper a Tuixent. Després portaven el ramat d'ovelles i xais en dos camions. Solien baixar a l'Esparra al setembre o l'octubre i se'n tornaven als Pirineus al maig o juny, en funció de la climatologia i dels prats. El camí ramader anava de Tuixent fins a Vic, d'aquí es dirigien cap a Sant Hilari de Sacalm, passaven per Sant Miquel de Cladells, Sant Pere Cercada i acabaven a l'Esparra. En Lluís tancava el ramat al mas Torrelles de l'Esparra, i en Jaume, a can Monràs, on dormia i li feien el menjar. Quan els masovers de can Monràs, la família Iglesias, marxà, anà a dormir a can Periques, on la Mercè Falgueras li preparava els àpats. Quan els inquilins de can Periques marxaren, el 1971, a viure a Riudarenes, fou la Marina Bosch i Taberner que l'hi va fer fins al 1972, en que marxà a viure juntament amb la seva família a Vidreres. Després en Jaume va anar a menjar i a dormir a la casa que la Mercè Falqueras i el seu home, Josep Font, es feren a Riudarenes. En Jaume Teixidor va viure el procés de despoblament que afectà l'Esparra els anys 60 i 70 del segle XX, però hi continuà baixant fins cap al 1980, el seu company de transhumància, en Lluís, va deixar de fer la transhumància abans.[1]

A l'antiga parròquia de Caulès, unida el 1448 a la de Vidreres, hi ha el mas Mundet, que fins al 1936 va tenir ramat propi d'ovelles i xais; a partir de llavors cada any, durant l'hivern, hi anava un pastor dels Pirineus, que tancava les seves ovelles al corral de la casa i al de cal masover. L'any 1945, va començar a pujar, per pocs anys, un pastor de Pardines, que es deia Pere Tenes. Fou succeït pel seu fill, en Francesc Tenes i Perpinyà, que hi anava cada any fins al 1957. En Francesc tenia molta paciència i estimava molt la família Mundet, propietària del mas, i els Masnou, que n'eren els masovers. Sempre anava seguit de dos gossos d'atura que, amb una mirada seva, feien tot el que se'ls ordenava. Quan arribava la primavera, agafava el ramat i tornava a muntanya perquè, per la zona de Pardines, ja havien desaparegut les neus i s'hi començava a trobar herba tendra.[2]

En Laurentí Parramón Elias va néixer a Josa de Cadí l'any 1911 i va morir el 2004. Conegut com en *Tino de Josa*, acabada la Guerra Civil, el 1939, va fer de pastor transhumant. La seva família tenia bestiar de llana. Al novembre agafava part del bestiar i no retornava fins a l'estiu. El ramat el conduïa fins a Santa Coloma de Gramenet, on llogaven rostolls com a pastura. Va passar per Riudarenes. També la seva família va tenir terres llogades a Girona, amb pastors contractats.[3]

El mas Monràs de l'Esparra (Riudarenes), on el pastor Jaume Teixidor, de Tuixent, va tancar el ramat entre el 1960 i 1980

A Maçanet de la Selva, en Francesc Llorens i Turró, conegut com en *Paco Trementinaire*, nat a Maçanet el 1921, va exercir de pastor d'un ramat d'ovelles durant molts anys. El seu pare fou en Pere Llorens i Mossull, natural de Cornellana (Alt Urgell), fill d'un pastor transhumant i de mare trementinaire. A final del segle XIX l'àvia d'en Francesc Llorens deixà el poble de Cornellana i, juntament amb el seu fill, en Pere Llorens, que era petit, passaren per diversos pobles venent trementina, oli de ginebra i altres medicaments, fins que s'establiren a Maçanet.[4]
Com a mostra d'aquesta activitat transhumant ens queden els camins ramaders. A la Selva hi havia dos camins ramaders principals documentats. Procedents de la plana de Vic, al coll de Revell es bifurcaven: un es dirigia cap a Arbúcies, Hostalric i Tordera; l'altre cap a Sant Hilari de Sacalm, al nord de Santa Coloma de Farners, Vilobí d'Onyar i Fornells de la Selva.[5]

Els carboners
El carbó vegetal, que s'obté de la carbonització parcial de la llenya, fou durant molt de segles una de les principals fonts d'energia per a usos industrials i domèstics (cuines, calefaccions, etc.). S'ha utilitzat el carbó en lloc de la llenya directament perquè, pel mateix pes, el carbó té un poder calorífic molt superior; pesa menys i és de més bon transportar; també és més fàcil d'encendre el foc, de produir calor i no produeix fum. Al Principat, per la manca de carbó mineral per fer funcionar les fargues, s'utilitzà molt de carbó vegetal, fet que provocà importants desforestacions al Pirineu. El consum va anar disminuint per l'ús generalitzat en la indústria del carbó de pedra britànic després de la Primera Guerra Mundial (1914-1918), i en el consum domèstic a partir dels anys 50 del segle XX fou substituït pel combustibles fòssils gasosos i líquids (gas butà, gas natural i

petroli), que permetien fornir les cases d'energia de manera més còmoda i neta, i l'ús cada vegada més generalitzat de l'electricitat. Actualment es consumeix exclusivament per a usos culinaris.

La temporada del carboneig anava del setembre al maig o juny de l'any següent. Els homes combinaven la feina al camp, llaurar, sembrar cereals al novembre, i sega al juny, amb els treballs forestals. Almenys entre el segle XVII i la Guerra Civil (1936-1939) molts homes de la Cerdanya emigraven temporalment a fer carbó a la Selva, als voltants de la plana de Vic i l'alt Vallès.

A diferència dels pastors, dels carboners hi ha moltes fonts per estudiar-los: empadronaments dels diversos municipis, arxius patrimonials, arxius parroquials, estudis realitzats per diversos historiadors i erudits, en la literatura i les fonts orals.

La Selva és una comarca amb forts contrastos, per la gran diversitat de paisatges. A la zona costanera trobem els estudis realitzats per Esteve Fàbregas, que comenta que al segle XVIII la càrrega típica de les barques de Lloret de Mar que es dirigien a Barcelona eren les escombres de bruc i el carbó d'alzina. Els cerdans feien carbó a les muntanyes de Lloret i de Vidreres des de feia molts d'anys. Escollien un tros de bosc per carbonar, calculaven a cop d'ull les càrregues que en podien sortir, feien tractes amb l'amo del bosc i, a la bestreta, oferien el carbó al primer patró de barca que en tingués necessitat. Els mateixos cerdans fressaven el bosc amb un bon camí i amb carros es baixava el carbó al magatzem del patró.[6] El lloretenc Joan Sala i Lloberas, explica que el seu avi matern, Joan Lloberas, natural de Bellver de Cerdanya, anomenat *el Cerdà*, a final del segle XIX cada hivern baixava a les suredes de Lloret a fer carbó. Finalment es va quedar a viure a Lloret.[7]

Mario Zucchitello, dels diversos llibres que ha escrit sobre Tossa de Mar, descriu que molts dels carboners que treballaven als boscos tossencs en els segles XIV i XVI procedien de la Cerdanya,[8] i una part del carbó es venia a València, on es transportava amb vaixell.[9] En relació a Tossa, en Vicenç Esteban i Darder explicà que gran part dels carboners eren cerdans, venien a peu i sortien dels Pirineus a final d'estiu o primers de la tardor. Visitaven els propietaris forestals per acordar on poder fer carbó. A canvi havien de deixar el bosc net, conservar els camins i entregar una petita part proporcional de carbó a l'amo dels terrenys. A la primavera liquidaven tot el carbó que havien pogut fer, i amb els diners cobrats se'n tornaven cap a casa seva per ajudar a la família.[10]

La capital de la comarca, Santa Coloma de Farners, està ubicada a la zona de contacte entre la plana selvatana i la muntanyenca de les Guilleries. Aquí els historiadors Josep M. T. Grau i Roser Puig van treballar els empadronaments de Santa Coloma i en el del 1910 van veure que dels sis carboners que treballaven els boscos colomencs, tres provenien de Dòrria (Ripollès) i eren en Joan, Josep i Francesc Morés; en Joan Capa procedia de la Vall de Ribes (Ripollès) i en Joan Casanova, de Montellà (Cerdanya).[11]

A la zona del massís del Montseny, en Jaume Enric Zamora i Escala a partir del buidatge de cens de població i empadronament dels municipis de Viladrau (Osona) i Arbúcies (Selva), va estudiar la procedència dels carboners entre el 1880 i 1955. En el cas de Viladrau, el 1887 va constatar la presència majoritària de carboners del municipis de l'Alt Urgell, el Ripollès, el Bages, i d'altres veïns. En el cas d'Arbúcies, el 1880, tots són de l'Alt Urgell, la Cerdanya

El mas Mundet de Caulès (Vidreres), on almenys entre el segle XIX i el 1936 molts carboners procedents dels Pirineus hi van carbonejar

i el Ripollès. Però a mesura que avancen els anys, en els dos municipis la presència de carboners del mateix terme i de municipis veïns anà en augment.[12] També s'han estudiat els llibres parroquials d'Arbúcies del 1596 al 1799, i al segle XVII ja es comptabilitzen dotze carboners, alguns dels quals procedeixen del Ripollès (Planoles i de Crexantí).[13]
Hi ha dos masos que afronten entre ells, el mas Mundet de Vidreres i el mas Noguera de Caldes de Malavella; dins la seva documentació patrimonial es troben llibretes sobre el negoci del carbó entre els segles XIX i XX. En el cas del mas Noguera no s'ha pogut identificar cap carboner procedent dels Pirineus, però sí al mas Mundet, els quals deixaran de venir a partir d'acabada la Guerra Civil.[14] En el cas del mas Mundet, entre el setembre o l'octubre fins al març o l'abril passaven diversos homes cerdans a fer tractes amb la família Mundet i agrupar una colla per fer carbó. En les campanyes bones podien sortir unes 500 càrregues de carbó (uns 12.500 kg), però variava en funció del terreny, dels arbres que es tallaven i la colla que treballava; algun cop s'havia doblat aquesta xifra. Els arbres que es tallaven per obtenir carbó eren especialment els suros i les alzines, rebrots de roures i tot un seguit de sotabosc de brucs i arboços. Totes aquestes plantes que s'havien de tallar es marcaven amb un o dos cops de destral, així els carboners coneixen els arbres que el propietari volia que es tallessin. Un cop assenyalades les plantes, es marcaven els saions, els trossos de terra que cada carboner o colla tenia adjudicat per tallar arbres. Després calia buscar un lloc idoni per fer la carbonera i s'hi muntava la barraca. El menjar dels cerdans era molt auster. Tenien un sac de faves seques, un saquet de mongetes, dos o tres cansalades, una bóta de vi i uns quants litres d'oli. A vegades caçaven algun animaló. En el mateix tros de terra, s'hi podia fer carbó cada 20 o 25 anys, que és el que trigaven els rebrots d'alzina, les soques de bruc i d'arboç per tornar a fer un bon carbó, S'aprofitaven les antigues carboneres i això els facilitava la tasca.[15]

MUNICIPIS DE LA COMARCA DE LA SELVA	PASTORS	CARBONERS
Amer		
Anglès		
Arbúcies	X	X
Blanes		
Breda		
Brunyola i Sant Martí Sapresa		
Caldes de Malavella		
la Cellera de Ter		
Fogars Selva		
Hostalric		
Lloret de Mar		X
Maçanet de la selva	X	
Massanes		
Osor		
Riells i Viabrea		
Riudarenes	X	X
Riudellots de la Selva		
Sant Feliu de Buixalleu		
Sant Hilari Sacalm		
Sant Julià de Llor i Bonmatí		
Santa Coloma de Farners		X
Sils		
Susqueda		
Tossa de Mar		X
Vidreres	X	X
Vilobí d'Onyar		

Municipis de la comarca dels quals es té informació de pastors i carboners pirinencs hi van treballar

Diversos testimonis orals corroboren que molts carboners que treballen a la comarca eren ceretans, i que partir de la guerra civil deixaren de venir.[16]

La literatura també ha deixat constància dels carboners. D'aquesta manera, Prudenci Bertrana i Comte (1867-1941), nascut a Tordera i que morí a Barcelona -la seva família era propietària del mas Espriu i d'una important sureda que incloïa la masoveria de can Patllari a l'Esparra (Riudarenes)- explica que a final del segle XIX i primers decennis del XX la majoria de carboners de l'Esparra eren ceretans. En el seu llibre de contes *Els herois* en té un de dedicat a una carboner cerdà:

"Dins la casota [can Patllari, que tenia com a masover en Josep Formiga i Mas i família], en l'escó de la llar, vaig fer coneixença amb el Cerdà. Havia sentit parlar ben sovint del tal Cerdà. Feia molts anys que, a tongades, carbonejava els suros vells del nostre bosc, i havia esdevingut amic del pare. En aquell temps, els carboners, quasi tots eren cerdans, homes corpulents i feréstecs, amb grans mostatxos, molt cantadors i d'una frugalitat que atordia. Per tota vitualla solien dur un sac de faves seques u un gros quarter de cansalada rància, que els durava tot l'hivern. Així que la grana se'ls afetgegava al païdor, baixaven a la riera i al còrrec més proper; s'amorraven al corrent, i xarrupaven l'aigua de les neus".[17]

En la toponímia selvatana es troben vestigis d'aquesta vinculació amb els carboners ceretans: hi ha alguns masos anomenats 'can Cerdà' als municipis de Caldes de Malavella, Riudarenes i Vidreres. I també tenim casos en l'onomàstica i sobrenoms. A Tossa de Mar tenim un família coneguda amb el mot *es Cerdanets* (o *Sardanets*), descendents de Josep Noguera i Turet, nat a All el 1916, municipi d'Isòvol (Cerdanya), i morí a Girona el 1977, fou carboner i manobre, es va casar amb Antònia Soliguer i Nadal i varen tenir quatre fills.[18]

Notes

1- Entrevistes fetes a Teresa Tornes i Bassas, i Mercè Falgueras l'estiu del 2023.

2- Mundet de Pol, Joaquim. *Coses i casos de casa (can Mundet de Caulès)*. Girona: publicació particular, 2001. p. 95-97.

3- Informació facilitada per en Jordi Pasques i Canut, i Salvador Soler i Vilavella.

4- Informació facilitada per en Joan Florensa i el llibre *La nostra vila de Maçanet de la Selva*. Maçanet de la Selva: Taller d'Història, 1995, p. 493-498.

5- Mapa dels eixos principals dels camins ramaders de Catalunya a escala 1:500.000 publicat per la Fundació Món Rural i l'Institut Cartogràfic de Catalunya (2010).

6- Fàbregas i Barri, Esteve. *Dos segles de marina Catalana: històries de gent de mar*. Barcelona: Editorial Selecta, 1961, p. 19-22, i 145-149.

7- Sala i Lloveras, Joan. *Mirant enrere: el barri de Venècia de Lloret i la seva gent*. Lloret de Mar: Ajuntament de Lloret de Mar, 1995, p. 346-347.

8- Zucchitello, Mario. *El comerç marítim de Tossa a través del port barceloní (1357-1553))*. Tossa de Mar: Centre d'Estudis Tossencs, 1982, p. 78. (Quaderns d'Estudis Tossencs, 2).

9- Pinyol i Lléssera, Eva; Moré i Aguirre, David. *Llegendes i tradicions de Tossa contades per Vicenç Esteban Darder*. Tossa de Mar: Centre d'Estudis Tossencs, 2014, p. 313-318. (Quaderns d'Estudis Tossencs, 12).

10- Zucchitello, Mario. *Homes, vaixells i mercaderies de Tossa al Grau de València (1459-1703)*. Tossa de Mar: Centre d'Estudis Tossencs, 1992, p. 139-149. (Quadersns d'Estudis Tossencs, 4).

11- Grau i Pujol, Josep M. T.; Puig i Tàrrech, Roser. "Notes sobre les fires i mercats de Santa Coloma de Farners (s.XVIII-XIX)". *Quaderns de la Selva, 6*. (Santa Coloma de Farners) (1993), p. 163 -186.

12- Zamora i Escala, Jaume. "El carboneig al Montseny: etnologia i paleoantracoanàlisi". III i IV Trobades d'Estudiosos del Montseny. *Monografies, 27*. (Barcelona) (1999), p. 121 -123.

13- Illa i Colomer, Joan; Font i Valentí, Gemma. "Els llibres parroquials de baptismes d'Arbúcies, una font pel coneixement de la societat en època moderna". *Monografies del Montseny, 34*. (Viladrau) (2019), p. 69-84.

14- L'arxiu patrimonial del mas Noguera està dipositat a l'Arxiu Històric de Girona, mentre el dels Mundet està en el seu domicili a Girona.

15- Mundet de Pol, Joaquim. *Coses i casos de casa (can Mundet de Caulès)*. Girona: publicació particular, 2005. Volum II. p. 15-18.

16- Entrevistes fetes a Jaume Mazó i Serra el 29 de juny del 2023 sobre Vidreres i a Àngel Guich i Bosch el 20 de setembre de 2023 sobre l'Esparra (Riudarenes).

17- Bertrana i Comte, Prudenci. *Els herois*. Barcelona: Editorial Catalana, 1920, p. 117.

18- Sallés i Fernández, Carmelo; Moré i Aguirre, David. *Diccionari de més de mil mots de la història de Tossa*. Tossa de Mar: Centre d'Estudis Tossencs, 209, p. 93-94. (Quaderns d'Estudis Tossencs, 9).

LA PROTECCIÓ DEL TERRITORI PIRINENC 20es Trobades Culturals Pirinenques: 295-299 (2024)
Societat Andorrana de Ciències, Andorra
DOI: 102436/15.8060.34.29 ISBN: 978-99920-61-73-2

La protecció del Pirineu com a imperatiu ètic i econòmic

Enric Quílez i Castro
President del Grup de Recerca de Cerdanya i coordinador general de la Confluència per una Cerdanya Sostenible

Un futur incert

El canvi climàtic ho està canviant tot. No cal dir-ho, o potser sí, perquè encara hi ha molt desconeixement sobre què comportarà aquest fenomen antròpic que cada cop va a més i que sembla no tenir aturador.

Centrem-nos en el Pirineu. Generalment, quan es parla de canvi climàtic al Pirineu es pensa en un augment de les temperatures, proliferació de sequeres i un règim de precipitacions més irregulars, especialment les de neu. Les conseqüències econòmiques immediates són prou evidents.

Per una regió on el turisme d'esquí, especialment entre els mesos de novembre i març, algun cop, fins a l'abril, és fonamental per a l'economia local, si es posa en perill aquest model, sembla que tot se'n va en orris. Ja ho vam veure durant la greu crisi de la covid-19, quan ningú no podia pujar al Pirineu i els carrers restaven deserts i els negocis tancats.

La manca d'una indústria local potent i el fet d'haver posat tots els ous al mateix cistell del turisme, els serveis i la construcció, ja va demostrar que no era molt bona idea quan venien mal dades.

A més, darrerament, hem patit molts mesos d'una sequera terrible, no només per manca de neu, sinó de pluja. Això ha afectat el nostre model de vida: restriccions en l'aigua de boca, prohibició de regar jardins i omplir piscines, restriccions pels regadius, tant de cereals, com de fruiters o de prats de dall i una evident pèrdua de qualitat paisatgística generalitzada.

Carnestoltes tradicional del Pirineu, a Bellver de Cerdanya. Foto: Francesc Esteban

Davant d'aquests problemes, hi ha qui es treu de la màniga algunes teòriques solucions que no deixen de ser originals, però que a la llarga seran pedaços. Per exemple, la neu artificial per les pistes.

Això comporta disposar d'importants reserves d'aigua (cosa cada cop més qüestionable) i gastar molta energia elèctrica per fer la neu artificial.
És cert que s'estan desenvolupant noves tecnologies prometedores basades a fer servir nuclis de pols de feldespat, la qual cosa permet produir més neu a temperatures més altes i amb un menor cost energètic. Però, com deia abans, això només serà un pedaç, molt benvingut si té èxit, però una solució provisional.
Cal afegir que l'energia elèctrica és cara i sembla que el preu no només no baixarà els pròxims anys, sinó que s'apujarà. Això encareix la producció de neu artificial encara més.
Neva poc o de manera més irregular, en cota més alta (per tant, menys domini esquiable), l'aigua per produir neu artificial escasseja i l'energia és més cara: no cal ser un geni per veure que la cosa no pinta bé.

Canvi de model?
Per tant, és lògic que molta gent es plantegi un possible canvi de model econòmic. L'opció més senzilla és transformar les estacions d'esquí d'hivern en estacions de muntanya de tot l'any. S'està fent en alguns llocs d'Europa.
És una opció viable? Jo crec que, llevat d'algunes excepcions, no ho serà. Perquè, a veure, i esquematitzant-ho molt, realment creiem que la gent que ve al Pirineu a esquiar, amb el cost que això comporta de transport, material i allotjament, farà el mateix i el mateix temps per pujar-se'n a una tirolina o per anar a passejar pel bosc?
Sincerament, crec que no. Les estacions de muntanya poden ser viables econòmicament, però difícilment tindran l'impacte econòmic que tenen les estacions d'esquí. A més a més, no a tot el Pirineu pot haver-hi una estació d'hivern, però una estació de muntanya funciona fins i tot en altituds baixes, més pròximes a les àrees metropolitanes catalanes, per la qual cosa, la competència encara serà més gran.
Per tant, sense descartar la conversió de les estacions d'hivern en estacions de muntanya tot l'any, trobo que això serà del tot insuficient per mantenir l'economia de les zones de muntanya.
Calen altres opcions. Una, de ben senzilla, és potenciar una indústria local basada en productes artesanals i industrials de tipus agropecuari. Ja tenim alguna indústria en aquest sentit, com les artesanies Carlit a Puigcerdà o la cooperativa Cadí a la Seu.
També es poden potenciar molt els productes de quilòmetre zero, pel que fa a oferir a la restauració local com fins i tot per exportar. Productes que poden anar des de fruites autòctones, passant per productes elaborats com la mel, els iogurts, el mató, els formatges, etc.
Però també això serà insuficient, em penso, ja que el sector primari, encara que lligat a una producció industrial, és complicat de desenvolupar. Si els productes són artesanals, donaran pocs llocs de treball i tindran una incidència econòmica limitada. Si són industrials, requeriran importants inversions de capital i no veig, ara mateix, que aquesta sigui la tendència local ni que hi hagi inversors forans esperant per trucar a les portes del Pirineu.

La natura, reclam turístic i imperatiu moral

La preservació del medi natural pirinenc és prioritari per al nostre futur. D'una banda, pot ser un complement important per al desenvolupament econòmic d'una indústria turística naturalística de qualitat. De l'altra, és un imperatiu moral preservar allò que ens confereix una identitat especial i que forma part del nostre ADN social i cultural.

Vaja, que la natura pot donar diners, però no només cal protegir-la per aquest motiu, sinó també perquè és nostra i hi tenim una certa responsabilitat.

Observació de cigonyes a les basses de Gallissà, a Bellver de Cerdanya. Foto: Francesc Esteban

Realment la natura pot donar diners? Ara com ara, només de manera indirecta. Però penseu en la quantitat de gent que va a veure ocells al delta de l'Ebre o als aiguamolls de l'Empordà. Solen ser persones d'altres països europeus, amb un poder adquisitiu elevat (només cal veure les seves càmeres fotogràfiques).

Aquest públic naturalístic abunda en països com el Regne Unit, Bèlgica, els Països Baixos, França o Alemanya i actualment no ens visiten gaire. Però podrien fer-ho. En aquests països, les associacions per estudiar la flora, les papallones o els ocells tenen milers de socis i no unes poques dotzenes, com passa a Catalunya. Així doncs, són un públic potencial interessant.

En la mateixa línia, el Pirineu gaudeix d'una cultura pròpia, que va des del romànic, passant per moltes festes tradicionals (com les falles d'estiu o d'hivern), una gastronomia específica, un folklore de cant i de dansa específic, festes nostrades, etc. Per no parlar de cert tipus de caça, pesca o de recollida de bolets.

Tot això pot ser interessant tant per al públic de segona residència que ja ens visita, com per als hipotètics nous turistes estrangers que hauríem d'anar a cercar.

El canvi climàtic i el problema de l'habitatge com a oportunitats de futur

No tot són coses negatives pel que fa al canvi climàtic o als terribles problemes d'habitatge al Pirineu, deguts a una gentrificació creixent i a un excés de segones residències que encareixen el mercat immobiliari i que, a sobre, resten buides la major part de l'any.

Com deia, tot problema pot ser una oportunitat. Tenim una indústria constructora potent, però no cal desmantellar-la. Simplement, reorientar-la. Per exemple, en comptes de segones residències, cal promocionar els habitatges principals i la restauració. Hi ha molts habitatges als nuclis urbans que cauen a trossos o es troben en condicions precàries.

Tanmateix, la lluita contra el canvi climàtic també pot generar una gran riquesa i molts llocs de treball: la creació de comunitats energètiques d'energia solar, tant d'ús individual com comunitari, en habitatges particulars o en terrenys erms; el canvi dels aïllaments i

tancaments de finestres i portes, per estalviar energia; el desenvolupament de l'energia geotèrmica, gairebé inexistent al Pirineu, però on hi té un gran potencial, etc.
Pel que fa als regs i jardins, caldrà adaptar-los als nous temps. Haurem de canviar les pícees i els avets forans, per arbres més mediterranis. El mateix passa amb les flors i amb els tipus de gespa. No podem mantenir tantes hectàrees de gespa suïssa. Calen altres plantes més adaptades al clima mediterrani de muntanya.
També els regs hauran d'adaptar-se. Els aspersors o el reg per inundació potser haurà de convertir-se en reg gota-a-gota i les cases hauran de disposar de dipòsits per acumular les aigües pluvials.
Caldrà crear circuits diferenciats d'aigües negres i aigües grises, les quals es podran fer servir per regar jardins, sense malbaratar l'aigua de boca, que cada cop serà més preuada. Caldrà arranjar molts regs de muntanya i de la plana que s'han deixat perdre en el desús i que podrien ser molt útils per combatre futures sequeres.
Ja veieu que de possibilitats n'hi ha moltíssimes. Els canvis als quals ens haurem d'adaptar comportaran importants inversions econòmiques, per força, i això pot ser una oportunitat daurada per crear riquesa local en forma d'empreses i de llocs de treball.
No cal carregar-se el que ja tenim: només cal afegir una nova capa que complementi el model actual i el reorienti cap a noves formes econòmiques.
I en això, el respecte per la natura és fonamental. Cal combatre la contaminació per pesticides, la contaminació lumínica i acústica, l'erosió del sòl dels boscos, la pèrdua de les terres de cultiu i l'extensió improcedent dels boscos, acabar el sistema de depuradors, per evitar embrutar els rius, etc.
Pel que fa als boscos, la fusta que contenen, ben gestionada pot servir per crear un pol tecnològic d'aquesta matèria primera. No parlo només de pèl·let, sinó de productes de fusta tractats per a la construcció, per a habitatges sostenibles.
A més a més, la gestió forestal pot servir per evitar que el bosc creixi en excés i que el sotabosc estigui sota control, cosa que ens pot estalviar un ensurt dels grossos si es produeix un incendi. Una mala gestió forestal podria comportar un megaincendi que transformés el paisatge pirinenc durant dècades de manera molt negativa.

Narcís de muntanya a prop de l'estany de Vallserra. Foto: Gael Piguillem

Papallona a la reserva floral d'Eina. Foto: Gael Piguillem

Sortida floral per Cerdanya. Foto: Francesc Esteban

Conclusió

Ens agradi o no, venen canvis. Ens hi haurem d'adaptar i ens hi adaptarem. La qüestió és si farem servir les crisis que vindran com una oportunitat per generar riquesa i per preservar el medi ambient, o intentarem escanyar fins al límit la gallina dels ous d'or.

Tenim la possibilitat de prosperar i de canviar el model econòmic pirinenc, fixar població, crear riquesa i preservar el nostre medi ambient. Només cal que ens hi posem. I en això cal, indefectiblement, una col·laboració estreta entre el sector públic i el privat.

Cal que els polítics liderin el procés, però també cal que el sector privat hi posi recursos econòmics i cregui en el nou model. Si no, no deixaran de ser paraules boniques que se les endurà el vent.

LA PROTECCIÓ DEL TERRITORI PIRINENC 20es Trobades Culturals Pirinenques: 301-308 (2024)
Societat Andorrana de Ciències, Andorra
DOI: 102436/15.8060.34.30 ISBN: 978-99920-61-73-2

Andorra i els impactes territorials del turisme

Eva Garcia i Lluelles, llicenciada en Dret i ADE per la UAB, professora col·laboradora de la Universitat d'Andorra

Introducció

El concepte *desenvolupament sostenible* neix i evoluciona en els tres últims decennis del segle XX, malgrat que les preocupacions ambientals ja havien tingut una especial incidència durant els anys seixanta i setanta, tot i que es partia de posicions diferents que acabarien confluint en la proposta del desenvolupament sostenible. La Conferència de les Nacions Unides sobre Medi Ambient i Desenvolupament (CNUMAD), celebrada a Rio de Janeiro l'any 1992, coneguda com la Cimera de la Terra, va significar una fita clau en la consolidació del concepte desenvolupament sostenible, ja que va centrar l'atenció en què les necessitats socials, ambientals i econòmiques s'havien d'equilibrar les unes amb les altres, per obtenir resultats sostenibles a llarg termini (ONU, 1993). A partir d'aquí es van generar múltiples iniciatives institucionals que contribueixen a reforçar el paradigma de la sostenibilitat, que té per objectiu el desenvolupament econòmic, el respecte del medi ambient i el progrés social.

L'any 2015 esdevé clau per a la sostenibilitat, amb l'adopció dels Objectius per al Desenvolupament Sostenible (ODS), aprovats per les Nacions Unides, conjuntament amb l'Agenda pel Desenvolupament Sostenible (Agenda 2030). Un total de 17 objectius i 169 fites guien i mesuren les contribucions que han de fer, tant els Estats, com la societat civil i el sector privat, per aconseguir el desenvolupament sostenible, fins a l'any 2030.

Les Nacions Unides proclamen, l'any 2017, Any Internacional del Turisme Sostenible per al Desenvolupament, amb la finalitat de recordar el potencial del turisme per assolir els 17 ODS inclosos en l'Agenda 2030 del Desenvolupament Sostenible (Organització Mundial del Turisme, 2017). El propòsit de la proclama és aconseguir un canvi en les polítiques i les pràctiques de les empreses, així com en els comportaments dels consumidors per contribuir a la sostenibilitat del sector.

El desenvolupament sostenible en el turisme és un concepte dinàmic, amb efectes directes no tan sols en els impactes ecològics sinó en la competitivitat dels destins (Cucculelli i Goffi, 2015). Les declaracions institucionals són nombroses, així com les iniciatives que utilitzen la sostenibilitat com a referència; no obstant això, els avenços són lents i els resultats, aparentment escassos. El turisme és un sector econòmic de gran transcendència, a escala mundial, que involucra molts altres àmbits i interessos de la societat. El seu caràcter transversal fa que s'hagin de tenir en compte tant els impactes positius com els negatius.

Impactes territorials del turisme

El turisme és una activitat que necessita molts recursos i transforma els territoris. Quan el turisme es desenvolupa amb intensitat en un determinat indret té tendència a posar la resta de sectors econòmics sota la seva dependència, el que constitueix un factor de fragilitat. El sistema de producció capitalista, en el marc del turisme, està regit per una dinàmica consumista que mai està satisfeta i que sempre busca noves destinacions turístiques i experiències. D'aquesta manera, es perpetua un creixement que condueix a les empreses turístiques a mantenir agendes lucratives de desenvolupament turístic (Higgins-Desbiolles *et al.*, 2019).

El sector turístic ha experimentat una important diversificació, quant a tipologies turístiques, des de fa més de tres dècades. El canvi ha estat motivat per l'ampliació de les ofertes de recursos territorials convertits en productes turístics, la renovació dels destins (madurs i tradicionals) i la segmentació de la demanda (consumidors). D'aquesta manera s'ha conformat una varietat de destins i ofertes diferenciades amb productes turístics singulars. També ha donat lloc a un seguit de repercussions (impactes i sinergies de tota mena) en els espais geogràfics a on s'implanta (Martínez-Puche *et al.*, 2019). El model turístic està buscant reorientar, amb major o menor èxit, el seu caràcter competitiu sota criteris de qualificació, especialització, innovació i sostenibilitat del sector (Saraff, 2017).

El turisme, com activitat econòmica basada en la utilització dels diferents recursos d'un territori, pot tenir un impacte considerable i, a vegades, imprevisible sobre el medi ambient (Quintero, 2004). La utilització d'aquests recursos i l'afluència més o menys massiva de visitants generen impactes de caràcter ambiental que poden tenir una gran repercussió en la conservació de l'entorn, la sostenibilitat dels models turístics desenvolupats i, fins i tot, en la mateixa activitat turística d'un destí concret que es pot veure afectat per la pèrdua d'interès de la demanda.

Quan una comunitat es converteix en una destinació turística, la qualitat de vida dels residents es veu afectada per les conseqüències del desenvolupament. Augmenta el nombre de persones, s'intensifica l'ús de carreteres i sorgeixen nous factors econòmics i de treball (Garcia-Lluelles *et al.*, 2023).

El turisme influeix en l'economia, en l'entorn natural i construït, en el paisatge, en la població resident i en els mateixos turistes. És un fenomen complex que demanda abundants recursos i que, en funció dels impactes que pot generar (destrucció i fragmentació d'hàbitats, increment de les emissions de CO_2 per part dels mitjans de transport, elevats consums energètics, urbanització i impermeabilització del sòl, consums desmesurats

de recursos hídrics, producció de residus, reducció de la biodiversitat i banalització del paisatge) s'ha de sotmetre a processos de planificació, ordenació i gestió intel·ligent (Martínez-Puche *et al.*, 2019).
La identificació dels impactes i la capacitat de resposta davant dels mateixos pot ajudar al territori de destí a ser més fort enfront de les amenaces que poden desequilibrar la seva sostenibilitat (Gómez i Martín, 2019). Entre les eines més utilitzades per mesurar els impactes del turisme, es troben els indicadors de sostenibilitat que ajuden a identificar les necessitats i a proporcionar informació per comparar diferents destins. S'entenen com a indicadors de sostenibilitat les mesures qualitatives i quantitatives que, aplicades periòdicament, permeten conèixer els canvis produïts, a favor o en contra, en relació amb les condicions ambientals, socioculturals o econòmiques d'un destí turístic. D'aquesta manera, es poden prendre decisions estratègiques de millora, manteniment o transformació d'una situació (Sancho *et al.*, 2007).

El cas d'Andorra

Andorra, com a país de muntanya, fonamenta el seu desenvolupament, des de mitjan segle XX, en l'aprofitament del patrimoni natural i cultural com a recurs turístic. L'atractiu de la muntanya, a diferència dels entorns urbans, es basa en el paisatge, les condicions ambientals i una diversitat de recursos que possibiliten diferents modalitats turístiques. La natura es transforma en actiu econòmic i la muntanya, en l'imaginari col·lectiu, representa l'espai natural per excel·lència. A les zones de muntanya conflueixen diversos tipus de productes turístics que aprofiten els recursos naturals que ofereix el territori (Vera *et al.*, 2013).
El fenomen turístic ha estat el principal element transformador del territori andorrà. Els grans canvis econòmics i socials, que a Andorra tenen els seus orígens als anys trenta i es consoliden en el decurs de la segona meitat del segle XX, modifiquen la base demogràfica a mesura que evoluciona el model econòmic. En el sistema tradicional, tots els nuclis parroquials havien mantingut un equilibri, gràcies a unes formes d'explotació marcades per les limitacions físiques de l'espai i per unes normes que regulaven els usos del sòl. Aquest equilibri, propi d'un sistema basat en l'agricultura i la ramaderia, es trenca amb la irrupció d'un model on el comerç i el turisme es constitueixen com a eixos dominants del paisatge. L'espai utilitzat per les antigues comunitats rurals es transforma en espai urbà que ha arribat a ocupar el sòl que havia estat cultivable. L'aparició del turisme va implicar la substitució de les activitats econòmiques tradicionals i va desencadenar canvis profunds en el teixit econòmic nacional que afecten tant el territori com la societat.
L'augment demogràfic, lligat al fenomen turístic, va comportar el desenvolupament de noves infraestructures i la implantació de serveis. La transformació del territori va afectar, inicialment, a les localitats d'Andorra la Vella i Escaldes. El creixement urbanístic i turístic, de la dècada dels seixanta i setanta del segle XX, no afecta únicament els dos nuclis centrals sinó també aquells propers a les estacions d'esquí. Constitueix un exemple paradigmàtic el Pas de la Casa que, malgrat estar allunyat de la capital, no es desenvolupa com la resta de nuclis perifèrics, sinó que ho fa al voltant de l'esquí i el comerç. Aquesta localitat que

limita amb França, a 2.000 metres d'altitud, implantada en un sector d'antigues pastures, pertany administrativament a la parròquia d'Encamp, malgrat que les localitats més properes per carretera siguin Soldeu i Canillo.
Els nuclis de Canillo i Ordino, els més allunyats del centre polític, han estat els darrers a incorporar-se al teixit urbà. La mobilitat diària, per motius de feina i de lleure, s'ha incrementat fins a esdevenir un dels principals reptes amb què s'enfronta actualment el país, fet que obliga a fer grans inversions en la millora de la xarxa viària.
Aquest procés de terciarització ha esdevingut l'element clau del canvi social i econòmic, provocant una transformació substancial del territori. La transformació del sòl rural en espai urbà comença a tenir significació a partir de 1965, any en què s'autoritza la venda d'apartaments a estrangers no residents (Lluelles, 1991). L'elevat preu dels terrenys i la saturació que es produeix a les localitats centrals comporten la progressiva urbanització de la resta del territori. A partir dels anys setanta, resulta difícil delimitar l'espai rural; la "ciutat" s'escampa en forma de teranyina i integra totes les parròquies; les localitats allunyades dels dos nuclis centrals passaran a desenvolupar una funció de dormitori, per a la població fixa, i de residència secundària d'estrangers.
L'ús turístic de la muntanya andorrana s'ha dut a terme, tant a la temporada d'estiu com a la temporada d'hivern, però és aquesta última, vinculada al recurs de la neu, la que ha esdevingut més rellevant, en termes econòmics. Cal considerar també que el desenvolupament del turisme de neu s'ha beneficiat, d'ençà que comencen les primeres estacions d'esquí als anys cinquanta del segle XX, de les sinergies generades pel sector comercial; ambdós sectors han col·laborat també en el desenvolupament de l'hoteleria, de forma especial en les parròquies en què s'ubiquen les estacions d'esquí.
El país, que rep l'any 2022 un total de 8.426.708 visitants, s'ha adaptat a les demandes dels sectors turístic i comercial, responsables de la transformació del territori i dels seus habitants. Es pot afirmar que, a escala nacional, Andorra ha estructurat el seu territori en funció del turisme (Lluelles i Garcia, 2018). Les activitats relacionades amb el lleure, ja sigui a través del comerç, dels esports de muntanya, o bé relacionades amb ofertes entorn d'un nou concepte de l'antiga balneoteràpia, han constituït un seguit d'àrees identificables amb les diferents administracions territorials que s'han especialitzat en una oferta determinada. Les aptituds de cada parròquia han condicionat una nova especialització funcional del territori i, tot i que algunes, com la residencial, s'escampen per tot el país, sempre n'hi ha una més definida que identifica a cadascuna de les set parròquies.
Les expectatives que possibilitava el turisme van fer que les administracions permetessin la construcció d'infraestructures, urbanitzacions, hotels i complexos residencials, sense una planificació prou definida. La construcció i la massificació han comportat canvis substancials en el paisatge, la destrucció d'espais naturals, una altura excessiva d'algunes edificacions i la concentració urbana en nous indrets.
Amb el nou mil·lenni, el model turístic presenta signes avançats de maduresa, fet que comporta la necessitat de diversificar l'oferta per adaptar-se a les demandes dels visitants, indissociables de les transformacions socials i econòmiques inherents al procés globalitzador i les noves tecnologies (Garcia-Lluelles i Lluelles, 2022). Actualment, el

consumidor prioritza no només els serveis rebuts sinó l'experiència viscuda; sobre aquesta base, el país afronta el repte de gestionar i planificar l'activitat turística per tal que també sigui beneficiosa per a la societat en general, que continuï creant riquesa i sigui sostenible i duradora en el temps.

L'activitat turística exerceix un impacte directe sobre els sectors de l'hoteleria i la restauració que, segons xifres oficials, representen el 7,16% del VAB andorrà, mentre que el sector comercial assoleix el 16,3% (Dept. d'Estadística, 2023). El sector serveis ocupa el 85,9% de la mà d'obra assalariada nacional, on destaca el sector comercial que, amb el 21,3% del total dels treballadors, concentra la proporció més elevada de mà d'obra assalariada, mentre que l'hoteleria ocupa el 12,5% del total nacional (Dept. Estadística, 2023).

L'augment del valor del sòl, així com l'interès per la compra de propietats per part d'estrangers que s'ha vist incrementat per la fiscalitat favorable i la normativa que, a partir del 2012, liberalitza la inversió estrangera, ha comportat l'obertura de gran nombre d'immobiliàries en la darrera dècada. El context ha propiciat el creixement residencial d'habitatge de luxe, adreçat a un sector d'alt poder adquisitiu. L'augment de la demanda, unit a una oferta insuficient, a causa de l'espai limitat del territori i els preus elevats, ha significat una dificultat afegida pels residents del país que volen adquirir o llogar un habitatge, inassequible per gran part de la població. Aquesta situació del mercat de l'habitatge ha comportat que alguns residents es traslladin als nuclis més allunyats del centre o, fins i tot a altres localitats fora del territori nacional, com l'Alt Urgell.

El sector de la construcció ha adquirit un pes considerable en termes econòmics i d'efectius laborals. Des de la dècada dels anys seixanta del segle passat fins a l'actualitat s'assisteix a l'auge del sector que ha contribuït a modificar el paisatge i, fins i tot, la idiosincràsia andorrana. En aquest sentit, molt ha tingut a veure la manca d'una planificació turístic-urbanística adaptada a les característiques geogràfiques del país. No serà fins a l'any 2000 que, amb l'adopció de la Llei general d'ordenació del territori i urbanisme, es fixen les bases perquè les administracions locals es dotin d'un pla d'ordenament urbanístic. Aquest instrument permetrà als comuns classificar el sòl per establir el règim jurídic pertinent, definir el model d'implantació urbana i l'estructura d'ordenació urbanística.

La inversió estrangera ha experimentat un creixement important des de l'any 2012, on es va legislar per a liberalitzar aquest sector de l'economia. Per fer front a l'increment d'inversió estrangera en immobles, la Llei 16/2023, del 7 de setembre, de suspensió transitòria de la inversió estrangera en immobles al Principat d'Andorra, considera en la seva exposició de motius que s'ha de treballar perquè la capacitat econòmica d'aquesta inversió reverteixi directament a l'Estat, a través d'un tribut que, en un futur pròxim, gravi aquest tipus d'inversió. Mentre no s'instauri aquest tribut, la Llei suspèn transitòriament les inversions estrangeres en immobles.

La política urbanística s'ha caracteritzat per la improvisació i l'escassa planificació, fet que ha comportat la gairebé total desaparició de l'estètica urbana tradicional. Actualment, l'espai lliure als fons de les valls és gairebé inexistent, el que ha portat les administracions locals a canviar la seva normativa, per permetre construir en altura. El paisatge urbà s'ha vist modificat substancialment amb l'aparició d'edificis tipus torre de fins a un màxim de

70 metres, amb 20 pisos d'altura. La manca de regulació i la profusió de nous espais construïts han comportat un dèficit en determinades infraestructures i serveis bàsics, com aparcaments, insuficiència de la xarxa viària i encariment de l'habitatge. La creixent demanda de sòl ha afavorit l'augment del preu dels terrenys i de les edificacions, incrementant la pressió sobre el territori nacional.

En una enquesta realitzada per Andorra Recerca+Innovació (AR+I), l'any 2022, els residents d'Andorra consideren que les prioritats en la gestió del territori haurien de ser la garantia de la bona qualitat dels recursos naturals i de la preservació del territori (80%), seguit de la recerca de l'equilibri entre la conservació dels recursos naturals i el creixement econòmic (71%). Com a tercer element, els enquestats aposten per modular el model urbanístic i d'ús del sòl amb criteris de sostenibilitat ambiental (62%). El 63% dels enquestats expressa que a Andorra no es prenen les mesures necessàries per conciliar la conservació del patrimoni natural i cultural i el creixement econòmic del país. Entre els que destaquen que no es prenen aquestes mesures, el 49% denuncia un creixement urbanístic desmesurat i desordenat, el 16% creu que manquen figures de protecció del patrimoni cultural i natural, el 12% opina que predominen interessos particulars i econòmics, i un 11% considera necessari replantejar el model de país (AR+I, 2022).

Andorra també ha sucumbit a les tendències de plataformes de lloguer vacacional d'apartaments, cases i habitacions. Els habitatges d'ús turístic han crescut fins a arribar als 12.969 llits, representant el 27,6% de l'oferta d'allotjament turístic total, per l'any 2022. Aquest nou fenomen que genera reptes per a la gestió i la regulació, condiciona la necessitat d'una normativa específica per a la seva regulació. L'any 2017 es regula, per primera vegada, qualsevol allotjament turístic que es presti a un consumidor, a canvi d'una contraprestació econòmica, i es crea la inspecció d'allotjaments turístics per combatre l'intrusisme. A més, es defineixen les modalitats i categories dels allotjaments turístics: hotelera, apartaments turístics, càmpings, allotjaments rurals, habitatges d'ús turístic i establiments complementaris d'allotjament turístic.

Ara bé, no serà fins a l'adopció de la Llei 32/2022, del 14 de setembre, per a la promoció de la sostenibilitat del desenvolupament urbanístic i del turisme, que s'incorporin mesures més tangibles en matèria de turisme sostenible. En efecte, la mateixa exposició de motius de la Llei estableix que l'activitat turística és un dels pilars socioeconòmics d'Andorra i que ha d'estar necessàriament emmarcada en el principi de sostenibilitat i en els Objectius de Desenvolupament Sostenible. A més, el text s'identifica amb la definició de turisme sostenible de l'OMT que pren en consideració les repercussions econòmiques, socials i ambientals d'aquest sector, satisfent les necessitats dels visitants, de la indústria, de l'entorn i de les comunitats amfitriones. Així mateix, la Llei estableix la suspensió temporal, per un període de dos anys, de l'atorgament de noves autoritzacions d'habitatges d'ús turístic en apartaments i estudis, a conseqüència del creixement exponencial experimentat pel sector.

Aquesta Llei 32/2022 també preveu que el Govern, en el termini màxim de dos anys, realitzi un estudi de la capacitat de càrrega turística del país i de les mesures necessàries per garantir la sostenibilitat i la qualitat del sector turístic. L'estudi ha d'incorporar l'avaluació

de les repercussions actuals i futures, econòmiques i socials, de l'activitat turística, tenint en compte les necessitats de la població nacional, dels operadors turístics i dels visitants, així com les consideracions ambientals resultants de l'estudi de la capacitat de càrrega del medi natural, previst a la Resolució del Consell General del 25 de setembre del 2020.

Conclusió

El turisme ha esdevingut un dels components fonamentals de l'economia andorrana i que ha comportat una transformació física i funcional de tot el territori. Es pot afirmar que la major part del territori s'ha estructurat en funció del turisme que ha comportat canvis en l'organització de l'espai, per donar acollida a un volum important de visitants.

Com diu Cañizares (2013), la sostenibilitat es planteja com una nova manera de relacionar-se amb l'entorn, como una línia de pensament que aboca per un canvi en el comportament de les persones en relació a l'ús del territori. Aquest model hauria d'impregnar totes les activitats socioeconòmiques per garantir la utilització futura dels recursos ambientals. Malgrat les limitacions que pugui presentar el concepte de turisme sostenible, és innegable que la sostenibilitat és àmpliament acceptada com una tendència per gestionar millor el turisme.

Referències bibliogràfiques

Andorrra Recerca+Innovació (2022). Resultats de les enquestes d'opinió sobre Andorra Reserva de la Biosfera. AR+I.

Cañizares Ruiz, M.C. (2013). Sosteniblidad y turismo: de la documentación internacional a la planificación en España "Horizonte 2020". *Boletín de la Asociación de Geográfos Españoles,* 61, 67-92. https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=4157711

Cucculelli, M., & Goffi, G. (2015). Does sustainability enhance tourism destination competitiveness? Evidences from Italian Destinations of Excellece. *Journal of Cleaner Production*, 1-13. https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2014.12.069

Garcia-Lluelles, E., Cánoves Valiente, G., & Casalprim-Ramonet, M. (2023). El impacto del turismo en Andorra: la percepción de los residentes. *Cuadernos de Turismo, 52*, 123–147. https://doi.org/10.6018/turismo.593451

Garcia-Lluelles, E., & Lluelles Larrosa, M. J. (2022). *Andorra de la segona meitat del segle XX al segle XXI*. Relat Històric d'Andorra. https://www.historia.ad/wp-content/uploads/2023/01/relat-cronologic-10-segleXX2.pdf

Gómez Bruna, D., & Martín Duque, C. (2019). Los impactos del turismo en España: diferencias entre destinos de sol y playa y destinos de interior. *Cuadernos de Turismo, (43),* 325–347. https://doi.org/10.6018/turismo.43.13

Higgins-Desbiolles, F., Carnicelli, S., Krolikowski, C., Wijesinghe, G., & Boluk, K. (2019). Degrowing tourism: rethinking tourism. *Journal of Sustainable Tourism, 27* (12), 1926-1944. https://doi.org/10.1080/09669582.2019.1601732

Lluelles Larrosa, M. J. (1991). *La transformació econòmica d'Andorra*. L'Avenç.

Lluelles Larrosa, M.J., & Garcia Lluelles, E. (2018). *Història econòmica d'Andorra, segles XX-XXI*. Universitat d'Andorra. https://biblio.uda.ad/modules/biblios/view.php?id=CQ7JEZFRJ24RFER0ZGVCLLVUW43ZHVIZ

Martínez-Puche, A., Amat Montesinos, X., Hortelano Mínguez, L.A, Iranzo García, E., Palací Soler, Q., Prieto Cerdán, A., & Zúñiga Antón, M. (2019). *Informe sobre el impacto del turismo y su incidencia en la sostenibilidad desde el punto de vista territorial* (SEGITUR). https://www.segittur.es/wp-content/uploads/2020/07/INFORME_TURISMO-SOSTENIBLE.pdf

Organización de las Naciones Unidas (1993). *Informe de la Conferencia de las Naciones Unidas sobre el Medio Ambiente y el Desarrollo. Río de Janeiro, 3 a 14 de junio de 1992, Volumen II: Actuaciones de la Conferencia*. Nacions Unides. http://undocs.org/es/A/CONF.151/26/Rev.1(Vol.II)

Organización Mundial del Turismo (16 de gener de 2017). 2017, Año internacional del turismo sostenible para el desarrollo. [Comunicat de premsa]. https://www.unwto.org/es/archive/press-release/2017-01-16/2017-ano-internacional-del-turismo-sostenible-para-el-desarrollo

Quintero, J. L. (2004). Los impactos económicos, socioculturales y medioambientales del turismo y sus vínculos con el turismo sostenible. *Anales del Museo de América, 12*, 263-274.

Sancho, A., García, G., & Rozo, E. (2007). Comparativa de indicadores de sostenibilidad para destinos desarrollados, en desarrollo y con poblaciones vulnerables. *Annals of tourism research en espanyol, 9* (1), 150-177.

Saraff, V. (2017). El turismo sostenible en España: Camino por delante y lecciones aprendidas, en Sánchez, A.B. (coord.) *Informe sobre sostenibilidad en España 2017*, 117-129. Fundación Alternativas.

Vera Rebollo, J. F., López Palomeque, F., Marchena Gómez, M. J., & Anton Clavé, S. (2013). *Análisis territorial del turismo y planificación de destinos turísticos*. Tirant Humanidades.

LA PROTECCIÓ DEL TERRITORI PIRINENC 20es Trobades Culturals Pirinenques: 309-312 (2024)
Societat Andorrana de Ciències, Andorra
DOI: 102436/15.8060.34.31 ISBN: 978-99920-61-73-2

Recerca, conservació i difusió del patrimoni per dinamitzar el territori. L'Ecomuseu de les valls d'Àneu

Jordi Abella i Pons, antropòleg i director de l'Ecomuseu de les valls d'Àneu

L'Ecomuseu de les valls d'Àneu. Nous temps, nous models

Des del juny de 1994, en què Casa Gassia com a cap de l'Ecomuseu obre al públic les portes, veu la llum –després de molts anys de gestació– un ambiciós projecte que pretén combinar la salvaguarda i gestió del patrimoni amb el desenvolupament local i territorial.

Alguns referents teòrics. El concepte de territori, la nova museologia i els museus de societat

L'Ecomuseu de les valls d'Àneu neix sota la influència directa de la nova museologia francesa, que es caracteritzava per definir un nou model de museus més implicats en el territori, en la població local i el seu desenvolupament. Aquesta concepció, que durant els anys 80 i 90 va estar molt activa i reivindicada des de la museologia catalana, ha marcat molts dels eixos teòrics d'aquest projecte.

Els ecomuseus es consideren un indicador del desenvolupament d'alguns canvis revolucionaris que han afectat la concepció moderna del museu. S'ha passat del museu edifici al museu territori, de la col·lecció d'objectes emmagatzemada i protegida al patrimoni comunitari col·lectiu i del públic visitant a la comunitat implicada en la gestió del patrimoni.

Com diu Jean Davallon[1] "los museos sólo pueden justificarse social y culturalmente en función de su destinatario: el público; o por decirlo con la nueva museología, es la comunidad la que marca y consagra la razón de ser de estas instituciones como un instrumento de desarrollo cultural, social y económico a su servicio."

La recuperació del patrimoni local. Promoció d'un producte cultural conjunt i coordinat

A partir de la recuperació i la posada en valor de diferents infraestructures i edificis històrics repartits per tota la vall, es proposa organitzar un producte cultural de qualitat, suggeridor al visitant i que aporti coneixement i també dinamitzi el territori.

En aquest sentit proposem un viatge en el temps i en l'espai per introduir, d'una manera real i participativa, el visitant en la cultura i les formes de vida de la zona.
Durant tots aquests anys, des de l'Ecomuseu hem creat una estructura d'espais visitables que aporten relats i històries de moments històrics diversos. Alguns exemples són:

• Casa Gassia d'Esterri d'Àneu, casa museografiada originària del segle XVIII que ens permet introduir el visitant en com s'organitzava la vida domèstica de principi del segle XX i com ha anat evolucionant fins a l'actualitat.

• La serradora d'Alós, on s'explica el món de l'explotació forestal. Quan la fusta era matèria primera insubstituïble, il·lustra el procés que se seguia des que es tallava al bosc fins que era transformada en taules per a la construcció.

• El conjunt monumental de Son, format per l'església dels sants Just i Pastor, el campanar llombard, el cloquer, el cementiri, i la torre del rellotge –antic comunidor per exorcitzar les tempestes–. A l'interior es pot veure el retaule, obra de Pere Espallargues, una joia del gòtic lleidatà del segle XV, i les excel·lents mostres romàniques del patrimoni moble.

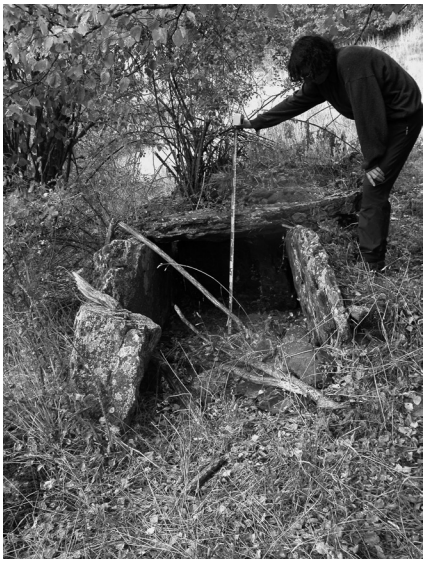
L'Ecomuseu de les valls d'Àneu vol promoure la recerca i la dinamització del territori i una de les nostres línies de treball és la recuperació i dinamització de l'artesania local. (Foto: Fons Ecomuseu)

Més enllà de l'obertura d'espais patrimonials, des de l'Ecomuseu volem crear nous productes experiencials i participatius. (Foto: Fons Ecomuseu)

Però poc a poc hem anat incorporant molts altres elements –alguns relacionats amb les esglésies romàniques o barroques de la vall– com el monestir de Sant Pere del Burgal o la vila closa d'Escaló, Santa Maria d'Àneu, Sant Joan d'Isil o Sant Pere de Sorpe, i altres més etnològics o històrics com la formatgeria de Gavàs o la ruta dels búnquers de la Guingueta d'Àneu,[2] entre d'altres.

Cadascun d'aquests espais ecomuseístics, que definim com a antenes o radials, són testimoni d'algun aspecte relacionat amb el present, el passat i el futur del territori. Des de l'Ecomuseu intentem organitzar-ne una oferta, promoció i gestió coordinada i treballar conjuntament amb els ajuntaments, el bisbat d'Urgell i la Generalitat de Catalunya en el seu coneixement, conservació i difusió. En aquests darrers anys també hem incorporat, a més dels espais visitables, una bateria d'activitats experiencials que proposen noves maneres d'explicar, comunicar i apropar-se al patrimoni i les formes de vida locals. La implementació de projectes com el *joc de Dames*, on volem explicar el patrimoni medieval en clau de gènere, o *les rutes d'etnobotànica*, relacionades amb les bruixes, les creences o la salut, o el *Holmes* (visites en clau detectivesca de diferents espais patrimonials) i el disseny de diverses visites teatralitzades a partir de la creació de personatges com l'Esperanceta (la divertida pubilla de Casa Gassia que d'una manera provocativa i trencadora ens proposa reflexionar sobre la realitat en que estem vivint), o la Joana la Gascona, que ens introdueix sobre el paper històric de la bruixeria al Pirineu.

La recerca en el territori, a partir de la qual creem nous relats i productes culturals, és un eix fonamental en la nostra tasca de dinamització del patrimoni del Pirineu

La gestió d'espais expositius i museogràfics. La creació de nous relats

A més de la gestió dels diferents espais ecomuseístics o radials, la majoria dels quals disposen d'elements museogràfics permanents, l'Ecomuseu de les valls d'Àneu disposa de diversos espais expositius oberts que intenten generar nous relats i actualitzar discursos museogràfics.

Dins el projecte, disposar d'espais expositius no permanents és fonamental i ens permet la possibilitat d'utilitzar el discurs expositiu com un mitjà de recuperació del patrimoni local, de presentació de novetats, de generar debat i una acció directa amb la població local. Les exposicions temporals ens permeten actualitzar i augmentar constantment l'oferta patrimonial i poder obrir noves línies de comunicació amb la comunitat.

Conclusions. Nous temps, noves necessitats, nous productes

El nou context en què estem plenament immersos fa que necessàriament obrim nous processos de reflexió sobre quin és el paper que hem de jugar els museus en la societat actual. Aquesta reflexió que ha d'anar acompanyada de propostes i accions concretes passa també per la necessitat de buscar estratègies de racionalitat econòmica, cooperació entre sectors i de major eficiència en la gestió dels recursos. Cada cop més els museus ens hem de reinventar per donar resposta a un seguit de necessitats que ja van molt més enllà que la simple conservació i exposició d'unes col·leccions.

En aquest sentit, des de l'Ecomuseu aquesta reflexió passa, entre d'altres temes, per l'activació de nous recursos locals, trobar noves maneres de comunicar el patrimoni, desenvolupar una reflexió profunda sobre les relacions entre patrimoni i turisme i crear noves estratègies de cooperació i treball en xarxa.

Durant l'any 2024 celebrem els 30 anys des de la inauguració de l'Ecomuseu. Un llarg camí recorregut que cal continuar adaptant-nos a nous contextos i necessitats

Tot i que el futur és incert, crec que continua essent important reivindicar el paper que els museus podem jugar en la millora de la societat, sobretot dins l'àmbit local. Potser caldrà canviar algunes de les regles de joc, repensar els projectes i assumir més funcions cara al territori que ens envolta, però sens dubte seria un error que ara perdéssim tota l'experiència acumulada i el treball que any rere any han anat desenvolupant aquestes estructures patrimonials.

Bibliografia

Alonso Fernández, L. 2002 *Introducción a la nueva museología*. Alianza Editorial. Madrid.

Hernando, M. 2007 *El desenvolupament local*. Barcelona. UOC.

Roigé, X. 2007 "Del Museu d'etnologia al museu de societat" a *Mnemòsine*. Barcelona, Associació de Museòlegs de Catalunya i Museu d'Història de Catalunya.

Vicente, C. 2001 "Museus, Patrimoni, territori". *Barcelona. Metròpolis mediterrània*, núm. 55, Ajuntament de Barcelona.

Notes

1- Citat a Alonso Fernández, L. *Introducción a la nueva museología*, p. 126.

2- Per a més informació dels diferents radials de l'Ecomuseu podeu consultar el web, http://www.ecomuseu.com

LA PROTECCIÓ DEL TERRITORI PIRINENC 20es Trobades Culturals Pirinenques: 313-316 (2024)
Societat Andorrana de Ciències, Andorra
DOI: 102436/15.8060.34.32 ISBN: 978-99920-61-73-2

Mirada alta des del Capcir. Les 19es Trobades Culturals Pirinenques, 2022

Josep Santesmases i Ollé, President de la CCEPC i Vicepresident primer de l'Institut Ramon Muntaner

Una activitat de convocatòria anual com són les Trobades Culturals Pirinenques necessiten -per anar bé- celebrar-se presencialment en un lloc concret. Per moltes raons, una de clara i comuna a activitats similars: el contacte i les relacions humanes que s'estableixen entre els assistents, dins i fora del programa. Com passa en aquelles parts marcades com a pauses o durant l'hora imprescindible del dinar, el d'alimentar el cos i deixar reposar la ment.

Una de les altres raons per celebrar-les en un lloc i espai físic concret, diferent en cada convocatòria, és precisament el d'agrupar-nos en una població de la geografia pirinenca, des dels d'indrets d'altituds considerables, com fou el cas de Matamala, en les 19es Trobades, fins a tocar mar, com són les d'enguany, a Sant Pere de Rodes.

La condició itinerant afegeix una notable riquesa a cada edició, perquè implica implícitament i explícita el coneixement d'un lloc, d'un territori, d'un petit país. Coneixement sensorial, efectiu, emotiu, geogràfic i humanístic. La percepció del lloc també a través de les persones del lloc que ens reben i ens acullen, les que faciliten la logística perquè tot funcioni. De Matamala recordo la sala polivalent, acollidora i gairebé feta a mida, ni massa gran ni massa petita, ben equipada, amb un lateral de la sala ocupat per la magnífica exposició de la Xiloteca de Catalunya i Occitània d'Albert Mallol. L'Albert diumenge ens va guiar per indrets del Capcir en un dia rúfol que al final ens va guanyar la partida.

Unes jornades com aquestes, a més del fet presencial que propicia les relacions i del lloc concret que il·lumina l'activitat, necessiten l'edició de les actes, com és el cas i el bon costum, any rere any. Feina que com tota l'estructuració de les trobades mai no

acabarem d'agrair prou a la Societat Andorrana de les Ciències. No és el mateix exposar sintèticament i oralment una comunicació que deixar-ho escrit i publicat. Una forma i l'altra es complementen. Una genera la trobada, les relacions i el debat; l'altra, la permanència i la divulgació.

És un repte presentar en un temps relativament breu les actes que contenen més d'una trentena de propostes molt diverses, des de recerques històriques perfectament estructurades fins a propostes de projectes actuals procedents d'organismes públics. En el primer cas, es tracta de textos que incrementen el corpus del coneixement històric vinculat al Pirineu, i que fixen una determinada interpretació del passat i en altres són finestres obertes que caldrà veure com evolucionen amb el pas dels anys.

En entrar en el bloc de les recerques històriques em faig meves unes paraules de Lluís Obiols quan afirma que "volem reivindicar la necessitat de fer recerca per al coneixement del nostre entorn" i que en aquest sentit "destaquem la importància fonamental dels arxius locals, sovint poc explotats, però amb una gran riquesa d'informació". També crec que serveixen per contextualitzar bona part de les aportacions les reflexions que Alan Ward aplica a l'aprofitament dels recursos naturals en època romana: "Podem contextualitzar de manera més precisa els esdeveniments històrics. Podem explicar les evolucions de la vida material dels habitants del lloc. Finalment podem apreciar la importància de les relacions entre els humans i l'evolució del clima".

Tot article històric acaba generant reflexió per interpretar la documentació consultada, però també en algunes comunicacions presentades a Matamala la reflexió ens porta als nostres dies i ens encara al futur. El treballs històrics continguts a les actes els podríem més o menys englobar en diverses temàtiques, que a vegades s'encavalquen les unes a les altres. Aniré relacionant-les temàticament:

• **Ramaderia.** Antoni Llagostera insisteix en un tema recurrent en moltes de les seves recerques, en aquest cas centrat en la transhumància al parc natural de les capçaleres del Ter i el Freser. David Mas fa un repàs pels terrenys de pastura al llarg dels segles a la vall andorrana del Madriu-Perafita-Claror i Andreu Balent presenta la crònica negra de l'assassinat d'un avantpassat seu, ramader d'ovelles oriünd de les Garrotxes del Conflent ocorregut l'any 1904.

• **Explotació del bosc**. Jean-Luis Blanchon fa un repàs històric al bosc cerdà i capciner fins a arribar al present; David Moré ens parla d'un contracte d'arrendament del suro de 1765 a Llançà; Lluís Obiols es refereix a l'explotació del bosc a Sant Joan de l'Erm al segle XVI per construir galeres a les drassanes de Barcelona, i Carlos Tarazona es refereix a l'acció del patrimoni forestal de l'Estat a l'Espanya profunda durant la postguerra, amb les reforestacions realitzades a molts territoris de muntanya, com ara a la província d'Osca.

• **Industrial.** Permeteu-me que remarqui l'article de Rosa Serra, per la seva extensió però també per la immensa documentació que utilitza i que tracta dels industrials bergadans lluny del Bergadà durant el segle XIX, en molts casos d'una manera o altra relacionats amb les guerres carlistes.

• **Recursos miners.** En aquest cas hem d'esmentar l'article de Daniel Fité, que se centra en les concessions mineres, entre elles la mina Josefina de Tuixent, d'ara fa cent anys

• **Pesca.** Miquel Canturri parla dels peixos de muntanya, des d'una perspectiva culinària, sobretot de la pesca salada que es consumia: el bacallà, el congre i les arrengades, citant-ne fins i tot algunes receptes antigues com l'olla de congre.
• **Força hidràulica.** Alain Cava estudia els molins i les serradores moguts per la força de l'aigua a la Cerdanya francesa a partir del Tractat dels Pirineus.
• **Aigües termals.** Montse Bota ens parla de la utilització de les aigües termals de la parròquia d'Escaldes-Engordany, des de l'ús preturístic fins a les instal·lacions i utilitats modernes.
• **Sal i camins:** Teresa Rodrigo s'endinsa fins als segles XVII, XVIII i XIX per parlar de la importància de la sal, en el cas de Sant Julià de Lòria, i dels camins utilitzats per al transport, des de l'origen fins als de la comercialització.
• **Art.** Jordi Bartolí ens fa un esbós biogràfic del seu oncle, Josep Bartolí, dibuixant que fou de la premsa barcelonina anterior a la guerra, que va anar al front, va conèixer els camps de concentració francesos, on no va parar de dibuixar, i que finalment es va exiliar a Mèxic.
• **Recursos generals.** Climent Miró tracta de l'explotació dels recursos com ara la ramaderia, l'explotació forestal, la mineria i la siderúrgia a la muntanya de Castilló, als allunyats segles IX-XI en relació amb el monestir de Santa Cecília d'Elins, i Alan Ward ho fa gairebé en els mateixos apartats de l'aprofitament dels recursos, en aquest cas en general als Pirineus durant l'època romana.

Entrem ara a esmentar aportacions vinculades al present:
• **Etnologia.** Contemplem aspectes lligats a la botànica, des d'una perspectiva etnològica en la comunicació presentada per Xabier Kerexeta, que ens parla com un element natural, la carlina (*Eguzki-lore*), ha esdevingut al País Basc i Navarra no només patrimoni immaterial sinó símbol d'identitat i recurs econòmic.
• **Turisme.** En l'àmbit del turisme, com a recurs de primera magnitud actual, ens hem de referir a la comunicació reflexiva d'Eva Garcia sobre les perspectives del turisme d'hivern al Pirineu en vincular el turisme de neu i les estacions d'esquí al canvi climàtic. Així mateix Enric Quílez presenta una comunicació en la qual posa damunt de la taula propositiva el coneixement del medi natural com a reclam per a un nou tipus de turisme, i indica els punts forts i febles del turisme naturalista. Aude Vivès-Albertini, des de la seva experiència en diverses responsabilitats públiques a la Catalunya del Nord, ens parla de les accions de desenvolupament turístic en aquell territori d'administració francesa.
• **Recursos naturals i patrimonials des del present.** Com a calaix de sastre, hi podríem englobar un seguit d'articles que parlen del present. Per exemple, la voluntat expressada en un manifest d'entitats cerdanes de preservar els recursos naturals del Pirineu exposades per Frederic Abelló i Manel Vila. Els recursos naturals lligats a les infraestructures esportives, de Ramon Ganyet, o a l'art, de Trudy Kunkeler, o la mirada que fa Miquel Arnaudies sobre natura, paisatge i cultura. Pep Llanas ens presenta el projecte del Parc Regional del Prepirineu català com un nou model de gestió del territori. A Matamala ens ho presentava com un projecte que en tancar l'edició de les actes ja s'havia convertit en una realitat constituïda i esperançadora. Florenci Crivillé en el text inclòs a les actes també va més

lluny del que va poder presentar a Matamala sobre la dignificació de l'antic santuari de Santa Maria de Vidabona, al Ripollès, en haver aconseguit amb una tenacitat admirable la catalogació com a bé cultural d'interès local com a pas previ d'una futura consolidació i restauració. I acabaré les minúscules recensions amb l'article de la presidenta de la SAC, Àngels Mach, en què no amaga pas la seva condició de farmacèutica. L'article porta el títol *Els contaminants emergents a les aigües fluvials*, referits als medicaments i productes químics que usem a les nostres llars.

Les deficiències i limitacions de la presentació d'unes actes com aquestes només es poden remeiar llegint els textos, sigui en la seva totalitat o els que siguin de més interès per a cadascun de nosaltres. En un món que ens colga d'informació breu, esquemàtica, certa o mentidera, no hi ha millor recomanació a fer que la lectura aprofundida de textos de total garantia com els de les actes de Matamala.

Abans d'acabar no em puc estar de fer una reflexió sobre l'absència d'un factor que caldria considerar d'una manera estratègica i que pràcticament és absent del conjunt de comunicacions presentades, tant des de la perspectiva històrica com del present. Em refereixo a l'agricultura. En allò que es va produir, com i en quines condicions; com evolucionà la tinença de la propietat i la gestió efectiva dels conreus, quins canvis de tipologies i tecnologies han tingut lloc durant la història. També ho he trobat a faltar en les reflexions i projectes sobre el futur, pensant sobretot en els reptes que se'ns plantegen a partir del canvi climàtic i l'esgotament de les energies fòssils i pensant també que al Principat produïm només el 40 % del que consumim. Potser és un tema que es podria tenir present per a properes edicions dels col·loquis. Ho deixem aquí, que toca anar a dinar. Moltes gràcies.

CLOENDA

Sònia Masmartí i Recasens, responsable del monument

Durant aquesta jornada han pasat 26 comunicacions més la presentació de les actes de l'any passat. En totes aquestes 26 comunicacions, hem tocat una gran quantitat de temes de l'univers dels Pirineus, i no els hem tocat tots. També hi ha hagut reivindicacions de temes dels quals no s'ha parlat avui.

Avui aquí ens hem reunit amb molta gent, molts assistents, molts representants també d'entitats culturals d'arreu del territori -aquesta paraula que està posada en qüestió- de diversos territoris catalans i de la part d'Andorra. Aquestes entitats avui heu conegut les instal·lacions que tenim al monestir de Sant Pere de Rodes, que potser encara té alguns aspectes millorables; podeu pensar en nosaltres alhora de convocar els vostres esdeveniments futurs.

No m'allargo més. Moltes gràcies. Agraïment a la Societat Andorrana de Ciències. Moltes gràcies a totes les persones que hi heu vingut, que hi heu assistit. Als que heu fet comunicacions. Als moderadors, perquè tot ha anat perfecte amb el temps. Hem seguit un *tempo* molt endreçat. Teniu experiència, es nota molt. Res més.

Moltes gràcies a tots. Bon vespre. Bona nit i arreveure.

RECULL D´IMATGES

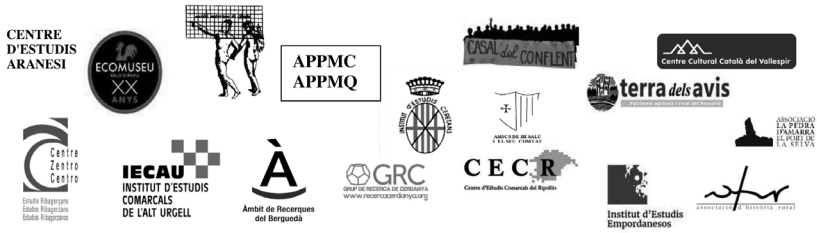

LLISTA DE PARTICIPANTS A LES 20ES TROBADES CULTURALS PIRINENQUES (no exhaustiva)

Tània Alaix i Gimbert	UAB	Llinars del Vallès (Vallès Oriental)
Sergi Alcalde i Vilà	Arquitecte tècnic	Canet de Mar (Maresme)
Jesús Alturo i Perucho	Catedràtic	Llinars del Vallès (Vallès Oriental)
Miquel Arnaudies i Martí	Escriptor-pintor	Ceret (Vallespir)
Enric Balaguer	Periodista	Prada (Conflent)
Andreu Balent	Professor d'història (jubilat)	La Tor de Querol (Alta Cerdanya)
Monique Balent	Professora (jubilada)	La Tor de Querol (Alta Cerdanya)
Carles Barrull i Perna	Historiador, tècnic IRMU, CERib	Areny de Noguera (Ribagorça)
Ester Berenguer i Cuyàs	Bibliotecària documentalista	Bagà (Alt Berguedà)
Ginette Blanchon	*Professeur retraité*	Palau de Cerdanya
Jean Louis Blanchon	Historiador, jubilat	Palau de Cerdanya
Baltasar Borra i Nuñez	Visuals	Andorra
Isabel Buscató	Tècnica de Cultura Aj. El Port de la Selva	El Port de la Selva (Alt Empordà)
Alain Cava	Professeur de Mathématiques	Sainte Léocadie (Cerdanya)
Teresa Corado i Palomo	Jubilada	Os de Balaguer (Noguera)
Isidre Corominas i Zaragoza	Constructor naval	El Port de la Selva (Alt Empordà)
Joan Costa i Pous	Constructor	Calonge i Sant Antoni (Baix Empordà)
Florenci Crivillé i Estragués	Conservador de museus	Ripoll (Ripollès)
Juan Carlos Cuevas	Administrador	Vidreres (La Selva)
Dolors Deulofeu i Camps	Mestra	Sils (La Selva)
Stéphane Drouet	Associació Europea Salvem Querroig	Banyuls-sur-Mer
Véronique Durand	Jubilada	Catllar (Conflent)
Anna Ferrer i Giménez	Consultora viària	Isòvol (Cerdanya)
Lídia Ferrer i Grau	1a tinent d'alcalde- Regidora de Cultura	El Port de la Selva (Alt Empordà)
Antoni Fiol i Colomar	Arquitecte	Organyà (Alt Urgell)
Narcís Figueras i Capdevila	Filòleg (UOC)- Centre d'Estudis Selvatans	Sils (La Selva)
Josep Formiga i Bosch	Economista	Vidreres (La Selva)
Marc Granados i Martí	Historiador	Ripoll (Ripollès)
Pere Gifré i Ribas	Historiador	Ordis (Alt Empordà)
Antoni Ginot i Julià	Historiador	Barcelona
Saki Guillem	Músic	El Port de la Selva (Alt Empordà)
Joan Iglesias	Professor de català	Ceret (Vallespir)
Àlex de Juan i Monzón	Biòleg	Barcelona?
Enriqueta Juscafresa i Juera		Calonge (Baix Empordà)
Antoni Llagostera i Fernàndez	Periodista	Ripoll (Ripollès)
Pep Llamas i Gironès	Funcionari	Bagà (Alt Berguedà)
Carme Llimiana i Trogal	Regidora (jubilada)	El Port de la Selva (Alt Empordà)
Esther Loaisa i Dalmau	Llda. en Geografia i Història	Calonge i Sant Antoni (Empordà)
Àngels Mach i Buch	Farmacèutica	Canillo (Andorra)
Antoni Madueño i Ranchal	Recerca	Ripoll (Ripollès)
Josefa Malaret i Rotllan	Jubilada	La Pobla de Lillet (Berguedà)
David Mallorquí i Garcia	Conservador-restaurador	Cassà de la Selva (Gironès)

Mª Teresa Manera i Cervera	Tècnic empresa	El Port de la Selva (Empordà)
Marc Martínez i Comas	Ambientòleg	Caldes de Malavella (La Selva)
Núria Martínez i Giménez	Administració pública	Mieres (Garrotxa)
Sònia Masmartí i Recasens	Administrativa/historiadora	Figueres (Alt Empordà)
Josep Matés i Porcel	Terrisser	Fonteta (Baix Empordà)
Josep Maria Masó i Marcet	Enginyer	Sant Julià de Lòria (Andorra)
Manel Mingorance i Rodríguez		Calonge (Baix Empordà)
Joan Molla i Callís	Advocat	Calonge (Baix Empordà)
David Moré i Aguirre	Historiador arxiver	Tossa de Mar (La Selva)
Antoni Mundet i Palli	Jubilat	Sant Boi de Llobregat (Baix Llobregat)
Conxita Naudí i Ubach	Economista	Soldeu (Andorra)
Lluís Obiols i Perearnau	Historiador i arxiver	Adrall (Alt Urgell)
Cristina Orduña i Ponti	Periodista	La Seu d'Urgell (Alt Urgell)
Jordi Pasques i Canut	Escriptor i excursionista	Oliana (Alt Urgell)
Maria Pérez i Loronzo	Administrativa	Girona (Gironès)
Arnald Plujà i Canet	Historiador	Llançà (Alt Empordà)
Antoni Pol i Solé	Arquitecte	Canillo (Andorra)
Anna Maria Puig i Griessenberger	Arqueòloga	Figueres (Alt Empordà)
David Puli i Blanco	Administratiu	Figueres (Alt Empordà)
Conxita Rabadà i Vives	Caramellaire infantil	Vila-rodona (Alt Camp)
Mercè Rey	Professora	Sant Julià de Lòria (Andorra)
Jordi Roviró i Trias	Administració	El Port de la Selva (Alt Empordà)
Miquèl Ruquet	Jubilat	La Roca de l'Albera
Enric Saguer i Hom	Professor univ.	Girona (Gironès)
Josep Sansalvador i Castellet	Arxiver	Os de Balaguer (Noguera)
Josep Santesmases i Ollé	President CCEPC	Vila-rodona (Alt Camp)
Rosa Serra i Rotés	Historiadora, ARB	Berga (Berguedà)
Lluís Serrano i Jiménez	Historiador	Girona (Gironès)
Antoni Solé i Augé	Paleta	Oliana (Alt Urgell)
Montse Subirana i Malaret	Docent	Barcelona- La Pobla de Lillet (Berguedà)
Imma Torrent i Roldán	Administrativa	Oliana (Alt Urgell)
Asunción Vega	Documentalista	Sant Boi de Llobregat (Baix Llobregat)
Pep Vila i Medinyà	IEG.	Girona (Gironès)
Manel Vila i Motlló	Jubilat	Isòvol (Cerdanya)
Josep Maria Vilaseca i Llobet	Metge	Sant Joan de les Abadesses (Ripollès)
Alan Ward i Koeck	Professor	Sant Julià de Lòria (Andorra)

20es TROBADES CULTURALS PIRINENQUES

LA PROTECCIÓ DEL TERRITORI PIRINENC

Dissabte 28 d'octubre del 2023 a la Sala Capitular del Monestir de Sant Pere de Rodes (Alt Empordà)

PROGRAMA MATÍ (de les 9,00 a les 13,00 hores)

Benvinguda Josep Maria Cervera i Pinart, alcalde del Port de la Selva

Salutació Agència Catalana del Patrimoni Cultural, Departament de Cultura GenCat

Presentació Anna M. Puig i Griessenberger (IEE)/Enric Saguer i Hom (AHR)

- **"Gavarres invisibles".** Josep Matés i Porcel, terrisser de Fonteta, recreació del patrimoni local.
- **Joan Bartés, àlies El Comparativa, cantaire de cançons de les mines de Fígols.** Rosa Serra i Rotés, historiadora i presidenta de l'Àmbit de Recerques del Berguedà.
- **Identificació i manteniment d'una "Línia Llei" megalítica a la Vall de Cabó (Alt Urgell).** Cristina Orduña i Ponti, periodista, i Antoni Fiol i Colomar, arquitecte.
- **La importància del coneixement dels camins històrics com a eina per a la gestió del territori i la comprensió de les seves dinàmiques**. Marc Martínez i Comas, mediambientòleg, Centre d'Estudis Tossencs i Centre d'Estudis Selvatans.
- **Del sagrat, del so i de les pedres: sobre l'encarnació dels déus i dels seus amors amb la matèria.** Antoni Madueño i Ranchal, director del cicle de música medieval al Monestir de Sant Pere de Rodes.
- **A Calonge, vestigis pirinencs dins del PEIN Les Gavarres.** Joan Molla i Callís, llicenciat en Dret, i Esther Loaisa i Dalmau, llicenciada en Geografia i Història, Vicepresident i Secretària de l'Ateneu Popular de Calonge i Sant Antoni.

Pausa (10,45-11,00 h)

- **Protecció dels Pirineus: de què, de qui? Les amenaces antròpiques /Proteccion des Pirenèus: de qué, de qui? Es menaces antròpiques.** Pep Llamas i Gironès, regidor de l'ajuntament Vila de Bagà, president del Consell Assessor del Parc Regional dels Prepirineus.
- **Comparació entre les portades de Santa Maria de Ripoll i Sant Pere de Rodes.** Antoni Llagostera i Fernàndez, periodista, historiador i expresident del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès, i Florenci Crivillé i Estragués, conservador de museus.
- **Peixos per a la defensa: els drets feudals sobre la pesca i la protecció senyorial al nord de Catalunya.** Toni Ginot i Julià, historiador medievalista, doctorand a la Universitat de Girona, Associació d'Història Rural.
- **La desaparició dels arrebossats decorats del S. XVIII a Cerdanya.** Jean-Louis Blanchon, doctor en Història.
- **La petjada comercial del quàquer anglès Edward Gayner al Port de la Selva, (1790-1796), i l'enfrontament amb els interessos del monestir de Sant Pere de Rodes.** David Moré i Aguirre, historiador i arxiver, Centre d'Estudis Tossencs.
- **El Port de la Selva: temps passat-temps present.** Isidre Corominas i Zaragoza, president de l'Associació La Pedra d'Amarra del Port de la Selva.

12,30 h Presentació del llibre *Els recursos naturals del Pirineu*: 19es Trobades Culturals Pirinenques, realitzades a Matamala, al Capcir, el 22 d'octubre del 2022. Josep Santesmases i Ollé, president de la CCEPC i vicepresident primer de l'Institut Ramon Muntaner.

Ponències no presencials directament per al llibre

- **Hi ha dos segles. A Sant Pere de Rodes el 1823.** Jean-Louis Blanchon, doctor en Història.
- **La protecció del patrimoni: parlem de la darrera intervenció a l'església de Sant Joan de Caselles.** Cinta Pujal i Carabantes, cap d'Àrea de Patrimoni del Ministeri de Cultura d'Andorra.

Patrocinen:

20es TROBADES CULTURALS PIRINENQUES

LA PROTECCIÓ DEL TERRITORI PIRINENC

PROGRAMA TARDA (de les 15,00 a les 19,00 hores)

- **L'excavació i la conservació del jaciment del poble de Santa Creu de Rodes.** Anna M. Puig i Griessenberger, arqueòloga i presidenta de l'Institut d'Estudis Empordanesos, i David Mallorquí i Garcia, conservador-restaurador.
- **Un castell medieval als inicis de l'edat moderna: Montferrer al segle XVI.** Lluís Obiols i Perearnau, historiador i arxiver, president de l'IECAU.
- **Els espais naturals al Pirineu: estratègies i evolució, basades en l'experiència catalana.** Àlex de Juan i Monzón, biòleg i responsable d'espais naturals i fauna de la Generalitat fins l'any 2000.
- **L'energia hidràulica, el tren groc i el desencoblament de la Cerdanya el 1900 o com una evolució tècnica pot trastornar un país i, a més, respondre a les seves necessitats.** Alain Cava, professeur retraité de mathématiques.
- **Contes de comtes i la divulgació del territori: història i cultura entre realitat i ficció.** Montse Subirana i Malaret, doctora en psicologia i escriptora.
- **Organització territorial de Sant Pere de Rodes al segle XV.** Arnald Plujà i Canals, mestre i historiador (Llançà).
- **La cançó de *La flor del pèsol* o les desgràcies d'un festejador de Canillo (1844).** Pep Vila i Medinyà, filòleg i historiador de la literatura, Institut d'Estudis Gironins.

Pausa (16,45 h – 17,00 h)

- **Esteve Albert i la seva obra cultural lligada al patrimoni de l'Empordà.** Jordi Pasques i Canut, escriptor.
- **Acció de les associacions cíviques en la protecció del territori de la Catalunya Nord: aspectes patrimonials i mediambientals.** Andreu Balent, historiador i president de l'APPMQ/APPMC**.**
- **L'Albera: gran propietat i Paratge natural d'interès. Una mirada històrica.** Lluís Serrano i Jiménez, doctor en història, (CRHR – IRH) Universitat de Girona.
- **Raons en defensa de la denominació Sant Pere de Rodes.** Jesús Alturo i Perucho, catedràtic de Paleografia, Codicologia i Diplomàtica de la UAB, i Tània Alaix i Gimbert, doctora en Ciències de l'Antiguitat i de l'Edat Mitjana de la UAB.
- **De l'obertura al tancament: una visió diacrònica del caràcter dual del territori pirinenc.** Alan Ward i Koeck, doctor en Societat de la Informació i professor, membre de la junta de la SAC.
- **El pas de Josep Maria Gavin per l'Empordà, en homenatge.** Josep Sansalvador i Castellet, Arxiu Gavin-Centre de Documentació de Cultura Popular i Religiosa de Catalunya, i Jordi Pasques i Canut, escriptor.
- **Vinculació dels Pirineus amb la comarca de la Selva: pastors i carboners.** Josep Formiga i Bosch, economista, Centre d'Estudis Tossencs i Centre d'Estudis Selvatans.

Debat final

Cloenda Sònia Masmartí, responsable del monument /entitat convocant de les 21es TCP 2024

Ponències no presencials directament per al llibre

- **La protecció del Pirineu com a imperatiu ètic i econòmic.** Enric Quílez i Castro, president del Grup de Recerca de Cerdanya.
- **Canòlich 1223-2023: 800 anys de llegendes i realitats** Teresa Rodrigo i Monsonís, cap de redacció documental del Comú de Sant Julià de Lòria.
- **Andorra i els impactes territorials del turisme.** Eva Garcia i Lluelles, llicenciada en Dret i ADE per la UAB, professora col·laboradora de la Universitat d'Andorra.
- **Recerca, conservació i difusió del patrimoni: l'Ecomuseu de les Valls d'Àneu.** Jordi Abella i Pons, antropòleg.

Patrocinen:

25/10/2023 el Periòdic d'Andorra

La tribuna

La protecció del territori pirinenc

Un fet que ha esdevingut contradictori

ANTONI
Pol i Solé

El distanciament progressiu dels humans del medi natural, del MÓN real, podríem dir en majúscules, a través del món virtual, inicialment imaginat, somiat, urbanitzat i cada cop més desnaturalitzat, i avui digitalitzat, s'ha anat fent cada vegada més gran.

Fins a creure'ns que no en formem part, que ens és extern i que, per tant, el podem substituir per altres realitats i, per tant, prescindir-ne i així maltractar-lo i arruinar-lo, sense sentir-nos-en responsables, ni d'ell ni de la resta de éssers vius que el comparteixen amb nosaltres.

L'evolució mateixa de l'urbanisme mostra com encara estem lluny de tractar la natura en totes les seves dimensions, respectant els seus cicles i continguts.

En el planejament i ordenació territorial i continua sent un element residual o marginal, a contemplar només subsidiàriament.

La natura, pretenem «incorporar-la» quan el que hauríem de fer és canviar la visió perquè no és qüestió d'incorporar-la a ella dins del nostre món fet a mida, sinó d'entendre que és el nostre món fet a mida el que és dins la natura i, per tant, el que hem d'integrar en ella i no al revés.

Protegir el territori pirinenc avui ha esdevingut contradictori.

Algunes parts del Pirineu, pocques, es troben en creixement i estan afectades per l'accelerada globalització actual, que es caracteritza per contemplar-ho tot indistintament només des de l'òptica econòmica i créixer sense cercar l'equilibri si no només el guany.

La resta de parts, la majoria, la mateixa globalització, les ha condemnat a l'abandonament o la recessió econòmica i l'oblit, sense ser comptades dins dels espais necessaris i actius per al desenvolupament global.

La pèrdua de la vida tradicional i del llenguatge que hi anava correlacionat, en els territoris pirinencs, està provocant que no es reconeguin els indrets ni els llocs ni es coneguin ja a la resta dels seus éssers vius, plantes o animals.

El desllligam de les noves activitats econòmiques i el territori fan que les noves generacions vivint al territori pirinenc ja no el coneguin i el vegin com un gran gimnàs a l'aire lliure on practicar els seus esports o bé se'l mirin com a escenaris cinematogràfics on fer-s'hi fotos.

El desús i l'oblit està conduint al desconeixement i a la ignorància dels llocs, podent-se convertir tot l'espai pirinenc en un no-lloc.

Els pirinencs són territorials, però cal reaprendre i facilitar una nova integració al territori.

I aquest nou arrelament ha de ferse no només a partir del patrimoni i de nous relats sinó i sobretot a partir de noves funcionalitats i de considerar valls senceres sense deixar-ne cap part exclosa, a partir del dinamisme de centres propers que siguin motors i dinamitzin el territori, en complementarietat amb els seus entorns, amb noves funcions pensades i ubicades de manera holística, és a dir donant sentit propi a cadascuna de les parts així com en les seves diferents escales territorials.

El pròxim dissabte 28 d'octubre al Monestir de Sant Pere de Rodes, (Alt Empordà), a la seva Sala Capitular, de les 9 a les 13 hores i de les 15 a les 19 hores, es realitzaran les 20 enes Trobades Culturals Pirinenques amb el tema central de LA PROTECCIÓ DEL TERRITORI PIRINENC, amb les següents intervencions presencials i no presencials.

Al matí: Benvinguda per Josep Maria Cervera i Pinart, alcalde del Port de la Selva; Salutació per l'Agència Catalana del Patrimoni Cultural, Departament de Cultura GenCat; Presentació per Anna M. Puig i Griesenberger (IEE)/Enric Saguer i Hom (AHR); Gavarres invisibles per Josep Matés i Porcel, terrisser de Fonteta, recreació del patrimoni local; Joan Bartés, àlies El Comparativa, cantaire de cançons de les mines de Figols per Rosa Serra i Rotés, historiadora i presidenta de l'Àmbit de Recerques del Berguedà; Identificació i manteniment d'una «Línia Lleó» megalítica a la Vall de Cabó (Alt Urgell) per Cristina Orduña i Ponti, periodista, i Antoni Fiol i Colomar, arquitecte; La importància del coneixement dels camins històrics com a eina per a la gestió del territori i la comprensió de les seves dinàmiques per Marc Martínez i Comas, medi-ambientòleg, Centre d'Estudis Tossencs i Centre d'Estudis Selvatans; Del sagrat, del so i de les pedres: sobre l'encarnació dels déus i dels seus amors amb la matèria per Antoni Madueño i Ranchal, director del cicle de música medieval al Monestir de Sant Pere de Rodes; A Calonge, vestigis pirinencs dins del PEIN Les Gavarres per Joan Molla i Callís, llicenciat en Dret, i Esther Loaisa i Dalmau, llicenciada en Geografia i Història, Vicepresident i Secretària de l'Ateneu Popular de Calonge i Sant Antoni; Protecció dels Pirineus: de què, de qui? Les amenaces antròpiques per Pep Llamas i Gironès, regidor de l'ajuntament Vila de Bagà, president del Consell Assessor del Parc Regional dels Prepirineus; Comparació entre les portades de Santa Maria de Ripoll i Sant Pere de Rodes per Antoni Llagostera i Fernàndez, periodista, historiador i expresident del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès, i Florenci Crivillé i Estragués, conservador de museus; Peixos per a la defensa: els drets feudals sobre la pesca i la protecció senyorial al nord de Catalunya per Toni Ginot i Julià, historiador medievalista, doctorand a la Universitat de Girona, Associació d'Història Rural; La desaparició dels arrebossats decorats del S. XVIII a Cerdanya per Jean-Louis Blanchon, doctor en Història; La petjada comercial del quàquer anglès Edward Gayner al Port de la Selva, (1790-1796), i l'enfrontament amb els interessos del monestir de Sant Pere de Rodes per David Moré i Aguirre, historiador i arxiver, Centre d'Estudis Tossencs; El Port de la Selva: temps passat-temps present per Isidre Corominas i Zaragoza, president de l'Associació La Pedra d'Amarra del Port de la Selva; Presentació del llibre Els recursos naturals del Pirineu: 19es Trobades Culturals Pirinenques, realitzades a Matamala, al Capcir, el 22 d'octubre del 2022 per Josep Santesmases i Ollé, president de la CCEPC i vicepresident primer de l'Institut Ramon Muntaner; Hi ha dos segles. A Sant Pere de Rodes el 1823 per Jean-Louis Blanchon, doctor en Història; La protecció del patrimoni: parlem de la darrera intervenció a l'església de Sant Joan de Caselles per Cinta Pujal i Carabantes, cap d'Àrea de Patrimoni del Ministeri de Cultura d'Andorra.

EL PERIÒDIC

A la tarda : L'excavació i la conservació del jaciment del poble de Santa Creu de Rodes per Anna M. Puig i Griessenberger, arqueòloga i presidenta de l'Institut d'Estudis Empordanesos, i David Mallorquí i Garcia, conservador-restaurador; Un castell medieval als inicis de l'edat moderna: Montferrer al segle XVI per Lluís Obiols i Perearnau, historiador i arxiver, president de l'IECAU; Els espais naturals al Pirineu: estratègies i evolució, basades en l'experiència catalana per Àlex de Juan i Monzón, biòleg i responsable d'espais naturals i fauna de la Generalitat fins l'any 2000; L'energia hidràulica, el tren groc i el desencoblament de la Cerdanya el 1900 o com una evolució tècnica pot trastornar un país i, a més, respondre a les seves necessitats per Alain Cava, professeur retraité de mathématiques ; Contes de comtes i la divulgació del territori: història i cultura entre realitat i ficció per Montse Subirana i Malaret, doctora en psicologia i escriptora; Organització territorial de Sant Pere de Rodes al segle XV per Arnald Pujà i Canals, mestre i historiador (Llançà); La cançó de La flor del pèsol o les desgràcies d'un festejador de Canillo (1844) per Pep Vila i Medinyà, filòleg i historiador de la literatura, Institut d'Estudis Gironins; Esteve Albert i la seva obra cultural lligada al patrimoni de l'Empordà per Jordi Pasques i Canut, escriptor; Acció de les associacions cíviques en la protecció del territori de la Catalunya Nord: aspectes patrimonials i mediambientals per Andreu Balent, historiador i president de l'APPMQ/APPMC; L'Albera: gran propietat i Paratge natural d'interès. Una mirada històrica per Lluís Serrano i Jiménez, doctor en història, (CRHR – IRH) Universitat de Girona; Raons en defensa de la denominació Sant Pere de Rodes per Jesús Alturo i Perucho, catedràtic de Paleografia, Codicologia i Diplomàtica de la UAB, i Tània Alaix i Gimbert, doctora en Ciències de l'Antiguitat i de l'Edat Mitjana de la UAB; De l'obertura al tancament: una visió diacrònica del caràcter dual del territori pirinenc per Alan Ward i Koeck, doctor en Societat de la Informació i professor, membre de la junta de la SAC; El pas de Josep Maria Gavin per l'Empordà, en homenatge per Josep Sansalvador i Castellet, Arxiu Gavin-Centre de Documentació de Cultura Popular i Religiosa de Catalunya, i Jordi Pasques i Canut, escriptor; Vinculació dels Pirineus amb la comarca de la Selva: pastors i carboners per Josep Formiga i Bosch, Centre d'Estudis Selvatans i Associació d'Història Rural; Cloenda per Sònia Masmartí, responsable del monument /Entitat convocant de les 21es TCP 2024; La protecció del Pirineu com a imperatiu ètic i econòmic per Enric Quílez i Castro, president del Grup de Recerca de Cerdanya; Canòlich 1223-2023: 800 anys dde llegendes i realitats per Teresa Rodrigo i Monsonís, cap de redacció documental del Comú de Sant Julià de Lòria; Andorra i els impactes territorials del turisme per Eva Garcia i Lluelles, llicenciada en Dret i ADE per la UAB, professora coHaboradora de la Universitat d'Andorra; Recerca, conservació i difusió del patrimoni: l'Ecomuseu de les Valls d'Àneu per Jordi Abella i Pons, antropòleg. ■

Arquitecte

28/10/2023

Diari d'Andorra

LA TRIBUNA

D'Andorra, cultura cap a l'Empordà

Vintenes Trobades Culturals Pirinenques, amb 26 ponències

JORDI PASQUES

Probablement, quan llegiu aquest article, cosa que us agraeixo ben de cor, ressonaran a la que va ser la casa de l'abat, les paraules corresponents a alguna de les vint-i-sis ponències de les 20es Trobades Culturals Pirinenques, una iniciativa sorgida a Andorra amb plantades anuals, com si es tractés d'anar deixant llavor, per diferents indrets de la geografia pirinenca. Idea lluminosa i clara que tingueren l'Antoni Pol i l'Àngels Mach des de la SAC, la Societat d'Andorrana de Ciències. Aquesta denominació sovint fa preguntar a més d'una persona com és que dient-se de ciències es tracta temàtiques allunyades de les ciències pures. Els dubtes s'esvaeixen quan s'aclareix el significat de ciència, això és, el resultat de l'estudi i del coneixement adquirit en qualsevol camp, sigui científic, sigui d'humanitats. Per això en l'ampli ventall de la SAC, en les jornades, diades, conferències i participació en esdeveniments d'altres entitats, hi ha temàtiques molt variades, de distints camps, però totes relacionades amb el pòsit cultural, amb la cultura.

La plantada d'aquest any aplega una setantena d'assistents al que va ser important monestir benedictí des del segle IX fins a final de segle XVIII, allà on el Pirineu toca el mar, entre la badia de Roses i la badia del Port de la Selva, sota mateix del castell de Verdera. Als seus peus, més arrecerat de les tramuntanades que les parets del castell, hi ha Sant Pere de Roda, o de Rodes, denominació aquesta darrera feta oficial per l'Institut d'Estudis Catalans fa cosa de pocs anys, amb enrenou entre filòlegs per la denominació. Dic entre filòlegs perquè la gent continua dient de Roda, perquè de sempre s'ha dit i escoltat i es diu i s'escolta Sant Pere de Roda arreu de l'Empordà, tot i que els indicadors a les carreteres resin Sant Pere de Rodes. Sobre aquesta qüestió, ens en parlaran avui el doctor Alturo i la doctora Alaix, de qui escoltarem amb atenció la seva ponència *Raons en defensa de la denominació Sant Pere de Rodes*. Ho faran gairebé al capdavall de la jornada, cosa que serà propícia per embardissar-nos durant el dinar en si Roda com, entre altres, defensa l'Antoni Llagostera, de Ripoll, i aquest servidor vostre, o si Rodes, com defensarà algú altri. Direm, parlant dels rètols indicadors de les carreteres catalanes, que la nomenclatura va ara i adés coixa, cosa que fa pena. Acostumats a veure Castellar de T i Torà de T, en comptes de Castellar de Tost i Torà de Tost, i tota una tirallonga d'altres noms de lloc injustament escapçats, podrien mig acabar la polèmica posant Sant Pere de R, i que cadascú hi afegeixi oda o odes. Així que si sentiu venir pels aires, des de llevant, a l'hora de dinar, una remor humana exclamant Roda! o Rodes!, ja sabreu de què es tracta: arriben fins a Andorra, passant per sobre Roda de Ter, les vívides paraules del llevant de taula dels participants a les 20es Trobades Culturals Pirinenques des del vell i bellíssim emplaçament de l'antic cenobi benedictí guardià de la mar Mediterrània entre el Port de la Selva i el cap de Cervera.

> LA PLANTADA D'AQUEST ANY APLEGA UNA SETANTENA D'ASSISTENTS

En podreu llegir allò que s'hi exposi i expliqui en el llibre que s'editarà l'any vinent, i es presentarà a les properes jornades culturals pirinenques, en l'indret que avui també se sabrà. Justament, les dues entitats que aquest any passen al davant, l'Institut d'Estudis Empordanesos i l'Associació d'Història Rural, passaran la torxa a la gent que filarà les trobades de l'any vinent, tal com ells la van rebre l'any passat, a Matamala (Capcir), de la mà de l'Associació per a la Protecció del Patrimoni i la Memòria Col·lectiva de la Vall de Querol.

FÒRUM.AD
LES NOTÍCIES D'ANDORRA I EL PIRINEU

26/10/2023

ANDORRA | ECONOMIA | SUCCESSOS | SOCIETAT
PIRINEU | OCI I CULTURA | OPINIÓ | TENDÈNCIES

Les XX Trobades Culturals Pirinenques, aquest dissabte

PER: REDACCIÓ / EL 26/10/23 13:00 / A: CULTURA I OCI

Cartell de les XX Trobades Culturals Pirinenques (SAC)

Les XX Trobades Culturals Pirinenques se celebraran aquest proper dissabte, 28 d'octubre, durant tot el dia, al monestir de Sant Pere de Rodes (Alt Empordà). En aquesta vintena edició, **les Trobades, coordinades per la Societat Andorrana de Ciències (SAC),** aglutinen un total de 17 centres d'estudis dels tres estats de la serralada, des de l'Aran i la Ribagorça fins a l'Empordà.

En aquesta edició, en relació directa amb **l'Alt Urgell** es presentaran els treballs de **Cristina Orduña i Ponti i Antoni Fiol i Colomar** ("Identificació i manteniment d'una "Línia Llei" megalítica a la Vall de Cabó" i de **Lluís Obiols Perearnau** ("Un castell medieval als inicis de l'edat moderna: Montferrer al segle XVI").

Durant la jornada també es presentarà el llibre que recull les intervencions de les 19es Trobades Culturals Pirinenques, celebrades l'octubre de 2022 a Matamala (Capcir). En aquest cas, a més de comunicacions d'àmbit més general, **el llibre inclou textos relacionats específicament amb l'Alt Urgell** escrits per Daniel Fité i Erill ("Més enllà de la mina "Josefina": l'explotació minera a Tuixent ara fa cent anys", Lluís Obiols Perearnau ("Algunes dades sobre l'explotació del bosc de Sant Joan de l'Erm al segle XVI") i Climent Miró i Tuset ("El monestir de Santa Cecília d'Elins i l'explotació dels recursos naturals a la muntanya de Castilló (s. IX-XI)").

L'assistència a les trobades **és gratuïta,** però, degut a la singularitat del lloc on se celebra aquesta vintena edició, **és necessari fer la inscripció amb antelació** a l'adreça sac@andorra.ad.

BONDIA | DIJOUS, 2 DE NOVEMBRE DEL 2023 02/11/2023 | BONDIA OPINIÓ | 7

TRIBUNA

ALAN WARD
Enginyer

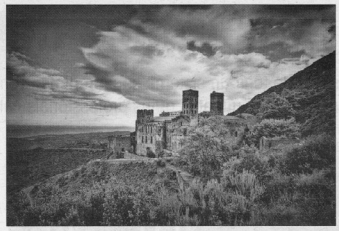
Sant Pere de Rodes

L'aproximació al monestir et fa sentir com Guillem de Baskerville a 'El nom de la rosa'

El 28 d'octubre va tenir lloc la 20a edició de les Trobades Culturals Pirinenques, organitzada per un ampli col·lectiu d'associacions científiques i culturals de la regió entre els quals es troba la Societat Andorrana de Ciències. Enguany, el tema de la diada va ser la protecció del territori pirinenc –objectiu sens dubte més que necessari pels temps que corren– i el lloc escollit per fer-ho va ser el monestir de Sant Pere de Rodes.

Les característiques d'aquest conjunt arquitectònic en fan tot un símbol de l'objectiu de les Trobades. D'una banda, trobem l'estil de construcció amb les arrels fermament plantades dins del romànic tan típic dels Pirineus. És un romànic nostrat, amb el mateix estil que podria tenir una petita ermita local, tot i que fisicament més important a causa del paper econòmic i espiritual que havia de tenir.

No és un romànic ostentós, malgrat la clara evidència que els recursos necessaris per construir-lo devien ser poderosos.

Al contrari, és un estil romànic que parteix de la mateixa pedra de què és formada la muntanya i que s'hi integra. Els volums són compactes; es pren a la natura l'espai necessari per les activitats monacals de l'època de la seva construcció, o bé per l'exposició i interpretació actuals. Però el conjunt no s'extralimita d'aquest espai just, que compleix amb escreix però sense mostrar infules d'estendre's més enllà de l'horitzó. Tal presumpció no resultaria ni necessària, ni coherent. El mateix recinte ens recorda que les activitats humanes, dignes i serenes, es troben sempre circumscrites al lloc, al moment i a les persones que hi participen. El lloc predisposa, doncs, a raonar plàcidament, intentant-se aproparar un cert objectiu que sabem serà potencialment utòpic, però igualment sempre amb els peus fermament plantats a la terra.

Els responsables del monestir han tingut la bona idea d'allunyar els vehicles de motor del recinte tant com sigui possible i raonable. Han fet bé no només per raons de l'espai material disponible, sinó sobretot perquè d'aquesta manera el visitant té l'ocasió de gaudir plenament de l'experiència de l'aproximació a les muralles sens dubte previstes pels seus constructors originals. Talment Adso i Guillem de Baskerville a la novel·la *El nom de la rosa*, el pelegrí cultural modern ha de traginar muntanya amunt al llarg d'un itinerari certament ample i còmode, però que li deixa l'ocasió de fer unes parades, girant-se i observant des de dalt el camí per on ha vingut, la mar Mediterrània i les cales i els ports de la costa. Aleshores es gira novament cap al monestir, i se sent tot petit a l'ombra de les pedres.

A mesura que s'aproxima, les parets es van aixecant per damunt del seu cap. Per sort, contràriament a la novel·la no són muralles tètriques de pedra negra lleficosa, ni tampoc hi ha el perill de la caiguda de restes podrides de menjar a sobre del cap. Deixem aquests detalls al domini de la ficció, i concentrem-nos més aviat en les àmplies finestres modernes, en els rètols que acullen el visitant i li assenyalen clarament cada espai. El disseny clar i funcional de la interpretació ha estat, molt visiblement, fruit d'una reflexió prèvia, i el resultat final és un model del bon gust.

Acudim, finalment, a les Trobades Culturals pròpiament dites. I és aleshores que ens acullen amb una comunicació magistral de Jesús Alturo i de Tània Aleix: per què el monestir es diu ben bé "de Rodes" i no una altra cosa. A més de ser una aportació científica amb tots els ets i els uts –una línia expositiva clara, una documentació prèvia i un raonament ben fonamentat en evidències– marca els esperits dels seus oïdors per l'ús extens, oportú i pertinent d'un seguit de llatinismes d'aquells que més ens agraden: curts, percussors i articulats en el millor accent de llatí de l'Església que se m'hagi estat permès sentir en els últims deu anys.

La tornada a Andorra, quatre hores fent voltes a les autopistes de Figueres i als revoltots de la collada de Tosses, va ser llarga. Però mentre les anava passant, no podia evitar la sensació de satisfacció que el viatge havia valgut la pena.

24/10/2023

www.regio7.cat
Regió7

26/10/2023

Regió7

10 | DIJOUS, 26 DE OCTUBRE DEL 2023

SOCIETAT · BERGUEDÀ/CERDANYA/ALT URGELL

Les Trobades Culturals del Pirineu celebren la vintena edició a l'Alt Empordà

▶ Disset institucions de la serralada se citen al monestir de Sant Pere de Rodes aquest dissabte

MIQUEL SPA. LA SEU D'URGELL

■ El monestir de Sant Pere de Rodes al municipi d'El Port de la Selva, a l'Alt Empordà, acollirà aquest dissabte dia 28 d'octubre la vintena edició de les Trobades Culturals Pirinenques, un certamen acadèmic en el que les institucions comarcals de la serralada exposen estudis locals. Així, segons han expicat des de l'Institut d'Estudis Comarcals de l'Alt Urgell, en aquesta vintena edició, les Trobades, coordinades per la Societat Andorrana de Ciències, aglutinen un total de 17 centres d'estudis dels tres estats de la serralada, des de l'Aran i la Ribagorça fins a l'Empordà. El mateix IECAU ha avanát que «en relació directa amb l'Alt Urgell es presentaran els treballs de Cristina Orduña i Antoni Fiol «Identificació i manteniment d'una Línia Llei megalítica a la Vall de Cabó» i de Lluís Obiols «Un castell medieval als inicis de l'edat moderna: Montferrer al segle XVI». L'assistència a la Trobada és gratuïta però aquest any a causa de la limitació d'espai del monestir, l'organització ha demanat una inscripció prèvia. Durant la jornada també es presentarà com és habitual el llibre que recull les intervencions de les 19es Trobades Culturals Pirinenques, celebrades l'octubre de 2022 a Matamala, al Capcir.

/12/23, 22:50 La protecció del territori pirinenc a debat a la 20a edició de les Trobades Culturals Pirinenques - Món Sostenible

mónSOStenible

Portada Entitats Actualitat Publireportatge Opinió Entrevistes Hàbits La Vinyeta Àmbits Vídeos Ràdio

Others languages | Qui som | Cercador | Contacta'ns! | Rss

Actualitat

Dimarts, 24 d'octubre del 2023

La protecció del territori pirinenc a debat a la 20a edició de les Trobades Culturals Pirinenques

El monestir de Sant Pere de Rodes, a l'Alt Empordà, acollirà el dissabte 28 d'octubre la vintena edició de les Trobades Culturals Pirinenques. Una jornada que sota el lema "la protecció del territori pirinenc" oferirà xerrades i conferències sobre l'estat mediambiental, cultural, històric, arqueològic, musical, de la llengua, de les tradicions i de la gent a banda i banda del pirineu en l'actualitat. L'acte, coordinat per la Societat Andorrana de Ciències aplega 17 centres d'estudis i associacions culturals del territori pirinenc, des de l'Aran i la Ribagorça fins al mar passant pel Pallars, Andorra, l'Alt Urgell, la Cerdanya, Conflent, el Berguedà, la Garrotxa, el Vallespir, el Rosselló i l'Empordà.

Coordinada per la Societat Andorranda de Ciències (SAC), la 20a edició de les Trobades Culturals Pirinenques es celebra al monestir de Sant Pere de Rodes amb motiu de la celebració del seu mil·lenari i amb el suport dels centres d'estudis locals (Institut d'Estudis Empordanesos, Associació d'Història Rural i Associació La Pedra d'Amarra del Port de la Selva) que han ajudat a la logística de l'acte

Els ponents que exposaran les seves recerques a la jornada provenen d'Andorra, i de diverses comarques de Catalunya, tant de mar com de muntanya, situades a banda i banda del Pirineu: Conflent, Vallespir i Rosselló (Catalunya Nord), Vall d'Aran, Ribagorça, Pallars, Alt Urgell, la Cerdanya, el Berguedà, la Garrotxa i l'Empordà (Catalunya Sud).

L'assistència i entrada al monument serà gratuïta però cal inscripció prèvia per tenir-hi accés.

Article: **MónSOStenible**

Comparteix aquesta noticia

Imatges

Documents

PDF - 20strobadesculturalspirinenquesp

Informació relacionada

17/10/2023

Patronat format per:
Generalitat de Catalunya Departament de Cultura
CCEPC
Federació d'Ateneus de Catalunya

Butlleti IRMUINFO

Noticies IRMU

dt. 17/10/2023 21:42

noreply@irmu.org

Institut Ramon Muntaner / Butlleti informatiu

Para sac@andorra.ad

Si hay problemas con el modo en que se muestra este mensaje, haga clic aquí para verlo en un explorador web.

Noticies Centres i Ateneus

Programa definitiu de les 20es Trobades Culturals

17/10/2023

La propera trobada tindrà lloc el dissabte 28 d'octubre al Monestir...

Programa definitiu de les 20es Trobades Culturals Pirinenques 17/10/2023

Enguany, les **20es Trobades Culturals Pirinenques** es portaran a terme el **dissabte 21 d'octubre de 2022** a la **Sala Capitular del Monestir de Sant Pere de Rodes** (Camí del Monestir, s/n), a Girona.

En aquesta edició la trobada porta per títol **"La protecció del territori pirinenc"**.

Com cada any la **Societat Andorrana de Ciències** (SAC) coordinada les trobades i, enguany, l'**Institut d'Estudis Empordanesos** (IEE) acull la trobada.

L'organització compta amb l'Associació d'Història Rural, l'Àmbit de Recerques del Berguedà, els Amics de Besalú i el seu Comtat, l'Associació per a la Protecció de Patrimoni i de la Memòria Col·lectiva de la vall de Querol, el Casal de Conflent, el Centre Cultural Català del Vallespir, el Centre d'Estudis Aranesi, el Centre d'Estudis Ribagorçans, el Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès, l'Ecomuseu Valls d'Àneu, el Grup de Recerca de Cerdanya, l'Institut d'Estudis Ceretans, l'Institut d'Estudis Comarcals de l'Alt Urgell, la Societat Andorrana de Ciències i Terra dels Avis d'Elna.

A més, les trobades compten amb el patrocini del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Etnologia en Xarxa, l'Institut Ramon Muntaner, el Govern d'Andorra, l'Institut per al Desenvolupament i la Promoció de l'Alt Pirineu i Aran, Pyrenees Orientales, La Région Occitanie, l'Ajuntament del Port de la Selva, el Museu d'Història de Catalunya, la Diputació de Girona i FEDA Cultura.

PROGRAMA

MATÍ (de les 9 a les 13 hores)

Benvinguda a càrrec de Josep Maria Cervera i Pinart, alcalde del Port de la Selva.

Salutació a càrrec de l'Agència Catalana del Patrimoni Cultural, Departament de Cultura GenCat.

Presentació a càrrec d'Anna M. Puig i Griessenberger (IEE) i Enric Saguer i Hom (AHR).

- **"Gavarres invisibles".** Josep Matés i Porcel, terrisser de Fonteta, recreació del patrimoni local.
- **Joan Bartés, àlies El Comparativa, cantaire de cançons de les mines de Figols.** Rosa Serra i Rotés, historiadora i presidenta de l'Àmbit de Recerques del Berguedà.
- **Identificació i manteniment d'una "Línia Llei" megalítica a la Vall de Cabó (Alt Urgell).** Cristina Orduña i Ponti, periodista, i Antoni Fiol i Colomar,
- **La importància del coneixement dels camins històrics com a eina per a la gestió del territori i la comprensió de les seves dinàmiques**. Marc Martínez i Comas, mediambientòleg, Centre d'Estudis Tossencs i Centre d'Estudis Selvatans.
- **Del sagrat, del so i de les pedres: sobre l'encarnació dels déus i dels seus amors amb la matèria.** Antoni Madueño i Ranchal, director del cicle de música medieval al Monestir de Sant Pere de Rodes.
- **A Calonge, vestigis pirinencs dins del PEIN Les** Joan Molla i Callís, llicenciat en Dret, i Esther Loaisa i Dalmau, llicenciada en Geografia i Història, Vicepresident i Secretària de l'Ateneu Popular de Calonge i Sant Antoni.

Pausa (10.45 - 11 hores)

- **Protecció dels Pirineus: de què, de qui? Les amenaces antròpiques /Proteccion des Pirenèus: de què, de qui? Es menaces antròpiques.** Pep Llamas i Gironès, regidor de l'ajuntament Vila de Bagà, president del Consell Assessor del Parc Regional dels Prepirineus.
- **Comparació entre les portades de Santa Maria de Ripoll i Sant Pere de Rodes.** Antoni Llagostera i Fernàndez, periodista, historiador i expresident del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès, i Florenci Crivillé i Estragués, conservador de museus.
- **Peixos per a la defensa: els drets feudals sobre la pesca i la protecció senyorial al nord de Catalunya.** Toni Ginot i Julià, historiador medievalista, doctorand a la Universitat de Girona, Associació d'Història Rural.
- **La desaparició dels arrebossats decorats del XVIII a Cerdanya.** Jean-Louis Blanchon, doctor en Història.
- **La petjada comercial del quàquer anglès Edward Gayner al Port de la Selva, (1790-1796), i l'enfrontament amb els interessos del monestir de Sant Pere de** David Moré i Aguirre, historiador i arxiver, Centre d'Estudis Tossencs.
- **El Port de la Selva: temps passat-temps present.** Isidre Corominas i Zaragoza, president de l'Associació La Pedra d'Amarra del Port de la Selva.

12,30 h Presentació del llibre *Els recursos naturals del Pirineu: 19es Trobades Culturals Pirinenques*, realitzades a Matamala, al Capcir, el 22 d'octubre del 2022. Josep Santesmases i Ollé, president de la CCEPC i vicepresident primer de l'Institut Ramon Muntaner.

Ponències no presencials directament per al llibre

- **Hi ha dos A Sant Pere de Rodes el 1823.** Jean-Louis Blanchon, doctor en Història.
- **La protecció del patrimoni: parlem de la darrera intervenció a l'església de Sant Joan de Caselles.** Cinta Pujal i Carabantes, cap d'Àrea de Patrimoni del Ministeri de Cultura d'Andorra.

TARDA (de les 15 a les 19 hores)

- **L'excavació i la conservació del jaciment del poble de Santa Creu de** Anna M. Puig i Griessenberger, arqueòloga i presidenta de l'Institut d'Estudis Empordanesos, i David Mallorquí i Garcia, conservador-restaurador.
- **Un castell medieval als inicis de l'edat moderna: Montferrer al segle** Lluís Obiols i Perearnau, historiador i arxiver, president de l'IECAU.
- **Els espais naturals al Pirineu: estratègies i evolució, basades en l'experiència** Álex de Juan i Monzón, biòleg i responsable d'espais naturals i fauna de la Generalitat fins l'any 2000.
- **L'energia hidràulica, el tren groc i el desencoblament de la Cerdanya el 1900 o com una evolució tècnica pot trastornar un país i, a més, respondre a les seves** Alain Cava, professeur retraité de mathématiques.
- **Contes de comtes i la divulgació del territori: història i cultura entre realitat i ficció.** Montse Subirana i Malaret, doctora en psicologia i escriptora.
- **Organització territorial de Sant Pere de Rodes al segle** Arnald Plujà i Canals, mestre i historiador (Llançà).
- **La cançó de La flor del pèsol o les desgràcies d'un festejador de Canillo (1844).** Pep Vila i Medinyà, filòleg i historiador de la literatura, Institut d'Estudis Gironins.

Pausa (16.45 - 17 hores)

- **Esteve Albert i la seva obra cultural lligada al patrimoni de l'Empordà.** Jordi Pasques i Canut,
- **Acció de les associacions cíviques en la protecció del territori de la Catalunya Nord: aspectes patrimonials i** Andreu Balent, historiador i president de l'APPMQ/APPMC.
- **L'Albera: gran propietat i Paratge natural d'interès. Una mirada històrica.** Lluís Serrano i Jiménez, doctor en història, (CRHR – IRH) Universitat de Girona.
- **Raons en defensa de la denominació Sant Pere de Rodes.** Jesús Alturo i Perucho, catedràtic de Paleografia, Codicologia i Diplomàtica de la UAB, i Tània Alaix i Gimbert, doctora en Ciències de l'Antiguitat i de l'Edat Mitjana de la UAB.
- **De l'obertura al tancament: una visió diacrònica del caràcter dual del territori** Alan Ward i Koeck, doctor en Societat de la Informació i professor, membre de la junta de la SAC.
- **El pas de Josep Maria Gavín per l'Empordà, en homenatge**. Josep Sansalvador i Castellet, Arxiu Gavín-Centre de Documentació de Cultura Popular i Religiosa de Catalunya, i Jordi Pasques i Canut, escriptor.
- **Vinculació dels Pirineus amb la comarca de la Selva: pastors i carboners**. Josep Formiga i Bosch, Centre d'Estudis Selvatans i Associació d'Història Rural.

Debat final

Cloenda a càrrec de Sònia Masmartí, responsable del monument /entitat convocant de les 21es TCP 2024.

Ponències no presencials directament per al llibre

- **La protecció del Pirineu com a imperatiu ètic i econòmic.** Enric Quílez i Castro, president del Grup de Recerca de Cerdanya.
- **Canòlich 1223-2023: 800 anys de llegendes i realitats** Teresa Rodrigo i Monsonís, cap de redacció documental del Comú de Sant Julià de Lòria.
- **Andorra i els impactes territorials del** Eva Garcia i Lluelles, llicenciada en Dret i ADE per la UAB, professora col·laboradora de la Universitat d'Andorra.
- **Recerca, conservació i difusió del patrimoni: l'Ecomuseu de les Valls d'Àneu.** Jordi Abella i Pons, antropòleg.

Més informació: http://www.sac.ad/

M'agrada 0

Tuit

Descarrega document

El Periòdic

el Periòdic

25/10/2023

La protecció del territori pirinenc

Publicat el Dimecres, 25 d'octubre de 2023 | 00:00 h

Antoni Pol i Sorio Associats

El distanciament progressiu dels humans del món natural, del MÓN real, ambdós dit en majúscules, a favor del món virtual, falsificant imatges, notícies, arbitrisat i cada cop més desmemoriat, i servil digitalitzat, s'ha anat fent cada vegada més greu.

Fins a creure'ns que no en formem part, que ens és extern i que, per tant, el podem substituir per altres realitats i, per tant, prescindir-ne i així maltractar-lo i arrultar-lo, sense sentir-nos-en responsables, ni d'ell ni de la resta de éssers vius que el comparteixen amb nosaltres.

L'evolució mateixa de l'urbanisme mostra com encara estem lluny de tractar la natura en totes les seves dimensions, respectant els seus cicles i continguts.

En el planejament i ordenació territorial i continua sent un element residual o marginal, a contemplar només subsidiàriament.

La natura, pretenem «incorporar-la» quan el que hauríem de fer és canviar la visió perquè no és qüestió d'incorporar-la a ella dins del nostre món fet a mida, sinó d'entendre que és el nostre món fet a mida el que és dins la natura i, per tant, el que hem d'integrar en ella i no al revés.

Protegir el territori pirinenc avui ha esdevingut contradictori.

Algunes parts del Pirineu, poques, es troben en creixement i estan afectades per l'accelerada globalització actual, que es caracteritza per contemplar-ho tot indistintament només des de l'òptica econòmica i créixer sense cercar l'equilibri si no només el guany.

La resta de parts, la majoria, la mateixa globalització, les ha condemnat a l'abandonament o la recessió econòmica i l'oblit, sense ser comptades dins dels espais necessaris i actius per al desenvolupament global.

La pèrdua de la vida tradicional i del llenguatge que hi anava correlacionat, en els territoris pirinencs, està provocant que no es reconeguin els indrets ni els llocs ni es coneguin ja a la resta dels seus éssers vius, plantes o animals.

El desil·ligam de les noves activitats econòmiques i el territori fan que les noves generacions visquin al territori pirinenc ja no el coneguin i el vegin com un gran gimnàs a l'aire lliure en practicar els seus esports o bé se'l miritn com a escenaris cinematogràfics on fer-hi fotos.

El desús i l'oblit està conduint al desconeixement i a la ignorància dels llocs, podent-se convertir tot l'espai pirinenc en un no-lloc.

Els pirinencs són territorials, però cal reaprendre i facilitar una nova integració al territori.

I aquest nou arrelament ha de fer-se no només a partir del patrimoni i de nous relats sinó i sobretot a partir de noves funcionalitats i de considerar valls senceres sense deixar-ne cap part exclosa, a partir del dinamisme de centres propers que siguin motors i dinamitzin el territori, en complementarietat amb els seus entorns, amb noves funcions pensades i ubicades de manera holística, és a dir donant sentit propi a cadascuna de les parts així com en les seves diferents escales territorials.

El pròxim dissabte 28 d'octubre al Monestir de Sant Pere de Rodes, (Alt Empordà), a la seva Sala Capitular, de les 9 a les 13 hores i de les 15 a les 19 hores, es realitzaran les 20 eres Trobades Culturals Pirinenques amb el tema central de LA PROTECCIÓ DEL TERRITORI PIRINENC, amb les següents intervencions presencials i no presencials.

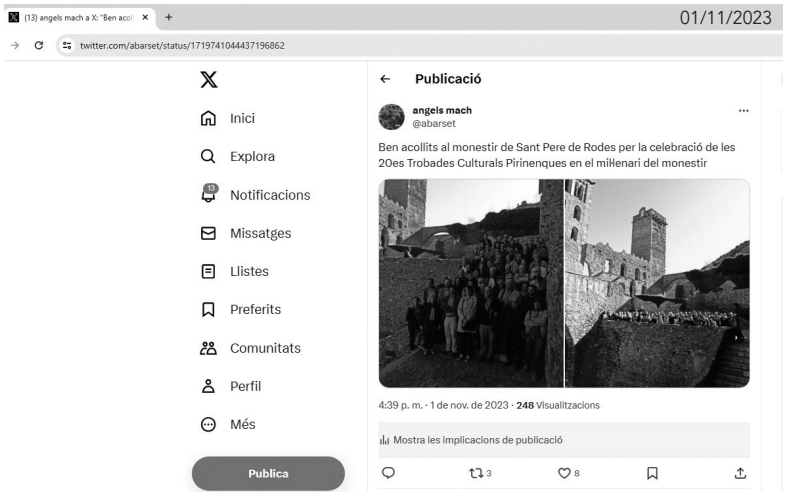
Al matí: Benvinguda per Josep Maria Cervera i Pinart, alcalde del Port de la Selva; Salutació per l'Agència Catalana del Patrimoni Cultural, Departament de Cultura GenCat; Presentació per Anna M. Puig i Griessenberger (IEE)/Enric Saguer i Hom (AHR); Guvarres invisibles per Josep Matés i Porcel, terrisser de Fontela, recreació del patrimoni local; Joan Bartés, àlies El Comparsita, cantaire de cançons de les mines de Figuló per Rosa Serra i Rotés, historiadora i presidenta de l'Àmbit de Recerques del Berguedà; Identificació i manteniment d'una «Línia Lleó» megalítica a la Vall de Cabó (Alt Urgell) per Cristina Ordaña i Ponti, periodista, i Antoni Fiol i Colomar, arquitecte; La importància del coneixement dels camins històrics com a eina per a la gestió del territori i la comprensió de les seves dinàmiques per Marc Martínez i Comas, medi-ambientòleg, Centre d'Estudis Tossencs i Centre d'Estudis Selvatans; Del sagrat, del so i de les pedres: sobre l'encarnació dels dits i dels seus amors amb la matèria per Antoni Madueño i Ranchal, director del cicle de música medieval al Monestir de Sant Pere de Rodes; A Calongo, vestigis pirinencs dins del PEIN Les Guvarres per Joan Molla i Callís, llicenciat en Dret, i Esther Lonisa i Dalmau, llicenciada en Geografia i Història, Vicepresident i Secretària de l'Ateneu Popular de Calonge i Sant Antoni; Protecció dels Pirineus: de qui, de què? Les amenaces antròpiques /Protección dos Pirenéus: de quié, de qué? Es menaces antròpiques per Pep Llamas i Gironès, regidor de l'ajuntament Vila de Bagà, president del Consell Assessor del Parc Regional dels Prepirineus; Comparació entre les portades de Santa Maria de Ripoll i Sant Pere de Rodes per Antoni Llagostera i Fernández, periodista, historiador i expresident del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès, i Florenci Crivillé i Estragués, conservador de museus; Perxos per a la defensa: els drets feudals sobre la pesca i la protecció senyorial al nord de Catalunya per Teni Giirot i Julià, historiador medievalista, doctorand a la Universitat de Girona, Associació d'Història Rural; La desaparició dels arrebossats decorats del S. XVIII a Cerdanya per Jean-Louis Blanchon, doctor en Història; La petjada comercial del quàquer anglès Edward Guyner al Port de la Selva, (1790-1796), i l'enfrontament amb els interessos del monestir de Sant Pere de Rodes per David Morel i Aguirre, historiador i arxiver, Centre d'Estudis Tossencs; El Port de la Selva: temps passat-temps present per Isidre Corominas i Zaragoza, president de l'Associació La Pedra d'Amarra del Port de la Selva; Presentació del llibre Els recursos naturals del Pirineu: 19es Trobades Culturals Pirinenques, realitzades a Matamala, al Capcir, el 22 d'octubre del 2022 per Josep Santesmases i Ollé, president de la CCEPC i vicepresident primer de l'Institut Ramon Muntaner; Hi ha dos segles. A Sant Pere de Rodes el 1823 per Jean-Louis Blanchen, doctor en Història; La protecció del patrimoni: parlem de la darrera intervenció a l'església de Sant Joan de Caselles per Cinta Pujal i Carabantes, cap d'Àrea de Patrimoni del Ministeri de Cultura d'Andorra.

A la tarda : L'excavació i la conservació del jaciment del poble de Santa Creu de Rodes per Anna M. Puig i Griessenberger, arqueòloga i presidenta de l'Institut d'Estudis Empordanesos, i David Mallorquí i Garcia, conservador-restaurador; Un castell medieval als inicis de l'edat moderna: Montferrer al segle XVI per Lluís Obiols i Pereamau, historiador i arxiver, president de l'IECAU; Els espais naturals al Pirineu: estratègies i evolució, basades en l'experiència catalana per Alex de Juan i Monzón, biòleg i responsable d'espais naturals i fauna de la Generalitat fins l'any 2900; L'energia hidràulica, el tren groc i el desencobliament de la Cerdanya el 1900 o com una evolució tècnica pot trastornar un país i, a més, respondre a les seves necessitats per Alain Cava, professeur retraité de mathématiques ; Contes de comtes i la divulgació del territori: història i cultura entre realitat i ficció per Montse Subirana i Malaret, doctora en psicologia i escriptora; Organització territorial de Sant Pere de Rodes al segle XV per Arnald Pluja i Carals, mestre i historiador (Lluneja; La campó de La flor del pi/sol o les desgràcies d'un fusiejador de Canillo (1844) per Pep Vila i Medinya, filòleg i historiador de la literatura, Institut d'Estudis Gironins; Esteve Albert i la seva obra cultural lligada al patrimoni de l'Empordà per Jordi Pasques i Canut, escriptor; Acció de les associacions cíviques en la protecció del territori de la Catalunya Nord: aspectes patrimonials i mediambientals per Andreu Balent, historiador i president de l'APPMQ/APPMC; L'Albera: gran propietat i Paratge natural d'interès. Una mirada històrica per Lluís Serrano i Jiménez, doctor en història, (CRHR – IRH) Universitat de Girona; Raons en defensa de la denominació Sant Pere de Rodes per Jesús Alturo i Perucho, catedràtic de Paleografia, Codicologia i Diplomàtica de la UAB, i Tània Alaix i Gimbert, doctora en Ciències de l'Antiguitat i de l'Edat Mitjana de la UAB; De l'obertura al tancament: una visió diacrònica del caràcter dual del territori pirinenc per Alan Ward i Koeck, doctor en Societat de la Informació i professor, membre de la junta de la SAC; El pas de Josep Maria Gavín per l'Empordà, en homenatge per Josep Sansalvador i Castellet, Arxiu Gavín-Centre de Documentació de Cultura Popular i Religiosa de Catalunya, i Jordi Pasques i Canut, escriptor; Vinculació dels Pirineus amb la comarca de la Selva: pastors i carboners per Josep Formiga i Bosch, Centre d'Estudis Selvatans i Associació d'Història Rural; Cloenda per Sònia Masmartí, responsable del monument /Entitat convocant de les 21es TCP 2024; La protecció del Pirineu com a imperatiu ètic i econòmic per Enric Quílez i Castro, president del Grup de Recerca de Cerdanya; Canòlich 1223-2023: 800 anys de llegendes i realitats per Teresa Rodrigo i Monsonís, cap de redacció documental del Comú de Sant Julià de Lòria; Andorra i els impactes territorials del turisme per Eva Garcia i I Iuelles, llicenciada en Dret i ADE per la UAB, professora col·laboradora de la Universitat d'Andorra; Recerca, conservació i difusió del patrimoni: l'Ecomuseu de les Valls d'Àneu per Jordi Abella i Pons, antropòleg.

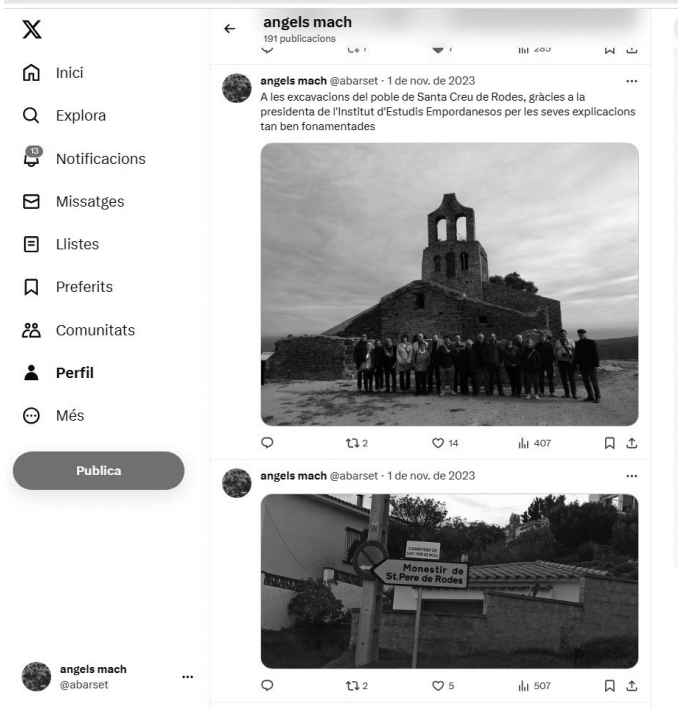

Publicació
11/10/2023
Institut Ramon Muntaner
@iramunt
La tardor és intensa i, abans que facis plans, aprofitem per recordar-te aquestes 4 trobades territorials previstes!
bit.ly/3WXxnWf
20es TROBADES CULTURALS PIRINENQUES
LA PROTECCIÓ DEL TERRITORI PIRINENC
La patrimonialització dels nuclis antics:
Cultura Popular i 7 usuaris més
5:55 p. m. · 11 d'oct. de 2023 · 190 Visualitzacions

28/10/2023

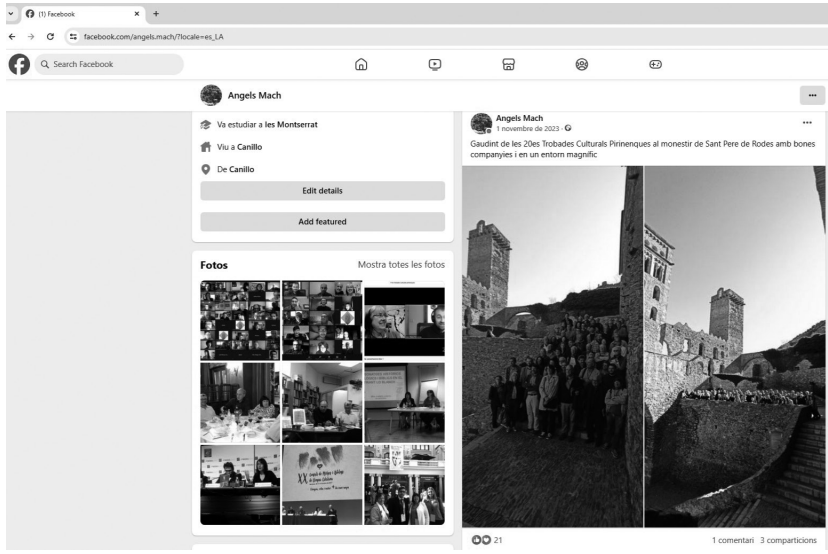

Inici
Explora
Notificacions
Missatges
Llistes
Preferits
Comunitats
Perfil
Més
Publica
Publicació
Ho has republicat
SAC
@saciencles
Aquest dissabte us convidem a les 20s Trobades Culturals Pririnenques, sobre 'la protecció del territori pirinenc'
28/10/23
monestir de St Pere de Rodes (Alt Empordà)
Cal inscripció gratuïta prèvia a sac@andorra.ad
Us hi esperem !
20es TROBADES CULTURALS PIRINENQUES
LA PROTECCIÓ DEL TERRITORI PIRINENC
10:09 a. m. · 26 d'oct. de 2023 · 274 Visualitzacions

(13) angels mach a X: "Ben acol
twitter.com/abarset/status/1719741044437196862
Inici
Explora
Notificacions
Missatges
Llistes
Preferits
Comunitats
Perfil
Més
Publica
Publicació
angels mach
@abarset
Ben acollits al monestir de Sant Pere de Rodes per la celebració de les 20es Trobades Culturals Pirinenques en el milenari del monestir
4:39 p. m. · 1 de nov. de 2023 · 248 Visualitzacions
Mostra les implicacions de publicació
3
8

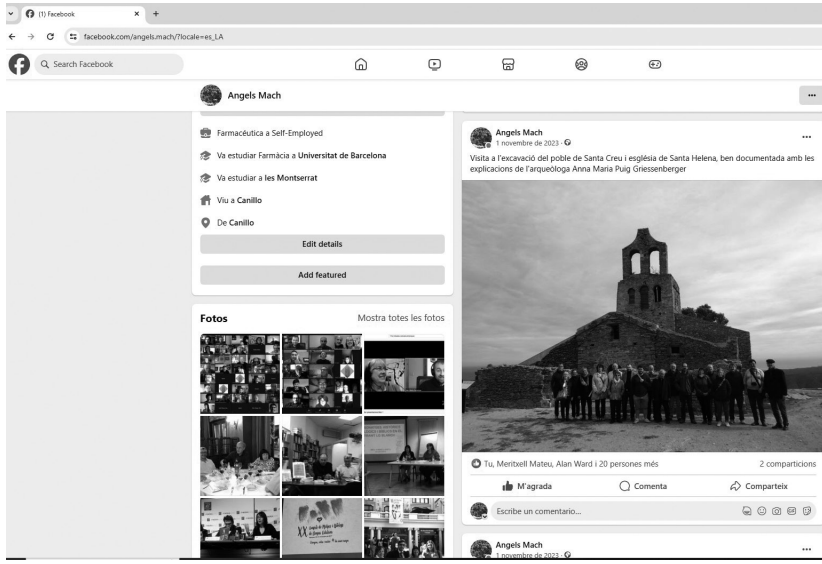
01/11/2023

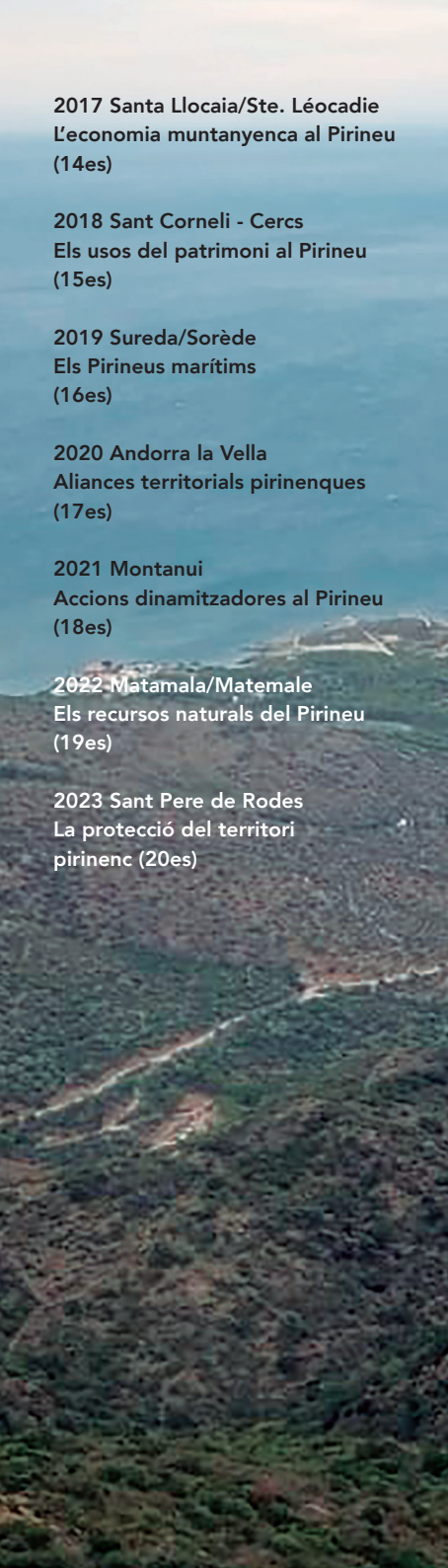

Inici
Explora
Notificacions
Missatges
Llistes
Preferits
Comunitats
Perfil
Més
Publica
angels mach
@abarset
angels mach
191 publicacions
angels mach @abarset · 1 de nov. de 2023
A les excavacions del poble de Santa Creu de Rodes, gràcies a la presidenta de l'Institut d'Estudis Empordanesos per les seves explicacions tan ben fonamentades
2
14
407
angels mach @abarset · 1 de nov. de 2023
Monestir de St.Pere de Rodes
2
5
507

01/11/2023

01/11/2023

2017 Santa Llocaia/Ste. Léocadie
L'economia muntanyenca al Pirineu
(14es)

2018 Sant Corneli - Cercs
Els usos del patrimoni al Pirineu
(15es)

2019 Sureda/Sorède
Els Pirineus marítims
(16es)

2020 Andorra la Vella
Aliances territorials pirinenques
(17es)

2021 Montanui
Accions dinamitzadores al Pirineu
(18es)

2022 Matamala/Matemale
Els recursos naturals del Pirineu
(19es)

2023 Sant Pere de Rodes
La protecció del territori
pirinenc (20es)

ISBN 978-99920-61-73-2